T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SURİYE'DE DEMOGRAFİK DEĞİŞİM: BEŞAR ESAD DÖNEMİ (2011-2020)

Kutaiba FARHAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Cem KARAKILIÇ

Çankırı – 2022

T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SURİYE'DE DEMOGRAFİK DEĞİŞİM: BEŞAR ESAD DÖNEMİ (2011-2020)

Kutaiba FARHAT

ORCID: 0000-0002-0025-4559

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Cem KARAKILIÇ

Çankırı – 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **i**
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ ..... **iii**
TEZ KABUL VE ONAY ..... **iv**
ÖNSÖZ ..... **v**
ÖZET ..... **vi**
ABSTRACT ..... **vii**
KISALTMALAR ..... **viii**
TABLO LİSTESİ ..... **ix**
RESİM LİSTESİ ..... **x**

1. GİRİŞ **1**
2. OSMANLI EGEMENLİĞİNİN SONLARI VE MANDA DÖNEMİNDE SURİYE'NİN DEMOĞRAFİK YAPISI **23**
2.1. Osmanlı Yönetiminde Suriye 23
2.1.1. Osmanlı'nın son zamanında Suriye'nin Demografik Yapısı 29
2.2. Fransız Manda Döneminde Suriye 43
2.2.1. Fransız Mandası Döneminde Suriye Demografisi 53

3. BAĞIMSIZLIK VE BAAS DARBESİNDEN SONRA SURİYE **64**
3.1. 1963 ile Hafız Esad'ın Darbesi Arasında Baas Partisi 69
3.2. Hafız Esad 1970-2000: Bir Demografi Okuması: Anayasa, Ordu ve Devlet 78
3.3. Hafız Esad ve Muhalefet 88

4. DEMOGRAFİK DEĞİŞİM VE 2011'DEN SONRA BUNU GERÇEKLEŞTİREN UNSURLAR **110**
4.1. Beşar Esad döneminde Suriye, Arap Baharı mı İç Savaş mı? 110
4.2. Esad Güçlerinin ve Askeri Milislerin Demografik Değişimdeki Rolü 131
4.3. Rusya ve İran'ın Demografik Değişimdeki Rolü 157
4.3.1. Rusya'nın Demografik Değişimdeki Rolü 157
4.3.2. Demografik Değişimde İran'ın Rolü 162
4.3.3. Demografik Değişim Sürecinde Diğer Aktörlerin Rolü 172

4.4. Medya ve saha gözlemleriyle izlenen, yerinden edilmiş kişilerin yerleşimine yönelik yeni konut projeleri.....180

5. SONUÇ.....192
KAYNAKÇA.....200
EKLER.....211
Ek-1: Nufus Cetveli (Suriye Salnamesi, 32. Baskı, 1318 h.).....211
Ek-2: Nufus Cetveli (Suriye Salnamesi, 32. Baskı, 1318 h.).....212
Ek-3: Halep Şehrinin Nufus Cetveli (Halep Vilayeti Salnamesi, 35. Baskı, 1908) .213
Ek-4: İdlib Kazası'nın Nüfus Cetveli (Halep Vilayeti Salnamesi).....214
Ek-5: Maarra Kazası'nın Nufus Cetveli (Halep Vilayeti Salnamesi).....215
Ek-6: Cisr Şuğur Kazası'nın Nufus Cetveli (Halep Vilayeti Salnamesi) 216
Ek-7: Münbiç Kazası'nın Nufus Cetveli (Halep Vilayeti Salnamesi).....217
Ek-8: Şam Bilginlerinden Bir Mesaj 218
Ek-9:.....219
Ek-10: İnsan Hakları İzleme Raporu 220
Ek-11: Kuzey Suriye'deki el-Umrî Derneği Ofisinin Direktörünün Raporu 222

ÖZGEÇMİŞ.....223

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *Suriye'de Demografik Değişim: Beşar Esad Dönemi (2011-2020)* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

09 / 11 / 2022

İmza

Kutaiba FARHAT

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

[Kutaiba FARHAT] tarafından hazırlanan *[Suriye'de Demografik Değişim: Beşar Esad Dönemi (2011-2020)]* başlıklı bu çalışma, *[09.11.2022]* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *[oybirliği]* başarılı bulunarak jürimiz *tarafından [Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi]* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Cem KARAKILIÇ.		İmza: ……..
Üye	:Prof.Dr.Ertan BEŞE	İmza: ……..
Üye	: Doç.Dr.Mürsel BAYRAM	İmza: ……..

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 26/10/ 2022 tarih ve 2022/48-06-B sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof.Dr.Coşkun POLAT

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Suriye'deki durum son on yıldır Dünya'nın ilgisini çekmektedir. Değişik bahanelerle Suriye'ye yapılan uluslararası müdaheleler yeni bir dünya savaşının çıkma ihtimalini yükseltmiştir. Bu tezde, Suriye'nin durumunu alışılagelenden farklı şekilde göstermek amaçlanmıştır. Bu çalışma, Suriye krizinin yeni orta doğu projesinin bir devamı olduğunu göstermek için gerekli delil ve belgeleri sunmayı amaçlamıştır. Bu projenin hedefi özellikle İsrail'i çevreleyen ülkelerdeki azınlıkları destekleyerek Sünni Arapların siyasal etkinliğini saf dışı bırakmaktır. Bu doğrultuda bu tez, üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde özellikle demografik açıdan Osmanlı dönemi Suriyesi; ikinci bölümde Fransız işgali dönemi ve Fransa'nın Suriye'de tohumları ekilen mezhepsel etnik parçalanmışlıktaki rolü ve son olarak 2011'de başlatılan ve hala devam etmekte olan demografik değişimin mekanizamaları ele alınmıştır.

Bütün araştıma boyunca yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Cem Karakılıç'a şükranlarımı arz ederim. Ayrıca manevî desteklerini her daim üzerimde hissettiğim aileme sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

Tezin Başlığı : Suriye'de Demografik Değişim: Beşar Esad Dönemi (2011-2020)

Tezin Yazarı : Kutaiba FARHAT

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Cem KARAKILIÇ

Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Anabilim Dalı

Tezin Türü : Yüksek Lisans

Kabul Tarihi :09.11.2022

Suriye'de 2011-2020 dönemi demografik açıdan yakıcı bir dönemdir. Suriye'de savaşın tarafları, milyonlarca insanın yerinden edilmesine ve gerçek bir demografik değişime doğrudan katkıda bulunmuştur. Rejim, İran ve Rusya güçleri, teslim olmayı reddeden şehirleri ve yerleşim yerlerini yoğun ve sistematik bir şekilde bombalayarak halkı göçe zorlamışlardır. Ayrıca İran, kendi kontrolü altındaki bölgelerde yabancı Şii milisleri yerleştirmek suretiyle Şiiliği yaymanın önünü açarak yumuşak güç siyasetini gütmüştür. Buna ilaveten yabancı şii ailelerin Şam ve Halep gibi büyük şehirlere yerleşmesini özendirmek için doğrudan mali yardımlarda da bulunmuştur. ABD ayrıca terörle mücadele bahanesiyle binlerce Suriyelinin yaşadığı şehirlerden ve ilçelerden sürülmesinde rol oynamıştır. ABD şehirleri hayalet mekânlara dönüştürmeyi başararak onları, vatanseverlik yerine milliyetçiliğin gölgelediği ayrılıkçı milislere teslim etmiştir. Ülke içinde zorla yerinden edilenler, Türkiye'nin kontrol ettiği ve bir kısmı Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelere sığınarak nüfus yapısının dengesini bozmak zorunda kaldılar ve böylece Araplar bu bölgelerdeki kısmi istikrar sayesinde çoğunluk haline gelmiştir. Böylece, etnik temizliğe varan katliamlar ve -İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana dünyanın tanık olmadığı- yerinden edilmelerle demografik bir değişim gerçekleşmiştir. Bütün bunlar olurken uluslararası bir irade, mültecileri başka ülkelere vatandaşlık verilerek yerleştirmek ve Türkiye-Suriye sınır hattı boyunca mülteciler için yerleşim birimleri inşa etmek suretiyle Suriyelilerin iltica sorununu çözmeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimler: Değişim, Demografik, Yerli Halk, Yerleşimcilik, Suriye, Soykırım, Yerinden Edilme

ABSTRACT

Thesis Title **:** Demographic Change In Syria: The Era Of Bashar Al-Assad (2011-2020)

Author **:**KUTAİBA FARHAT

Supervisor **:**Dr. CEM KARAKILIÇ

Department **:**Department Of Political Science And Public Administration

Thesis Type **:**Master's Thesis

Date **:09.11.2022**

The period between 2011 and 2020 was raging in terms of demography in Syria. The war parties contributed directly to the displacement of millions of people and to a real demographic change. The regime, Iran and Russia were among those seeking to forcibly displace people through intensive and systematic bombing of cities and inhabited neighborhoods as well as the siege of other cities that refused to surrender to force their habitants to leave. In addition, Iran has pursued a soft power policy by working on making areas of Iranian influence Shiite and opened the way for its foreign Shiite militias to settle in abandoned neighborhoods. Moreover, it has supported foreign Shiite families financially to urge them to settle in Damascus and Aleppo, the largest Syrian cities. The United States also played a role in expelling thousands of indigenous people from their areas under the pretext of fighting terrorism and sought to turn cities into ghost towns and handed them over to separatist militias characterized by nationalism over patriotism sense. The internally displaced were forced to dislocate the balance of the population structure by choosing the areas that Turkey entered, some of which was predominantly Kurds, then the Arabs became the majority due to the initial stability after being deprived of returning to their homes and cities from which they were expelled.

Keywords: Change, Demographic, Local People, Residential, Syria, Genocide, Displacement

KISALTMALAR

ÖSO	Özgür Suriye Ordusu
IŞİD	Irak ve Şam İslam Devleti
PYD	Demokratik Birlik Partisi
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
SDG	Suriye Demokratik Güçleri
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
TMK	Terörle Mücadele Kanunu
SNHR	Suriye İnsan Hakları Ağı
HRW	Human Rights Watch
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
s.	sayfa
çev.	Çevirmen
öl.	Ölüm

TABLO LİSTESİ

Tablo No **Sayfa**

Tablo 2.1. Dini inanç ve mezheplere göre Suriye Nufus Dağılımı. 54
Tablo 3.1. 1963 - 1970 Arasındaki Liderlik Pozisyonlarını İçeren İlk Liste.....107
Tablo 3.2. 1970-2000 Yılları Arasında Ordu, İstihbarat Servisleri, Hükümet Ve Baas Partisi'nde Görev Yapan Nusayriler'in Yer Aldığı İkinci Liste ...108
Tablo 4.1. 2011-2018 yılları arasında Suriye'nin nüfusu 110
Tablo 4.2. 2020'de Suriye ordusunun lider pozisyonlarındaki mezhep unsurlarının payları.....133
Tablo 4.3. 2021'de Suriye ordusunun lider pozisyonlarındaki mezhep unsurlarının payları.....134

RESİM LİSTESİ

Resim No **Sayfa**

Resim 2.1. Şam Tarihi ve Halkı (Kaynak: Azame, *Mir'âtu'ş-Şâm)* 41
Resim 2.2. Şam Tarihi ve Halkı 42
Resim 2.3. Şam Tarihi ve Halkı 43
Resim 3.1. Golan'ın Suriye Haritasındaki Yeri (Halil Mustafa'nın Golan'ın Düşüşü kitabından).....77
Resim 3.2. İşgal Altındaki Golan'ın Yeni Bir Fotoğrafı 77
Resim 3.3. Halep'deki Başkan Hafız Esad'ın Heykeli ile Kendisi ve Oğulları Olan Basil ve Beşar Esad'a Ait Duvar Fotoğrafı 103
Resim 4.1. Harita üzerinden Suriye'nin etnik ve dini dağılımı.....111
Resim 4.2. 2013 yılında Suriye'deki nufûz (kontrol) haritası.....130
Resim 4.3. Özgür Suriye Ordusu aleyhine IŞİD'in geniş alanları kontrol ettiğini siyah renkle gösteren 2014 yılına ait bir harita. 130
Resim 4.4. IŞİD'in yenilmesi ve Rus müdahalesinin ardından ortaya çıkan 2020 nufûz haritası. (Fotograf https://jusoor.co/ar sitesinden alınmıştır.) ...131
Resim 4.5. 2021'de Suriye ordusunun lider pozisyonlarındaki mezhep unsurlarının payları.....134
Resim 4.6. Suriyedeki askeri kurum yöneticilerinin mezhepsel oranları 135
Resim 4.7. Kolordu komutanlarının mezhepsel dağılımı.....135
Resim 4.8. Grupların liderleri ve daire müdürleriyle ilgili mezhepsel dağılım.....136
Resim 4.9. Askeri okul müdürleriyle ilgili mezhepsel oranlar.....136
Resim 4.10. Kuvvet Komutanlığındaki mezhepsel oranlar.....136
Resim 4.11. Askeri bölge komutanlığındaki mezhepsel oranlar. 137
Resim 4.12. Suriyede sahadaki taraflarca zor kullanılarak kaçırılan kişi sayısı. 142
Resim 4.13. Rus müdahalesi öncesi Esad rejiminin son kartı olan Suriye'nin vazgeçilemez bölgesi. 148
Resim 4.14. Esad'ın Şii savaşçıların vatandaşlığa alınmasını onayladığı belge.....151
Resim 4.15. 31 Mayıs 2022 tarih ve 580 sayılı belge. 155
Resim 4.16. Halkı yerinden edilen Kafranbel şehrine ait evlerin pencerelerin çalındığını ve çatıların demir çalmak için yıkıldığını gösteren bir resim. 156

Resim 4.17. Ekim 2013 ile Mart 2018 arasında Mesraba ilçesini gösteren resimler. 157
Resim 4.18. Ekim 2013 ile Mart 2018 arasında Doma şehrine verilen tahribatı gösteren resimler 158
Resim 4.19. İdlib kırsalında bulunan Has köyüne yapılan saldırılardan sonraki fotoğraflar. 160
Resim 4.20. Suriye İnsan Hakları Ağı'na göre Rusya'nın müdahalesinden 2015'e kadar olan askeri güçler arasındaki etki haritası. 161
Resim 4.21. İran'ın Esad'ın yanında savaşmak için topladığı şii milislerin bayrakları. 165
Resim 4.22. Emevi Halifesi Ömer bin Abdülaziz'in türbesine sabotaj yapıldıktan sonraki hali 170
Resim 4.23. İran'ın Suriye'deki askeri olmayan faaliyetlerini.....171
Resim 4.24. Koalisyon güçlerinin saldırısından sonra Rakka şehrinin simge yapılarının ortadan kayboluşunu gösteren resimler. 174
Resim 4.25. Koalisyon güçlerinin Bâğuz bölgesinde gerçekleştirdiği katliamdan görüntüler.....175
Resim 4.26. https://www.jusoor.co/ar sitesinden Kuzey ve Doğu Suriye'deki Amerikan varlığının bir haritası. 176
Resim 4.27. "Enab Baladi" gazetesinde yer alan Atâ'nın ikinci konut komleksinden bir görüntü.....181
Resim 4.28. " Yafa el-Bortakâl " adlı konut topluluğunun bir resmi. 184
Resim 4.29. Ecnadeyn Derneği temsilcisinin raporuna göre, Ecnadeyn Köyü'nün inşası için (250 konut inşaatı) yapılan hazırlıklar. 184
Resim 4.30. "Ensar" Derneği'nin yöneticisi tarafından bize gönderilen bir fotoğraf. 185
Resim 4.31. " Mülham" ekibi tarafından inşa edilen bazı yerleşim yerlerinin resmi. 186
Resim 4.32. Cusûr Merkezi'ne göre nüfusun ülke içi, dışı ve kontrol alanları arasındaki dağılımının netleştirilmesi.....189
Resim 4.33. Göçmen pasaportlu şehirlerin fotoğrafları: Şam, Halep, Humus, Hama, es-Suveyda ve Lazkiye. 190

1. GİRİŞ

Araştırmanın başlıca soruları şunlardır: Uluslararası güçlerin Fransız işgalinden günümüze kadar Suriye'deki azınlıkları desteklemesinin amacı nedir? Söz konusu güçler azınlıkların orduyu ele geçirmesi için neden çaba sarf etmiştir? Milyonlarca göçmenin zorla çıkarıldıkları yurtlarına dönmeleri için hiçbir çaba gösterilmezken onları yerleştirmek için neden sınır bölgesinde yerleşim birimleri inşa edilmektedir?

Araştırmanın amacı: Suriye toplumunun bir kesiminin yaşadığı, yok etme ve zorla yerinden edilme olaylarına ışık tutmak ve 2011 sonrasında ülkede meydana gelen zorunlu yerinden edilme olgusunu öne çıkarmaya ve çözüm üretmeye çalışmaktır.

Araştırmanın önemi: Demografik değişimin, uzun yıllar boyunca Suriye'nin demografik haritasını oluşturan en önemli döneminden bahsetmek önem arzetmektedir. Zira savaş özellikle 2012 yılından sonra, 5.136.939'i bölge ülkelerinde ve 952.446'sı da Avrupa'da olmak üzere en az 6.089.000 kişinin ülkeden ayrılmasına neden olmuştur. Bu sayı aynı zamanda ülke içinde yerinden edilenlerin sayısına denktir. Hiç kuşkusuz bu yerinden edilme hadisesi Suriye'nin demografik yapısını derinden sarsmıştır. Bu çalışmada bunlara ek olarak resmi belgelere dayanarak demografik değişimin merhalelerinin kapsamlı bir değerlendirmesi yapılmış ve bu değişimin arkasında duran aktörler tespit edilmiştir.

Suriye'deki demografik yapı, Suriye'deki siyaset ve sosyoloji ilişkisini anlamak açısından önemli bir olgudur. Özellikle Esad dönemindeki değişim bu süreci bünyesinde barındırmaktadır. Esad döneminde ortaya çıkan krizler, savaşlar ve yerinden etmelerin, demografik açıdan çok büyük etkileri olmuştur. Başlangıcında fikri bir bütünlük taşıyan demografik yapı, Esad dönemi ile birlikte bu bütünlüğü muhafaza edememiştir. Henüz ele alınmamış, değerlendirilmemiş ve nüfuz edilmemiş bir alana yönelik olması çalışmayı ayrıca önemli kılmaktadır.

Yeni bir inceleme alanı olması hasebiyle bu konuya çalışırken birçok engelle karşılaştık. Zira bu konunun tartışma alanının hala açık olduğunu ve çözülmediğini görmekteyiz. Ayrıca 2011 yılından sonraki dönemden bahseden kaynaklara ulaşmada çok zorlandık. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için Suriye'deki savaşa bizzat tanık

olan birçok gazetecinin kaleme aldığı kitaplara başvurduk. Bunun yanında Suriye'de, girmemize izin verilen bölgelerde, yaptığımız saha çalışmalarına, görgü tanıklarıyla yaptığımız görüşmelere ve bölgedeki mülteci kamplarına gerçekleştirdiğimiz çok sayıdaki ziyaretlere dayandık. Ayrıca çalışma kapsamında, Suriye'nin kuzeyinde bulunan birçok ilçe ve beldeye ziyaretler gerçekleştirdik.

Araştırmanın yöntemi: Olayların anlatılması ve yorumlanmasında tarihsel yöntem ile betimleyici yöntemi benimsedik. Ayrıca bu çalışmada Suriye-Arap-yabancı savaşıyla ile ilgili yukarıda bahsettiğim kaynaklara ek olarak bazı web sitelerini ve özellikle -sahada çalışan muhabir ve aktivistleri olan- Suriye İnsan Hakları Ağı, Cusur Araştırma Merkezi ve İdrak Araştırma Merkezi gibi kuruluşların raporlarını temele aldık.

Geçmişten günümüze bulunduğu stratejik konum, Suriye topraklarını ilgi odağı haline getirmiştir. Üç kıtayı birbirine bağlaması ve kadîm ipek yolu üzerinde bulunması, tarih boyunca büyük devletlerin Suriye topraklarını mücadele alanı olarak görmesine neden olmuştur.

Suriye topraklarında sayısız medeniyet kurulmuştur. Fenikeliler, Kenanlılar, Akad, Babil, Hitit, Bizans ve Roma gibi farklı kavim ve medeniyetler oraya yerleşmişlerdir. Nihayetinde başkenti Şam (Dımeşk) olan Emevî Devleti de burada kurulmuştur. Şam, Emeviler zamanında küresel çapta kararların alındığı siyasî bir başkenttir. Bu açıdan Emeviler, Şam'dan hareket ederek ülkeleri ve kıtaları fethetmeye koyulmuşlardır. Emeviler'in hükümranlığı 91 sene sürmüştür. Emeviler, bugünkü İspanya ve Portekiz'i içine alacak şekilde Avrupa topraklarında büyük bir devlet kurmuş ve siyasî, iktisâdî, askerî, kültürel ve bilimsel alanlarda Avrupa'ya rol model olmuştur. Müslümanlar orada yaklaşık 8 asır boyunca varlığını devam ettirmişlerdir.

1616 senesine gelindiğinde ise Osmanlı Devleti, Memlüklülerle karşı karşıya geldiği Mercidabık seferiyle Suriye'ye girmiştir. Böylece bu sefer, Suriye ve Şam şehirlerindeki Osmanlı hâkimiyetinin kapılarını açmıştır.

Arap fetihlerinden başlayarak Osmanlı hâkimiyetinin ortalarına kadar devam eden süreçteki kadim Şam veya Suriye'nin coğrafî sınırları, günümüzdeki pek çok şehri ve

devleti içine almaktadır. Bu coğrafya, altı ana bölgeye ayrılmaktadır. Bu bölgeler, Kınnesrîn, Humus, Şam, Ürdün, Şerat ve Filistin'dir.

Kınnesrîn'nin merkezi Halep'tir. Halep'in bazı şehirleri ise Antakya, Menbic, Pals, İskenderun, Şeyzer, Hama, Maaratu'n-Numan'dır.

Humus'un bazı şehirleri; Selamiye, Tedmur, Lazkiye, Cebele, Kafr-tab 'tır.

Şam'in bazı şehirleri; Baniyas, Trablus, el-Baka'dır.

Ürdün'ün bazı şehirleri; Kudüs, Sur, Akka, Beysan'dır.

Filistin'in bazı şehirleri; Beyti'l-Makdis, Gazze, Aşkelon, Nablus, Yafa, Eriha, Umman'dır.

Şerat'ın bazı şehirleri, Mean ve Tebuk'dur.[1]

Stratejik konumda yer alan kadîm Şam coğrafyasına baktığımızda asırlar boyu farklı millet ve devletlerin niçin bu bölgede gövde gösterisinde bulunduğunu anlayabiliriz. Şam beldeleri Osmanlı Devleti'nin çekilme zamanına kadar coğrafi olarak yukarıda sayıldığı hal üzerinedir. Daha sonra hâkim güçlü devletlerin ortak eliyle haritalar çizilmiş ve yeni sınırlar oluşturulmuştur. Böylece bu güçlü devletler çok sayıda ülkeye nüfûz etmiş, onların sınırlarını çizmiş, onlar namına kanunlar çıkartmıştır.

Şam vilayetleri, Osmanlı zamanında idarî açıdan istikrara kavuşmuş, Osmanlı Padişahı Sultan Abdülhamid Han zamanında önemli bir konum elde etmiştir. Şam, şehirlerinin ekonomik ve sosyal bakımdan kalkınmasını sağlayan Hicaz demiryolu hattı boyunca Asya'nın doğusundan ve Anadolu'nun kalbinden gelen hacıların uğradığı bir istasyon haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında I. Dünya Savaşı'na girmesi, Arap, Türk ve Kürtlerin yaşadığı bölgeyi felakete sürükleyecek yeni siyasi oluşumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece Osmanlı Devleti'nin Hicaz valisi eş-Şerif Hüseyin'in bütün Arap topraklarını içine alan Büyük Arap Devleti'nin kurulması hedefi ulaşılabilir hale gelmiştir. Çünkü Osmanlı askerlerinin cihanın dört bir

[1] Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesi, *Ahsenu't-tekâsim fi marifeti'l-akalim (*Beyrut: Müessesetu'l-arabiyye, 2003), s. 158.

tarafında çetin bir savaşın tam ortasında olması, otoriteye karşı başkaldırmayı son derece elverişli hale getirmiştir.

İngiltere ve Fransa bu toprakları elinden geldiğince sömürgeleştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Şerif Hüseyin'i Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeye teşvik etmişlerdir. Bu iki devlet, önce Hicaz'da, daha sonra Doğu Ürdün ve Şam vilayeti gibi Hicaz'a yakın bütün Arap topraklarında hâkimiyeti ele geçirecek bir plan ortaya koyma konusunda Şerif Hüseyin ve askerlerine yardım etmesi için İngiliz İstihbarat Subayı Lawrence'si kullanmıştır. Bu adım, Osmanlı Devleti'nin 1918'de Suriye'den çekilmesine neden olmuştur. Fakat İngiliz ve Fransızlar, Şerif Hüseyin'e verdikleri vaatleri yerine getirmemiştir. Şerif Hüseyin oğlu Faysal'ı Suriye'yi coğrafî sınırlarıyla bir Arap beldesi olarak ilan etmesi için Arap milliyetçiliği bayrağı altında Şam'a gönderdiğinde İngiliz ve Fransızlar Şerif Hüseyin'e Hicaz ve Doğu Ürdün Krallığı'nı vermekle yetinmişlerdir. Kapalı kapılar ardında konuşulanlar ise bundan daha büyüktür. Savaşı kazanan İtilaf Devletleri'nin başını çeken, İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı topraklarını parçalama hedefiyle bir araya gelmişlerdir. Bu 1916'da gerçekleşen Sykes-Picot Antlaşmasıyla hayata geçmiştir. Bu antlaşmadan sadece dört yıl sonra yeni devletler, yeni sınırlar ortaya çıkmıştır.

Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Şam şehirlerinde ortaya çıkan idarî boşluğu doldurma amacıyla Şam'a gelmiş ve kendisini Şam meliki olarak ilan etmiştir. 1920 anayasası olarak bilinen yasa ortaya konulmuştur. "Suriye Genel Kongresi"[2] ya da "Kurucu Kongre" olarak bilinen uzman bir komite tarafından Şam, Suriye Arap Krallığı'nın başkenti olarak karara bağlanmıştır. Bu krallığın dininin İslam, yönetiminin sivil, geleneksel ve temsili bir krallık olduğu belirtilmiştir. Bu komite ayrıca Filistin ve Lübnan dağlarının Suriye'ye dahil edilmesini istemiş ise de bu gerçekleşmemiştir. Çünkü bu talepten önce 1917'de İngilizlerden gelen Siyonizm ve Siyonistlerin Filistin topraklarında Yahudi devleti kurma isteğine dair Balfour Deklarasyonu vardır. Böylece büyük Lübnan devleti ilan edilmiş ve Osmanlı zamanında idarî olarak Şam'a bağlı olan daha sonra İngilizlerin kendi hakimiyetleri altına aldıkları Doğu Ürdün sancağı lağvedilmiştir.

[2] Suriye Kongresi 85 seçilmiş üyeden ve 35 kabile ve mezhep temsilcisinden oluşuyordu.

Sonuç olarak İngilizler Araplara iki kez ihanet etmişlerdir. İlki 1916'da Arap birliğinde toplanmış beldeleri parçalama planı olan Sykes-Picot Antlaşması, ikincisi ise Arap beldelerinin doğusunu batısından ayıran ve kabul edilemez bir oluşuma sebep olan Balfour Deklarasyonu'dur.

Suriye 1920'de fiilen Fransız mandası altına girmiş ve bu süreç 1946'ya kadar sürmüştür. Bu dönemde Fransızlar, Melik Faysal anayasasını yürürlükten kaldırarak 1928'de Fransız ilkelerine uygun olarak her ülke için sınırlar çizdiği gibi kendine has anayasa oluşturmaya çalışmıştır. 1932'de ilk kez Suriye Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmış ve başkan Muhammed Ali Abid seçilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin çekilip Fransız mandacılığın başlamasıyla Suriye'de etnik mezhepsel iç karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Oysa Osmanlı Devleti'nin Suriye siyaseti şehirlerdeki büyük halk bloğuna dayanmıştır ki onlar da Sünnî Araplardır. Bu diğer dini azınlıklara korku veren bir durumdur. Melik Faysal Şam'a geldiğinde ise Arap milliyetçiliğinin sancaktarlığını yapmıştır. Bu ise Suriye topraklarındaki Kürt, Çerkez ve Ermeni gibi azınlıkta kalan etnik yapıları kinlendirmeye ve bu yapıların kendi kendilerini yönetme ve bağımsızlık talep etmelerine neden olmuştur.

Fransa, Suriye şehirlerini etnik ve dini yapılar üzerine parçalamıştır. İskenderun ve Kıyı sancaklarını kendisinden ayırarak müstakil bir devlet gibi 1920'de Halep devletini ilan etmiştir. Bundan birkaç hafta sonra Alevi Devletini deklare etmiş ve Lazkiye, Cebele, Baniyas, Safita, Tartus ve Masyaf'ı bu devlete ilhak etmiştir. 1921'in ilk yarısında Şam devletinin yanında Cebel-i Dürzi devletinin de kurulduğunu açıklamıştır. Bu açıklama, Harp bakanı Yusuf el-Azme yönetimindeki Suriyeli gönüllüler tarafından yapılan Maysaloun savaşından sonra olmuştur.

Bu taksimat, sünni çoğunluğu Alevî Devleti içinde azınlık haline getirmiştir. Yine Halep devleti Fransızların desteğiyle azınlık grup olan Ermeniler eliyle yönetilmeye başlanmıştır. Diğer taraftan ise Havran topraklarında kurulan Cebel ed-Dürzi devletinin vatandaşlarının %3 ü bile Dürzi değildir.[3]

[3] Heyet, *Taksîmu Suriye: Mietu âm mine'l-hutati ve'l-muhâvelât 1916-2016 (*y.y.: Merkezu idrâk li'd-dirâsât ve'l-istişârât, 2016), s. 6.

Suriye'de asırlar boyu yaşamış olan, ellerinde en azından şehirlerin yönetim ve idaresi bulunan oranın gerçek sahiplerinden yüz çevirerek azınlık gruplarının yanına yanaşması ve bu azınlıklara göre Suriye'yi parçalaması Fransa'nın niyetini, büyük karanlık hesaplarını açığa vurmuştur.

Fransa bu şekliyle bu devletlerin sürdürülebilir olmadığını çok geçmeden anlamış ve Şam'ı deniz kıyısından ayırarak onu kendi istikrarı için başka bir devlete ihtiyaç duyar bir hale getirmiştir. Bu durum diğer devletlerin bekası için de böyledir. Diğer taraftan bu parçalanmışlık altında kıvranan insanların çoğu, -liderlerinden ve bu şekildeki yönetimden nemalanan azınlık bir grup hariç- bu devletlerin birleştirilmesini istemiştir. Bu nedenle Fransız Yüksek Komiseri Henri Gouraud 1921 Haziran'ında Suriye'nin kaderini tayin etmek için dört devlet temsilcisinin yer aldığı bir meclis kurulduğunu ilan etmiştir.

26 Haziran 1924'de Fransız Yüksek Komiseri Suriye Devleti'nin sadece Halep ve Şam olmak üzere iki hükümetten oluştuğunu Alevî ve Cebel-u Durzî devletlerinin Suriye Devleti'nin dışında kaldığını açıklamıştır. Bu belki de Fransızların siyasî alanda azınlıklar kozunu kullanma isteğinden kaynaklanmıştır ve bu, Suriye topraklarında meşruiyet kazanan bir durum olmuştur. Bu iki devletin yöneticileri ise Suriye içinde sünnî bileşenlerden tamamen ayrılmak istemiştir. Fakat devletin ekonomik olarak çok güçlü olmaması bu iki devletin 1936'nın sonunda Fransa'nın mandası altındaki Suriye Devleti'ne ilhak edilmesine neden olmuştur.

Bütün ülkeler, devlet yönetiminin tamamı üstünde hâkimiyet kuran Fransa elinde kalmıştır. Böylece isyancı hareketlerin mandacılığa başından beri karşı çıktıkları bilinmekle beraber ülkeler tam anlamıyla Fransa mandasına boyun eğmek durumunda kalmıştır. İbrahim Hananu[4], Suriye'nin kuzeyinde Fransızlara karşı doğrudan Türk askerinin destek verdiği pek çok savaşa girmiştir. Fransız mandasının hâkim olduğu dönem boyunca Fransızlara karşı askerî ve siyasî ayaklanmalar hiç bitmemiştir. 1925'de Dürzî lider Sultan Paşa el-Atraş yönetiminde yapılan büyük Suriye ayaklanması ise Suriyelilere Fransızların baltalayıp yıktığı ulusal birliklerini

[4] İbrahim b. Süleyman Ağa b. Muhammed b. Hanânû (1869-1935) İdlib vilayetinin Kafr Takharim kasabasında doğdu. Asitane'deki Sultaniye Üniversitesi'nde eğitim aldı. İstanbul'un eteklerindeki bir ilçeye idareci olarak atandı. Ardından Erzurum ilçelerine atandı. Fransız kuvvetlerine karşı 1919'da başlayıp senelerce süren pek çok savaşa katıldı. 1932'de Ulusal bloğun lideri oldu.

geri kazandırmıştır. Çok geçmeden bu ayaklanma Suriye topraklarının tamamına yayılmıştır. Fransızlar ise bu ayaklanmayı kontrol altına almak için tıpkı Maysalun savaşında ve Hananu ayaklanmasında yaptığı gibi aşırı askeri güç kullanmıştır.

Fransa ülkenin kontrolünü eline alır almaz kendi kurduğu ve güvendiği iç askeri kuvvetleri sıkıntılı bölgelerde kullanmıştır. Büyük oranda Nusayrî, Dürzî, İsmâilî, Ermenî ve Kürt gibi etkin azınlık gruplardan oluşan bu askeri güce "Doğu Özel Kuvvetleri" ismini vermiştir.[5]

Fransa mandacılığına karşı direnen askerî harekete, el-Kütletu'l-Vatanî'nin (Ulusal Blok) oluşmasıyla siyasi hareket de eşlik etmiştir. 1928'de Haşim el-Attasi ve Şükrü el-Kuvvetli tarafından kurulan Ulusal Blok, zamanla halk nezdinde büyük bir destek bulmuştur. Fransa ise, bölgede askerî argümanlarla tutunamayacağını anlamıştır. Aynı sene içinde yapılan seçimlere, Ulusal Blok *"ülkenin haklarını koruyarak geleceğini müdafaa için yeni anlayış ve tecrübelere yelken açmak, ülkeyi mandacıların kölelerine ve memurlarına teslim etmekten daha hayırlıdır"* sloganıyla katılmış ve Fransa'nın desteklediği adaya karşı ezici bir zafer kazanmıştır.[6] Ulusal Blok'un önde gelen liderleri, ülkenin anayasasını yapmak gibi önemli bir görev üstlenecek kurucu bir meclis oluşturulmasını istemiştir. Kurucu meclisin Haşim el-Attasi başkanlığında oluşturulması kararlaştırılmıştır. Meclis 115 maddeden oluşan 1928 anayasasını yapmıştır. Ne var ki Fransızlar Suriye topraklarının birlik ve bağımsızlığını, ayrıca Cumhurbaşkanının özel af, antlaşma yapma, meclisi feshetme gibi yetkilerini ilgilendiren bazı maddelere itiraz etmiştir (2., 73., 74., 75, 110. ve 122. maddeler). Fransa'nın bu maddelere karşı çıkmasının asıl nedeni, onayladığı takdirde Fransız hükümetinin verdiği uluslararası taahhütleri yerine getirmeye yardım edecek araçlardan kendisini mahrum bırakacak olmasıdır.[7]

Sonuç olarak bu maddeler askıya alınmıştır. Çünkü Fransa ülke anayasanın bir gereği olarak Suriye'de askerlerinin bulunmasını yasal olarak güvence altına almak istemiştir. Ulusal Blok'un kabul etmediği bu durum 1930 Anayasası'nın

[5] Kemal Dib, *Târihu Suriye el-muasır mine'l-intidâbi'l-Fransi ilâ sayfi 2011* (Beyrut: Daru'n-Nehâr, 2011), s. 54.
[6] Muhammed Harb Ferezân, *el-Hayatu'l-hizbiyye fi Suriya beyne 1908 (*y.y.: Dâru'r-Ruvâd, 1955), s. 110.
[7] Vecih el-Haffâr, *ed-Dustûr ve'l-hükm fi'l-cumhûriyyeti's-Sûriyye (*Dımeşk: Matbaatu'l-inşâ, 1948), s. 44.

hazırlanmasına kadar devam etmiştir. Bu anayasa, 1928 Anayasasındaki maddeleri ihtiva etmekle birlikte anayasanın herhangi bir hükmünün Fransa'nın Suriye konusunda verdiği taahhütlere aykırı olamayacağını içeren yeni bir maddeyi de içermekteydi. Güven, düzen ve ülkenin selametini müdafaa ile ilgili hiçbir meselenin Fransa'nın bulunduğu ortamda olması mümkün değildir. Dolayısıyla anayasaya uygun yapılabilecek kanunlar da Fransa'nın son 12 sene boyunca çıkardığı kanunlara aykırı olması durumunda uygulanamayacaktır. Düzenleyici ve kanunî özellikteki kararların temsilciler meclisinden manda yönetiminin onayı olmadan geçmesi de mümkün değildir.[8]

1930 anayasası Suriye'yi temsilî cumhuriyet olarak tanımlasa da 116. maddenin ilave edilmesi, anayasa içerisindeki temsilî cumhuriyete uygun her bir maddeyi manda yönetimine tam anlamıyla bağlı ve tutsak kılmıştır.

Söylemekte fayda var ki bu anayasa Halep ve Şam devletlerine mahsustur. Çünkü Alevi ve Dürzi Devletleri henüz bu birliğin içine dahil edilmemiştir. Bu anayasa -II. Dünya Savaşı esnasında 1939-1941 senelerinde askıya alındığı dönem hariç- 1950 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Yıllarca Suriye yönetimine liderlik eden Ulusal Blok içirisinden iki farklı parti kurulmuştur. Bunlar el-Hizbu'l-Vatanî (Vatan Partisi) ile ülkenin bağımsızlığından sonra uzun seneler temsilciler meclisinde egemen konumda olan Hizbu'ş-Şa'b'tır (Şa'b Partisi). Bunların dışında da pek çok parti kurulmuştur. İdeolojileri ve fikirleri farklı olan bu partiler, mandacılığı bitirmek, Suriye topraklarında birliği sağlamak, hürriyet ve seçim hakkı gibi temel ilkelerde birleşmiştir. Bu partilerden biri, 1929'da Lübnan ve Suriyeli liderler tarafından kurulan Hizbu'ş-Şuyûî, (Kominist Parti), bir diğeri ise 1932'de Lübnanlı lider Antun Sa'ade tarafından kurulan Hizbu's-Suriy el-Kavmî el-İctimâî'dir (Suriye Sosyal Milliyetçi Parti). Bu partinin hedefi yapay sınır ve bölgeleri bir tarafa bırakıp coğrafî olarak Suriye'nin toprak bütünlüğünü sağlamaktır.

Bu partileri 1935'de ortaya çıkan ve 1945'de örgütlenen Cemâatu'l-İhvânu'l-müslimîn (Müslüman Kardeşler Cemaati) ile Suriye'nin bağımsızlığından sonra

[8] Haffâr, *ed-Dustûr ve'l-hükm,* s. 63.

Selahaddin el-Bitar ile Mişel Eflak tarafından 7 Nisan 1947'de kurulan Hizbu'l-Ba'si'l-Arabî el-İştirâkî (Arap Sosyalist Baas Partisi) takip etmiştir.

Bu ulusal partiler mandacılık zamanında içeride ve dışarıda Fransızlara karşı kamuoyu oluşturma konusunda önemli rol oynamışlardır. Bu durum, Fransızların ulusal blok başkanı olan Haşim el-Attasi'den 1936 anlaşması gereği resmî bir heyet oluşturmasını talep etmesine neden olmuştur. Bu ise Suriye'nin bağımsızlığa giden ilk adım olarak görülmektedir. Bu antlaşmanın öne çıkan bentlerinden bazılarının içeriği şunlardır:

- Mandacılığın sonra ermesi,
- Fransa ile Suriye'nin egemenlik ve bağımsızlık temelinde anlaşmaya varmış olması,
- Dış siyasette ve ortak çıkarları ilgilendiren konularda istişareyle karar verilmesi,
- Suriye'nin düzeni sağlama, yetki ve görevlerini yerine getirmede sorumlu olması,
- Fransa'ya kara, deniz ve hava ulaşımında gerekli kolaylığın gösterilmesi,
- Fransız personelinden yardım alınması, askerî ve parasal işbirliğin sürdürülmesi,
- Alevî ve Cebel-i Dürzi Devletleri'nin Suriye devletine ilhak edilmesi,
- Suriye'nin Birleşmiş Milletlere üye olması.[9]

Bu antlaşma ilk bakışta Suriye Devleti'nin yararına gibi görülebilir. Fakat ülkenin önemli işlerinde bu antlaşma, Suriye'ye tam bir egemenlik vermemektedir. Antlaşma maddeleri Suriye açısından ne tam bir bağımsızlık ne de tam bir mandacılığın olduğunu göstermektedir. Çünkü askerî ve dış siyasete dair hayatî kararlar direk Fransızlara ipotek edilmiştir. Fransa, ulaşımının kontrolünü elinde bulundurduğu gibi ekonomik hayatın kritik noktalarını elinde tutarak onlardan kendi çıkarı için istifade etme yetkisini elde etmiştir. Böylece "kolaylaştırma" kelimesinin arkasına saklanarak Fransa'nın her türlü yolu kullanması ve ekonomik herhangi bir kanun çıkartması

[9] Necip el-Ermenâzî, *Suriya mine'l-ihtilâl hattâ el-celâ'* (y.y.: Câmiu'd-duveli'l-arabiyye, Ma'hedu'd-dirâsâti'l-arabiyye'l-âliyye 1954), s. 85.

mümkün hale gelmiştir ve bütün bunları Suriye değil Fransız personeliyle yapabilir ve yapmıştır da.

Görünen o ki, Suriye bu antlaşmadan iki olumlu şey dışında hiç bir şey kazanmamıştır. Onlardan biri Alevî ve Cebel-i Dürzi devletlerin Suriye devletine ilhak edilmesiyle oluşan toprak birliği, diğeri ise Suriye'nin Birleşmiş Milletlere girmesidir. Bunun dışında bu antlaşmayı, Fransa açısından çok faydalı, az zararlı olarak nitelendirmek mümkündür.

Suriye halkı bu antlaşmayı mandacılığı bitireceği için kabul etmiştir. Antlaşmanın akabinde aynı yıl başkanlık seçimleri yapılmış ve Haşim el-Attasi ülkenin başkanı seçilmiştir. Bunun yanında savunma ve dış işleri bakanlıkları kurulmuştur.

Antlaşma onaylanmasına rağmen yürürlüğe girmemiştir. Fransa, bazen uygun olmayan uluslararası konjonktürü, bazen de Suriye'nin bağımsızlığa elverişli olmadığını bahane ederek antlaşmanın yürürlüğe girmesini ertelemiştir. Hatta antlaşma imzalandıktan seneler sonra Alevî ve Cebel-i Dürzi topraklarına özerklik verilmesini istemiştir ki bu taahhütlerinden vazgeçtiği anlamına gelmektedir.

Suriyeliler, ancak II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Fransızlardan kesin olarak kurtulabilmişlerdir. Çünkü bu savaş Fransa'yı siyasî ve askerî olarak direk etkilemiştir. Fransa batıda Almanya ordusu önünde bozguna uğramış ve bu durum onu doğuda zayıf ve bitkin düşürmüştür.

Fransa, ekonomik ve askeri avantajlara yeniden tutunmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Suriye hükümetine, Suriye topraklarında kendi askerî hava ve deniz üslerini kurmak için izin vermesi, kendi kültürel tesislerinin bağımsızlığını ve ekonomik çıkarlarını garanti etmesi çağrısında bulunmuştur. Fakat Fransızların bu talebi, halk ve hükümet tarafından reddedilmiştir. Şam'da Fransa'nın Suriye'den tamamen ayrılmasını talep eden çok sayıda gösteri yapılmış ve çok sayıda askeri araca saldırı düzenlenmiştir. Fransızları rahatsız eden bu durum sebebiyle Fransız kuvvetleri Suriye temsilciler meclisi de dahil olmak üzere Şam'ı saatlerce bombalamıştır. Bunun üzerine İngiliz hükümeti olaya müdahale ederek uluslararası gözetim altında Suriye-Fransız-İngiliz üçlü toplantı çağrısı yapmış ve sonunda 1946'da Fransa'nın Suriye'den çekilmesini zorunlu kılan bir karar yayınlanmıştır.

Karar 17 Nisan 1946'da uygulanmış ve Fransız askerleri tam anlamıyla Suriye'den çekilmiştir. Bugün ülkenin milli bayramı ilan edilmiştir. Ülkenin o zamanki başkanı, bağımsızlıktan önce Temmuz 1943 seçimlerinde cumhurbaşkanlığına gelen ve Ulusal hareketin liderlerinden biri olan Şükrü el-Kuvvetli'dir.

Bağımsızlığından sonra Suriye yeni bir aşamaya geçmiştir. Pek çok parti parlemento seçimlerine girmiştir. 1949'a kadar devam eden bu süreci, Fransız ihtilaline karşı direnişin bayraktarlığını yapan kadîm siyasetçiler yönetmiştir. Onlar ülkeyi yönetme hakkının, yeni aşamada politik deneyimlerine bakmaksızın mandacılığın karşısında çaba gösterenlerin olduğunu düşünmüşlerdir. Onların en çok istedikleri şey bekadır. Yani başarılı olup olmamaya bakmadan mümkün olduğunca bağımsız kalabilmektir.[10]

Suriye 1949 Mart'ında Şükrü el-Kuvvetli'ye karşı yapılan Hüsnü el-Zaim[11] önderliğindeki askerî darbeden sonra istikrarsız bir döneme girmiştir. Bu darbe birbirini takip eden birçok darbenin önünü açmıştır. Bu dönemi askerî siyaset dönemi olarak nitelemek mümkündür. Bağımsızlıktan sadece üç yıl sonra bu sefer de ordu siyasete girmiştir.

Darbeci lider Hüsnü el-Zaim "Temsilciler Meclisi" olarak adlandırılan Suriye Parlamentosunu feshetmiş, yasama ve yürütme erklerinin denetlenmesini kendi üzerine almıştır. Bütün siyasî partilerin kapatılmasını ve kendi başkanlığında bir hükümetin kurulmasını emretmiştir. Savunma ve iç işleri bakanlıklarına kendisini atamıştır.[12]

Hüsnü el-Zaim'in darbe yönetimi uzun sürmemiştir. Ordu komutanları arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Cephelerde Filistin'in işgal altındaki sınırlarında herhangi bir askerî ilerlemenin kaydedilememesi bu anlaşmazlıkları derinleştirmiştir. Ordu bölüklerinin sınırlarda bulunması ikinci bir darbeye geçişi kolaylaştırmıştır. Birkaç ay geçmeden birinci darbe lideri Hüsnü el-Zaim'e karşı Tuğgeneral Sami el-

[10] Muhammed Ferec, *en-Nızâlu'ş-şa'bi fî Suriye ve kıssatu'l-inkılâbât (*Kahire: y.y., t.y) s. 50.
[11] 1889'da Halep'de doğdu. Türk ordusuna katıldı. Türk enstitülerinde askerî eğitim aldı. Mandacılığa karşı Doğu Özel Kuvvetleri'ne katıldı.
[12] Muhammed Ma'ruf, *Eyyâm ıştu 1949-1969 el-inkılâbâtu'l-askerîyye ve esrâruhâ fî Suriya (*Riyad*:* Müessesetu Riyâd er-rayyis li'l-kütüb, 2003), s. 114.

Hinnavi[13] tarafından 19 Ağustos 1949'da yeni bir darbe hazırlanmıştır. Bu darbe başarılı olunca Samî el-Hinnavi Genelkurmay Başkanlığına terfi ettirilmiştir. Hüsnü ez-Zaim ülkenin servetini çarçur etmek, yasalarını ve vatandaşının özgürlüğünü ihlal etmek suçlamalarıyla halkın önünde idam edilmiştir.

el-Hinnavi darbeden iki gün sonra Haşim el-Attasî başkanlığında bir komisyon kurulmasıyla ülkenin anayasal düzene dönmesi için yönetimden çekilmiştir. Yeni hükümet, ülkeye tam anayasal düzene geçene kadar başbakanlık ve devlet başkanlığı yetkileriyle el-Attasî yönetiminde kurulmuştur.[14]

Bu arada, Suriye ile Irak'ın tek bir devlet olarak birleşmesi gündeme gelmiştir. Bu dönemde Suriye'nin yeni yönetimi, Irak hükümetiyle iyi ilişkiler içerisindedir. Emir Faysal zamanından sonra birlik projesinin hayata geçmesi için ilk kez bu kadar uygun bir ortam oluşmuştur. Ne var ki bu hedef Suriye siyasetinin tüm paydaşları tarafından desteklenmemiştir. Bundan daha önemlisi ordu içinden bazı gruplar birlik projesini baştan reddetmiştir. Batılı devletler ve arkalarındaki İsrail, herhangi bir şekilde Suriye ve Irak'ın birbirine yakınlaşmasını istememişlerdir.

Arap ülkeleri, özellikle Suriye ve Irak arasındaki Arap birliği, her rejimin kırmızı çizgisidir. Bu birliği kurmaya çalışan herkes, çok geçmeden Batılı güçlerle karşı karşıya gelmek durumunda kalacaktır.[15]

Suriye iç siyasetindeki görüş ayrılıkları, ülkenin Irak'la birlik olmasına engel olacak üçüncü bir darbenin hazırlanmasına neden olmuştur. 19 Aralık 1949 Pazartesi sabahı Albay Edip Çiçekli darbe yapmıştır. Bunun sonucunda Haşim el-Attasî ve hükümetini koruyan askeri cephedeki Tuğgeneral Sami el-Hinnavi devrilmiştir. Çiçekli darbeyi başarıyla tamamladıktan sonra hükümeti kurma gibi önemli bir görev üstlenecek olan Yüksek Askerî Şura'yı kurmuştur. Ülkedeki askerî durum değiştiği için Irak'la birlik olma meselesi bir gecede kapanmıştır.

[13] Halep'te doğdu. 1916'da Şam'daki Dâru'l-muallimeyn okulundan mezun oldu. İstanbul'da askerî okula girdi. I. Dünya savaşında Kafkasya ve Filistin cephelerinde savaştı. 1918'de Şam'daki askerî okula girdi. Teğmen rütbesiyle mezun oldu. 1948'de Filistin savaşında Suriye ordusunun komutanlarından biriydi.
[14] Ma'ruf, *Eyyâm*, s. 133.
[15] Ma'ruf, *Eyyâm*, s. 177.

Çiçekli başta nispeten mütevazı görünmüştür. Ona göre ordu, ülkenin bir yönetim aracı değil, ulusal kriz anlarında düzeni sağlayabilmek için siyasetçiler üzerinde uygulanan bir baskı aracıdır. Onun darbeden sonraki hedefi, ülke yönetimini meşru hükümete bırakmaktır.[16]

Deneyimli bir askerî lider olan Çiçekli, belki de ülke istikrara kavuşuncaya kadar kendisini siyasî sahadan uzat tutmak istemiştir. Bunun için ülkede siyasi boşluğun bulunmasını engellemek isteyerek Haşim el-Attasî'yi devlet başkanı olarak görevine devam ettirmiştir. Çiçekli siyasetçilerin arkasında hükümetin dümenini kontrol edici olarak kalmıştır. Bu bağlamda hükümet kararlarının onayı kendisine sunulmuş, darbeden sonra kurduğu Yüksek Askerî Şura'nın kararlarını denetlemiştir.

4 Eylül 1950'de, Kurucu Komite ülke için bir anayasa taslağı hazırlamıştır. Bu 1930 tarihli manda anayasasının değiştirilmiş bir versiyonudur. Bu anayasada gelen en önemli konu, Suriye'deki Arap halkının, Arap milletinin bir parçası olduğu ve bu halkın tam bir Arap birliği istediğidir. Ayrıca toplumsal adaletin sağlanmasına, kadına seçme hakkının verilmesine, devletin her bir ferdinin öğrenim hakkının bulunduğuna, kanunlara riayet ederek sendikaların özgürce örgütlenebilmesine dair de maddeler konulmuştur. Bundan sonra kurucu meclis, temsilciler meclisine dönüştürülmüş ve Haşim el-Attasî yeniden cumhurbaşkanı seçilmiştir. Böylece ülke, parlamento ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil edilen anayasal bir sistem ile ordu ve darbe liderleri tarafından temsil edilen bir askeri rejime girmiştir.[17]

Siyasîler ile askerler arasındaki anlaşmazlıklar bakanlıkların kurulmasında zorluklara sebebiyet vermiştir. Ordunun başbakanlık seçimlerine sürekli müdahale etmesi ve pek çok şahsı reddetmesi, ülkenin çoğu kere hükümet boşluğuna girmesine neden olmuştur. Çiçekli'yi özellikle korkutan durum ise Halk Partisi'nin kendisini kontrol etmesidir. Çiçekli Halk Partisi'nin kendisini görevden almayla ilgili başbakanlık kararı çıkartabileceğinden korkmuştur. Dolayısıyla 29 Kasım 1951 sabahında Birinci Tugay güçlerini harekete geçirerek, hükümet ve kamu binalarını işgal etmek üzere ikinci bir darbe yapmış, Cumhuriyet Sarayı'nın etrafını da kuşatmış, Başbakan, bakanlar ve Halk Partisi'nin önde gelen pek çok liderini tutuklamıştır. Çiçekli, Haşim

[16] Patrik Schick, *es-Sırâ' alâ Suriya,,* çev. Semir Abduh ve Mahmud Fellâha, y.y.: Talas li'd-dirâsât ve't-tercüme ve'n-neşr, 1986, s. 123.
[17] Ferec, *en-Nızâlu'ş-şa'bi,* s. 71.

el-Attasî'yi ise kendisini güvenilir bir sığınak gibi gördüğünden yeni hükümeti kurması için Cumhurbaşkanı görevinde bırakmıştır. Ne var ki partilerin hükümet kurulmasındaki koalisyon tekliflerini reddetmesi nihayetinde başkan el-Attasî'yi istifaya sürüklemiştir. Bu durum, Çiçekli liderliğindeki ülkeyi yöneten askeri konseyin, kendisine yasama, yürütme ve meclisi feshetme yetkileri verilen Fevzi Selu'yu devlet ve hükümet başkanı olarak görevlendirme kararı almasına yol açmıştır.[18]

Çiçekli ülkedeki siyasî yönetimi, bu kez de Fevzi Selu'nun makamı ardına gizlenerek yapmıştır. Çiçekli ülkedeki bütün siyasi partilerin kapatılmasını emretmiştir. Bütün partiler kapatıldıktan sonra ülkede oluşan parti boşluğunun doldurulmasını ve asker gözetiminde siyasî partilerin kurulmasını istediği için bir an önce "Arap Kurtuluş Hareketi"ni kurmaya çalışmıştır. Fakat bu durum Çiçekli'ye olumsuz şekilde geri dönmüştür. Çünkü kapatılan partilerin liderleri, siyasi ve askeri olarak tek parti fikrine her şekilde direnme konusunda bir araya gelmişler, ordudaki subaylarla görüşme yapmışlar, grev ve benzeri pek çok barışçıl gösteri gerçekleştirmişlerdir. Ne var ki Çiçekli planını uygulamaya başlamış ve seçim kanunu çıkartmıştır. 1953'de bazı yandaş siyasetçilerin katılımıyla yeni bir anayasa ilan etmiştir. Bu anayasa "kurtuluş hareketi"nin fikirleriyle özdeştir. Çoğu maddesi ise, 1950 anayasasında mevcuttur.

Bu anayasadaki yenilik, Suriye'de bağımsızlıktan sonra ilk kez uygulanan başkanlık sisteminin olmasıdır. Sistem, başbakanlığın kaldırılması ve bütün bakanların halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanına karşı sorumlu olması şeklinde düzenlenmiştir. Bunun hemen ardından Çiçekli, partilerin karşı çıkmasına ve seçimleri boykot etme çağrılarına rağmen başkanlık seçimlerini yapmak için harekete geçmiş ve yapılan seçimde Çiçekli cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.[19]

Çiçekli'nin iktidara gelmesiyle birlikte artan halk ayaklanmaları, Çiçekli hükümetini devirmeye yönelik ortak çıkarlarda buluşan yoğun parti buluşmaları gerçekleştirilmiştir. Fakat Çiçekli ülkenin çıkmaz bir yola girdiğini fark ettiğinde vatansever ve cesur bir tavır ortaya koymuştur. Çünkü bölünme askerî teşkilata

[18] Halid el-Izam, *Müzekkirât Halid el-Izam, (*Beyrut: ed-Dâru'l-müttehide lin'n-neşr, 1973), 2/279.
[19] Ferec, *en-Nızâlu'ş-şa'bi*, s. 80-81.

sıçradıktan sonra daha fazla kaos ve kan dökülecektir. Ülkeyi bu durumdan kurtarma kararı alması gerekmiştir. Bu yüzden Çiçekli 25 Şubat 1954'te istifasını sunmuş ve ülkeden ayrılmıştır. Siyasî durum, Çiçekli'nin ilk darbesinden önceki duruma dönmüş, Haşim el-Attasî cumhurbaşkanı olmuştur. Çiçekli hükümetinden başlayarak Mısır'la birlik olunduğu tarihe kadar geçen bu dönem, ülkenin siyasî serüveninin en iyi dönemlerinden biridir. Bu dönemde Suriye, kesintisiz dört sene süren bağımsız parlamenter bir dönem yaşamıştır.

Bu dönemde ülke ittifak siyasetine girmiş ve iki akım oluşmuştur. Birinci akım, "Hizbu's-Şaab"tır (halk Partisi). Bu parti "Hizbu'l-Vatan"dan (ulusal Parti) ayrılarak Bağdat Paktı'na doğru yönelmiştir. İkinci akım ise "Hizbu'l-Baas"dir (Baas Partisi). Bu parti Hizbu'l-Vatan'dan ayrılarak Bağdat Paktı'nın karşısında ve ona karşı direnmeye çağırarak Mısır'a doğru yönelmiştir.[20]

Bağdat Paktı'na direniş gösterme fikrinin zaferi, ülkeyi, Cemal Abdunnâsır tarafından askeri darbeyle yönetilen Mısır'la yakınlaşmaya itmiştir. 6 Eylül 1955'de ikinci kez Şükrü el-Kuvvetli'nin Suriye hükümetine gelmesi, Mısır-Suriye yakınlaşmasını artırmış ve iktisâdî, siyasî ve askerî alanları kapsayıcı pek çok ittifaka imza atılmıştır. Ortak askeri bir komutanlığın kurulmasına karar verilmiştir. Bu yakınlaşma, her iki ülkedeki siyasi ve halk güçlerinin çoğunluğunun desteğiyle 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında Mısır-Suriye birliğinin gerçekleşmesiyle doruğa ulaşmıştır. Şükrü el-Kuvvetli Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin başkanı olan Cemal Abdunnâsır'a yönetimi devretmiştir. Bu ittifak ülkenin kuzey bölgesinde (Suriye) uzun sürmemiştir. 1961 Eylül'ünde Suriye ordusundan bir grup subay tarafından ulusal çıkarlar gerekçe gösterilerek askerî darbe ile birlik sona ermiştir.

Bu dönemde, partinin siyasi kanadını kontrol etmek, düzeltmek ve ülkede siyasi ve askeri kararların alınmasını sağlayacak gelecek planlarını oluşturmak amacıyla beş Baas subayı, Askeri Komite olarak bilinen bir heyet kurmuştur. Bu komitenin bütün

[20] Salahuddin Baytar, *Şehâdetun li't-târihi havle'l-vahdeti beyne'l-kutreyni's-Suriyy ve'l-Mısriyy âm 1985, (*y.y.: Menşûrâtu't-talîa, 1980), s. 3.

liderleri Nusayrî ve İsmâilî azınlıklardandır.[21] Bu komite gizlice çalışmaya devam etmiş ve diğer mezhep üyeleri de ona katılmıştır. Ancak fiili karar beş kurucunun yetkisindedir.

14 Aralık 1961'de Nazım el-Kudsi, temsilciler meclisinin ilk oturumunda Cumhurbaşkanı seçilmiştir. O, Mısır'dan ayrıldıktan sonra Suriye'de seçilen ilk başkandır.

1963'de Hizbu'l-Baas, Amerika'nın desteğini arkasına alarak askerî darbeyle başkan Abdulkerim Kasım'ı devirerek Irak'ta yönetimi ele almıştır. Bundan bir ay sonra 8 Mart'ta, Hafız Esad'ın temel dayanaklarından biri olan Askeri Komite'nin temsilcilerinden Suriyeli Baas subayları bir askeri darbe düzenlemiştir. Ardından Esad yarbay rütbesine yükselmiş ve ed-Dumayr Askerî Hava Üssü kendisine teslim edilmiştir. Ardından yeni bir ordunun kurulmaya çalışılması, dıştaki yenilgilerin ve içteki tahakkümün başlaması, Suriye'yi, öncekilerden farklı olarak yeni bir askeri duruma sokmuştur. O dönemin ve askeri teşkilat düzeyinde meydana gelen değişikliklerin şahidi olan Suriye İstihbarat elemanı Halil Mustafa'nın aktardığına göre 8 Mart darbesinden bu yana binlerce subay ve asker ordudan ihraç edilmiştir. İhraçlar darbenin gerçekleşmesinden beş gün sonra başlamıştır. Birincisinde 104, ikincisinde 150 subay görevden alınmıştır. Bunlar bölük, tabur ve tugay komutanları olmak üzere ordudaki etkili güçlerdir. İhraçlar, Mayıs 1967'de, eski astsubayların iki katından az olmamak üzere en az iki bin subaya ulaşana kadar birbirini takip etmiştir. Subay eksikliği yedek subaylarla doldurulmuş ve bu subayların neredeyse tamamı Baasçı ve çoğu da Nusayrî mezhebine mensuptur. Bu zamandan sonraki süreçle ilgili Halil Mustafa[22]; *"Ordu, sınırları korumaya ve vatan topraklarını müdafaa etmeye çalışan bir ordu olmaktan çıkıp özgürlükleri bastıran ve halkı cezalandıran polisiye bir kurum haline geldi."* demiştir.

Baas darbesi Suriye tarihinin en tehlikeli darbesidir. Çünkü bu darbe, azınlıkların askerî kurum üzerindeki egemenliğini sağlamak ve yıllarca ordunun yükünü omuzlayan binlerce subayı ihraç etmek için hazırlanmıştır. Bu yeni darbe, orduyu ilk

[21] Abdulkerim Cündî ve Ahmed el-Mir, İsmâilî mezhebine bağlı subaylar iken, Muhammed İmrân, Salah Cedid ve Hâfız el-Esed alevîlerdendi. (Bkz. Hazim Sâğiye, *el-Ba'su's-Sûriy, Târihu Muciz* (Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2012), s. 38.}

[22] Halil Mustafa, *Sukûtu'l-cevelân,* (y.y.: t.y.), s. 29-30.

kez halkla doğrudan karşı karşıya getirmiştir. Zira ordu, halkı baskı altına almanın ve ona karşı çıkan herkesi taciz etmenin bir aracı haline gelmiştir.

Bu dönemde, Cemal Abdülnasır liderliğindeki Irak Baas'ı ile Suriye'deki Baas arasında Mısır ile üçlü birlik fikri ortaya çıkmıştır. Üç ülke heyeti, Suriye'deki Baasçılar ile Mısır'daki Abdünnasır arasındaki engeller, suçlamalar ve güvensizlik nedeniyle başarılı olamayan birlik konusunu görüşmek üzere bir araya gelmiştir. Abdünnasır, özellikle Suriye'de Baas partisi dağıldıktan sonra, birlik günlerinden bu yana Baasçılarla temel bir anlaşmazlık içerisindedir. Ancak asıl anlaşmazlık, Suriyeli subayların Baasçılara karşı yapılan darbe girişimini destekleme çalışmalarıdır. Sonuç olarak darbe başarısız olmuş ve akabinde birçok subay idam edilmiştir. Bunun sonucunda Abdünnasır üçlü birlik projesi görüşmelerini durdurmuştur.

Darbeden sonra Baasçılar, Ordu ve Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı olarak 23 Mart 1963'de Lu'ay el-Attasi'yi getirmiştir. O, Arap birliğine, özellikle Mısır'a eğilimlidir. Bu birliği tesis etmeyi başaramayınca, diğer Baas askeri liderlerine yer açmak için birkaç aylık yönetiminin ardından istifasını sunmuştur. Bu askerî liderlerden biri ülkenin Savunma ve İçişleri Bakanı olan ve daha sonra 27 Temmuz'da Cumhurbaşkanı olan Emin Hafız'dır.

Emin el-Hafız yönetimi, 1964'te Tartus'da başlayan sonra Hama'da devam eden birçok iç karışıklığa ve kanlı çatışmalara tanık olmuştur. Darbeye ve Baas Partisi'nin politikasına karşı gösterilere katılan yedi vatandaş öldürülmüştür. İlk kez cami ve evler tank, top ve uçaklarla vurulmuş, Hama'nın en büyük camisi olan Sultan Camii yıkılmıştır. Şam'da ise Emevî Camii'ne zırhlı araçlarla düzenlenen saldırıda 7 kişi ölmüş, çok sayıda kişi yaralanmış, dört bin vatandaş tutuklanmış ve on beş kişi idam edilmiştir.[23]

Baasçı darbeci subaylar, ordu içinde bir örgüt veya milis olarak "Ulusal Muhafızları" kurmuşlardır. Bunların esas görevi caddelerdeki her türlü rahatsızlığı bastırmaktır.[24]

[23] Mustafa, *Sukûtu'l-cevelâ*n, s. 32.
[24] Patrik Schick, *el-Esed es-sırâ' ale'ş-şerkı'l-evsad* (Beyrut: Şirketu'l-matbûât li't-tevzî' ve'n-neşr, 10. Baskı, 2007), s. 141.

Emin el-Hafız, Askeri Komite'deki azınlık subaylarının tüm niyetlerini yerine getiren hükümetteki Sünni cephedir. Komite, karşıt cephedekilerini askeri teşkilatlardan temizleyip hükümetin tam kontrolünü ele geçirmeye çalışmışlardır.

Hafız Esad bu dönemde aktif hale gelerek parti ve askeri ilişkilerini Baas dışında genişletmeye başlamıştır. O dönemin önde gelen Sünni iki simasını komiteye dahil etmeyi başarmıştır. Bunlar Hama valisi Abdülhalim Haddam ve 1964'de isyancıları Baas yönetimine karşı yargılamak için halka açık mahkemeye başkanlık eden, daha sonraki süreçte Esad'ın ölümüne kadar yanından ayrılmayan Esad'ın askerî yetkilisi olan Mustafa Talas'tır.

1966'da parti içi anlaşmazlıklar su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Partinin kurucusu Mişel Eflak, partinin siyasi tarafı ile Esad ve Askeri Komite'deki arkadaşlarının temsil ettiği askeri tarafı arasında herhangi bir uyum görmemiştir. Hatta Askeri Komite'nin kurucularından ve Eflak'a bağlı askerî yetkililerden Muhammed İmran'ın Baas'den ayrılmasıyla askeri teşkilatta tartışma derinleşmiştir. Baasçı subaylar partiyi sadece ülke yönetimini elde etmek ve ülkeyi kontrol etmek için bir araç olarak görürken, Eflak, partinin, yönetimi düzeltmek ve halkı güçlendirmek için bir araç olduğuna inanmıştır.

Partinin iki kanadı arasındaki bu çekişme, subaylar ve parti içinden bir grub tarafından temsil edilen "vatanî, yurtsal yönetim"in, Eflak tarafından temsil edilen "ulusal yönetim" karşısında zafer kazanmasına yol açmıştır. Bunun ardından parti yönetimi, bütünüyle ulusalcılardan temizlenmiştir. Aslen asker olan Ulusal yönetim üyeleri, Yurtsal yönetimin genel sekreterinin ülkenin başkanı olması ve Ulusal yönetimin ise; başbakanı, bakanları, genelkurmay başkanı ve üst düzey askeri yetkilileri ataması konusunda anlaşmıştır.[25]

Ardından ulusal yönetim, gerçek yönetimi partide tutmak üzere acil kararlar almak için toplanmıştır. Toplantıda Emin el-Hafız'ın yeni başkanlık meclisinin lideri olmasına karar verilmiştir ve Askeri Komite'den ihraç edilen bir subay olan Muhammed İmran ise Savunma Bakanı olarak atanmıştır. İmran, Salah Cedid ile

[25] Schick, *el-Esed,* s. 164.

çatışmaya başlamıştır. Çünkü Salah Cedid'e bağlı pek çok kişi subay yapılmış, bu da aralarında doğrudan bir çatışmaya yol açmıştır.

Salah Cedid ve müttefiki Esad, parti içindeki paralel partinin, askeri teşkilat içinde kendilerine bağlı subayları transfer etmek suretiyle değişikliklere başlamasından korkmuşlardır. Bu uzun süredir devlet başkanı olmayı arzulayan bir liderin, kabul edebileceği bir durum değildir. Dolayısıyla ulusal yönetime bağlı olan Emin el-Hafız'a askerî bir darbe yapılması planlanmış ve 23 Şubat 1966'da ikinci Baas darbesi yapılmıştır. Bu darbenin neticelerinden biri, Hafız Esad'ın Savunma Bakanı, Salah Cedid'in Parti Genel Sekreteri olarak belirlenmesidir. Yeni darbeyle birlikte yeni rejim, dört yüz subayı görevden almış ve Nureddin el-Attasî Şubat 1966'da cumhurbaşkanı olarak getirilmiştir.[26]

Eflak, Beyrut'a sonra Brezilya'ya ardından da Irak'a gitmiştir. Bu darbeyle birlikte Baas, Suriye'de yavaş yavaş "mezhepçi Baas"a yaklaşarak başka bir Baas'a dönüşmüştür.

1963'teki ilk Baas darbesinden bu yana Suriye ordusundaki binlerce subayı görevden alma kararı askeri vergi olmadan geçmemiştir. Meydana gelen eksikliği telafi etmek için, siviller ve askeri personel, İsrail ile olan çatışmayı sınırların dışında çözmek için yeterli askeri deneyime sahip değildir. Bu durum, Irak, Mısır, Suriye, Ürdün ile temsil edilen Arap güçleri ile İsrail arasında gerçekleşen 1967 savaşında belirgindir. Bu savaşla Ortadoğu haritası yeniden değişmiştir. İsrail, Arap ordusunu altı günde yenmiş ve Araplar bu savaşla birlikte, 1948 savaşında kaybettiği Sina, Gazze, Batı Şeria ve Golan gibi yerlerin dışında yeni yerler kaybetmişlerdir.

Bu savaş, art arda gelen ihraç kararlarından sonra liderlerinin yanında bulunmayan yeni Suriye ordusu için ilk sınavdır. Golan, onu savunmakla görevli askeri birlikler tamamen geri çekilmeden önce düşmüştür. Golan'dan sorumlu Suriye İstihbarat Görevlisi Halil Mustafa, Golan'ın düşüşünü, önceden tasarlanmış bir ihanet olarak nitelendirmektedir. Çünkü savaştan kaçanların başında subaylar ve particiler vardır ki Hafız Esad ise onlara yüzbaşı gibi orduda askeri rütbeler vermiştir. Onlardan biri

[26] Sâğiye, *el-Ba'su's-Sûriye*, s. 49.

de "Devrimi korumak için" taburuyla birlikte Şam'a çekilen Savunma Bakanı Hafız Esad'ın kardeşi Rıfat Esad'tir.

Golan'ın komşusu Kuneytra şehrinin fiilî olarak düşüşünden önce düştüğü İsrailliler tarafından duyurulmasıyla da ihanetin yüzü gün yüzüne çıkmıştır. Çünkü şehrin düştüğünün açıklanmasına dair 66 sayılı karar, Savunma Bakanı Tuğgeneral Hafız Esad'ın imzasını taşımaktadır.[27]

1967 savaşının hezimetinin etkileri partinin iki bloğu arasındaki anlaşmazlıkları derinleştirmiştir. Partinin o dönemki iki bloğunun temcilcileri ise, partinin en yüksek siyasi temsilcisi Salah Cedid ile partinin askeri lideri Hafız Esad'tir. Bu anlaşmazlıklar, Hafız Esad'ın, Salah Cedid'in isteği olan Ürdün'deki Filistinlileri desteklemek için askeri güç göndermeyi reddetmesinin ardından yoğunlaşmıştır. Bunun üzerine Salah Cedid, partinin iki kutbunun anlaşmasının imkansızlığını gördüğünde Genelkurmay Başkanı Mustafa Talas ile birlikte Esad'ı görevden alma kararı çıkarmak zorunda kalmıştır. Ne var ki Esad 16 Kasım 1970'de acil bir karar ile Cumhurbaşkanı Nureddin el-Attâsî ile Salah Cedid'e darbe yapmıştır. Onları Mezze askeri hapishanesine göndermiştir. El-Attâsî, yirmi iki yıl hapis yattıktan sonra kansere yakalanmasından ötürü serbest bırakılmış, ardından tedavi için gittiği Fransa'da ölmüştür. Salah Cedid ise 19 Ağustos 1993 tarihinden vefatına kadar hapishanede kalmıştır.

Bu sayede Esad, partisindeki yoldaşlarından kurtulmayı ve Suriye'yi tek başına yönetmek için kendisine bir alan açmayı başarmıştır. Darbeden sonra Esad, askeri darbelerle yok olmaya mahkûm olan önceki rejimlerin hatalarına düşmemek için iç durumu düzenlemeye başlamıştır. Bunun için önce Ahmed Hüsnü'l-Hatib'i geçici Cumhurbaşkanı tayin etmiş, ardından 22 Mart 1971'de halk oylama yaptırmıştır. Esad 7 yıl boyunca sürecek başkanlık seçimini rakipsiz olarak %99.2 ile kazanmıştır.

Esad vakit kaybetmeden daha geniş ve kalıcı yetkilere sahip olmasını sağlayacak yeni bir anayasa taslağı hazırlatmaya başlamıştır. Esad Baas Partisi'nin iktidarda kalmasını garanti altına almak için, devletin ve milletin liderinin, parti olduğunu belirterek sekizinci maddeyi ekletmiştir.

[27] Mustafa, *Sukûtu'l-cevelân,* s. 106.

Bu madde siyasi ve partizan çoğulculuğu ortadan kaldırarak darbeyi meşrulaştırmaktadır. Olağanüstü hal kanunu ise, tüm muhalefetin kanunla sindirildiği Esad anayasasında yürürlükte kalmıştır.[28]

Esad, geniş kesimlere ulaşmak için tüm kurum ve sendikaları partiye bağlamaya çalışmıştır. Baas Partisi'ne mensup vatandaşlar, devlete ve topluma önderlik eden partiye katıldığı ve kabul edilemez paralel akımdan veya tarafsızlıktan uzak durduğu sürece iş bulma avantajını elde etmişler, ya da en azından kendisini sorguya çekilmekten korumuşlardır.

Esad, yönetimi sırasında çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Suriye-İsrail çatışmasının seyri ve Batı ile koordineli olarak iç savaşı durdurmak için Lübnan'a karşı askeri müdahalede bulunulması, yönetime karşı doğası gereği dini olan iç muhalefeti başlatmış ve bu muhalefet artarak devam etmiştir. Ardından, Esad tüm muhalefetin öfke ateşini, bir ateş yumruğuyla karşılık vererek söndürmüştür. Esad yönetimine neredeyse son verecek olan kendi ailesindeki iç çekişmelere karşı da yönetimini sağlamlaştırmak için aşırı güç kullanmıştır. Bu konuyu araştırmanın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak ele alacağız.

Esad askeri darbeler dönemini sona erdirmiş ve oğluna yönetimi devreden Arap cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Esad, 1 Haziran 2001'de ölmüştür. Esad'ın anayasası, varisi olan oğlunun Suriye'yi yönetmeye hazırlanması için yeni başkanın yaşına uyacak şekilde aceleyle değiştirilerek düzenlenmiştir.

Oğul Esad, Suriye yönetimine otuz dört yaşında "kalkınma ve modernleşme" sürecini benimseyerek başlamıştır. Ne var ki bu sloganlar, güvenlik güçlerini ve Nusayrîlerden oluşan askeri teşkilatı pek etkilememiştir. Çünkü Esad, babasından güçlü bir güvenlik güçleri, mezhepçi bir ordu ve muhalif seslerden yoksun bir ülke miras almıştır.

Beşar Esad rejimi, Suriye içinde muhalîf siyasi herhangi bir organ olmamasına rağmen yönetim döneminde çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Onun yönetimi sırasındaki zorlukların çoğu dış mihraklıdır. Bunun ilk örneği 14 Şubat 2005'de

[28] Heyet, e*d-Desâtîru'l-muteâkibetu fî Suriya,* (y.y., Merkezu idrâk li'd-dirâsât ve'l-istişârât, 2017), s. 21.

Lübnan Başbakanı Refik el-Harirî'ye yapılan suikastta kendini göstermiştir. Bu suikastla Suriye rejimi başkanının doğrudan suçlanmasıyla birlikte ciddi tepkiler gelmiştir. Böylece Suriye'ye uluslararası baskılar ve Suriye güçlerinin Lübnan'dan çıkarılmasını talep eden Lübnan'da halk ayaklanmaları başlamıştır.

30 Nisan 2005'de Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesini zorunlu kılan 1559 sayılı Birleşmiş Milletler kararı yayınlanmıştır.

Esad rejimi için belki de en büyük zorluk, sesi ve sadası, Güneydeki Deraa vilayetinden başlayarak Suriye'nin kalbine ulaşan Arap Baharı devrimlerinin başlamasıdır. Arap Baharı ve buna bağlı olaylar, 2011 Mart'ının ortasında tüm Suriye topraklarını kuşatacak şekilde genişlemiştir. Bunun sonucu olarak göstericilere silah gücüyle karşılık verilmiş, keyfi tutuklamalar yapılmış ve isyancı şehirlere ordu gönderilmiştir. Bu durum, Suriye'yi uluslararası bir savaş ve güç gösteri alanına dönüştürmüş ve Suriye sorununu modern çağın en büyük trajedisi haline getirmiştir.

Bunun detaylı açıklaması üçüncü bölümde yapılacaktır.

2. OSMANLI EGEMENLİĞİNİN SONLARI VE MANDA DÖNEMİNDE SURİYE'NİN DEMOĞRAFİK YAPISI

2.1. Osmanlı Yönetiminde Suriye

Suriye, yirmi birinci yüzyılda bir devlet olarak günümüzdeki doğal sınırları ile Osmanlı döneminde tek bir vilayet değildi. Birkaç vilayete ayrılmıştı. Dolayısıyla şuanki şehirleri farklı vilayetlerde yer alıyordu. Hatta Şam ve Halep gibi mevcut büyük şehirleri, o zaman bağımsız birer vilayet olarak yer almıştı. Suriye'nin günümüz şehirleri üç vilayete ayrılmıştı. O vilayetler Halep, Suriye ve Beyrut'tur.

Halep Vilayeti, merkezi Halep şehri olan üç sancaktan oluşmaktaydı. Halep Sancak'ının on üç kazası vardı. Bunlar, Antep, Kilis, Baylân, İskenderun, Antakya, Harem, Cisru'ş-Şuğûr, İdlib, Maaratu'n-Numan, Bab-ı Cebûl, Menbic, Cebelü Sem'an, Rakka'dır. İkinci sancak Urfa'ydı. Urfa'nın; Rumkale, Suruç, Birecik ve Harran olmak üzere dört kazası vardı. Üçüncü sancak Maraş'tı. Maraş'ın da Elbistan, Zeytûn, Andırın ve Pazarcık olmak üzere dört kazası vardı. Bu kazalara bağlı çok sayıda köy ve yerleşim yeri bulunmaktaydı.

Suriye Vilayeti'nde ise dört sancak vardı. Birinci sancak, merkezi Dımeşk olan Şam-ı Şerîf'ti. Bu sancağın Baalbek, Bekaa', Duma, Nebk, Vâdi'l-Acem, Hasbeya, Rashaya ve ez-Zabadani olmak üzere sekiz kazası vardı. İkinci sancak Hama'ydı. Humus, Selimiye, şuan ismi Masyaf olan Hamidiye olmak üzere üç kazası vardı. Üçüncü sancak Havran'dı. Aclûn, Kuneytıra, Busra el-Harir, Der'â, Süveydâ, Salhad ve Ahira olmak üzere yedi kazası vardı. Son sancak ise Maan, Tafile ve Salt olmak üzere üç kazası olan Kerek'ti.

Beyrut Vilayeti ise 1887'ye kadar Suriye Vilayetine bağlı bir sancak iken, bu tarihten sonra beş sancaklı müstakil bir vilayet statüsüne kavuşmuştur. Bu sancaklardan ilki Beyrut'tu ve Sayda, Sur ve Merciiyyûn kazaları bulunmaktaydı. İkinci sancak Akka'ydı. Hayfa, Tiberya, Safed, Nâsıra olmak üzere dört kazası vardı. Üçüncü sancak Trablus eş-Şâm'dı. Safita, Hısnu'l-Ekrâd ve Akkar olmak üzere üç kazası vardı. Dördüncü sancak Lazkiye'ydi. Cebele, Sahyûn ve Markab olmak üzere üç

kazası vardı. Beşinci sancak Nablus'tu. Beni Sa'b, Cenin ve Cemmâin olmak üzere üç kazası vardı.[29]

Açıkladığımız bu bilgilerden Suriye Vilayeti'ne denk olan Halep Vilayeti'nin idarî bölgelerinin, günümüzde iki devletin içerisinde yer aldığı farklı bölgeleri kapsadığını görüyoruz. Günümüzde Suriye toprakları içinde kalan vilayet merkezleri ve sancak kazalarının Harem, Cisru'ş-Şuğur, İdlib, Maaratu'n-Numan, Bab-ı Cebûl, Menbic, Cebelü Sem'an ve Rakka olduğu anlaşılmaktadır. Helep sancağına bağlı Antep, Kilis, Baylân, İskenderun, Antakya ve Harem kazalarının yanı sıra iki sancak ise bütün kazalarıyla birlikte tamamen şu anda Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yer almaktadır.

Suriye Vilayetindeki durumda aynıdır. Bu vilayete bağlı sancak ve kazaların günümüzdeki üç devletin içerisinde yer aldığı ve coğrafi olarak iç içe girdikleri görülmektedir.

Şam-ı Şerif sancağındaki kazalar ise günümüzde Suriye ve Lübnan topraklarında yer almaktadır. Baalbek, Bekaa', Hasbeya, Rashaya kazaları bugünkü Lübnan sınırları içerisinde yer alırken Dımeşk, Duma, Nebk, Vâdi'l-Acem, ez-Zabadani ise Suriye sınırları içerisinde bulunmaktadır.

Hama sancağı bugün bütün kazalarıyla birlikte Suriye toprakları içerisinde, Havran sancağı ise Ürdün ve Suriye sınırları içerisinde yer almaktadır. Yine Aclûn Ürdün; Salhad, Kuneytra, Busra el-Harir, Derʿâ, Süveyde ve Ahra ise Suriye içerisinde yer almaktadır. Kerek sancağının bütün kazaları ise Ürdün sınırları içerisindedir.

Beyrut Vilayetindeki durumda öteki vilayetlerle benzerlik arz etmektedir. Bu vilayetin kazaları günümüzdeki Suriye, Lübnan ve işgal altındaki Filistin topraklarına dağılmış durumdadır. Beyrut sancağı bütün kazalarıyla Lübnan'da; Akka sancağı bütün kazalarıyla işgal altındaki Filistin topraklarında, Trablus eş-Şâm sancağında ise sancak merkezi Trablus ve Akkar Lübnan'da, Safita ve daha sonra Kalatu'l-Hısn olarak isimlendirilen Hısnu'l-Ekrâd Suriye sınırları içerisinde yer almaktadır. Yine Lazkiye sancağı da bütün kazalarıyla Suriye sınırları içerisinde

[29] Suriye Salnamesi, 32. Baskı, 1318, 73-74.

bulunmaktadır. Nablus sancağı ise bütün kazalarıyla işgal altındaki Filistin topraklarında yer almaktadır.

Suriye'deki Deyrizor ile Kudüs şehirleri ise doğrudan doğruya İçişleri Bakanlığı'na direk bağlı müstakil mutasarrıflık/sancaktır.[30]

Stratejik konumu ve geçmişten gelen büyük etkileri sebebiyle Suriye Vilayetine Osmanlı Devleti büyük önem vermiştir. İbn Kenan es-Sâlihi (ö. 1740) *Safahatun Nâdiratun Min Târihi Dımeşk Fi'l-Asri'l-Osmanî* adlı kitabında Sultan Mahmud'un Şam'le ilgili *"O benim malım. Kimse ona hiçbir şekilde zarar veremez."* şeklindeki sözlerle buyruk verdiğini söylemiştir.[31]

Dımeşk, Sultan'a aidiyeti, hiç kimsenin el uzatmasının caiz olmadığı hususî bir mülk gibi değerli olması sebebiyle Şam-ı Şerîf Vilayetinin merkezidir.

Bu stratejik konumu Dımeşk'e, komşu vilayetlerin yönetimi konusunda büyük bir rol üstlendirmiştir. Dımeşk, Arap şehirleriyle irtibatı, Anadolu'nun Şam ve Hicazla bağlantısı olan bir merkezdir. Aynı zamanda Filistin'in kuzeyinden Kudüs şehrini ve Mescid-i Aksa'yı ziyaret edenlerin de uğrak noktasıdır. Ayrıca hac yolu üzerinde bulunması da onu çok önemli bir noktaya taşımaktadır. Hac kafileleri Dımeşk'e dini, siyasi, ekonomik ve sosyal bir karakter kazandırmıştır. Binlerce Şamlı, hac kafileleri üzerinden yaptıkları ticaretle geçinmiş ve transit hacıların ihtiyaç duyduğu tüm yiyecek, içecek, giyecek ve hizmetleri karşılanmıştır. Bu durum 1869'da Suveyş Kanalı'nın açılışına kadar devam etmiştir. Ardından Osmanlı Devleti'nin doğu topraklarında ikamet eden birçok Türk ve İranlı hacı, Dımeşk üzerinden Hicaz'a yapılan kara yolculuğuna kıyasla maliyetin düşük ve yolculuğun kolay olması nedeniyle deniz yolculuğunu tercih etmiştir. Fakat Dımeşk'ten Hicaz'a giden demiryolu projesinin hayata geçmesiyle birlikte bu durum çok geçmeden yeniden Dımeşk'in lehine dönmüştür.[32]

Dımeşk ve genel anlamda Şam, Osmanlıların fark ettiği önemi taşımakla kalmamış, Halep şehri ile birlikte büyük bir yaşamsal önem oluşturmuştur. Bu iki şehrin

[30] Yusuf el-Hakim, *Suriye ve'l-ahdü'l-Osmanî* (Beyrut: Dâru'n-nehâr, 2. Baskı, 1991), s. 50.
[31] Mahmud b. Kenan es-Sâlihî, *Safahatun Nâdiratun Min Târihi Dımeşk Fi'l-Asri'l-Osmanî* 1699-1740, thk. Ekrem el-Alabî, (y.y.: Dâru't-Tıbâ', 1. Baskı, 1994), s. 513.
[32] Sâlihî, *Safahatun..*, s. 19.

azımsanmayacak kadar sosyal bir gücü de mevcuttur. Özellikle bu iki şehirdeki gençler yüksek askeri okullara girmeye yönelmiştir. Hatta bazı gençler Osmanlı ordusunda yüksek rütbelere erişmiş, bazıları, askeri birliklere liderlik etmeye hak kazanmıştır. Bu iki şehirden olan subayların sayısı çok fazladır. Bu durum onları üst düzey yetkililerin ilgi odağı haline getirmiştir. Böylece onlar yetkililerin takdirini kazanmış ve yetkililere daha da yakınlaşmaya çalışmışlardır. Beyrut ve Suriye sahil kesiminin çoğu ise Hristiyan veya Nusayrî olmaları sebebiyle bunun tam tersi bir tutum sergilemişlerdir. Vali Mithat Paşa, Halep ve Şam halkının orduya yoğun ilgisinin önemini anlamış ve bu sebeple Şam'da bir askeri okul açmıştır.[33]

Suriye'de Osmanlı Devleti'nin varlığı ile vatandaşlar arasında barış içinde bir arada yaşama ve eşitlik politikasına eşlik eden büyük bir sosyal reform aynı zamana denk gelmiştir. 1895'ten 1918'e kadar Suriye'yi yönetmeyi başaran Türk valilerinin çoğu, Arap ve Türk ayrımı yapmadan halkın güvenliğini ve emniyetini garanti edecek bir reform gerçekleştirmek için canla başla çalışmışlardır. Bu durum İmran Vâsi'nin kendisine eşlik ettiği ve bir yıl on aylığına Şam'a vali atanan Mithat Paşa zamanında başlamıştır. O, Şam'ın ortasına Mithat Paşa ismiyle bilinen büyük bir çarşı açmış, Şam'da çok sayıda cadde ve yolu genişletmiştir. Birçok kitabın halk kütüphanesinde toplanmasına, adliye, polis ve jandarma teşkilatlarının oluşumuna büyük katkıda bulunmuştur. Daha sonra gelen Hüseyin Nazım Paşa da, görev süresi boyunca bu reformları sürdürmüştür.

O, el-Guraba Hastanesi ve daha sonra Şam Üniversitesi'nin bir parçası haline gelecek olan bir askeri kışla açmanın yanı sıra Şam'da Hükümet Sarayı kurmuştur.

Yine Şükrü Paşa, İsmail Fazıl Paşa, Arif el-Mardini ve Tahsin Bey'in valilikleri döneminde Şam ile Medine arasına telgraf hattı çekilmesi, Fiji suyunun Dımeşk mahallelerinde ikamet edenler için getirilmesi, yangınları önlemek için pazar çatılarının ahşap yerine demirle değiştirilmesi gibi hizmetlerde bulunulmuştur.[34]

Ayrıca Şam vilayetinde yöneticilik yapan paşalar pek çok büyük cami inşa etmişlerdir. Bu camiler Şam şehrine estetik bir değer katmıştır. Bu camiler İstanbul

[33] Hakim, *Suriye ve'l-ahdü'l-Osmanî,* s. 50.
[34] Nasuh Babil, *Sefahat ve Siyaset: Suriye fi'l-Karni'l-ışrîn,* (y.y.: Rıyadu'r-Reyyis Lilkutub ve'n-Neşr, 2. Baskı, 2001), s. 20.

camileri tarzında inşa edilmiştir. Yarım küre şeklindeki geniş kubbeleri ve ince, zarif minareleri göğe yükselmektedir.[35]

Hukuki düzeyde Osmanlılar İslam hukukuna büyük önem vermişler ve İslam hukukunu valiliklerin yönetiminde merkezi hale getirmişlerdir.

Kadı'l-Kudât dışındaki bütün yargıçlar, yargıçların temsilci veya yardımcıları, hizmet ettikleri Arap şehirlerindeki eğitimli ve Arapça konuşan Müslümanların seçkin sınıflarından seçilmiştir.[36]

1879'da Suriye genelinde nizamiye mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemeler kamu hukuku ve şerî hukuk davalarına bakmaktadır.

Boşanma, evlilik, vesayet, miras ve ilgili konular gibi meseleler Müslüman kadılar veya Hıristiyan mezheplerinin başkanları tarafından yönetilen şeriat mahkemelerine tabidir. Medenî hukuk, ticaret veya ceza davaları ise nizamiye mahkemelerinin görev alanı içindedir (sulh– ilk derece – temyiz mahkemeleri).

Vakıfların yönetimi ise Müslüman hukukçular tarafından çok katı kurallarla denetlenmiştir.[37]

İdari alanda devlet, valinin şahsında temsil edilen yönetim piramidinin en tepesinden köy muhtarına kadar her bir çalışanının sınır ve yetkisini tanımlayarak resmi daireleri ve bunların idari aygıtlarını oluşturmuştur. Ayrıca halkı yönetimin sorumluluğuna dahil etmek amacıyla yerel meclislerinin kurulmasını öngören yasalar çıkarılmıştır.[38]

Ekonomik olarak ihracat ithalattan fazladır. Bu nedenle dış ticaret dengesi açık vermiştir. 1910 yılında ihracat 85 milyon frankı geçmezken, ithalat 170 milyon franktır ve dış ticaret çoğunlukla Avrupalı şirketler ve onlarla çalışan yerel tüccarlar tarafından finanse edilmiştir.[39]

---

[35] Jean Sauvaget, Dımeşk eş-Şâm, el-Mataatu'l-Katolikiyye, Beyrut, 1936, s. 46.
[36] Bruce Masters, *Arabu'l-imbarâturiyyeti'l-Osmânî: Târihun Sekâfiyyun ve ictimaiyyun (1516-1918),* çev. Abdulhakim Yasin, (Beyrut 1. Baskı, 2018), s. 97.
[37] Stephen Hemsley, *Tarihu Suriya ve Lübnan Tahte'l-intidâbi'l-Fransiyyi*, çev. Byar Akıl, Beyrut: Dâru'l-Hakika, ts. s. 27.
[38] Abdulaziz Ivaz, *el-İdâratu'l-Osmâniyye Fî vilâyeti Suriya 1864-1914*, Mısır: Dâru'l-Meârif, ts. s. 334.
[39] Hemsley, *Tarihu Suriya ve Lübnan,* s. 48.

Osmanlı ekonomi politikasında, Suriye vilayetlerine bağlı kaynaklara olan ilgi hakimdi. Bu açıdan Osmanlı Devleti, vergileri örgütlemiş, vilayetin bütçesini denetlemiş ve tarımda çifçilerin sömürülmesini engellemek için doğrudan çalışmıştır. Nitekim 1858'de mülkiyet karmaşasını bitiren Hamayouni Yasası çıkarılmıştır. Böylece, çoğu sahipsiz veya azınlık bir zümrenin elinde tekelleştirilmiş olan toprakların kontrolü sağlanmıştır. Devlet, dağıtımından sonra arazinin tapuda tescil edilmesine de ayrıca özen göstermiştir.[40]

27 Nisan 1889'da Suriye Vilayetinde yapılan faaliyetlere ilişkin yayınlanan yıllık raporda, vergi tahsilatı ve harcama kalemlerinin düzenlenmesine dair birçok açıklama da bulunulmuş, köprülerin, yolların ve devlet binalarının yapımından da bahsedilmiştir.[41]

Şam halkının çalışmasını garanti altına almak ve yatırımı teşvik etmek için Şam'da bir tuğla fabrikası kurulmuş ve bu fabrika gümrük vergilerine dair sorumluluklardan muaf tutulmuştur. Bu açıdan fabrika, 5 Nisan 1984 tarihi itibariyle ihraç edeceği ürünlerle ilgili on yıl süreyle gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.[42]

Sultan Abdülhamid, tarım alanında Hama, Selimiye ve Humus kazalarının doğusundaki birçok araziyi ihya etmiştir. Orada yaşayanlar o toprakları ya ihya ederek ya da satın alarak mülk edinmişlerdir. Hristiyan çifçilerden bir çok aile istikrarlarını güvence altına almak için o bölgelerde ikamet etmişlerdir.

Sultan Abdulhamid onları ordudan ve emirlik vergilerinden muaf tutmuştur. Bununla birlikte bedevi istilası ve mahsullerinin çalınması tehlikesinden muzdarip olan birçok köy ve mezraanın güvenliğini sağlamayı başarmıştır.[43]

Eğitim alanına gelince Osmanlı, özellikle II. Abdulhamid Han zamanında bu alana büyük önem vermiştir. Suriye ve Halep vilayetlerinde çok sayıda medrese inşa edilmiştir. Bu medreseler, iki vilayetin tüm topraklarını kapsayacak şekilde genişletilmiş ve sultanın emriyle, şehir dışında öğretmenlik yapanlar için barınma

[40] Abdulaziz Ivaz, *el-İdâratu'l-Osmâniyye, s.* 335.
[41] Muzaffer Bayrak vd., *Suriye Fi'l-vesâiki'l-Osmanîyye*, çev. Salih Sa'dâvî (İstanbul: y.y., 2013), s. 73.
[42] Muzaffer Bayrak vd., *Suriye,* s. 192.
[43] Ahmed Vasfi Zekeriya, *Aşâiru'ş-Şâm,* y.y.: Dâru'l-Fikri'l-Muasır, 2. Baskı, 1983, s. 111.

sağlama konusunda öğretmenlere özel kolaylıklar ve ayrıcalıklar sağlanmıştır. Ayrıca Devlet hastanelerindeki harcamalara dair maaşlar artırılmış ve bütün çalışan öğretmenlere dokunulmazlık verilmiştir. Öğretmenlerin yargılanması sırasında başkaları gibi değil, takdir ve saygı çerçevesinde muamele göreceği kararı alınmış, seçkin öğrencilere okutman vasıfları verilmiştir.

Sultan Abdülhamid Han döneminde İslam mirasının araştırılması için arkeoloji enstitüleri kurulmuştur. Fransızca, İngilizce, Rusça ve Farsça gibi yabancı diller okutulmaya başlanmıştır. Almanya'dan arkeoloji ve uygulamalı bilimler öğretmenleri getirilmiş, tıp ve veterinerlik eğitimi veren okullar açılmıştır.[44]

Abdülhamid Han döneminde Suriye'de açılan en önemli okullardan bazıları şunlardır:[45]

Askerî Rüşdiye Okulları: Bu okullar Şam'da bulunmakta ve pek çok öğrenci eğitim görmektedir. Her yıl 100 ile 200 arasında öğrenci bu okullardan mezun olmaktadır. Bu okullarda ücretsiz olarak pek çok ders ve dil eğitimi verildiği bilinmektedir. Burada öğrenciler kısa süre içerisinde Türkçeyi öğrenmekte, Fransızcaya vakıf olmaktadırlar. Ayrıca bu okullarda Farsça öğretiminde uzmanlaşmış hocalar da vardır ve bu okulların mezunları istedikleri mesleği seçmekte özgürdürler. Orduda kalanlar arasında, Mareşalliğe kadar yükselenler olmuştur.

Bu okulların dışında yüzlerce kız ve erkek ilkokulu, tıp enstitüleri, mülkiye okulları, öğretmen evleri, farklı meslek ve el sanatları öğreten meslek okulları da bulunmaktadır.

2.1.1. Osmanlı'nın son zamanında Suriye'nin Demografik Yapısı

1900 Suriye Salnamesi'nde Suriye vatandaşlarının farklı etnik ve dini yapıda olduğu belirtilmiştir. Vatandaşların çoğunun sünnî Müslüman olduğu, bununla birlikte Nusayrî, Dürzî, Hristiyan, İsmâilî ve Şiî azınlıkların bulunduğu, yine Rum Ortadoks

[44] Muhammed İbrahim el-Havrânî, *et-Ta'lîm fî vilâyeti dimeşk fi'l-asri'l-Osmânî 1891-1909*, Dımeşk: Menşûrâtu'l-Hey'eti'l-âmmeti's-Sûriyye, Vizâratu's-Sekâfe, 2015, s. 115.
[45] Abdulaziz el-Azme, *Mir'âtu'ş-Şâm, Târihu Dımeşk ve ehliha*, thk. Necdet Fethi Safvet, y.y.: Riyadu'r-Reyyis, ts. s. 92-93.

ve Katolik, Süryanî, Protestan, Latin, Maronit ve Ermenî şahısların yer aldığı belirtilmektedir.[46]

Kerek sancağı dışında Suriye vilayetinin nüfusu; Dımeşk, Duma, Vâdi'l-Acem, Baalbek, Bekaa', Nebk, Hasbeya, Rashaya, Hama, Humus, Hamidiye (Masyaf), Havran, Aclûn, Derʿâ, Cebelü Havran, Busra el-Harir kazalarında toplam 555.901'dir. Bu bilgiler için Ek-1 ve Ek-2 ye bakılabilir.

Salnamenin 240. sayfasında Sünnî Müslümanlardan ayrı olarak azınlık vasfıyla Nusayrî, Şiî ve İsmailîlerden bahsedilmesine rağmen Salnamede yer alan nüfus sayımında kendilerinden bahsedilmemesi dikkat çekicidir. Bahsettiğimiz bu azınlıklar belki de bu nüfus sayımında, bir bütün olarak İslam kategorisine dâhil edilerek Müslüman azınlıklar olarak yer almaktadır.

Halep Vilayeti ile ilgili olarak ise 1908 Salnamesindeki nüfus sayımına dayanılmış ve şuan ki Suriye sınırları içinde kalan şehirlerle yetinilmiştir. Bu şehirler ise Halep Vilayetine bağlı müstakil kaza statütündeki Halep, İdlip, Menbic, Rakka, Harem, Cisru'ş-Şuğur, Maarrat, Bab-ı Cebûl, Cebel-u Sem'an'dır. Bu kazalar günümüze kadar Suriye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer almaya devam etmiştir.

Salnamede yer alan nüfus sayımına göre Halep şehrindeki nüfus sayısı 119.811'dir. Ek-2 deki tabloda gösterildiği üzere nüfusun çoğunluğu Müslüman olup sayıları 83.679'dur. Geri kalanlar ise, Rum Ortadokslar ve Katolikler, Ermenîler ve Latinler'dir.[47] Yine Ek-2 deki tabloya göre İdlip kazasının nüfusu 50.072'dir. 49.330 kişi ile çok büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Geri kalanlar ise Rum Ortadoklar ve Protestanlardır.[48]

Ek-3 deki tabloya göre Cisru'ş-Şuğur kazasının nüfusu ise 28.153'dür. Bu sayının 24.354'ü Müslümanlardan oluşurken, geri kalanlar Rum Ortadoks, Ermenî, Protestan ve Latinlerden oluşmaktadır.[49]

[46] Suriye Salnamesi, 32. Baskı, 1318, s. 240.
[47] Halep Vilayeti Salnamesi, 35. Baskı, 1908, s. 224.
[48] Halep Vilayeti Salnamesi, s. 312.
[49] Halep Vilayeti Salnamesi, s. 314.

Ek-4 deki tabloya göre Maarratu'n-Numân kazasının nüfusu ise 18.658'dir. Bunların 18633'ü Müslüman olup diğerleri Rum Ortadoks'tur. [50]

Ek-5 deki tabloya göre Menbic kazasının nüfusu 2511'dir. 2486'sı Müslüman olup diğerleri Ermenî'dir.[51] Harem kazasının nüfusu 27.483'dür. 27.419'u Müslüman olup geri kalanlar Rum ve Ermenî'lerden ibarettir.[52] el-Bâb kazasının nüfusu 21.905'dir. 21.877'si Müslümandır.[53] Cebelü Sem'ân kazasının nüfusu 25.060'dır ve tamamı Müslümandır.[54] Rakka kazasının nüfusu ise 12.922'dir. Nufus dağılımıyla ilgili bilgi verilmemiştir.[55]

Halep vilayetinin çoğunluğu, Suriye vilayeti gibi Osmanlı idaresi boyunca Müslümandır. Osmanlı idaresinin buralarda yayılması ve desteklenmesi bu Müslüman toplum sayesindedir. Yazar Vecih Kevserânî'nin de dediği gibi Osmanlı projesini yürüten Suriye güçleri, klasik şekillerde üretim yapan meslek sahiplerinden, şehirlerin ileri gelenlerinden ve öncü bir kısım âlimlerden oluşan güçlerdir. Bu kişilerin tamamı İslami bir yönelime sahiptir ve ağırlıklı olarak Sünnîdir. Batı projesine dahil olan güçlere gelince, bunlar çıkarlara göre oluşturulmuş gruplardır ve kapitalist Batı'nın bölge ile olan ilişkisinin ürünüdür ve bu güçler çoğunlukla İslami olmayan mezhep ve inançlara sahiptir.[56]

Etnik ve dinî grup ve akımlar arasındaki gizli mücadele Osmanlı'nın Suriye yönetimini hassas ve önemli kılmıştır. Osmanlı sultanları Suriye vilayetlerinin yönetimi konusunda o vilayetlerdeki dürüst kişilere itimad etmişlerdir. Bu kişilerin toplumda büyük etkileri vardır. Mesela II. Abdülhamid Han, İzzet Paşa el-Âbid ed-Dımeşkî'ye, Şam ve çevresinde tanınan büyük bir âlim olan Şeyh Ebu'l-Hüdâ es-Sayyâdî'ye güvenmiştir. Yine Suriye Vilayetine bağlı Lübnan kıyılarından gelen Maarif Nazırı Selim Paşa'ya ve Sultan'a suikast yapmayı amaçlayan bir Ermenî

[50] Halep Vilayeti Salnamesi, s. 340.
[51] Halep Vilayeti Salnamesi, s. 370.
[52] Halep Vilayeti Salnamesi, s. 321.
[53] Halep Vilayeti Salnamesi, s. 349.
[54] Halep Vilayeti Salnamesi, s. 369.
[55] Halep Vilayeti Salnamesi, s. 388.
[56] Vecih Kevseranî, *Biladu'ş-Şam fi matlai'l-karni'l-işrin,* Beyrut: el-Merkezu'l-Arabi lil-Ebhas Ve Diraseti's-Siyasat, 3. Baskı, 2013, s. 178.

komplosunu ortaya çıkartan Selim Paşa'nın kardeşi Necip Paşa'ya itimat etmiştir. Necip Paşa'da Sultan'dan kendisine bakanlık vermesini istemiştir.[57]

Suriye ve Halep vilayetlerinin büyük çoğunluğu daha önce bahsedildiği üzere Müslümanlardan oluşmaktadır. Çoğu şehirde ilk söz ve üstünlük müslümanlardayken, Humus ve Halep gibi şehirlerde onlara Hristiyanlar da katılmıştır. Cebelü Lübnan da ise karar mekanizmasında Hristiyanların hâkimiyeti vardır.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan önce son dönemlerindeki zayıflığı, idaresi altındaki vilayetlerde mezhepsel bloklaşmayı öne çıkarmıştır. Osmanlı politikalarının birçoğunu reddeden azınlıklar, vatanın aleyhine de olsa kendilerini kanıtlamak için hiçbir çabayı göstermekten geri durmamışlardır.

Büyük bir Sünnî Arap bloğu içinde yer almaları azınlıkların kendilerini zayıf hissetmelerine ve çoğunluğun önünde kendi kaderlerini tayin edememelerine neden olmuştur. Mezhep ve dinsel bloklaşmanın neticesi olarak pek çok mahalle, Şam'daki Hristiyan mahallesi, Halep'teki Ermenî mahallesi örneğinde olduğu gibi orada oturan grupların adlarıyla isimlendirilmiştir. Yine kendi adlarını taşıyan dağda yaşayan Dürzîler ile kendi adlarıyla anılan dağlarda yaşayan Nusayrîler gibi kendilerine özel alanlarda ikamet eden dini mezhepler de vardır.[58]

Suriye Vilayeti'nin başkenti olan Şam, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm tebaasının bir arada yaşadığı bir modeldir. Zaman içinde her millet ve mezhepten çok sayıda kişi Şam'a gelip yerleşmiştir. Hatta Osmanlı Devleti'nin buradaki hâkimiyetini kaybetmesinden sonra, daha önce Hamidiye olarak isimledirilen Şam'daki bir mahalle, Muhacirler Mahallesi olarak isimlendirilmeye başlamıştır.

Bu mahallede Balkanlar, Rumeli, Girit, Dağıstan ve Bosna Hersek'ten gelen insanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra bile varlığını devam ettiren Türk kökenli aileler ile Kütahya, Konya, Diyarbakır, İstanbul ve Mardin gibi Türkiye şehirlerinden gelen çok sayıda insan yaşamıştır.

---

[57] Hakîm, *Suriye ve el-ahdü'l-Osmanî,* s. 57-58.
[58] Ali Sultan, *Tarihu Suriye evâhiru'l-hükmi't-Türkî 1908-1918,* Dımeşk: y.y., 1991, s. 25.

Kuzey Irak'taki Kürdistan bölgesinden de birçok Kürt gelmiş ve Şam'ın doğusundaki Ruknüddin es-Salihiyye bölgesinde yaşamıştır. Onların buraya ilk göçleri Selehattin el-Eyyûbî zamanındadır. Şam'a olan bu göçleri Sultan Abdulhamid Han zamanında yeniden gerçekleşmiş ve oturdukları mahalle Kürt Mahallesi olarak isimlendirilmiştir.

Şam'a gelenlerin geliş sebebi Balkanlar'da ve Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerinde ortaya çıkan huzursuzluk ve endişedir. Bunun üzerine Sultan Abdülhamid Han, muhacirleri barındırmak ve işlerini düzenlemek için vali Hüseyin Nazım Paşa'yı Şam'a vali olarak atamıştır. Kâsiyyun Dağı'nın eteği, her göçmen için 100-150 m2 arasında değişen parseller (bir arsa) tahsis edilmek üzere seçilmiştir.[59]

Vali Nazım Paşa, hayat şartlarını iyileştirmek için Şam'a hizmet etmeye çalışmış ve yeni Muhacirûn Mahallesi'ni Şamlılar ve devletin diğer vatandaşları için değerli bir yer haline getirmeye gayret etmiştir. Vali, Fiji su kaynağından Şam'a su çekmiş, elektrik ve tramvay hatlarını artırmış, hükümet konakları inşa etmiştir. Medine'ye kadar uzanan demiryolunun temellerini Şam'da atmıştır. Vali Nazım Paşa da el-Muhacirûn mahallesinde bir arazi satın alıp bir bina ve yanına bir bahçe yaptırmış ve orada oturmuştur. Daha sonra evinin bulunduğu yere giden cadde Nazım Paşa Caddesi olarak isimlendirilmiştir. Bu durum, mahalle arsalarının değerinin artmasını sağlamıştır. Yeni Şam Mahallesi, eski şehirdeki nüfus baskılarına çare olarak mahallede satın alınacak konut ve arsa bulan Şamlıların uğrak yeri haline gelmiştir.[60]

Belki de Suriye'deki ilk büyük demografik çeşitliliğin Şam'da gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Balkanlar ve diğer şehirlerdeki savaş koşullarının dayattığı bu demografik dönüşüm, vatandaşların yüzünü Şam'a çevirmesine neden olmuştur.

Pek çok kaynağa göz attığımıza rağmen Şamlıların yeni gelen misafirlere yönelik herhangi bir ırkçı olaya kalkıştıklarına dair bir bilgi ve işarete rastlamadık. Aksine, bölge halkı ile yeni gelenler arasında büyük bir yakınlık ve yardımlaşma ortamının oluşup devam ettiğini anladık. Belki de bu, şu anda içinde yaşadığımız parçalanmışlıkları tanımayan coğrafyanın nedenidir. Şam'a yeni gelenler,

[59] Marî Dükrân Serkû, *Dımeşk fetrete's-sultan Abdulhamid es-sâni*, 1876-1908
[60] Hakim, *Suriye ve'l-ahdü'l-Osmanî,* s. 56.

Osmanlı'nın bir toprağından başka bir toprağına gelen Osmanlı vatandaşlarıdır veya bir İslam toprağından başka bir İslam toprağına sığınan mültecilerdir.

Bütün bunlara rağmen ülke içindeki istikrar tam anlamıyla sağlanamamıştır. İçerisinde pek çok din ve mezhebin yer aldığı Osmanlı Devleti'nin en zayıf yönü olan mezheplerin sinir uçlarıyla oynanması ve etnitizmin köpürtülmesi gölgesinde geçmişten günümüze yaşanan pek çok kanlı olay istikrara engel olmuştur. Bazı azınlıklar iç güvenliği ve barışı tehdit eder hale gelmiştir.

Bu azınlıklar, devlete karşı faaliyet gösteren ve halka korku pompalayan askeri milislere dönüşmüştür. Bu sebeple Osmanlı, azınlıklara ve özellikle Dürzî ve Ermenîlere karşı farklı politikalar uygulamıştır. Osmanlı Devleti, orada ikamet eden vatandaşların ve Dürzî çoğunluğunun idari bağımsızlıkları konusunda fikir birliğine varmalarını önlemek için Cebelü Dürzî'yi Havran'a bağlı bir grup kazalar haline getirmiştir. Bu nedenle Dürzîler, kendi içinde demografik bir denge oluşturan Sünnî Arap bloğunun içine yerleştirilmiştir.

Dürzîler ile devlet arasındaki ilk çatışma Sultan II. Selim zamanında olmuştur. II. Selim onların isyanını bastırmak için 1574'de yola çıkan orduya komutanlık yapmıştır. Ne var ki bu süreç iki taraf içinde zafer kazanmadan biten büyük hüsranlara ve Dürzîlerin devletin iç güvenliğini istikrarsızlaştıran bir güce dönüşmesine sebep olmuştur. Dürzîler, çevredeki köy ve yerleşim yerlerini yağmalamak ve içlerine korku salmak için saldırılar düzenlemeye başlamışlardır. Bu durum Mısır valisi İbrahim Paşa liderliğindeki Osmanlı kuvvetlerinin dağa doğru ilerlemesine neden olmuştur.

İbrahim Paşa, Lübnan'a güçlü bir ordunun başında, bazı hırsızların Asitane'ye devlet parası taşıyan bir konvoydan yağmaladıkları parayı geri vermeleri konusunda Dürzîleri zor koşmak için gelmiştir. Bu savaş, geçici de olsa Osmanlı idaresine boyun eğmek zorunda kalan Dürzîlerin teslim olmasıyla sona ermiştir.[61]

Suriyeli yazar Muhammed Kürd Ali, güvenliği tehdit etmeye ve Osmanlı kuvvetlerine pek çok yerde ve zamanda saldırmaya devam eden Dürzî isyanını

[61] Biyceh de Saint-Pierre, *ed-Devletu't-Dürziyye,* çev. Hafız Ebu Muslih, (Beyrut: el-Mektebetu'l-Hadîse, 1. Baskı, 1983), s. 36-37.

anlatmıştır. Dürzîler Havran Dağı'na göç ettikten sonra dağ, güvenliği sarsan bir yer haline gelmiştir.

Dürzîler pek çok kez Havran dağının eteklerindeki köylere saldırmış, askerin olmadığı zamalarda orduyu temsil eden yetkilileri öldürmüş ve emirlik mallarını ödememişlerdir. Devlet, üyeleri arasında güçlü bir bağ olduğu için devlete uyum sağlamaları için onları önemsemiştir.

1895'de Dürzîler Dera şehrindeki Harak köyüne saldırmış, orada yaşayanların çoğunu öldürmüş, camisini yıkmıştır. Batı Meliha, Doğu Meliha, Harik, Deyru'l-salt ve Kehil köyleriyle birlikte orayı da yağmalamışlardır. Bu sebeple devlet onların üzerine Ethem Paşa önderliğinde bir birlik göndermiştir. Birlik dağın başına geldiğinde Dürzîler ona saldırmış ve askerler de onlara aynı şekilde karşılık vermiştir. Başka bir hadisede Dürzîler otuz askerle birlikte rütbeli bir subay öldürmüştür. Yine bazı askerlerle birlikte Salhad Nahiye müdürünü katletmiştir.

Sonuç olarak, hükümet dört yüz asker göndermiş, askerler balta ve kılıçlarla öldürülmüş, iki top ve bazı silahlar Dürzîler tarafından ele geçirilmiştir. Dürzîler, Süveyde kışlasını yirmi sekiz gün boyunca kuşatmayı başarmışlardır. Nihayetinde Mareşal Tahir Paşa komutasında bir birlik kışlaya yardıma gelmiş ve Dürzîleri hezimete uğratmıştır.

1906'da Havran Dürzîleri Arabu'l-mu'cil'e saldırmış, Arabu'l-mu'cil'e onlara karşılık vermiş ve onlardan 70 kişiyi öldürmüşlerdir. Sonra Dürzîler, Mercü'l-Gavta'ya saldırmış ve yaklaşık dört yüz Arabı öldürmüştür. 1910 yılında Dürzîler, komşuları olan ve nufusu Hıristiyan ve Müslümanlardan oluşan Ma'rebe ve Ğusm köylerine saldırmış ve elli dokuz erkeği öldürmüşlerdir. Yine el-Sehve, Cîze, Tayse ve Sümmâkiyye köylerini yağmalamışlardır. Bu yüzden devlet, Sami Paşa el-Farukî liderliğinde otuz bin askerden oluşan bir birlik göndermiştir. Bu birlik, Dürzîlerden bin kişiyi öldürmeyi başarmıştır.[62]

Ermenîlere gelince, yabancıların bağımsızlık vaatlerinin peşine takılmışlardır. Batı'nın kurulmasına destek olduğu milisler aracılığıyla kendi devletlerine ve vatandaşlarına karşı savaşmışlardır. Bu milisler, I. Dünya Savaşı'nda itilaf güçlerinin

[62] Muhammed Kürt Ali, *el-Müzekkirât* (Dımeşk: Mataatu't-Terakkî, 1948), 3/108-111.

yardımcı bir ordusu olmuş, Rus ordusuyla birlikte Türk şehirlerine girmiş, geçim kaynaklarını yakıp, insanları öldürerek kendilerince halktan intikam almış ve Van şehrinde yaptıkları gibi kanlı katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Ermenîler tarafından şehirde kalan Müslüman erkek ve kadınların çoğunluğu öldürülmüş, bütün devlet kurumları yakılmış ve kaçan vatandaşların evleri yağmalanmış ve soyulmuştur.[63]

Batı, Osmanlı'nın hedef ve politikalarına paralel eğitim veren yabancı okullar açarak yumuşak bir güç kullanmak suretiyle Osmanlı'nın Suriye şehirlerine derinlemesine nüfuz edebilmiştir.

Yazar Abdulaziz el-Azme, din ve bilim alanlarında o döneme tanıklık eden yabancı nüfuzundan bahsetmektedir. Rahiplerin ülkeye geldiğini, manastırlar ve okullar inşa etmeye başladıklarını ve bu okullara ilk olarak gayrimüslimlerin devam ettiğini ve dil öğrenmeye başladıklarını söylemektedir. Ayrıca bazılarının propagandaya yönelip Batı'nın ajanı olduğunu ifade etmektedir.[64]

Batı, ilk olarak kültürel ve sosyal alanlarda harekete geçmiş ve birçok Avrupa ülkesi ülkede hâkim olan eğitim sistemini olağan siyasi etkilerden uzak bir şekilde etkilemeye başlamıştır. Danimarka'nın birçok okulu ve Yunanlıların yerel Ortodoks cemaatlerini takip eden ve denetleyen Yunan uyruklu rahipleri vardır.

Belçika'nın varlığına gelince, Katoliklikle bağlantılı özel dernekleri aracılığıyla aktif hale gelmişlerdir. Bunlara 1840'ta başlayan İngiliz misyonerlerin ve Beyrut ile Şam'daki otuz kadar okulun yönetiminde yer alan İrlanda ve İskoç misyoner grupların çabalarını ilave edebiliriz.[65]

Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine, uluslararası ne denli yoğun bir müdahalenin olduğunu açıklamaktadır. Dolayısıyla yabancıların yaptıkları okul ve manastırlar yapım değil yıkım araçlarıdır. Eğitim vermelerine rağmen balın içine zehir katma misali ne tarihte ne düşüncede ne de davranışta Osmanlı'ya ait olmayan bir halk oluşturmayı amaçlamışlardır.

---

[63] Jeremy Salt, *Teftiyetu'ş-şarki'l-evsâd,* çev. Nebil Subhî et-Tavîl (Dımeşk: Dâru'n-Nefâis, 1. Baskı, 2011), s. 79.
[64] Abdulaziz el-Azame, *Mir'âtu'ş-Şâm,* s. 101.
[65] Stephen Hemsley, *Tarihu Suriya ve Lübnan,* s. 54-55.

Azınlıkların dış güçlerin ardına takılmaları ve devletin buna tepkisi, Arapları ve Osmanlıları azınlıklar konusunda aynı fikirde buluşturmuştur. Devletin bunlara tepkisi azınlık vasfıyla değil vatandaşlık temelinde olurken azınlıklar, Sünnî Arapları tehdid unsuru olarak başka bir düşmanın arkasından giden düşman gibi görmüşlerdir.

Sünnî Araplar, milliyetçilik rüzgârları esmeden ve popülist akım güçlenmeden önce uzun bir süre devletin inşasına katkıda bulunmaya çalışırken Osmanlı Devleti de, tebaa ayırma politikası izlememiş, birçoğunun izlediği davranışlardan endişe etmesine rağmen, vatandaşlar arasında muamelede bir farklılık göstermemiştir.

Bruce Masters sünnî araplarla ilgili şunları söylemiştir. *"Arapça konuşulan bölgelerdeki Sünnî seçkinler arasında Padişah'a sadakat, şeriatı savunduğu ve sapkınlara ve kâfirlere karşı imparatorluğun birliğine bağlı kaldığı için güçlüydü."*[66]

Dolayısıyla Sünnî Arapların Osmanlılarla ilişkisi, -her ne kadar bunu taşısa da- bir menfaat ilişkisi değil, daha çok dini bir ilişkidir. Çünkü yöneten de yönetilen de aynı mezheptendir. O mezhep de Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'tir. Sünnî Araplar, Osmanlı Devletini, kendisinden önceki Abbasî ve Emevî yönetimini tamamlayan güçlü ve koruyucu bir yönetim olarak bulmuşlardır. Çünkü Osmanlı, etnik değil, inanç temelli bir yönetimi esas alan güvenilir bir devlettir. Sünnî Araplar azınlıkların diline doladıkları "marjinalleşme/kenara itilme" fikrinden etkilenmemişlerdir.

Birçok kaynağa bakıldığında azınlıkların o dönemki kaygılarının aslında başka şeylere dayandığını anlaşılmaktadır. Onlardan biri, bazı azınlıkların haklarına karşı daha önce yapılan hatalardır. Önceki ülkelerin onları ikinci sınıf vatandaş statüsüne sokan hatalı politikaları, kendilerini bir nevi parya gibi hissetmelerine sebep olmuştur. Nitekim daha önce Ermenî ve Dürzîlerin yaptıklarından bahsetmiştik. Son ve en önemli şey ise, Batılı ülkelerin dindaşlarını kayıran dış politikasıdır.

Batılı ülkeler, azınlık hakları ve insan hakları gibi sloganlarıyla azınlıkları, sömürge politikalarını hayata geçirmeleri ve devlet içindeki toplumsal dokuyu parçalayarak bir gedik açmaları için bir maşa haline getirmişler ve azınlık ile çoğunluk arasında güvensiz bir ortam oluşturmuşlardır. Bu, azınlıkların önyargılarının, toplumla entegre

[66] Bruce Masters, *Arabu'l-imbarâturiyyeti'l-Osmânî,* s. 82.

olmamalarının ve nüfusun çoğunluğu hakkında sürekli endişe içinde olmalarının en güçlü nedenidir.

Sultan Abdülhamid Han, siyasi zekasıyla, bazı azınlıkların korku ve endişelerini gidermeye çalışarak onları uysallaştırmayı başarmıştır. Bunu başarmak için uyguladığı pek çok yöntem olmuştur.

Abdülhamid Han, daha önceden bilindiği gibi dağda yaşayan Nusayrîleri, yönetime itaat etmelerinin zorluğundan dolayı ötekileştirmemiştir. Ötekileşme durumu, Sultan Abdülhamid'in saltanatından önce devlet işlerinde görev almaları engellendi diye onların uzlaşmazlığının ve bağımsızlık arzularının sonucu gelişmiştir. Yoksa Abdülhamid Han, dağlık ve kıyı köylerinde çoğunluğunu Nusayrîlerin oluşturduğu yüz elli bini aşan nüfusu olan Lazkiye Kazası'na Vali Ziya Paşa'yı kaza amiri olarak atayarak problemlerini çözme yoluna gitmiştir. Sünnîler Sahyûn Kazası'ndaki Cebele, Baniyas ve Cebelu'l-Ekrad ilçelerinde yaşamaktadır. İsmailîlere gelince, onlar Kadmus kazasında bulunurken, Hıristiyanlar Lazkiye'nin hemen hemen birçok kazalarına yayılmışlardır.[67]

Ziya Paşa 1885-1892 seneleri arasında Lazkiye'nin kaza amiri olarak görev yapmıştır. Bu dönemde ülke yönetimi ile azınlık arasında -özellikle de vilayette azınlık olmakla birlikte kazada çoğunluk olan Nusayrîler- büyük bir güven iklimi oluşmuştur.

Ziya Paşa'nın gayretleriyle birçok Nusayrî oğlu jandarma komutanlığına atanmıştır. Ayrıca her köye okul ve cami yapılmış, bazı Nusayrî şeyhleri ve ileri gelenlerinin nüfuzları mahkemelerde ve meclislerde olduğu gibi sağlamlaştırılmıştır. Onlar için camiler yapılmıştır.[68]

O dönemde devletin karşı karşıya kaldığı zorluklar sadece dini azınlıklardan kaynaklanmamıştır. Bu zorlukların bir kısmı, mezhepsel ya da dini isyana bağlı olmayan sosyal gruplarla da alakalıdır. Şam şehirlerinin geniş ve farklı bölgelerinde ve Halep kırsalında ve Irak sınırlarına kadarki doğu bölgelerinde yaşayan Bedeviler gibi. Göçebe hayatı, savaş ve vilayetteki merkezi hükümetten kısmi

[67] Hakim, *Suriye ve'l-ahdü'l-Osmanî,* s. 68.
[68] Muhammed Kürt Ali, *el-Müzekkirât,* 3/106.

bağımsızlığı/özerklik, onların hayatına hâkim olmuştur. Sultan Abdülhamid'in izlediği politikayla kontrol altına alınıncaya kadar merkezi yönetim güçleri ile sık sık kanlı olaylar meydana gelmiştir. Abdülhamid, belirli bir ücret karşılığında Hac kervanlarını güvence altına alarak onlara güvendiğini göstermiş ve onların gönüllerini kazanmayı başarmıştır. Şam ile Halep arasında aynı vazifeyi yapan aşiretlerden biri Mevâli Aşireti'dir. Şam, Havran ve Balkan arasında ise, bu kervanları koruma görevini, Serdiye aşireti ile soyları Anza kabilesine kadar uzanan Benu Sahr aşireti üstlenmiştir.[69]

Sultan Abdülhamid, aşiretleri istikrara kavuşturmak için onları yerleşik hayata geçirmeye ve durumlarını düzeltmeye çalışmış ve Asitane'de Aşiretler Okulu adını verdiği özel bir okul açarak onları eğitmeye ve idare etmeye gayret etmiştir.

Bu okul, şeyh çocuklarından birçok seçkini bir araya getirmiştir. Bu okuldan mezun olanlara, Harbiye Mektebi'ne girme ve subay olma yolu açılmıştır. Hatta Padişah, şeyh çocuklarından bazılarını, şahsi korumalarına dâhil etmiştir. Ayrıca bazıları, kendilerinden öncekilerin idari personel olarak mezun olduğu Mülkiye Fakültesi'ne girmeye çalışmıştır.[70]

Silah her zaman devlet ile azınlıklar arasındaki ayrım alanı olmamıştır. Devletin büyük birliğini ve azınlık bölgelerinde kırılgan olan iç güvenliği sağlamak için askeri güç kullanılmıştır. Osmanlı Devleti bütün vatandaşlarıyla ilgilenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine yetişen ve Manda döneminin tamamını görüp yaşayan Hıristiyan yazar Yusuf el-Hakim'in bahsettikleri sözlerimizin kanıtıdır. Yazar Osmanlı İmparatorluğu'nun vatandaşları arasında adaleti sağlama konusundaki hassasiyetini kabul etmiştir. Özellikle seçilmiş üyelerden vilayet merkezlerinde idari ve yargı kurullarının oluşturulmasına ilişkin yeni kanun ve yönetmeliklerin yayınlanmasından sonra bu hassasiyetin varlığını itiraf etmiştir. Seçilen üyelerin yarısı Müslüman, yarısı gayri Müslim'dir. Oysa bazı vilayetlerdeki Hristiyan nüfusu, Müslümanlardan çok azdı. Buna rağmen her bir dini grup için aynı sayıda üye hakkı verilmiştir.

---

[69] Zekeriya, *Aşâiru'ş-Şâm,* s. 106-107.
[70] Zekeriya, *Aşâiru'ş-Şâm,* s. 297.

el-Hakim ayrıca bakanlıklarda Hıristiyanların temsil edilmesi hakkında da şunları söylemiştir: *"Abdülhamid dönemindeki bakanlar kurulu, Meclis-i Mebûsan'dan olan biri Romalı, diğeri Ermenî bir veya iki Hıristiyan bakandan yoksun değildi."*[71]

Türk tarihçi Yılmaz Öztuna, devlet topraklarında hüküm süren barışçıl bir arada yaşama atmosferinden bahsetmektedir. Şöyle ki Osmanlı bütün Sünnî olmayan Müslümanlar için inanç özgürlüğünü garanti etmiştir. Bu açıdan Osmanlı Devleti'nin topraklarının tamamında yaşayan pek çok mezhep vardır. Bunlar, Yemen'de Zeydîler ve Irak Şiîleri, Cezayir ve Tunus'un bazı bölgelerindeki Abbâdîler, Lübnan ve Suriye'deki Dürzîler ile İsmailîler ve Nusayrîler'dir. Devlet, bunlara karşı inançlarını etkileyecek herhangi bir eylemde bulunmamış, aksine merasimlerini yapmalarına ve ibadethanelerini inşa etmelerine izin vermiştir. Hatta Necef kentindeki Şiî lisesinde kendi hukukunu öğreten Irak Şiîlerinde olduğu gibi, devlet onlara kendi mezhep hukukunu öğretme hakkı bile vermiştir.[72]

[71] Hakim, *Suriye ve'l-ahdü'l-Osmanî,* s. 40-41.
[72] Yılmaz Öztüna, *Müessesetu Târihi'l-imparatiyyeti'l-Osmâniyyeti's-siyâsî ve'l-askerî ve'l-hazârî, (629/1231-1341/1922),* çev. Adnan Süleyman (Beyrut: ed-Dâru'l-Arabiyye li'l-Mevsûât, 1. Baskı, 2010), 4/462.

Şam Belediye Binası

Viktorya Oteli

Resim 2.1. Şam Tarihi ve Halkı (Kaynak: Azame, *Mir'âtu'ş-Şâm)*

Hamidiye Çarşısı

Merce Meydanı

Resim 2.2. Şam Tarihi ve Halkı

Dervişiye Caddesi

Mithat Paşa Çarşısı

Resim 2.3. Şam Tarihi ve Halkı

2.2. Fransız Manda Döneminde Suriye

I. Dünya Savaşı 1918'de İngiltere, Fransa, Rusya, Japonya ve İtalya'dan oluşan itilaf ordularının Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kazandığı zaferle sona ermiştir. Savaş, çatışan güçler için önemli bir konumu temsil

ettiğinden, genel olarak Arap ülkelerini ve özel olarak Suriye'yi etkilemekten uzak değildir.

Savaştan önce, popülizm ve milliyetçilik rüzgârları bölgede esmiş ve ırkçılık hesabına dini bağlar zayıflamıştır. 1915-1916 yılları arasında İngiliz diplomat Henry McMahon ile mektuplaşmaya başlayan Mekke Valisi Şerif Hüseyin'in bayrağını taşıdığı Arap milliyetçiliği, İttihat ve Terakki Partisi'nin temsil ettiği Türk milliyetçiliğine karşı çıkmıştır. Osmanlı Devleti'ne ayaklanmaları karşılığında Arap Devletleri'nin bağımsızlığını desteklemek için Şerif Hüseyin'e söz verilmiştir.

Ülke ve Osmanlı vilayetleri ardı ardına düşmüştür. Müttefikler, bu düşüşün ardından bir plan hazırlamak için hemen harekete geçmişler ve 1916 Sykes-Picot Antlaşması'nı gizlice kaleme almışlar. Bu antlaşmaya göre Lübnan ve Filistin ile tek toprak olan Suriye ve Irak ile güney-orta Anadolu, doğrudan yönetim altında Fransız ve İngiliz nüfuzunun iki bölgesi arasında bölünmüştür. Filistin ise anlaşmaya göre uluslararası yönetim altındadır. Fransa'nın Arap topraklarındaki payı, Suriye içlerindeki şehirlere ek olarak Anadolu bölgesinin büyük bir bölümü ve güneyde Hayfa'nın kuzeyine kadar uzanan Suriye kıyılarının tamamıdır.[73]

Suriye, Şerif Hüseyin'in bir Arap devleti kurmasını İngiltere'nin onayladığı alanlardan biridir. Şerif Hüseyin, askeri güçleriyle 30 Eylül 1918'de Şam'a giren oğlu Faysal'ın yönetimi altında olmayı planlamıştır. Yazar Nasuh Babil şahitlik ettiği o olayları bize şöyle anlatmaktadır:

> *"Faysal ilk Arap hükümetini kurmak için yola çıktı ve Osmanlı ordusunun eski komutanlarından Şamlı Tümgeneral Ali Rıza Paşa er-Rikabî'yi, Şam ve Halep şehirleri ile Arap ordusunun girdiği her şehre askeri vali olarak atadı. Aynı yılın 7 Ekim'inde Beyrut, müttefiklerin eline geçti. Bu nedenle Şam'daki Arap hükümeti, Beyrut belediye başkanına hükümet binasının üzerine Arap bayrağını çekmesini isteyen bir mektup gönderdi. Ayrıca Tümgeneral Şükrü Paşa el-Eyyubî, Beyrut'ta çalışmalar yapması için gönderildi ve Beyrut'un Arap devletine katıldığı ilan edildi. Ancak bu İngilizlerin hoşuna gitmedi. İngilizler bayrağı indirtti ve Tümgeneral el-Eyyubî'ye Beyrut'tan ayrılma emri verdi. İngiliz ve Fransız müttefikleri, Fransız Albay Bayabab (بياباب)'ın Beyrut şehrine askeri yönetici olarak atanması konusunda bir anlaşmaya vardı."*[74]

Bütün bunlar, müttefikler tarafından Şerif Hüseyin'e verilen vaatlerin yerine getirilemeyeceğinin açık bir göstergesi ve ilk savaşta Türkleri etkisiz hale getirdikten sonra Araplarla yeni bir savaşın yaklaşmakta olduğunun açık bir kanıtıydı. Ayrıca

[73] Salt, *Teftiyetu'ş-şarki'l-evsâd*, s. 93.
[74] Babil, *Sefahat ve siyaset*, s. 16.

bu, Arap ülkelerinde Osmanlıların çıktıkları bölgelerin paylaşımında müttefikler arasında meydana gelen gizli bir anlaşmanın varlığını da açıkça ortaya koymuştur.

Bu arada, Arap ordusu 14 Ekim 1918'de Humus şehrine, iki gün sonra 16 Ekim'de Hama şehrine, daha sonra 25 Ekim'de Halep şehrine hiçbir direnişle karşılaşmadan girmiştir. Osmanlı ordusu nihayet 13 Ekim 1918'de, Türkler ile Müttefikler arasında Levant, Bağdat, Hicaz ve Yemen vilayetlerinden feragat edilen bir ateşkes ilan edildiğinde, Levant'in son sınırlarından nihaî olarak tahliye edilmiştir.75

Osmanlı'nın Suriye şehirlerinden ve çevrelerinden çekilmesi, zaman zaman bazılarının desteğiyle, bazılarının itirazıyla karşılanmıştır. Yazar Nasuh Babil bu konuda şunları söylemektedir:

> *"Osmanlı İmparatorluğu ordusunun Şam sokaklarından çekilip Suriye'nin en kuzeyine doğru gittiğini binlerce kişiyle birlikte kendi gözlerimle şahit oldum. Bu duruma şahit olan ve Büyük bir İslam İmparatorluğu'nun çöküşüne üzülüp bu durumdan etkilenen pek çok kişi gibi ben de etkilendim."*[76]

Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal, Beyrut'ta Arap bayrağını çekmeyi reddeden müttefiklerinin gizli niyetlerini anlamışlardır. Faysal, Arap kuvvetleriyle Şam'a girip kendi yetkisi altında Suriye Krallığı'nın kurulduğunu ilan etmesine rağmen, istediği devlet, egemenlik ve coğrafyadan yoksundur.

Faysal, bir Arap hükümeti kurma ve kurulacak ülkeye bir anayasa oluşturma konusunda söz, talep ve çalışmaları bir araya getirmek için Suriye ülkesinin ileri gelenleri ve yetkililerinin katılımıyla Suriye Konferansı adlı bir konferans düzenlenmesi çağrısında bulunmuştur. Suriye Konferansı'na Suriye, Lübnan ve Filistin'den üyeler katılmıştır. İlk toplantı, Muhammed Fevzi Paşa el-Azm başkanlığında, 17 Haziran 1919'da Dımeşk'te gerçekleşmiştir. Fakat ölümü onu başkanlığa devam etmekten alıkoymuştur. Bunun üzerine Haşim el-Attâsi, en yaşlı üye olarak yerini almış ve konferans; Suriye, Lübnan ve Filistin'den oluşan üç ülkeyi birleştiren bir anayasa hazırlamıştır.

---

[75] Babil, *Sefahat ve siyaset*, s. 17.
[76] Babil, *Sefahat ve siyaset*, s. 17.

Konferansın oluşumu, Amerikan Referandum Komitesi'nin Şam'a gelişiyle aynı zamana denk gelmiştir. 2 Temmuz 1919'da Suriye Konferansı, taleplerini açıklamıştır. Buna göre:

Doğuda Toros dağlarından Refah'a, oradan güneyde Cevf'e, batıda Cevf'ten Akabe'ye, daha sonra kuzeyde Fırat ve Habur'a ve Doğuda Ebu Kemal, daha sonra batıda Akdeniz'e uzanan bölgede koruma veya vesayet olmaksızın Suriye'nin tam siyasi bağımsızlığı ilan edilmiştir.

Ülkenin kralı Faysal'dır ve Milletler Meclisi tarafından karar verilen Manda yönetimi reddedilmiştir.

Fransa'nın ülke topraklarında bulunma hakkı iddiaları reddedilmiştir.

Güney Suriye'ye Siyonist göç reddedilmiştir.

Ekonomisiyle birlikte Irak'ın bağımsızlığı talep edilmiş ve ülkeyi bölmeye yönelik gizli anlaşmalar reddedilmiştir77

Faysal, "Suriye Kongresi" üyelerine dayalı bir hükümet kurmaya başlamış ve ordunun örgütlenmesi için çalışmıştır. Bu da Fransızların öfkesini artırmıştır. Ayrıca Irak ve Suriye'nin bağımsızlığını ilan etmek için acele etmiştir. Bunun ötesinde Rayak'tan Halep'e giden demiryolunu Fransa'nın kullanmasını engellemek için kurulan hükümete talimat vermiştir. Fransa tarafından onaylanan Lübnan Suriye Bankası'nın para birimiyle işlem yapmayı da reddetmiştir.78

Fransa, özellikle Fransız güçlerini doğudan vuran aralıklı saldırılar hakkında Faysal'ı sessiz kalmakla suçlanmasından sonra ve ayrıca Faysal'ın yönetimine Fransız düşmanı olarak bilinen kişileri tayin etmesiyle Faysal ve hükümetinin kendisine düşman olduğunu anlamıştır.

Bu da Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud'u, Kral Faysal'a askeri harekâttan önce dört gün mühlet verdiğine dair tehdit içerikli bir telgraf göndermeye sevk etmiştir.

---

[77] Azame, *Mir'âtu'ş-Şâm,* s. 253.
[78] Emin er-Reyhânî ve Faysal el-Evvel, *Rıhlat ve tarih*, y.y.: Muessesetu Hindâvî, ts. s. 48.

Gouraud, Rayak-Halep arasındaki demiryolunun kullanım hakları, Faysal'ın ilan ettiği zorunlu askerlik hizmetinin kaldırılması, Fransız mandasının kabulü ve Fransa'nın dayattığı Suriye para biriminin kabulüne dair taleplerini belirlemiş, ayrıca Fransız kuvvetlerine yapılan saldırıya karışanların cezalandırılmasını talep etmiştir.79

Faysal, özellikle Arap ordusunun donanımlı olmaması ve Gouraud 'nun Şam'a saldırma ve hükümeti devirme niyetlerinde ciddi oldukları için çatışma kararının yararlarına olmayacağını anlamıştır. Bu karar, Arap hükümetindeki Savunma Bakanı Yusuf el-Azme'yı ordunun geri kalanıyla birlikte çatışma yolunu seçmeye sevketmiştir.

Bazılarında silah olmayan pek çok gönüllü savaşmak için akın etmiştir. Fransız kuvvetleri, Suriye kuvvetlerinin bulunduğu Maysalun'a ulaşmıştır. Fransa yoğun ağır toplarla muharebeye başlamış ve Fransız savaş uçakları gönüllü kalabalığın bombalanmasına katılmıştır.80

Sati' el-Husarî bu savaşı eşit olmayan güçlerin savaşı olarak nitelendirdi ve şunları söyledi:

> *"Asker ve teçhizat olarak toplanabilecek her şey ve askerî hazırlık anlamında doğaçlama yapılabilecek her şey, ağır silahlar, tanklar ve uçaklar dahil olmak üzere bütün savaş araç ve gereçeleriyle donatılmış Fransız ordusunun başlattığı şiddetli saldırı karşısında birkaç saatten fazla dayanamazdı."*[81]

Sabahtan öğlene kadar süren muharebe, Fransızların üstünlüğüyle sona ermiş ve üç yüz Fransız'a karşın sekiz yüz Suriyeli ölmüştür.[82]

Maysalun Muharebesi ve Fransız kuvvetlerinin Şam'a girmesiyle birlikte Suriye politikası genel olarak Arap dümeninden uluslararası dümene ve özelde de Fransızlara evrilmiştir. Şam ile birlikte uzun sürmeyen ilk Arap hükümeti düşmüş ve Şam'ın işgalinden sonra Fransızların yaptığı ilk şey milli orduyu dağıtmak ve içindeki silahları ele geçirmek olmuştur. Ayrıca, Harbiye ve Dışişleri Bakanlıkları olmaksızın Yüksek Komiser'in gözetiminde yeni bir hükümet kurulmuştur. Böylece

---

[79] Reyhânî - Evvel, *Rıhlat ve tarih*, s. 50-51.
[80] Babil, *Sefahat ve siyaset*, s. 23.
[81] Sati' el-Husârî, *Yevmu Maysolon, Safhatun min târihi'l-arabi'l-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-İttihâd, 1945), s. 162.
[82] Babil, *Sefahat ve siyaset*, s. 24.

Yüksek Komiser, ülkenin fiili yöneticisi olmuştur. Çünkü Faysal hükümeti tarafından onaylanan tüm yasaları askıya aldığı için bakanları atama, görevden alma ve yasa çıkarma yetkisine sahiptir.[83]

General Gouraud'nun Maysalun'daki zaferinden sonra, ülkeyi zayıflatmak ve kontrolünü kolaylaştırmak için ülkenin parçalanmasını gerektiren plan uygulanmaya başlamıştır.

Maysalun Savaşı'ndan beş hafta üç gün sonra Gouraud, Büyük Lübnan Devleti'nin kurulduğunu duyurmuştur. Lübnan güneyde Beyrut, Lübnan Dağı, Sayda ve Sur kazaları, kuzeyde Trablus sancağı, batıda Osmanlı Devleti'nde Suriye'ye bağlı olan Baalbek, Bekaa', Hasbeya ve Rashaya kazalarını kapsamaktadır. Gouraud, 8 Eylül'de yine kuzeyde Halep devleti, ardından Şam devleti, Lazkiye'de Alevî Devleti ve Havran'da Cebel el-Dürzî devleti adı altında başka devletlerin kurulduğunu ilan etmiştir. Ayrıca Güney Havran, Cebel el-Dürzî ve kuzey Aclun'dan geçen bölünme hattının bulunduğu Suriye topraklarının güney kesiminde ayrı bir bölünme meydana gelmiştir. Fransız orduları bu hattın güneyindeki Aclun'dan Ma'an'a kadar olan ülkeyi Britanya'ya bırakarak durmuş ve burada Filistin'in yanında Mavera-i Ürdün Emirliği adı altında yeni bir devlet doğmuştur.[84]

Osmanlı döneminde Halep eyaletine bağlı olan İskenderun Sancağı'na gelince, Gouraud onu İskenderun Sancağı adına Antakya ile birleştirmiş ve orada 1921 yılında özyönetim benzeri özel bir sistem kurmuştur.[85]

Yukarıdaki açıklamalardan, Fransa'nın Suriye'deki ilk politikalarının, yüzyıllarca süren coğrafi harita ile tek parçaymış gibi oynamak olduğunu görüyoruz. Fransızların ülkedeki varlığının bir manda olarak vasıflandırılması üzerinde durmak istiyoruz. Manda, devletin sağlığına kavuşması ve işlerini kendi başına idare edebilmesi için manda devletinin elini tutmak ve sınırlarını etkilemeden ve içindeki sosyal dokuyu koruyarak ordusunu ve kurumlarını kurarak ona doğrudan yardım etmektir. Ama Fransa'nın rolü tam tersidir. Fransızların faaliyetleri bir ülkeyi bölmeye başlayan işgalcinin faaliyetleri olduğundan Fransız mandası sadece sözde kalan bir mandadır.

[83] Babil, *Sefahat ve siyaset,* s. 27.
[84] Husârî, *Yevmu Maysolon,* 404-405.
[85] Husârî, *Yevmu Maysolon,* s. 406.

Böylece Fransa, savaş sırasında ima edilen manda politikasından, Suriye'nin doğal sınırlarının güvence altına alınması gerektiğine inanan Faysal hükümetinden kurtulmakla başlayan doğrudan sömürgecilik politikasına geçmiştir. O dönem halkının, kabiliyetleri zayıf olan ayaklanmalara ve silahlı direnişe başvurması doğaldır. Bu direnişler arasında 1919 yılında kuzeyde gerçekleşen Hananu ayaklanması ve güneyde Büyük Suriye Devrimi olarak bilinen Sultan Paşa el-Atraş ayaklanması ile doğrudan işgale doğru bir dönüm noktası olan Maysalun savaşı sayılabilir.

Fransa, Suriye yönetiminde Fransız mandasını yönetme ve Fransız hükümetinin Suriye ülkelerindeki politikasını yürütme yetkisine sahip olan "Yüksek Komiser" adı altında bir Fransız askeri valisine güvenmiştir. Bu yüksek komiser, yabancılar ve konsoloslukların işlerinde yetkili ve tüm idari, siyasi ve mali işlerin gözlemcisidir. Kararlarında, kendisi ile Fransızlar arasındaki koordinasyondan sorumlu olan Fransız Dışişleri Bakanlığı'na bağlıdır. Yüksek Komiser, yasaları ve mevzuatı çıkaran, ayrıca gümrük ve kişisel durumu denetleyen kişidir.[86]

Yüksek komiser, daha çok kendisine sunulmadan önce tüm konulardan haberdar olan Genel Sekreter'in başkanlığındaki çok sayıda görevli tarafından takip edilen bir müstemleke devletinin idarecisi gibidir. Genel sekreter kanun, yönetmelik ve kararları imzaladığı gibi Dışişleri Bakanlığına gönderilen mektupları yüksek komiserle birlikte imzalamıştır. Yüksek komiserin yokluğunda onun adına hareket etmiştir. Maliye, yargı, tarım, eğitim, yasama, eski eserler, gümrük, posta ve telgraf, ekonomik ve emlak çıkarları, bağış, kamu sağlığı, denizcilik, ticaret, tekeller, imtiyazlı şirketlerin denetlenmesi, edebi mülkiyet, sanayi, madenler, veterinerlik, kamu güvenliği ve yayınlar gibi teknik danışmanlar tarafından yönetilen birçok departman Genel Sekretere bağlıdır.[87]

Yukarıdaki bilgiler ışığında Yüksek Komiser'in ülkenin asıl yöneticisi olduğunu ve onun gözetiminde kurulan ve ard arda gelen hükümetlerin rolünün, Fransa'yı hiçbir yönden ilgilendirmeyen bazı hizmet kararları almaktan ibaret olduğunu

[86] Ermenâzî, *Suriya,* s. 17.
[87] Ermenâzî, *Suriya,* s. 18.

anlamaktayız. Kader kararları ve dış politikaya gelince, onlar delegeleri aracılığıyla Fransızların elindedir.

Mahkemeler ve kanunlar alanında Fransa çok sayıda karar çıkarmaya gerek görmemiştir. Dolayısıyla Türk yargı sistemi, İstanbul'dan ayrılma sonucu kendisinde yapılması gerekli değişikliklerden sonra da fiili olarak yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Çünkü bu sistem ülkenin ihtiyaçlarına uygundur, şeriat mahkemelerinin veya gayrimüslim mezheplerine ait mahkemelerin koşullarında herhangi bir değişiklik olmamıştır.

1924'te Yüksek Komiser, siyasi muhaliflere karşı uygulanan keyfi tutuklama ve sürgün prosedürleri gölgesinde, yargı ve idari organlar ile Yüksek Komisyonun kendisi arasındaki yetki ihtilaflarını değerlendirmek için bir "Yetki çatışması mahkemesi" (mahkemetu tenâzui'l-ihtisâs) kurmuştur.[88]

Yabancı uyrukluların davalarına bakan mahkemelere gelince, bu davaları münhasıran Fransız hâkimler aracılığıyla gören mahkemeler kurmaları için kararnameler çıkarılarak, Cumhuriyet savcısının Fransız, Fransız hâkimlerin ise işgal altındaki ülkelerde memur olmalarına izin verilmiştir. 1922 yılında yabancı tüzel kişilere de gayrimenkul edinme hakkı tanınmıştır. Osmanlı hukuku ise yabancılara bu hakkı yasaklamaktaydı.[89]

Manda döneminde Adalet Bakanı (Suriye yargısı, Manda döneminde iç yönetim olarak anılıyordu.) olan yazar Yusuf el-Hakim (1879-1979), tüm vatandaşlar arasındaki eşitliğin ve yasaların uygulanmasının çok mükemmel olmasını övmüştür. Fransız danışmanların gözetiminde deneyimli ve dürüst adamlar tarafından bu faaliyetler denetlenmiş ve iç idarenin çok az sayıdaki yetkilisi hariç bu niteliklere sahip değildir. Kendi ifadesiyle Suriye yargısı son derece tarafsızdı, kanun ve yönetmeliklere bağlı kaldı, adaleti sağladı ve yasal bir metnin yokluğunda yüksek ve iyi düşünülmüş içtihatlara başvurdu.[90]

Ekonomi alanında, General Gouraud'un 14 Temmuz 1920'de Kral Faysal'a bir uyarı yayınlamasından bu yana Fransa'nın ilk dayattığı şeyler, Suriye Lübnan Bankası'nın

[88] Hemsley, *Tarihu Suriya ve Lübnan,* s. 173.
[89] Hemsley, *Tarihu Suriya ve Lübnan,* s. 174.
[90] Yusuf el-Hakim, *Suriye ve'l-intidâbi'l-Fransî* (Beyrut: Dâru'n-Nehâr, 2. Baskı, 1991), s. 351.

çıkardığı banknotları kabul etmek ve herkesi onunla işlem yapmaya mecbur kılmaktır. Bazı Fransız bankaları bu bankanın kurulmasına katkıda bulundular, çünkü sahipleri büyük kazançlar elde etmiştir ve Fransa bu bankayı ülkedeki politikayı yönetmek için kullanmıştır.[91]

Yazar Abdulaziz el-Azme, söz konusu bankanın Suriye para birimini şöyle tanımlamıştır:

> *"Fransız Bankası'nın (Suriye-Lübnan deniyor) çıkardığı ve Suriye hükümetinin silah zoruyla onunla işlem yapmak zorunda kaldığı Suriye banknotu ise, hükümet vergi toplayıp maaşları ödediği için gerektiğinde satılıyor, satın alınıyor ve ona sahip olanlar onu satmak ve altın ya da gümüşle değiştirmek zorunda kalıyorlar. Çoğu Ermenî ve Yahudi olan sarraflar da onun üzerinden para kazanıyor."*[92]

General Gouraud, bu bankaya on dört milyon Suriye lirasının verilmesini emretmiş ve bunun karşılığında beş milyon liradan fazla altın çekerek ülkesine göndermiştir.93

Böylece Gouraud, Suriye altınını kontrol etmeyi ve sadece ülke içinde kullanılan değersiz bir kâğıt parayı piyasaya sürerek altını Fransa'ya çıkartmayı başarmıştır. Bu görünürde meşru olsa da gerçekte vesayet altındaki ülkenin kaynaklarının yağmalanması olan bir hırsızlıktan başka bir şey değildir.

Askeri harcamalara gelince, Fransızların görevleri zordur, çünkü askeri güçleri Suriye ülkelerinin topraklarındadır ve tabii ki Yüksek Komisyonun ve ona bağlı organların masrafları ve Fransız kuvvetlerinin masrafları Fransız hazinesi'ne gitmiştir.

Suriye ülkelerinin ayakta kalabilmesi için Fransızların bu ülkelerin devamını mümkün kılacak bir maliye politikası oluşturması gerekiyordu, bunun için Fransız mali müşavirleri atamışlar ve Ocak 1921'de çıkarılan bir kararname ile Suriye ülkeleri arasında ortak bir genel bütçe oluşturmuşlardır.94

Bölme ve parçalama politikasının kendi içinde ülkenin ekonomik durumuna zarar verdiğine ve idari harcamaların artmasına ve Fransız otoritesinin ortak çıkarlar ve gümrük kaynakları üzerindeki tekeline yol açtığına şüphe yoktur. Fransa, yüksek

---

[91] Ermenâzî, *Suriya*, s. 22.
[92] Azme, *Mir'âtu'ş-Şâm*, s. 139.
[93] Azme, *Mir'âtu'ş-Şâm*, s. 140.
[94] Hemsley, *Tarihu Suriya ve Lübnan*, s. 170-171.

maaşlar alan, ev ve yol ücreti gibi birçok haktan yararlanan yüzlerce çalışanla bu durumu hazırlamıştır.95

Mir'atu'ş-Şâm kitabının yazarı, Fransız yönetiminde meydana gelen mali savurganlığa ve Suriye parasının israfına dair birçok örnek vermektedir.

Yazarın verdiği bilgilere göre Fransız subayların maaşlarının bakanların maaşlarına denk veya daha fazla olacak şekilde çok yüksektir. Fransız bir işçinin maaşının, farklı isimler altında aldığı ödenekler dışında, Ulusal Yargıtay Başkanı'nın maaşına eşittir. Sağlık ve Ambulans departmanında, hava olaylarını izlemekle ve termometreyi, rüzgar yönünü kontrol etmekle görevli Fransızlara tahsis edilen harcamalar ve ihtiyaç olmayan diğer lüks masraflarla mali israf ortaya çıkmıştır. Askeri konulardaki mali israfa gelince, Fransa, başında Fransız subaylarının bulunduğu Bedevi, Ermenî ve Çerkezlerden oluşan bir askeri birlik kurmuştur. Bu birlik onlara yıllık 2.645.203 Suriye lirasına mal olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu zamanında ise, bu görevi yerine getiren birkaç asker vardır ve o zamanki harcama bugünkü miktarın onda biridir. Mali israflardan bir diğeri de Fransız otoritesinin, bağlılıklarını kazanmak için aşiret liderlerine 25.000 Suriye lirası harcamasıdır.96

Eğitim gerçeğine gelince, eğitim kötü bir durumdadır. Yetişkinler arasında okuma yazma bilmeme oranı yüksektir. Bu durum, uzman işgücünün kaybına yansımıştır. Suriye fabrikalarındaki mühendislerin ve teknisyenlerin çoğu Avrupalı'dır. Okullar, dini (İslam-Hıristiyan) ve etnik (Ermenî-Kürt) karaktere bürünmüştür. Başarılı bazı okullar ise yabancı idareye bağlıdır. Eğitimin vatanseverliğini kaybetmesine neden olan şey, mezhepçiliğe yönelinmesidir.97

Yukarıdaki bilgilerden hareketle şunları söyleyebiliriz. Fransa, kendi çıkarını ülke çıkarının önüne koymuştur. Osmanlı'nın geri çekilmesinden sonra halkına, kalkındırma amacıyla el uzatacağını ve işlerini düzenleyeceğini vaad ettiği ülkenin çıkarlarını umursamadan, kendi çıkarlarına uygun olacak şekilde politikasını her alana empoze etmeye çalışmıştır. Fransız yönetimi, ülkeyi halkı gözetleyen bir polis devletine dönüştürerek daha da ileri gitmiştir. İstihbarat servisine benzeyen ve asker

[95] Ermenâzî, *Suriya,* s. 24.
[96] Azme, *Mir'âtu'ş-Şâm,* s. 42-43.
[97] Dib, *Târihu Suriye,* s. 68.

ve siviller arasında bir bağlantı oluşturduğu için Fransız yönetimi için çok önemli olan bir bilgi servisi (service des rensignements) kurmuştur. Bu servisin üye sayısı yüzden fazla değildir ve üyelerin çoğu Arap dilini bilmektedir ve ülkenin dinine, kültürüne ve yaygın geleneklerine hâkimdir.98

Bu nedenle ülke, projelerini planlayan ve politika hedeflerini diğer ülkeler hesabına belirleyen Fransızların elinde rehin olmuştur. İçsel kötü yönetim ve ulusal ekonominin tükenmesi, açıklayacağımız üzere Fransa'nın toplum kesimlerinin kalbine yerleştirdiği sosyal virüsten daha tehlikeli değildir.

2.2.1. Fransız Mandası Döneminde Suriye Demografisi

Manda zamanında Suriye nüfusuyla ilgili kaynaklarda sağlam bir istatistik bilgisi bulamadık. Ancak kaynaklarda yer alan bütün istatistiklerin ortak noktası Suriye nüfusunun çoğunluğunun Sünnî Arap olduğudur. Yazar Vecih Kevserânî, Raymond OZoux'dan 1925 nüfus sayımını iktibas etmiştir. Buna göre Suriye topraklarında yer alan dört devletin toplam nüfusu, 2.046.857'dır. Bu devletler 1.120.792 nüfuslu Suriye Devleti, 597.789 nüfuslu Lübnan Devleti, 277.948 nüfuslu Alevî Devleti ve 50.328 nüfuslu Cebel el-Dürzî Devleti'dir.

Bu istatistiklere göre dört devletteki sünnî Müslümanların sayısı 1.075.816'dır. Yani sünnî nüfus, toplam nüfusun yarısından daha fazlasına denk gelmektedir.99

Yazar Abdulaziz el-Azme, Suriye Nufus Müdürlükleri tarafından geçen yüzyılın yirmili yıllarında yapılan ve Suriye'nin dört ülkesinin toplam nüfusunun 3.023.750 olduğu bir nüfus sayımına atıfta bulunmuştur. Bu sayıma göre Suriye Devleti'nin nüfusu 1.824.614, Lübnan Dağı Devleti 793.000, Alevî Devleti 341.596 ve Dürzî Devleti'nin nüfusunun ise 64.540'dır.100

Zamanları birbirine yakın olmasına rağmen istatistikler arasında çelişkilerin olduğu açıktır.

---

[98] Philip Khuri, *Suriye ve'l-intidâbi'l-Fransî: Siyasetu'l-kavmiyyeti'l-Arabiyye 1920-1945* (Beyrut, Müesesetu'l-Ebhâsi'l-Arabiyye, 1. Baskı, 1997), s. 106.
[99] Kevseranî, *Biladu'ş-Şam,* s. 48.
[100] Azme, *Mir'âtu'ş-Şâm,* s. 289.

Zira ilk nüfus sayımı bir tahmin ve takdiri oranlardır. İkinci nüfus sayımındaki nufus müdürlükleri tarafından açıklanan oranları da ispatlayacak bir delil bulamadık. Fakat yazarın o dönemde yaşamış olması ikinci verilerin gerçeğe daha yakın olabileceğini göstermektedir. Yazar 1934'de Suriye Nufus Müdürlüğü'nün dini inanç ve mezheplere göre yayınladığı son sayımını teyit etmektedir. Bu sayım aşağıdaki gibidir.

Tablo 2.1. Dini inanç ve mezheplere göre Suriye Nufus Dağılımı.

Müslümanlar		**Ortodoks Hristiyanlar**		**Katolik Hristiyanlar**	
Sünnî	1.304.933	**Rum**	89.918	**Rum**	33.389
Şiî	10.974	**Ermenî**	65.567	**Ermenî**	12.211
İsmailî	14.702	**Süryanî**	36.581	**Süryanî**	12.421
Nusayrî	69.389			**Keldani**	3.049
Dürzî	14.722			**Maronit**	4.839
				Latin	3.929
Toplam:	**1.414.720**	**Toplam:**	**192.066**	**Toplam:**	**69.838**
Protestanlar	7506	**Museviler**	21.730		
Bunların dışında kalan gruplar			193.509		

Halep, Şam, Hama, Humus, Havran, Fırat (Deyrizor), el-Cezire (Kuzey-Doğu Suriye) ve İskenderun'dan oluşan toplam nüfus sayısı: 1.899.369'dır.

Suriye İstatistik Kurumu'na göre, Suriye'nin nüfusu 1939'da İskenderun ilçesi olmaksızın 2.542.538'e ulaşırken nüfus; Şam, Humus, Hama, Havran, Halep, Deyrizor, el-Cezire, Cebel ed-Dürzî ve Lazkiye vilayetlerine dağılmış durumdadır.[101]

Stephen Hemsley, Suriye'deki önde gelen mezheplerin coğrafi konumlarına göre oranlarının bir istatistiksel okumasını tahminen yaparken şunları söylemiştir:

> *"Sünnî Araplar çoğunluktur. Hama bölgesinde İsmailîler yer alırken, tahminen sayıları 12.000 ile 15.000 arasındadır. Lazkiye kıyılarının arkasındaki ve Asi Nehri'nin batıdaki dağ evlerinde yaşayan Nusayrîlerin sayıları, 175.000-200.000 civarındadır. Dürzîlere gelince, Havran'ın iç bölgelerinin doğusunda yer alan "Cebelu'd-Dürzî" adla anılan bir dağda bulunurlar ve sayıları 50.000'i geçmez."*[102]

[101] Azme, *Mir'âtu'ş-Şâm*, s. 25-27.
[102] Hemsley, *Tarihu Suriya ve Lübnan*, s. 16-17.

Hemsley'ın nüfus sayımı, önceki istatistiklerden farklıdır. Çünkü Hemsley Sünnî Müslümanları, daha önceki istatistiklerde Müslüman blok içinde yer alan Nusayrîler, İsmailîler ve Dürzîlerden ayırmıştır. Geri kalan dini mezhepler ise Hemsley'e göre, birkaç bini geçmeyen Yahudiler, Hıristiyanlar, Asuriler, Keldaniler, Protestanlar ve Ortodokslar gibi siyasi sahada veya ülke yönetiminde hiçbir ağırlığı olmayan zayıf gruplardır.[103]

I. Dünya Savaşı öncesi Batılı müttefik güçler, Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası olan azınlıklara büyük önem vermiş, İngiltere ve Fransa sıkıntısız yumuşak bir güç kullanarak bu azınlıklardan faydalanmayı başarmıştır. Bu, ya doğrudan denetlenen dini okullar aracılığıyla ya da azınlık üyelerini diğerlerinden önce vatandaş yapan sosyal destek yoluyla olmuştur.

Fransa, Suriye'deki azınlıkları çekmek için ekonomiyi de kullanmıştır. Örneğin 1911'de Suriye'de, 14.000 Maronit, Rum Ortodoks, Katolik ve Dürzî istihdam eden 194 Fransız ipek fabrikası vardı.[104]

Suriye'de azınlıkların yabancı güçlere olan eğilimleri Osmanlı döneminden beri belirgindir. 1850'de Havranlı Dürzîler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkardığı zorunlu askerlik yasasından ötürü isyan etmiş, Fransız ve İngiliz konsoloslarının müdahalesinin isyanı bitirmede büyük etkisi olmuştur.[105] Konsolosların müdahalesi, devletin çağrılarına kulak vermeyen ve sınırların ötesinden gelen direktiflere uyan azınlıkların bu ülkelerin ne kadar etkisi altında olduğunu bize göstermektedir. Yazar Jeremy Salt, büyük Batılı güçlerin Ortadoğu'daki azınlıkları manipüle ettiğini ve on dokuzuncu yüzyıldan I. Dünya Savaşı'na kadar amaçlarına ulaşmaya çalıştıklarını söylemektedir. Anadolu'yu yıkmak ve orada kurulacak devleti zayıflatmak maksadıyla geniş bir Yunan devleti, geniş bir Ermenî devleti ve Kürt devleti istemişlerdir.[106]

Dolayısıyla amaç, kararlarını çoğunlukla kendilerine yatırım yapan destek güçlerine ipotek eden azınlıklar aracılığıyla bir dayanak oluşturmaktır. Müttefik ordularının

[103] Hemsley, *Tarihu Suriya ve Lübnan,* s. 20.
[104] Kevseranî, *Biladu'ş-Şam,* s.126.
[105] Muhammed Said el-Estuvânî, *Meşâhid ve Ehadâtun Dımeşkıyyetun Fî Muntasifi'l-Karni't-Tâsi' Aşera,*
[106] Salt, *Teftiyetu'ş-şarki'l-evsâd,* s. 96.

Levant'a girmesiyle, onlarla birlikte girenler Fransızların yanında savaşan Ermenî askeri taburları olduğu için Fransa'nın yaptığı ayrım netleşmiştir ve Türklerle aynı mezhepten olan Araplara misilleme olarak çok katliamlar yapmışlardır, bu sebeple Beyrutluların bir kısmına silahlarını ateşlemişler ve birçoğunu öldürmüşlerdir.[107]

Fransızların kayırma politikası, Arap bölgesinin Sünnî Arapları Akdeniz'in bütün doğu kıyılarından uzak tutacak şekilde bölündüğü Sykes-Picot Anlaşması'ndan sonra ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, Osmanlı gücünden geriye kalanlar ile Irak ve Suriye'deki Sünnî Araplar arasında bir engel oluşturan azınlık oluşumları, Sünnî Arapları Türklerden ayırmıştır.[108]

Dolayısıyla, I. Dünya Savaşı sonunda oluşturulan bölgenin yeni dünya haritasında Sünnî Arap varlığının Türk Sünnî varlığından ayrılması dikkate alınmıştır. Muhammed Kürd Ali anılarında Suriye'deki Şiî, Nusayrî, İsmailî ve Dürzî azınlıkların Fransızların ülkeye girmesinden sonra nasıl değiştiğini ve çoğunluğun karşısında nasıl ayaklandıklarını anlatmıştır.

> *"Azınlıklar iddia ettikleri haklarını talep ettiler ve geçmiş asırda meydana gelen münferit olaylardan bahsettiler... Eski kinlerini terennüm etmekten vazgeçmezler ve en küçüğü, tek başına bir devlet kurmayı, birkaç bin kişiye özel bir yapı kurmayı çok ister ve akıllarını en çok karıştıran şey cehalet ve geleceği hesaba katmamaktır ve içlerinden akıllı olanlar, ahirette çoğunluğun ateşinin diğerlerinin cennetinden daha hayırlı olduğunu çok iyi bilirler."*[109]

Fransa, Suriye topraklarını mezhep ve etnik kökene göre bölmüştür. Suriye içindeki ülkeler, Alevî Devleti gibi doğrudan Fransız desteğiyle mezhep temelinde kurulmuştur. Yazar Kemal Dib, Manda döneminde İbrahim el-Kanc adlı bir Nusayrî liderle ilgili bir belge aktarmıştır. Nusayrî liderin Fransa Başbakanı Leon Blume'ye gönderdiği telgrafta şu ifadeler yer almıştır:

> *"Fransa ile Suriye arasında devam eden müzakereler vesilesiyle, Suriye'deki Nusayrî toplumunun liderleri olarak bizler, sizin ve partinizin dikkatini aşağıdaki noktalara çekmekten şeref duyuyoruz. Her yıl büyük gayret ve fedakârlıklarla bağımsızlıklarını koruyan Nusayrîler, Müslüman Suriye'deki Sünnî Müslüman halktan dini inançları, gelenekleri ve tarihleri bakımından farklılık gösteren bir halktır. İslam dini resmi devlet dini olduğundan ve İslam dini için Nusayrîler kâfir olarak kabul edildiğinden, manda kontrolünden çıkıldığında Suriye'ye katılmak zorunda kalırlarsa Nusayrîleri korkutucu ve kötü bir sonun beklediği konusunda dikkatinizi çekiyoruz."*[110]

---

[107] Muhammed Kürt Ali, *Hutatu'ş-Şâm,* 3/164.
[108] Dib, *Târihu Suriye,* s. 39.
[109] Muhammed Kürt Ali, *el-Müzekkirât,* 1/205.
[110] Dib, *Târihu Suriye,* s. 63-64.

Telgraftaki bu açıklamalardan Nusayrîlerin ilk düşmanı olarak Sünnî Müslümanlar gösterilerek açık bir ayrılık çağrısı yapıldığını ve Fransa'nın Nusayrîleri koruyan ve geri çekilme durumunda soykırıma uğramalarını engelleyecek bir dost olduğunu görüyoruz. Bu düşünce iki şeyle çürütülebilir. Birincisi, Osmanlı döneminde Nusayrîlerin yüzyıllarca Müslüman çoğunluk ile yaşadığı, herhangi bir savaş veya soykırım olayının kaydedilmediğidir. İddiaların aksine, Nusayrîlere karşı yapılan askeri operasyonların çoğu, Nusayrîleri ve inandıkları doktrinleri için değil, devlete isyanları sebebiyle isyancılara karşı yapılan operasyonlardır ve aynısı Bedevilere, Dürzîlere ve hatta Sünnî Müslüman gruplara karşı da yapılmıştır. Nusayrîler bir Sünnî Arap denizinde yaşamaktadır. Nusayrî liderin yaptığı uyarı doğru olsaydı, Fransa gelmeden önce Suriye'de tek bir Nusayrî olmazdı.

İkincisi, bu mesajın tüm Nusayrî kesimini temsil etmemiş olabileceğidir. Çünkü tarih kitapları, kıyıda yaşayan ve Nusayrî olan Salih el-Ali'nin, Fransız kuvvetlerine karşı yaptığı devrimi kaydetmiştir. Ayrıca Salih el-Ali, Hananu liderliğindeki kuzey devrimini desteklemiş ve bunun için ortak bir liderlik oluşturmuştur.[111]

Fransa, ülkeyi bölmenin bu ülkeyi yönetmeyi kolaylaştıracağını anlamıştır. Fransa Cumhurbaşkanı Millerand'ın 1920'de "Suriye'de Fransız Mandasını Düzenleme Planı" başlığıyla Yüksek Komiserliğe gönderdiği telgrafla Fransa'nın Nusayrî meselesine olan ilgisi ortaya çıkmıştır. Millerand'ın Nusayrîlerin bağımsızlığına açık bir şekilde işaret ettiği sözleri şöyledir:

> *"Hepsi Arapça konuşan dağlık kıyı bölgesi sakinleri, teorik olarak İslam'la bağlantılı ancak aslında İslam'dan tamamen ayrı olan ve Müslümanlarla karıştırılmaması gereken dini bir grubu oluşturmaktadır."*[112]

Bu nedenle Alevî Devleti, Nusayrîlerin çoğunluğunun yaşadığı Safita, Hısn, Telkele, Tartus, İmrâniyye ve Cisru'ş-Şuğur gibi birçok şehri Lazkiye'ye dahil ederek kurulmuş ve "Alevî ülkesi" olarak isimlendirilmiştir.[113]

Bu bilgilerden hareketle şunları söylememiz mümkündür. Nusayrîlerin Fransa ile ilişkisi, ittifaka benzer, karşılıklı çıkara dayalı yakın bir ilişkidir. Fransa, genel olarak

---

[111] Ethem Âli Cündî, *Tarihu's-sevrâti's-Suriyye fi ahdi'l-intidâbi'l-Fransî* (y.y.: Matbaati'l-İttihâd, 1960), s. 83.
[112] Kevseranî, *Biladu'ş-Şam,* s. 235.
[113] Yusuf el-Hakîm, *Suriye ve'l-ahdu'l-Faysalî*, Beyrut: Dâru'n-Nehâr Linneşr, 3. Baskı, 1986, s. 94.

azınlıkları, özelde ise Nusayrîleri, Suriye coğrafyası'nın tamamına yayılan, genel anlamda işgalci bir ülke olarak Fransa ile ikili ilişkiler kurmayı reddettiğini ifade eden ve sayısız isyanla askeri olarak yüzleşmek için çok çabalayan Sünnî dalgaya karşı desteklenebilecek bir güç olarak bulmuştur. Nusayrîler ise Fransa'da, kendilerini koruyabilecek askeri gücü bulmuşlardır. Fransa'yı, Suriye'yi yöneten, Nusayrîleri marjinalleştiren ve devletin otoritesine karşı sürekli isyan ettikleri için onları siyasi veya askeri etkiden yoksun kılan önceki güçlerden farklı bir güç olarak görmüşlerdir. Nusayrîler kendilerini eski Sünnî İslam'ın otoritesi altında dışlanmış olarak görürken, akabinde azınlıkları koruduğunu iddia eden devletin himayesi altına girdiler ve bu devlet, Nusayrîlere manda yönetiminden hemen sonra bir vatan ve devlet bahşetmiştir.

Dürzî devletine gelince, Cebelu'd-Dürzî adı, Bekaa''nın en verimli yerlerinden biri olan Şam'ın güneyindeki bölge olarak Fransız mandası sırasında ortaya çıkmıştır Manda döneminden önce, verimli ve geniş olan Havran Dağı olarak bilinmektedir. Birçok Dürzî orada yaşadığı ve sakinlerinin çoğunluğunu oluşturdukları için o bölge onların isimleriyle adlandırılmıştır.[114]

Fransa, Dürzîlere 5 Nisan 1921'de Cebelü Dürzî Devleti adı altında bağımsızlık vermiş ve Dağ Emiri Salim el-Atraş ile onun önderliğinde bir hükümet kurulması konusunda anlaşmaya varmış ve bu antlaşmayla bölgenin on üç idarî bölgeye ayrılmasına karar verilmiştir. Dürzî dinini simgeleyen bağımsız bir bayrak altında kırk dört üyeden oluşan bir parlamento seçilmiştir.[115]

Büyük Lübnan devletine gelince, Fransa ona Hıristiyanları Müslümanlardan ayıran anayasal düzenlemeler vermiştir.[116] Böylece Fransa, kendi devletlerini kurarak azınlıkların çıkarlarını güvence altına almış ve Sünnîleri bu devletler içinde azınlık olmaları için dağıtarak zayıflatmıştır. Geriye kalanlar için, daha sonra tek devlet olan Halep ve Şam Devletlerini bırakmıştır. Bu devletlerin durumu da iki eksik devlet gibidir. Çünkü Lübnan'ın Beyrut limanı ve Filistin Hayfası'nda iki kıyı koluna sahip olan Şam, denizden izole edilmiş, kolsuz ve kıyısız hale getirilirken, Halep ise benzer

[114] Abdullah en-Neccâr, *Benû Ma'rûf fî cebeli Havrân* (Dımeşk: el-Matbaatu'l-Hadîsetu, 1924), s. 54.
[115] Neccâr, *Benû Ma'rûf*, s. 141-142.
[116] Salt, *Teftiyetu'ş-şarki'l-evsâd*, s. 108.

şekilde yüzlerce yıldır deniz geçişi olan bir şehir iken İskenderun veya Lazkiye yönünden kıyısız ya da limansız hale getirilmiştir.

Bu ülkelerin uzun yaşamadıkları doğrudur, ancak Fransa bu yolla azınlıklar arasındaki dini eğilimin ve ayrılıkçılığın sürmesine katkıda bulunmuştur. Azınlıklara göre Sünnî çoğunluk, boyun eğmemek gereken ve vatan ortağı olmayan bir iç düşmana dönüşmüştür.

Ermenîlere gelince, Fransa'nın, Ermenîlerin Anadolu ve Kilikya'dan Suriye'nin derinliklerine göçünde doğrudan rol oynadığı için Suriye'deki demografik değişimi etkilediğini söyleyebiliriz. Bnu söylerken, Osmanlı ile çatışmadan önce Ermenîlerin Suriye'deki varlığını inkar etmemekteyiz. Fakat o zamanki Ermenîlerin varlığı ayrı dini gruplarla sınırlıdır ve Suriye siyasetinde herhangi bir etkisi veya ağırlığı yoktur. 1900 yılındaki Suriye Salnamesi'nde Ermenîlerin sayısının 161 erkek ve 148 kadın olduğu, Katolik Ermenîlerin ise 101 erkek ve 108 kadın olduğu bildirilmiştir.[117]

Ermenîlerin tamamı Türkiye'nin batısından, özellikle İzmir'den Suriye'ye yakın bölgelere kaçmış ve Anadolu'dan mülteci olarak çıkan on binlerce Ermenî ile Fransa ilgilenmiştir. Fransa, 1919-1920 yıllarında Kilikya'daki Ermenîleri yerleştirmek için yoğun çaba göstermesine rağmen başarısız olmuş ve Fransız kuvvetlerinin Aralık 1921'de o vilayeti boşaltmasıyla bütün çabaları boşa gitmiştir. Stephen Hemsley'in tahminlerine göre 30 bin Ermenî kuzey Suriye ve Lübnan'a akın etmiştir. 1922'nin sonlarında başka bir sığınma dalgası başlamış ve 1923'ün ortalarında 1.500 Ermenî daha Halep'e gelmiştir. Üçte biri Rum, geri kalanı Ermenî olan yaklaşık 30 bin kişi buraya yerleşmiştir. 1932 yılı sonuna kadar Suriye'ye giren mülteci sayısı yaklaşık 120 bini bulmuştur. 1925 Ocak ayında ülkeye yerleşen mülteci sayısı, 89 bin Ermenî, dört bin Keldani, sekiz yüz Yakubi ve dokuz yüz Rum Ortodoks'tur.[118]

Yazar Muhammed Kürt Ali, Türkiye'den Suriye'ye giren ve Halep, Şam, Beyrut ve diğer şehirlere yerleşen Ermenîlerin sayısını yaklaşık yüz seksen bin olarak tahmin etmektedir.[119]

---

[117] Suriye Salnamesi, 32. Baskı, 1318, s. 364.
[118] Hemsley, *Tarihu Suriya ve Lübnan*, s. 177.
[119] Muhammed Kürt Ali, *el-Müzekkirât*, 1/32.

Fransa, Suriye'deki bütün yeni yerleşim prosedürlerini kolaylaştırmış, onları yeni yerlerine alıştırmak ve onlara sağlık ve eğitim bakımı sağlamak için kamplar kurmuştur. Onlar için atölyeler inşa etmiştir. Fransa'nın bunları yapmasındaki amaç, onları rehabilite etmek, Suriye toplumuna entegre etmek, taburlara almak üzere seferber etmek ve bağımsız bir vatan kurmak için onları askeri olarak kullanmaktır. Bu nedenle İngiliz ve Fransız gemileri rehabilite edilen sekiz bin kişiyi Mersin'e taşımıştır. Bu sayıdan çok daha fazlası Suriye'de kalmış ve yavaş yavaş ülkeye uyum sağlamıştır.[120]

Suriye'ye girdikten sonra Ermenîlerin adı "Suriyeli Ermenîler" olmuştur. Halep şehri, onların en çok rağbet ettiği yerdir. Çünkü Halep halkı onları diğer şehirlerden daha çok yardımsever bir tavırla karşılamıştır. Onlar için tek yurt Halep değildir. Aksine Ermenîler birden fazla Suriye şehrine yayılmışlardır. Jeremy Salt, yüz binden fazla Ermenî'nin orta Suriye üzerinden güneye Şam'a veya Havran'ın daha güney noktalarına sürüldüğünden bahsetmiştir.

Birçoğu şehirlere yerleşmiştir. Bir kısmı tarım işçisi, zanaatkar veya demiryollarında iş bulmuştur. Rakka'da Fırat nehri kıyısında, binlercesi de özellikle aralarındaki muhtaçlar, yerel yöneticilerin cömertliği ve nezaketi ile güvenlikli evlerde yaşamıştır. Diğerleri ise nehrin karşı kıyısında bir kampta kalmıştır.[121]

Manda döneminde yaşayan yazar Nasuh Babil, Fransa'nın, Suriye'de "Beyaz Rozet" adlı askeri milis kuvvetine benzer Katolik bir dernek kurduğunu söylemiş ve bu derneğin kurulmasına Fransızlara yaptığı hizmetlerle tanınan Aboud Kanbaz'ın öncülük ettiğinden bahsetmiştir.

Bu derneğin üyelerinden biri Halep'te bir pazarda Müslüman bir kadına hakaret etmiş, pek çok Müslüman genç ona karşı ayaklanmıştır. Bunun üzerine Katolik grubun erkekleri, Fransız istihbarat servisleri tarafından kendilerine ücretsiz verilen silahları onlara karşı kullanmışlardır. Böylece bu dernek askeri olarak ortaya çıkmıştır.[122]

---

[120] Hemsley, *Tarihu Suriya ve Lübnan*, s. 102.
[121] Salt, *Teftiyetu'ş-şarki'l-evsâd*, s. 87.
[122] Babil, *Sefahat ve siyaset*, s. 110.

Fransa'nın Suriye demografik yapısını manipüle eden bir başka politikası da, Irak'tan sürülen Süryanîlerin Suriye'nin el-Cezire bölgesine yerleşmeleri için Fransız Yüksek Komiserliği'nin kararına izin vermiş olmalarıdır. Bu Süryanîler arasında, bağımsız Suriye oluşumundan ayrılıkçı bir harekete öncülük eden Başpiskopos Hobi ortaya çıkmıştır. O, el-Cezire bölgesine vali tayin edildiğinde, Süryanîler onu uygunsuz bir şekilde karşılayarak hükümet konağına girmesine engel olmuşlar ve sonra da kaçırmışlardır.[123]

Fransa'nın rolü sadece Suriye dokusunu parçalamak değil, aynı zamanda azınlıkları çoğunluktan ayırmaktır. Fransa, azınlıkların hadlerini aşması ve onların silahlandırması konusunda sessiz kamış ve ülke içinde devrimlerin patlak vermesiyle mezhepçiliğin ateşini büyütmeye, Suriye iç toplumuna ve uluslararası topluma azınlıkların Sünnî çoğunluk tarafından tehdit edildiğini göstermeye çalışmıştır. Bunu, başlatılan isyan saflarına onlarca ajanı katarak başarmaya çalışmıştır ve isyancılar İdlib şehrine saldırdığında, isyancıların saflarında yer alan Fransız askerler resmi hükümet kayıtlarını yakmışlardır. Ajanlar, Hıristiyan mahallesine girmiş ve orayı yağmalamışlardır. Bu da Hıristiyanlar ve isyancılar arasında kaosa ve huzursuzluğa yol açmıştır Bu durum, Fransızların isyan saflarını bölmek ve Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki çekişme ateşini yakmak ve azınlıkları koruma bahanesini Suriye'de işgal ve kalma gerekçesi olarak edinmek için fitnenin arkasında olduğu ortaya çıkana kadar devam etmiştir.[124]

Fransa, nüfus arasında yeni bir denge oluşturmak ve Suriye topraklarına yeni gelenleri yerleştirmek için Suriye coğrafi bölgelerini özenle seçmiş, böylece Türkiye ve Irak'tan gelen Kürtler Fırat'ın yakın doğu bölgesinde bir yer edinebilmiştir. Muhammed Kürt Ali, Eğitim Bakanı iken, Cumhurbaşkanı'na yazdığı bir mektupta bölgedeki ani gelişmeler hakkında olduğu gibi Kürtleri oraya yerleştirmenin sonuçları konusunda da uyarmıştır. 18 Kasım 1931'de gönderdiği bu mektubunda yer alan cümlelerden bazıları şunlardır:

> *"Devletin hiçbir icraatta bulunmadığı el-Cezire bölgesinin (Kuzey-Doğu Suriye) bazı yerlerinde yürütülen önemli çalışmalardan gördüklerim beni çok mutlu etti. Bazı köprü, yol, okul ve hükümet binası, bu yeni sancak için gösterilen özenin örnekleridir. Aynı şekilde, altı yıl önce sadece bir ev ve bir değirmenden ibaret olan bugün ise on iki bin*

[123] Babil, *Sefahat ve siyaset*, s. 111.
[124] Ethem Âli Cündî, *Tarihu's-sevrâti's-Suriyye*, s. 68.

sakini barındıran, elektrikle aydınlatılan ve ağaçlar dikilmiş mühendislik üzerine planlanmış Kamışlı'da da söylenmektedir ve biliyorsunuz - Allah yardımcınız olsun - o bölgelere göç edenlerin çoğu Kürt, Süryanî, Ermenî, Arap ve Yahudi unsurlardır. Aslında göçmenlerin çoğunluğu sınırlara yerleşen Kürtlerdir. Bence şuandan sonra Kürdistan'dan uzak yerlerde yaşamaları gerekiyor. Yoksa yakın veya uzak gelecekte Kürtlerin orada bulunmalarının, el-Cezire'nin parçalanmasına ya da bölgenin çoğunun Suriye devletinin bünyesinden ayrılmasına yol açacak siyasi sorunlar çıkacaktır. Çünkü Kürtler bugün kendi devletlerini kuramasalar da bugünler, onlara haklarını savunmaya ve milliyetçiliklerini övmeye devam ettiklerinde, arzularının yerine getirileceğini garanti edecektir…"[125]

Tüm bu kentsel genişleme, ülkeyi baştan sona yöneten Fransızların bütünüyle bilgisi dâhilindedir. Fransızların bu bölgelerdeki alt yapıyı kurma hazırlıkları öncelikli olarak bir hizmet değil, sınırların gerisine gelen Kürtleri ve diğer insanları, Fransızların kendi varlıklarını iyileştirmelerini sağladığı yerlere yerleşmeye teşvik etmektir.

Mezhepçi söylem, Manda döneminde demografi politikasının bir parçasıdır. Fransa'nın benimsediği mezhepçi söylem, yüzlerce yıl öncesine dayanan eski kan davalarını yeniden ortaya çıkarmıştır. Bu üst düzey subaylar ve yetkililer tarafından benimsenmiştir. Nitekim General Gouraud 1920'de Beyrut'ta yaptığı bir konuşmada bunu; *"Ben kadim zamanlarda bu ülkeyi büyüleyen Haçlıların torunuyum ve o kahramanların geride bıraktıklarını tamamlamak için buraya geldim."*[126] sözleriyle ifade etmiştir.

Sati' el-Husarî de Maysolon savaşından sonra Şam'ı işgal etmeye çalışan Fransız harekât komutanı olan General Goube'nin sözlerini aktarmaktadır. Goube, Haçlı Seferlerini hatırlatan dini imalar içeren bu konuşmasında şöyle söylemiştir:

"Babam Louis'in annesinin ata dedesi Jean Mongolgé, 1147 yılındaki ikinci Haçlı Seferleri sırasında esir düşmüş ve Şam şehrine götürülmüştür. 'Hırsızlar' ona iyi davranmamıştır. Şamlılar onu o zamanlar pamuktan kâğıt üreten fabrikalardan birinde çalışan bir köle yapmış… Haçlı Seferi esirinin torununun mukaddes şehre muzaffer ve mansur olarak girmesine izin veren yüce adalet değil mi?"[127]

Fransızlar, ülkede fiili olarak azınlıkları destekleyerek onları güçlendirmekle kalmamış, bunu konuşmalarında açıkça ilan etmişlerdir. 1933'ten 1939'a kadar Suriye'de Fransız Yüksek Komiseri olan Count de Martel, 22 Şubat 1936 Cumartesi günü New York Times muhabiri gazeteci Joseph Legge'e verdiği röportajda

[125] Muhammed Kürt Ali, *el-Müzekkirât*, 2/440-441.
[126] Azme, *Mir'âtu'ş-Şâm*, s. 271.
[127] Sati' el-Husarî, a.g.e., s. 368.

"Fransa'nın Doğu'daki görevi Hristiyan unsurları korumaktır." ifadelerini kullanmıştır.[128]

1940'tan 1941'e kadar Fransız Suriye Yüksek Komiseri olan Dentz'in 30 Aralık 1940'ta Suriyelilere ve Lübnanlılara yaptığı radyo konuşmasında; *"Fransa'nın Suriye'deki görevi azınlıkları korumaktır"* demiştir.[129]

Sonuç olarak şunları söylememiz mümkündür. Fransa, dini mezheplere göre küçük devletlerin kurulmasından başlayarak, başka bir gruba karşı kullanmak üzere azınlıkların silahlanmalarına izin vererek, Suriye'nin toplumsal dokusunu parçalamada büyük rol oynamıştır. Suriye'nin belli başlı şehirleri olan Şam ve Halep'te Ermenîlere yaptığı gibi, sınırların dışından gelen yabancı unsurları ülkeye yerleştirmek ve onları yerleşmeye teşvik etmek, gereken özen ve maddi desteği sağlamak için Fransa'nın bitmek tükenmek bilmeyen bir çabası olmuştur.

[128] Azme, *Mir'âtu'ş-Şâm*, s. 272.
[129] Azme, *Mir'âtu'ş-Şâm*, s. 272.

3. BAĞIMSIZLIK VE BAAS DARBESİNDEN SONRA SURİYE

Suriye 17 Nisan 1949'da Fransız askerlerinin Suriye topraklarından çekilmeye başlamasıyla birlikte bağımsızlığını kazanmıştır. Bu askeri yumuşamaya siyasi düzeyde bir meydan okuma eşlik etmiştir. Devlet kurumlarıyla birlikte ülke, Fransa'nın politikasına tabidir. Siyasetçiler, uzun yıllar Fransızların kurduğu hükümetler içinde yer almıştır. Suriye topraklarındaki Fransız varlığı, farklı ideolojilerde olmalarına rağmen Suriye'deki partileri birleştirdiğini, Fransızların geri çekilmesinin partizanlık ateşini körüklediğini ve parçalanma yolunun başlangıcı olan partiler arası çatışma sorununu yeniden ortaya çıkardığını söylemek mümkündür. Her partinin kendi fikirleri vardır ve her partinin askerî silahları ve mekanizmaları ile partilerinin fikirlerini empoze etmek için bekleyen ordu içinde adamları vardır. Bağımsızlıktan sonra siyasi kargaşa yaratan şey budur. Halk, bağımsızlıktan sonra yaralarını hızla iyileştirmiş ve kendi kendini inşa etme sürecini başlatmış olsa da Partiler yavaş yavaş halkın fikirlerinden uzaklaşmıştır ve onları siyasi programlarına ikna etmeye çalışmıştır. Yazar Adnan el-Attâsi, bağımsızlığın üzerinden sekiz yıl geçtikten sonraki durumu şöyle ifade etmiştir:

> *"Suriye halkı, kurulduğu günden itibaren dış bağımsızlığını kazanarak, yaşayan milletlerin adımlarına benzer bir hızla medeniyet alanında ilerleme kabiliyeti olduğunu kanıtlamıştır. Ancak tüm bu alanlarda başarılı olan Suriye, henüz sağlam ve güçlü temelleri olan bir devlet kurmayı başaramamıştır... Bağımsızlığımızı kazandıktan sonra geçen sekiz yıllık süreçte kendimizi, anayasası olmayan ya da birçok anayasası bulunan bir ülkenin vatandaşları olarak görüyoruz. Ülke bireysel bir kural tarafından yönetilir ve yönetim düzenini etkileyen birçok devrimden geçmiştir. Bu da üst düzey yetkilileri, devlet çalışanları yerine mevcut dönemin adamı haline getirmiştir."*[130]

Bazı politikacılar Parlamento aracılığıyla yumuşak bir darbe istemiştir. Bağımsızlık öncesi ve sonrasında ülkenin cumhurbaşkanı olan Devlet Başkanı Şükrü el-Kuvvetli ise ikinci bir anayasal dönem için yönetime devam etmek istemiştir. O, istikrarı sağlayacak bir anayasal çıkış yolu bulmaya çalışan ilk cumhurbaşkanıdır. Parlamento'yu yeniden aday olmasına izin verecek bir maddeyle anayasayı değiştirmeye ikna edebilmiştir. O madde, cumhurbaşkanının ikinci dönem için aday olmasına izin vermiyordu. Böylece anayasa bir kez değiştirilip yenilenmiştir. Bu

[130] Adnan el-Atâsî, *Ezmetu'l-hükm fî Suriye* (Humus: Matbaatu Zinkograf, 1954), s. 4-5.

yenileme, Suriye ordusunu Kuvvetli döneminden Esad ailesine yönlendiren anayasa değişikliklerine kapı aralamıştır.[131]

1948'deki İsrail savaşının, bağımsızlıktan sonra Suriye siyaseti üzerinde büyük etkisi olmuştur. Bu savaşın hayal kırıklığı yaratan sonuçları, halkın geniş kesimleri ve siyasi partiler nezdinde itibarını kaybeden Suriye ordusuna karşı halk düzeyinde olumsuz bir tepkiye yol açmıştır. Bu da, askeri otoritenin, siyasi otoriteye saldırarak ve onu savaşta yenilginin nedeni olarak kabul ederek tepki vermeye sevk etmiştir. Bu durum, ordudaki Albay Ahmed Abdulkerim tarafından hatıratında şöyle ifade edilmiştir:

> *"Mevcut parlamenter sisteme karşı nefreti yönlendirmek, onu yıkmak ve içeride kolay bir zaferle silahlı kuvvetlerin itibarını ve moralini kurtarmak kolaydır. Böylece, ordunun Filistin'de kesin bir zafer elde edemediği bir anda, askeri darbeler için ilk koşullar yerine getirilmiştir."*[132]

Filistin davası hem siyasi hem de askeri olarak Suriye arenasında güçlü bir etkiye sahip olduğundan, politikacılar yenilgisinden dolayı orduya saldırmak için bir çıkış yolu bulurken, ordu da bunu askeri değil, siyasi başarısızlık bahanesiyle politikacıları devirmek ve yönetimi ele geçirmek için meşru bir çıkış yolu olarak kullanmıştır.

Bağımsızlık sonrası Suriye azınlıklarına yönelik, yeni bir strateji uygulanmıştır. Bağımsızlıktan sonra gelişen 1948 savaşının yenilgisinin ardından, azınlıklar, bağımsız Suriye devletini oluşturma konusunda Devletin karşılaştığı zorlukların başında gelmektedir. Devlet, başta Dürziler ve Nusayrilik gibi birkaç yıl boyunca bağımsızlık için isyan edenler olmak üzere bütün azınlıkları, sadece ülkeye bağlılık göstermeleri için kendine entegre etme yollarını aramıştır.[133]

1947 ve 1949 yılları arasında Suriye devleti, manda döneminde hakim olanın aksine, azınlık temsilcilerinin sayısını azaltarak siyasi entegrasyonu sağlamak için azınlık temsil sistemini sınırlamaya çalışmıştır.

---

[131] Muhammed Mer'a ve Muhammed Kemal el-Hakîm, *Hamsûn âmen mine'tenmiyeti'd-dâiati fî zılli hukûmâti hizbi'l-ba's ve âli Esed fî Suriye* (y.y.: 1. Baskı, 2013), s.41.
[132] Ahmed Abdülkerim, *Hasâd sinîne hasibetin ve semârin murra* (y.y.: Bustân Lin'neşr ve't-Tevzî', 1. Baskı, 1994), s. 102.
[133] Gordon Tori, *es-Siyasetu's-Suriye ve'l-askeriyyûn,* çev. Mahmud Fellâha, (y.y.: Dâru'l-Cemâhir, 2. Baskı, 1945/1985), s. 82.

Belki de azınlıkların entegrasyonu ve devlet vatandaşlarını kendi ırklarından uzaklaştırmak için devamlı gayret gösterenlerin başını çeken kişi Cumhurbaşkanı Edib el-Çiçekli'dir. el-Çiçekli 1953'te şiddetle ırkçılığı ortadan kaldırmaya çalışmış ve manda döneminde yürürlükte olan Dürzi ve Nusayrilerle ilgili yasak hükümlerini ortadan kaldırmak için büyük adımlar atmıştır. Mezhepsel veya etnik temellere dayalı bütün grupları da yasaklamıştır.[134]

Azınlıklar, bağımsızlıktan sonra özellikle anayasanın hazırlanmasında Sünni çoğunluğun dayattığı oldubitti karşısında kendilerini yeniden bulmuşlardır. Art arda yapılan anayasa mücadeleleri, özellikle de 1950 anayasası bir grup azınlıkta endişe yaratmıştır. Devletteki İslami yasama kaynağına ek olarak, anayasanın cumhurbaşkanının dinini açıkça etkileyen üçüncü maddesi bunlardan biridir. Anayasanın üçüncü maddesi cumhurbaşkanının dininin İslam olmasını şart koşarken, İslam hukukunu da, yasamanın ana kaynağı olarak görmekteydi.[135]

Bu anayasa, genel olarak Müslüman Kardeşler Partisi ile bir çatışma üzerine gelişerek azınlıklar tarafından reddedilmiştir.

Bu parti, İslami sloganları ve kimlikleri nedeniyle Sünni çoğunluğun en geniş kesimini içine alan, içinde yer aldıkları devletin dininin İslam olduğu gerçeğine odaklanan ve bunu iptal etmeye veya kaldırmaya yönelik her türlü girişimi reddetmeye çalışan bir partidir. Nitekim partinin o zamanki Genel Sekreteri Mustafa el-Sibâi şöyle söylemiştir: *"Suriye'yi laikliğe, ateizme ve materyalizme yönlendirmeye yönelik herhangi bir girişim, Arapların bugünü ve geleceği için bir tehdit oluşturacaktır."*[136]

Diğer partiler ki özellikle Baas Partisi ile dinin devletten tamamen ayrılması sloganını benimseyen Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi, azınlıkların bakış açısını benimsemiştir. Bu, partinin kurucusu Antoine Saade tarafından şöyle belirtilmiştir:

---

[134] Michel Seurat, *Suriye ed-devletu'l-mutevahhişe*, çev. Emel Sare, Mark Pillow (Beyrut: eş-Şebeketu'l-arabiyye li'l-ebhâs ve'n-neşr, 1. Baskı, 2017), s. 248.
[135] Heyet, *ed-desâtîru'l-müteâkibetu fî Suriye*, thl ve karş. Merkezu idrâkun liddirâsâtin ve'l-istişârât, y.y.: 2017, s. 10.
[136] Tori, *es-Siyasetu's-Suriye*, s. 182.

"Dini kurumların dünyevi otoriteye bağlı olduğu fikri, genel olarak milliyetçilik ve özel olarak Suriye milliyetçiliği kavramıyla uyuşmamaktadır."[137]

Roma Katolik Hıristiyanlarının da anayasada devlet dinine herhangi bir atıfta bulunulmasını reddetmek için kendi sebepleri vardır. Halk Meclisi Başkanı olan Faris el-Hurî (1873-1962), cumhurbaşkanının dinini ortaya koyan bu maddeye itiraz etmiştir. Faris el-Hurî *"Din Allah içindir, vatan herkes içindir"* sözünü söylemiştir.[138]

Azınlıklar, çoğunluk tarafından verilecek dini bir kararla alakalı durumlara gelince daha hassas ve korkulu olmuşlardır. Bu yüzden yeni gerçekliği ihtiyatla ve siyasi protestoyla karşılamışlardır. Cumhurbaşkanının dininden bahseden madde ülkedeki yürütme erkinden tamamen çıkarılmasını meşrulaştırmaktadır. Fakat ülkenin yönetiminde yer almak, Fransız mandası döneminde her zaman aradıkları, hatta defalarca silah zoruyla dayatmaya çalıştıkları bir durumdur. Fransa, aralıklarla ordunun bileşimini değiştirmenin temelini oluşturan azınlıklardan, orduya subaylar yerleştirene kadar ülkeyi terk etmemiştir.

Bağımsızlığının ardından Cumhurbaşkanı Hüsnü ez-Zaim tarafından çağrılan ve görevleri Suriye ordusunu organize etmek ve eğitmek olan Türk askeri uzmanlar tarafından hazırlanan bir askeri raporda bu ortaya çıkmıştır. Bu raporda şu ifadeler geçmektedir:

> *"Suriye ordusunun çeşitli birimlerinde gerçekleştirdiğimiz teftiş gezilerinden sonra, önemli ve hassas olan tüm birimlerin azınlıklar tarafından yönetildiğini gördük. Bu nedenle, bu idarecilerin Sünni Müslümanlarla değiştirilmesini öneriyoruz."*[139]

Bu rapor, ordunun bileşenlerini ve Fransa'nın ülkeden ayrılmadan önce askeri kurumu güvence altına alma çabalarını ortaya koymaktadır. Azınlığın varlığı sadece orduyla sınırlı değildir. Azınlıklar, bağımsızlıktan sonra ülkedeki büyük siyasi partileri ulusal bazda temsil etmişlerdir. Böylece manda döneminde gündeme getirilen ve teşhir edilen korku ve şüphelerin girmediği bir mecradan Sünnî nüfuzun sınırlandırılmasında yeni bir biçim açılmıştır.

---

[137] Tori, *es-Siyasetu's-Suriye*, s. 182.
[138] Gordon Tori, *es-Siyasetu's-Suriye ve'l-askeriyyûn*, s. 183.
[139] Fazlullah Ebu Mansûr, *Eâsîru Dımeşk, y.y.:* ts, s. 51.

Azıklıklar, kendi saflarını siyasi olarak düzenlemek ve siyaset sahnesinde tekrar liderliği ele geçirmek için bir süreliğine silahları bırakarak alışılmadık bir şekilde kendisini siyasi olarak organize etmeye çalışmıştır. Bu, milliyetçilik fikrini savunan azınlıklar tarafından kurulan Arap Sosyalist Baas Partisi'nde açıkça görülmektedir.

3.1. 1963 ile Hafız Esad'ın Darbesi Arasında Baas Partisi

Baas Partisi, II. Dünya Savaşı'nın sonlarında Suriye'de, özellikle Şam'da kurulmuştur. 1946 yılında Fransızların Suriye'den tahliyesi sırasında parti statüsünü kavuşmuştur. Partinin ilk tohumları, İskenderun Sancağı'ndan gelen Zeki Arsuzi (öl. 1899-1968) tarafından atılmıştır. Fikirleri daha sonra Michel Eflak (öl. 1910-1989) ve Salahattin el-Baytar (öl. 1912-1980) tarafından benimsenmiştir.[140]

1963 darbesi, Baas'ın ilk kurucusu konusundaki anlaşmazlığın çözülmesine katkıda bulunmuştur. Şöyle ki yaptığı darbeyle bölünmeleri önlediği için el-Arsuzi partinin manevi babası olarak adlandırılmıştır.[141]

Partinin kurucuları milliyetçi fikirleri taşımışlardır ve partilerinin fikirlerini yaymak için doğrudan devletle karşı karşıya gelmelerine yol açan birçok zorlukla karşılaşmışlardır. Parti kurucuları marksist düşüncenin sahipleriydiler. Eflak tamamen laik bir devlete inanan bir Hıristiyandır. Baas'ın öncülerinden biri olan yazar Sami el-Cündi ise Zeki el-Arsuzi'yle ilgili *"Üstad (Zeki el-Arsuzi) İsa hakkında çok konuşuyordu."*[142] demektedir. Bu, Arsuzi'nin çoğunluğun dininden ve fikirlerinden ayrılması anlamına gelmektedir. Çünkü İslam mensubu, tüm mezheplerinde Fransa'ya yakın olmaları nedeniyle Hıristiyanlara karşı hassastır. Sürekli olarak Hz.İsa'nın sözlerinden delil getirmek, bu düşünceyi ona inanmayan popüler bir kesime yaymaya çalışmak anlamına gelmektedir. Yazar, el-Arsuzi ile ilgili şunları söylemeye devam etmiştir: *"El-Arsuzi, Cahiliyeyi ideal olarak görüyor, ona altın Arap çağı diyor. O, sadece İslam'da Cahiliye olanı benimsedi... 1940'ta Arapça öğrenmeden önce Fransızca konuşmayı tercih etti."*[143]

Arsuzi'nin kendi değerleri temeli olarak benimsediği cahiliye, İslam'ın antitezi olmasaydı benimsemezdi. Dolayısıyla Arsuzi'nin bunu benimsemesi, İslam dinine mutlak bir imana sahip olmamak içindir. el-Arsuzi, Cahiliyeyi altın aşama olarak nitelendirmiştir. Bu tarihsel ve dini gerçeklerin karıştırılması ve çarpıtılmasını demektir. Cahiliyyenin Araplarının tarihlerinde bazı olumlu ahlâk ve alışkanlıklar

[140] Muṭā' Safadî, *Hizbu'l-Ba's, Me'sâtu'l-mevlid me'sâtu'n-nihâye, (Baas Partisi Trajedik Doğum-Trajedik Son)* 1. Baskı, Dâru'l-âdab, Beyrut 1964, s. 55-56.
[141] Sami el-Cundî, *el-Ba's,* Dâru'n-nehar, Beyrut 1969, s. 19.
[142] Sami el-Cundî, *el-Ba's, s.27.*
[143] Sami el-Cundî, *el-Ba's, s.28.*

dışında memnun edecek hiçbir şeyleri yoktur ve İslam'a girip Allah'ın dinine sımsıkı sarılıncaya kadar Araplarının tarihte bir etkileri olamamıştır. İslam'la birlikte başkaları tarafından etkilenen bir milletten nüfuzlu bir millete dönüşmüşlerdir. El-Arsuzi'nin Fransızca konuşma arzusuna gelince, bu bir nevi el-Arsuzi'nin kendisini kırbaçlamasıdır. Çünkü bu, fikirlerinin yerleşmesine katkıda bulunan Baas Partisi tarafından kutsallaştırılan dilden uzaklaşma girişimidir. Belki o dönemde Fransızca konuşmak entelektüel gelişmişliğin veya aydınlanmış düşüncenin bir işaretidir. Fransızca öğrenmekle el-Arsuzi, partizan fikirleriyle gençlik kesimini etkilemeye çalışan bir kişiden, kendisini özellikle İslam dinine karşı olumsuz düşüncelerden kurtaracak birine ihtiyaç duyan biri haline dönüştürmüştür.

Baas Partisi, 8 Mart 1963'te askeri darbeyle iktidara gelmiştir. Partinin iktidara gelişiyle birlikte birlik, özgürlük ve sosyalizm adına partinin verdiği tüm sözler ve sloganlar uçup gitmiştir. Baas'a bağlı ilk nesillerden biri olan yazar Celal el-Seyyid, Baasçıların iktidara geldiği dönemi ve partinin kitlelere gerçekleştirmeyi söz verdiği vaat ve hedeflerden farklı olarak ortaya çıkan sonuçları anlatmaktadır. Seyyid'in bahsettiği sonuçlardan bazıları şunlardır: Askeri otoritenin kabulü ve partinin sivil siyasi kanadının tamamen, daha sonra ülkenin geleceğini şekillendirmede üstünlüğü elinde bulunduran partinin askeri kanadına teslim edilmesi. Bu sonuçlardan biri de, Baas Partisi'nin uzun yıllardır dillendirdiği *"halk kendi kendine yönetir"* sloganını ortadan kaldıran, halkın hiçbir işinin olmadığı bir diktatörlük yönetiminin kurulmasıydı. Bunun anlamı demografiyi, anayasal düzeni ve parlamenter sistemi yok etmektir.[144]

Parti, yönetime gelir gelmez göreve başlamış ve devlet kurumlarının misyonunu üstlenmiştir. Darbeciler, Fransa'nın en son terk ettiği noktadan faaliyetlerine başlamıştır. O da askeri düzenin temel direklerini dizayn etme girişimidir. Böylece aynı partinin üyesi olan Münif el-Razzaz'ın belirlediği planı tamamlamışlardır.

Mart 1963 darbesinden sonra Razzaz, tüm Baasçı yedek subayların orduya nasıl çağrıldığını, darbe liderleriyle aile ve aşiret bağları olan bazı subayların da yanlarında orduya alındığını, çağrılan subaylar arasında azınlıkların oranının yüksek olduğunu belirtmiştir. Razzaz ayrıca askeri üniversite öğrencilerinin, Subay ve

[144] Celal es-Seyyid, *Hizbu'l-ba'si'l-arabî*, Beyrut :Dâru'n-Nehâr, 1973, s. 188.

rütbelilerin kabulünde ortaya çıkan ayrımcılıktan da bahsetmiştir. Sonrasında kayırmacılık politikası ortaya çıkmıştır. Sadakatleri tasdik edilen subaylar Şam yakınlarındaki birliklere atanmış, güvenilmez kişiler ise cepheye, Halep veya Lazkiye'ye gönderilmiştir.[145]

1963 darbesinde Baasçılar ordunun bileşimini değiştirmeyi, her kademedeki azınlıkların sayısını artırmayı, Sünni safları marjinalleştirmeyi, görevden almayı veya önemli askeri birliklerden tasfiye etmeyi başarmışlardır. Baasçı subay Abdo ed-Diri, Emin Hafız döneminde tamamı Sünni çoğunluktan olan ve hiçbirinin azınlıklardan olmadığı beş yüz subayın sevk listesini durdurmayı başardığını belirtmiştir.[146] Askeri kurumun yapısını değiştirmek, onu halkı koruyan değil, halkı yöneten bir güç gibi halka paralel bir kurum haline getirmiştir. Yapılanlara şahit olan yazar Muṭâ' Ṣafadî (1929-2016) Baas Partisi'nin Mart devriminin ikinci ayından itibaren bir yıl boyunca yaptıklarını kitle terörü olarak nitelendirmiştir. Şöyle ki Halep sokaklarında büyük güçlerle güçlendirilmiş askeri araçlar, göstericileri canlı mermilerle vurmuş, ardından Dara'da öğrencilere saldırarak onlara psikolojik ve fiziksel işkencede bulunmuşlardır. Daha sonra ordu, 18 Temmuz'da Şam'ı tüm hafif ve ağır silahlarla işgal etmiş ve böylece partiyi birkaç gün içinde "psikolojik ve askeri teçhizatı tamamlanmış bir terör timi" haline getirmiştir.[147]

Partizan darbecilerin temel kaygısı, muhalifleri takip etmek, halka kulak misafiri olmak ve hareketlerini izlemek olmuştur. el-Safdi bu durumu *"...Baasçılar, Suriye istihbarat ve istihbarat servislerinin gelenekleri tarafından bilinen en büyük muhbir ordusunu konuşlandırdılar ve toplumun her hücresini kapladılar..."* sözleriyle anlatmıştır.[148]

Hama şehri, 1963 darbesinden sonra Baas politikacılarını uykusuz bırakan siyasi İslam'ın kalesiydi. Şehir, Baas Partisi'ne ve liderlerinin iktidar partisinin düşmanı olarak görülen Müslüman Kardeşler aracılığıyla iktidara gelme biçimine muhalefetini gizlememiştir. Bu da şehri, Baas otoritesiyle yaşanan birçok kanlı

[145] Münif er-Rezzâz, *et-Tecrübetu'l-Mürre, (y.y.:* Müessesetü Münif er-Rezzâz, 1. Baskı, 1986), 2/159.
[146] Hasan Subra, *Suriye sukûtu'l-âile, Avdetu'l-vatan* (Beyrut: ed-Dâru'l-arabiyye li'l-ulûm, 1. Baskı, 2013), s. 111.
[147] Muṭā' Safadî, *Hizbu'l-Ba's, s. 31.*
[148]Safadî, *Hizbu'l-Ba's, s. 33.*

soruna sürüklemiştir. Ekrem el-Havrani'nin (1912-1996) anılarında belirttiği gibi, 7 Nisan 1964'te daha önce Fransızların yapmadığı bir şekilde şehir bombalanmıştır. Bunun sebebi ise, el-Havranî'nin naklettiğine göre, bir talebenin, Baasçı bir talebeye *"Allah'tan başka hakim yoktur"* diyerek cevap vermesidir. Şehrin ileri gelenlerinin müdahalelerine rağmen cezaevinde kalan ilk öğrencinin tutuklanmasına karar verilmiştir. Bu durum, Devlet ve özel okul öğrencilerinin greve gitmesine ve ibadet edenlerin Cuma günü protesto gösterisiyle camiden dışarı çıkmalarına neden olmuştur. Ordu protestolara çok sert müdahalede bulunarak bir kişiyi vurarak öldürmüştür. Bunun üzerine top yekûn bir grev ilan eden şehir yangın yerine dönmüştür. Ordu, grevi kırmak için aşırı güç kullanmış, şehri dışarıdan kuşattıktan sonra şehre girmiş ve birçok ev ve camiyi yıkmıştır.[149]

el-Havrani, protestocular camilere girdiğinde Fransızların yaptıklarıyla Baas yönetimi askerlerinin Hama'da yaptıkları arasında şu sözlerle bir karşılaştırma yapmıştır:

> *"Fransız sömürgeciliği döneminde Suriye'deki camiler göstericilerin sığındığı yerlerdi. 1936'da Hukuk Fakültesi'nde öğrenciyken katıldığım Şam gösterilerinden bunu çok iyi hatırlıyorum. Göstericiler, kovalamaca yoğunlaşınca Emevi Camii'ne sığınırken, Fransız ve Senegalli askerler, kapısına bile adım atmadan kapılarının önünde durmuştu. Hama'da direnişçiler camilere sığındığında bu olmadı. Şeyh Mervan Hadid ve bazı arkadaşları Sultan Camii'nde oturma eylemi yapınca tanklar camiyi kuşattı ve topçu ateşi açtı…"*[150]

Baas Partisi'nin kuruluşu sırasında belirlediği ilkeler bu eylemler ile sona ermiştir. Devrimci askeri liderlerinin davranışları parti tüzüğünden tamamen farklılaşmıştır. Çünkü ilkelerinde ve kendi tüzüklerinde her zaman halkın özgürlüğünü ve seçimini vurgulayan parti, bir askeri darbeyle iktidara gelmiştir. Celal el-Seyyid, *Baas Partisi* adlı kitabında parti liderlerinin içine düştükleri çelişkilerden bahsetmiştir. es-Seyyid tüzüğünde partinin demokratik, temsili ve anayasal bir parti olduğu yazmaktaysa da partinin ne demokratik, ne temsili ne de anayasal parti olduğunu söylemiştir. Yine parti tüzüğü de yargının bağımsızlığına vurgu yapılmakla birlikte parti döneminde yargı kendisine tabi hale gelmiş ve Baas partisi tüm yargı organlarının kontrolüne geçmiştir.[151]

---

[149] Ekrem el-Havrani, *Müzekkerâtı Ekrem el-Havrani,* s. 3332-3333.
[150] Havrani, *Müzekkerâ,* s. 3333.
[151] Celal es-Seyyid, *Hizbu'l-Ba'si'l-Arabî*, s. 214.

Birkaç yıl sonra partide görüş farklılıkları ortaya çıkmaya başlamış ve Baas saflarında siyasi ve askeri kanatlar arasında çeşitli bölünmeler yaşanmıştır. Bu durum, partinin askeri kanadını, 23 Şubat 1966'da ikinci darbeyi gerçekleştirmeye sevk etmiştir. Bu Baasçılara karşı Baasçı darbesidir. İki Nusayri lideri iktidara getiren bu darbe olmuştur. Bu liderlerin ilki partinin genel sekreteri olan Salah Cedid, ikincisi ise Savunma Bakanlığı'na atanan Hafız Esad'tır. Bu, ülkenin kontrolünü tamamen ele geçirmek için ortaya konulan ilk yapı taşıdır.

Her darbede olduğu gibi devrimciler yaptıklarına adet olarak hemen devrim demişlerdir. Münif el-Razzaz ise 1966'da yaşananları devrim olarak nitelendirdiği iddialarını şu sözlerle yalanlamıştır:

> *"23 Şubat'ta yapılanlar bir devrim değil askeri bir darbedir. O darbe de, sömürgeciliğe, düşman bir rejime, feodalizme veya gericiliğe karşı değil, darbenin ait olduğunu iddia ettiği Baas Partisi iktidarına karşı bir darbedir."*[152]

Gazeteci Patrick Seale, Hafız Esad hakkındaki kitabında darbeye hazırlık planlarını anlatmaktadır. Gazeteci, darbenin İsrail cephesinin lideri Nusayri subay Abdulgani İbrahim'in bir oyunuyla gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Şöyle ki, Abdulgani İbrahim Şam'daki ordu komutanlığıyla temasa geçerek, cephedeki subaylar arasında bir tartışmanın çıktığını ve bir silahlı çatışma girişimine dönüştüğünü iddia etmiştir, bu da Emin el-Hafız, Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı'nı sorunu çözmek için ilgili yere gitmek üzere harekete geçirmiştir. Ardından 23 Şubat sabahı saat üçte Şam'a bitkin bir şekilde dönen üçlü, uyuduktan sadece iki saat sonra kurşun sesleriyle uyanmışlardır. Dürzi komutanı Salim Hâtum'a ait bir tabur, Rıfat el-Esad'a ait bir kuvvetle nihayet teslim olan Korgeneral Emin Hafız'ın evine saldırmıştır.[153]

1966 darbesinden sonra, asker içindeki Nusayriler, ordudaki diğer azınlıkları dışlamaya başlamıştır. Darbeden hemen sonra, Dürzi subayı Salim Hatoum, dönemin Savunma Bakanı Hafız Esad'ın emriyle, askeri liderliğin komuta kademesinde yer açmak için görevden alınmıştır.

---

[152] Rezzâz, *et-Tecrübetu'l-mürre*, s. 202.
[153] Schick, *el-Esed*, s. 168.

Michel Seurat olanları şöyle anlatmıştır:

> *"Nusayri yayılmacılığı, Savunma Bakanı Hafız Esad'ın himayesinde daha sistematik hale geldi, ardından ordu ve havacılık istihbarat servisleri gibi askeri ve emniyet kurumlarındaki kilit pozisyonlara sistematik olarak yatırım yaptı."*[154]

Böylece Baas, siyasi kanadıyla geniş milliyetçiliğin potasından askeri kanadıyla dar mezhepsel alana evrilmiş ve halkın özgürlük ve demokrasi çağrı ve taleplerinin karşılanmasında ordunun ilk çözümü silaha başvurmak olmuştur. Nitekim Sami el-Cündî şunları söylemiştir: *"Baasçılar Baassız ve Baas Baasçısız oldu. Onların elleri kan ve utançla lekelenmiş, cinayet, zulüm ve ayakkabı mahmuzlarının önünde diz çökmek için yarışıyorlar."*[155]

Darbeciler, darbeye resmi ve meşru bir statü kazandırmak için ülkenin devlet başkanı tarafından temsil edilen siyasi yüzünün arkasına saklanmışlardır. Darbeden birkaç gün sonra devlet başkanlığına Dr. Nurettin el-Atâsi atanmış ve ordu onun adına kararlar almaya ve ülkenin tam kontrolü için bir plan hazırlamaya başlamıştır. Darbenin liderleri, ilk Baas darbesinden bu yana başlayan ordu planını açıkça tamamlamaya devam etmiştir. Ülke üzerinde güç sağlamak için askeri kurumu kontrol etmenin önemini fark etmişlerdir. Baasçı subay Abdo ed-Diri, Sünnilerin yerine Nusayri subayların atanmasından şu sözlerle bahsetmiştir: *"1965'ten 1974'e kadar hava ve deniz askeri okullarının komutanlarının hepsi Nusayri idi."*[156]

Yeni darbeciler, en ağırı İsrail'le Haziran 1967 yenilgisi olan pek çok krizle karşı karşıya kalmışlardır. İktidara yeni gelen askeri düzen, İsrail'e karşı zafer düşünmenin bile kendilerinin iktidardan indirilmelerine yol açacağını anlamıştır. Askeri darbeyi reddeden iç gerilim ve halkın bir bölümünün Suriye halkının tüm kaderini mezhepçi bir azınlık tarafından yönetilmesini reddetmesi, 1967 hezimetinde Savunma Bakanı Hafız Esad'ın aldığı kararlarda etkili olmuştur. Esad, savaştan kısa bir süre önce savunma koltuğunu kontrol altına alır almaz hızlı kararlarıyla ordunun yapısını değiştirerek ve askeri deneyime sahip yüzlerce subayı terhis ederek düşmanına büyük hizmet etmiştir.

---

[154] Seurat, *Suriye ed-devletu'l-mutevahhişe,* s. 212.
[155] Sami el-Cundî, *el-Ba's,* s. 162.
[156] Hasan Subra, *Suriye Sukûtu'l-âile,* s. 106.

Patrik Schick, bu konuda *"Savunma bakanı olarak Esad, Suriye ordusunun tarihinde bilinen en büyük tasfiye kampanyasında yaklaşık dört yüz subayın ihracını onamıştır."*[157] *i*fadelerini kullanmıştır.

Bu, Suriye'nin askeri düzeyde deneyimli ve uzman subayları ihraç ederek askeri açıdan asimetrik bir savaşa gireceği anlamına gelmektedir.

Ekrem el-Havranî hatıratlarında, Suriye'nin yirmiden fazla MiG-21 savaş uçağına sahip olmasına rağmen, o dönemde İsrail Hava Kuvvetleri'ne karşı fiili olarak katılan sadece üç pilot olduğunu belirtmiştir. Bunun nedeni, -el-Havranî'nin dediğine göre- siyasi olarak güvenilir pilotların ve uçmasına izin verilenlerin bir elin parmak sayısını geçmemesidir, pilotların çoğu askeri tasfiyelerde işten çıkarılmıştır.[158]

Esad, Savunma Bakanı olmadan önce Hava Kuvvetleri'nde pilot bir subaydır. Bu, pilotların yer değiştirilmelerinin veya emekliliğinin esas hedefi, iç cephede kullanılacak güvenilir pilotlar sağlamak ve bu sayede herhangi bir iç karışıklık veya müstakbel bir darbe girişimiyle başa çıkmaktır. Yoksa bunlar İsrail ya da herhangi bir dış savaş uğruna yapılmamıştır. Böylece Esad, herhangi bir darbe veya askeri değişiklik durumunda hızlı ve ani bir değişiklik meydana getirebilecek en güçlü silah olduğu için yanında bulunan hava kuvvetlerini kontrol altında tutabilecektir.

1967 yenilgisinden Esad'ın sorumlu olup olmadığı konusunda yazar Mahmud Sadık şu yanıtı vermiştir:

> *"...Bilakis tek sorumlunun kendisi olduğunu söyleyin. Çünkü savaştan önce parti yönetimindeki sivil üyelerin askeri birlikleri ziyaret etmesini engellemiş ve ayrıca orduda parti bültenlerinin dağıtımını da yasaklamıştır. Ülke yönetimindeki bazı üyeler, ordunun işlerine karar veren ve Askeri Konsey üyelerinden olmasına rağmen, Esad'ın elinde bir enstrümana dönüşen konseyin toplantı yerlerine girmeleri engellenmiştir. Buna Askeri İstihbarat ve Hava Kuvvetleri İstihbaratının kişisel olarak Esad ile bağlantılı olduğu da eklenirse yenilgiden kimin sorumlu olduğu bilinmiş olur."*[159]

Dolayısıyla Esad, sahada faaliyet gösteren tüm askeri oluşumların ve kuvvetlerin gerçek askeri lideridir. Savaşın ilk sonucu Suriye için kötüdür. Sadece Golan düşmüştür. Bu, Golan İstihbarat Subayı Halil Mustafa'nın savaştan önce açık bir ihanet olarak nitelendirdiği bir düşüştür. Subay Mustafa, Savunma Bakanı Hafız

---

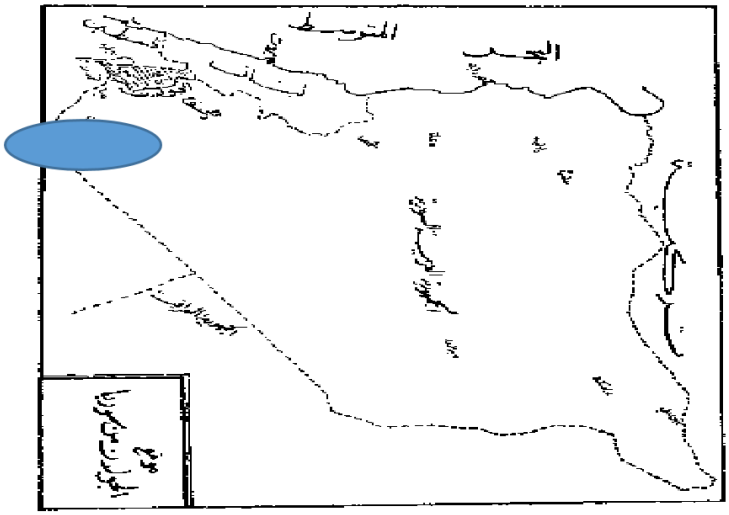
[157] Schick, *el-Esed*, s. 187.
[158] Havranî, *Müzekkerât*, s. 3519.
[159] Mahmud Sadık, *Hivar havle Suriye* (y.y.: 1. Baskı, 1993), s. 18.

Esad'ın imzasını taşıyan 66 No'lu Savunma Bakanlığı açıklamasına çok şaşırmıştır. Bu açıklama Golan'ın bitişiğindeki Kuneytra kentinin fiilen düşmeden düştüğüne ve etraflarının sarılması korkusuyla Suriye askeri birliklerinin oradan çekilmesi emrine dair bir açıklamadır.[160]

Akla gelebilecek soru, bir şehrin çöküş bildirisinin neden düşmeden önce verildiğidir?! Cevap, destek hava kuvvetlerinin zayıflığından başlayarak, birçoğunun savaştan hemen önce ansızın terhis edilmesi sonucu sayısı bir elin parmaklarını geçmeyen birkaç pilotun bulunduğu konusu gibi bahsettiğimiz önceki gerçeklerde gizli olabilir.

Arap-İsrail çatışmasının zirvesinde savaşta deneyimli pilotları etkisiz hale getirme konusu, kasıtlı bir konu olmadığı sürece, askeri ve siyasi ustalığıyla bilinen bir zihniyette kaybolamaz.

Esad'ın askeri cephede ama Esad'ın gözü Suriye'dedir. Bu nedenle, İsrail ile uzun süreli askeri bir çatışma kararı alma konusunda fedakarlık etmeyecektir. İsrail, Golan'ı, konumu ve önceki savaşlarda ele geçirdiği topraklara doğal uzantısı olduğu için istemekte, bu da oraya yerleşimi hızlı hale getirmektedir. Golan'ı kaybetmeyi kabul etme ya da teslim etme kararı Esad'dan İsrail'e ve onu destekleyen Batılı güçlere onun siyasi ve askeri tabuları olmayan lider olduğuna dair bir mesaj olabilir.

[160] Halil Mustafa, *Sukûtu Golan*, s. 106.

Resim 3.1. Golan'ın Suriye Haritasındaki Yeri (Halil Mustafa'nın Golan'ın Düşüşü kitabından)

Resim 3.2. İşgal Altındaki Golan'ın Yeni Bir Fotoğrafı

Haziran yenilgisinden sonra Hafız Esad, kısmi değil tam kontrolü ele geçirme planını tamamlamak için kendisine mutlak sadakat borçlu olan askeri subayları toplamaya yönelmiştir. Ancak bu sefer bu girişim, sadece Sünni subayların değil, partinin Genel Sekreteri Salah Cedid tarafından eğitilen bir yoldaş bloğunda yer alan Nusayri subayların da alehine gelişmiştir. Şöyle ki 67 yenilgisinden ve askeri atamalardaki yarıştan sonra aralarındaki anlaşmazlık şiddetlenmiş, her biri kendisine sadık bir lider atayarak sahadaki aktif askeri birlikleri kontrol etmek istemiştir. Ancak bir şeyin yönetiminin ikiye bölünmesi mümkün değildir. Dolayısıyla Cedid, savunma bakanı olması sebebiyle Esad'ı Haziran yenilgisinden tamamen sorumlu tutmaya başlamıştır. Bu Esad'ın sahada tepkiyle karşıladığı bir konudur. Esad, askerlerinin ve özellikle Şubat 1968'de emekli olan ve yerine Esad'ın yakın adamı Mustafa Talas'ın atanmış olduğu Genelkurmay Başkanı Ahmed Suwaidani'nin kendisini selamlamasıyla Cedid'i şaşırtmıştır.[161]

Talas daha sonra Esad'ın yapmak istediklerinin sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu yüzden Salah Cedid'in adamlarını art arda askeriyeden ihraç etmeye başlamıştır. Salah Cedid'e en kayda değer darbe, ülkedeki ana vurucu güç olan 70. Zırhlı

[161] Schick, *el-Esed, s. 244.*

Tugay'ın komutanı ve Cedid'in en sadık subay akrabası İzzet Cedid'in görevden alınması olmuştur.[162]

Sonuç olarak, Esad'ın adamları ülkedeki askeri birliklerin ve kuvvetlerin çoğunun kontrolünü ele geçirmiş ve Esad'ın ülkeyi kontrol etmesinin yolları açılmıştır. 1969-1970 yılları arasında ise partinin genel sekreteri sıfatıyla Salah Cedid, Esad'ın askeri gücüne karşı bir güç oluşturmak için orduya paralel bir askeri güç oluşturarak inisiyatifi yeniden kazanmaya çalışmıştır. Ancak, Ürdün rejimine karşı Kurtuluş Örgütü'nü desteklemek için Suriye kuvvetlerinin Ürdün'e gönderilmesi konusunda yeniden anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır.

Partinin askeri ve siyasi kurumları arasındaki tartışma yoğunlaşmıştır. Bu nedenle Genel Sekreter Salah Cedid liderliğinde ulusal bir konferans düzenlenmiş ve Hafız Esad'ın Savunma Bakanlığı ve Mustafa Talas'ın Genelkurmay Başkanlığı görevinden alınmasına karar verilmiştir.[163]

Esad, parti genel sekreterliği tarafından alınan kararlara çok hızlı bir askeri darbeyle karşılık vermiştir. Cumhurbaşkanı el-Atasi'ye yönelik darbe 16 Kasım 1970'de gerçekleştirilmiş ve partinin siyasi kanadının artık parti kurumları veya devlet yönetimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmayan, ofisleri ve şubeleri hiçbir iş yapamayan ya da bir karar alamayan hayali örgüt ve şubelere dönüştürülmüştür.

3.2. Hafız Esad 1970-2000: Bir Demografi Okuması: Anayasa, Ordu ve Devlet

Artık partinin eski üyelerinden rakibi kalmadığından Esad fiilen devlette tek adam haline gelmiştir. Esad 12 Mart'ta kendisini yedi yıl boyunca iktidara getirecek olan bir halk referandumu düzenlemiştir.[164]

Esad, iktidarının devamlılığını ve yetkilerinin genişlemesini sağlayacak bir sistem uygulamaya başlamıştır. Bu nedenle, özellikle Suriye halkını kızdıran yeni bir anayasa taslağı hızlıca ortaya koymuştur. Suriye'nin ardışık anayasalarına aykırı olarak özellikle cumhurbaşkanın Müslüman olma şartı kaldırılarak Nusayri

[162] Schick, *el-Esed, s. 245.*
[163] Nikolaos Van Dam, *es-Sıra' ala's-suldati fî Suriye 1961-1995, (*y.y.: Mektebetu Medlûbî, Kahire, ts.), s. 108-109.
[164] Schick, *el-Esed, s. 279.*

olabileceği maddesinin ilave edilmesi bunu tetiklemiştir. Büyük çoğunluğun Nusayrileri Müslüman olarak görmemesi sebebiyle, Esad arkadaşı olan Şii otorite Musa es-Sadr'a danışmıştır. O da -Patrik Sil'in dediği gibi- Nusayrilerin Şii Müslüman bir grup olduğunu ilan etmiştir. Böylece Esad masumiyet belgesini elinde tutmuş ve Cumhurbaşkanı'nın dini ile ilgili madde Müslüman olarak yeniden düzenlenmiştir.[165]

Anayasa maddelerine gelince, önceki belgelerden verdiğimiz veya daha sonraki bir açıklama ile sunacağımız hususlara göre yorum yaparken, Anayasa'nın önemli ve etkili maddelerinden bazılarına değinmek istiyoruz.

Anayasanın bazı maddeleri arasında büyük bir çelişki vardır. Bu nedenle Suriye siyasetinin orduda subay olduğu için Esad anayasası, Esad liderliğindeki Suriye siyasetinin yaşadığı reel gerçeklikten çok varsayımsal bir gerçeklik olarak ortaya çıkmıştır. Anayasanın bazı maddeleri ve bunlara ilişkin yorumlar şöyledir.[166]

Anayasanın ilk maddesi şöyledir: Suriye Arap Cumhuriyeti demokratik, halkçı ve sosyalist egemen bir devlettir ve topraklarının hiçbir kısmı devredilemez.

Ancak Golan'ın nasıl düştüğüne dair Suriyeli yetkililerin aktardığı gerçekler aksini göstermektedir. Esad, savunma bakanı rütbeli askeri yöneticidir ve çekilme emrini veren ve Golan'a komşu Kuneytra şehrinin fiilen düşüşünden önce düştüğüne dair bir açıklama yayınlayan ve daha önce de belirttiğimiz gibi Suriye istihbarat subayı Halil Mustafa'nın ifadelerine göre kendi imzasını taşıyan bir telgraf gönderen de odur.

Suriye Cumhuriyeti'nin demokratik, halkçı ve sosyalist bir devlet olduğuna gelince, bu sadece anayasanın sayfalarında yer almaktadır. 1963'teki ilk Baas darbesinden bu yana Suriye, seçim deneyiminden veya lider seçme özgürlüğünden haberdar değildir. Bütün bunlar yumuşak veya sert askeri darbeler sebebiyle olmuştur. Öyle ki bu anayasayı onaylayan Esad, parti içindeki Sünni liderlerin, ardından diğer azınlıkların tasfiyesi ile başlayan, ordu ve parti içindeki Nusayri liderlere ve orduya yönelik darbe ile son bulan belli bir sürece göre planladığı darbeyle iktidara gelmiştir. Bütün

[165] Schick, *el-Esed, s. 279.*
[166] Suriye Arap Cumhuriyeti Suriye Anayasası 2012 yılında yayınlandı. Pdf için bk. http://syriancc.org/wp-content/uploads/2021/09/1973.

bunlarla Esad yönetimde önce tek başına partinin, akabinde sadece ailesinin kalmasını sağlamak istemiştir.

Arap Sosyalist Baas Partisi'nin devletin ve toplumun önde gelen idareci partisi olduğunu belirten anayasanın sekizinci maddesine gelince, devletin cumhuriyetçi, demokratik ve popüler olduğundan bahseden ilk maddesiyle çelişmektedir. Çünkü anayasanın sekizinci maddesi demokrasiyi ve sosyalizmi tek bir partiye indirgemekte ve diğer tüm partileri, programları veya gelecek vizyonlarının hiçbir değerinin olmadığı ikincil partiler haline getirmektedir.

Bu nedenle, Esad'ın cumhurbaşkanlığı öncesi devletin ve kurumlarının misyonu tamamlandıktan sonra toplumun misyonu üzerinde yavaş yavaş çalışmalar yapılacaktır.

İdrak Araştırma ve Yayınevi tarafından yapılan bir çalışmada, bu anayasanın bazı maddeleri açıklanmıştır.

> *"Bu anayasa, halkın bu görev için seçtiği bir kurucu meclis tarafından değil, daha ziyade askeri darbeyle iktidarı ele geçiren bir hükümet tarafından hazırlanmış ve bu darbe hükümeti Halk Meclisi adında bir konsey atayarak bu meclise bu anayasayı onaylama görevi vermiştir."*[167]

Anayasa taslağının kabulü ve onaylanma şekli bir dayatma gibi sadece bir formaliteyse, o zaman onun hazırlanması, hukukçulardan veya vatansever olduğu bilinen kişilerden oluşan eski anayasaların alışılmış hazırlama yöntemine göre değildir.

Baas doktirini, girişinden itibaren bu anayasada çok nettir. Çünkü Baas Partisi'nin teorik öncüllerinden alınmış olan "arabî" ve "arabiyye" kelimeleri 31 defa tekrarlanmıştır.[168]

Ordu kuvvetlerine gelince, on birinci maddede, vatanın güvenliğinden ve devrimin birlik, özgürlük ve sosyalizm amaçlarının korunmasından silahlı kuvvetlerin ve diğer savunma örgütlerinin sorumlu olduğu belirtilmektedir.

---

[167] e*d-Desâtiru'l-mütaakibe fî Suriye,* s. 20.
[168] e*d-Desâtiru'l-mütaakibe fî Suriye, s.* 20.

Bu maddede öncelikle askeri kurumun ideolojik, partizan bir orduya dönüşmesi, daha sonra ise mezhepsel bir orduya evrilmesi ele alınmaktadır. Bu maddeden askerin artık tarafsız olmayacağı anlaşılmaktadır. Rejim düşmanlarını takip etmeye yetkili güçtür ve rejimin tüm muhaliflerini ezmesine izin verilir. Bu nedenle, ordunun ülke içindeki görevi, herhangi bir muhalif sesin peşine düşmek ve kovuşturmak olacaktır. Çünkü "rejimin amaçlarını korumak" ifadesi, "ordunun ve güvenlik servislerinin "rejimin amaçlarını koruma" bahanesiyle rejime yönelik tehdit oluşturan herhangi bir siyasi hareketi ortadan kaldırmasına izin veren anayasal bir gerekçeden başka bir şey değildir.[169]

Anayasanın özgürlükler, hak ve sorumluluklardan bahseden dördüncü bölümün 25.maddesinde ise, özgürlüğün kutsal bir hak olduğunu ve devletin, vatandaşlarının kişisel özgürlüklerini garanti ettiğini, onurlarını ve güvenliklerini koruduğunu belirtmektedir.

O maddeye yapılan bir yorum (ta'lik) olarak ve yukarıda anlatılanlardan hareketle Esad'ın iktidar sistemi dışında hareket etmediğini, her muhalefeti ihanet ipine bağladığını, kendi otoritesine karşı çıkan her siyasi mercii rejim düşmanı' olarak nitelendirdiğini görüyoruz. Bu, 12 Mayıs 1966'da bir grup subayın önünde cumhurbaşkanlığından önce yaptığı ilk konuşmadan anlaşılmaktadır. O konuşmada; *"Devrim (rejim), düşmanlarını sonsuza kadar ezmeye ve ortadan kaldırmaya kararlı olduğu gibi, onları vurmaya da kararlıdır."*[170] ifadelerini kullanmıştır.

Esad anayasasının güvence altına aldığı özgürlük, onun politikasını destekleyen ve otoritesine teslim olan özgürlüktür. Bu özgürlük, siyasi özgürlük değildir. Temel yaşam ihtiyaçları yörüngesinde dönen özgürlüktür. *"Rakibi olmayan tek cumhurbaşkanı adayını seçmek için vatandaşın sandığa gitmeye zorlandığı özgürlüktür. Hafız Esad'a oy vermemek ya da oy sandığına hiç gitmemek affedilemez bir suç, ulusal birlikten sapma fiili, emperyalizm ve Siyonizm eylemidir."*[171]

Anayasanın 28. maddesinde; *"Hiç kimse bedenen veya ruhen işkenceye veya aşağılayıcı muameleye tabi tutulamaz ve bunu yapanların cezasını kanun belirler."*

[169] e*d-Desâtiru'l-mütaakibe fî Suriye, s.* 22.
[170] Havrani, *Müzekkerât,* s. 3483.
[171] Sadık, *Hivar Havle Suriye*, s. 29.

ifadesi yer almaktadır. Fakat Esad, iktidarına ve otoritesine karşı halk muhalefetine karşı ilk hareketin ortaya çıkmasıyla birlikte hapishaneleri mezbahalara dönüştürmeye başlamıştır.

Uluslararası Af Örgütü'nden Daniel Lugak'ın aktardığına göre Esad, Suriye'de siyasi tutuklulara ve muhaliflere 38 işkence yöntemi uygulamıştır.[172] Bunların en hafifleri; dövmek, vücudun her yerini tekmelemek, sopa ve kamçı ile vurmak, ardından tutukluyu vücudunun hassas bölgelerine vurulmak üzere asılı bir düzenekle askıya almaktır. Bilinen "Bisât er-rih" (Rüzgar kilimi) cezasına gelince, bu, tutuklu bilincini kaybedene kadar vücudun her yerine elektrik vermektir.

Bu cezalar arasında, ellerin arkadan bağlı olduğu ve ardından tutuklunun kollarından veya ayaklarından asılarak dövülmesi ya da elektrik verilerek öldürülmesi de vardır. Yine eller sandalyenin arkasından bağlanır ve ardından sırtına baskı uygulanır. Bu ceza genellikle omurganın kırılması veya omurların yerinden çıkmasıyla son bulur. Diğer cezalar ise ya kaynar su ya da elektrikli kaynak makinesi ile yakmak veya eller, göğüs, yüz ya da cinsel organlarda sigara söndürmek ya da tutuklunun vücuduna alkol ve yanıcı maddeler döküp ateşe vermektir.

Başka işkence yolları da vardır. Tutukluların yara ve yanıklarına tuz ve yakıcı maddeler sıkmak veya bir kişiye en ufak bir tıbbi müdahalede bulunmadan yaralarını çürütüp alevlendirmek de işkence yöntemleri arasında yer almaktadır. Ayrıca kafaya metal bir sopayla vurmak, pense ile saçı almak, el ve ayak tırnaklarını çekmek, tutuklunun anüsüne şişe veya sopa sokmak ve onu tek bir kişinin bile kalamayacağı bir hücreye yerleştirmek de buna dâhildir.

Anayasaya Cumhurbaşkanının mutlak yetkisini kutsamak için de bazı maddeler ilave edilmiştir. 93. maddeye göre Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu ile devletin politikasına dair istişare edip, 94. maddede belirtildiği gibi yürütme yetkisini kullanır. 99. maddeye göre kararname, karar ve emirler yayınlar. 101. maddeye göre kanunda belirtilen şekilde olağanüstü hal ilan eder ve olağanüstü hâli iptal eder. 102. maddeye göre, yabancı hükümetlere siyasi heyet başkanlarını atamaktan sorumludur ve yabancı siyasi heyet başkanlarının onayını kabul eder. 103. maddeye göre,

[172] Daniel Lugak, *Suriye fî ahdi'l-ceneral el-Esed*, çev. Hasif Abdülğani, (Kahire: Mektebetu medbûlî, 1. Baskı, 2006), s. 288-290. Ayrıca bk. Sadık, *Hivar Havle Suriye*, s. 137.

ordunun ve silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır ve bu yetkiyi kullanmak için gerekli tüm karar ve emirleri verir ve bu yetkilerin bir kısmını devretme hakkına sahiptir.

Açıklanan maddeler, Cumhurbaşkanının yasama, yargı ve yürütme yetkisine sahip olması nedeniyle yetkisini geniş ve sınırsız hale getirmektedir. Anayasa bile cumhurbaşkanına, 109. maddede belirtildiği gibi sivil ve askeri memurları atama ve ihraç etme hakkı vermektedir. Ayrıca, 104. maddede belirtildiği gibi cumhurbaşkanı ihtisas komisyonları, kurullar ve komiteler kurma hakkına sahiptir. Cumhurbaşkanının yargı yetkisi üzerindeki kontrolüne ilişkin olarak, 132. madde düzenlenmiştir. Bu maddede Cumhurbaşkanının Yüksek Yargı Kurulunun Başkanı olarak yargıçları atama veya görevden alma yetkisi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Anayasa'nın 139. maddesinde belirtildiği gibi, bir başkanlık kararnamesine göre Yüksek Anayasa Mahkemesi üyelerini atama yetkisine de sahiptir.

Böylece Esad, bu yetkileriyle kendisinden önceki cumhurbaşkanlarından daha yetkin bir konumdadır. Aslen Esad'ın atayıp kurduğu dolayısıyla düzmece olan Halk Meclisi'ne geçirerek kendi istediği şekilde hazırlanan bir anayasaya göre kendisini tam dokunulmazlık ve geniş nüfuza sahip büyük bir otorite haline getirmiştir. Nitekim yazar George Allen meclis hakkında; *"Parlamento, ana görevi başkanın kararlarını damgalamak olan bir topluluk olmaya devam ediyor."*[173] ifadelerini kullanmıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi anayasanın ilanından seneler önce, Alevi mezhebinin lehine başkalarının aleyhine olacak şekilde subaylarının dizayn edildiği askeri ve demografik değişim başlamıştır. Esad'ın cumhurbaşkanlığına geçmesinden sonra değişimi tamamlamanın dışında hiçbir şey değişmemiştir. Esad, İbn Haldun'un *Mukaddime*sinde belirttiği; *"Hükümranlık ve devlet, kabile ve soy aracılığıyla elde edilir."* teorisinden yola çıkmıştır.[174]

Aşirete bağlılık ve mezhepçilik bağları azalana kadar hükümranlığı koruyan bu tutuculuktur. Dolayısıyla Esad iktidara geldikten sonra, esas olarak, kendi egemenliğine otuz yıl boyunca sığınak oluşturan Nusayri mezhebinin temsil ettiği

[173]George Allen, *Suriye: lâ hubze ve lâ hürriyye,* çev. Hasif Abdulğani, (y.y., 2003), s. 5.
[174] İbn Haldun, el-*Mukaddime,* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2006), s. 163.

fanatizme dayanmıştır. Özellikle başta en önemli iki kurum olan güvenlik güçleri ve ordu olmak üzere tüm kurumları yönetmede oğullarına güvenmiştir.

Esad, kendisini Savunma Tugayları milis kuvvetlerinin komutanı olan kardeşi Rıfat Esad'dan oluşan bir Nusayri bloğuyla kuşatmıştır. Bu milis kuvvetler tamamen Nusayrilerden oluşan bir güçtür. Subay ve askerleri arasında Nusayrilerin oranı %99,99'dur. Bu milis, 1970'de iki taburu geçmeyen küçük bir kuvvet iken, 1982'de sayısı 55 bin subay ve askere ulaşmıştır."[175]

Esad ayrıca kuzeni Adnan Esad için başka bir milis gücü kurmuş ve buna "Çatışma Tugayları" adını vermiştir. Kayınbiraderi Adnan Mahluf ise Cumhurbaşkanlığı Muhafızlarına komuta etmiştir. Ali Haydar'ı, Özel Kuvvetler'in başına ve İbrahim el-Ali'yi ise, Halk Ordusu olarak adlandırılan örgütün başına geçirmiştir.[176]

Önemli ve hassas askeri birliklerin liderliğine gelince, bu birlikler de askeri demografik değişimin dışında değildir. Üçüncü Zırhlı Tümen'in komutanı bir Nusayri olan Şefik Feyyad'dır (1937-2015). 1. Tümen komutanı Tümgeneral İbrahim Safi, 9. Piyade Tümen Komutanı Tümgeneral Adnan Bedr iken, Genelkurmay Başkanı olarak Orgeneral Hikmet el-Şihabi el-Sünni'nin yerine Tümgeneral Ali Aslan geçmiştir.[177]

Esad tüm tümen ve tugay komutanlarını Nusayrilerden seçtikten sonra lidere bağlılık deneyimiyle geçen uzun bir çalışmanın ardından Sünni şahsiyetlerle ittifak yapmıştır. Esad, daha sonra yakın arkadaşı Mustafa Talas, Hikmet eş-Şihabi ve Naci Cemil gibi ordudaki Sünni sembolleri ihraç etmeyi başarmıştır.

Ayrıca, yardımcısı olan Abdulhalim Haddam ve partinin Genel Sekreteri olan Abdullah el-Ahmar gibi Sünni parti politikacılarıyla da ittifak kurmuştur.[178] Böylece Esad kendisini ulusal dokuya ve toplum barışına düşkün olarak tanıtmış ve iktidar sembollerinin hepsinin Nusayri olmadığını, sadece bazı Nusayrilerin orduda yüksek rütbelerde bulunduğu mesajını vermek istemiştir. Michel Seurat ise, Sünni askeri rütbelerin sınırlı yetkilere ve dar bir manevra alanına sahip olduğunu, Sünni

[175] Sadık, *Hivar Havle Suriye*, s. 83.
[176] Raymond Hinne Busch, *Syria revolution frome above Routledge*, (y.y: 2001), s. 65.
[177] Sadık, *Hivar Havle Suriye*, s. 66.
[178] Sadık, *Hivar Havle Suriye*, s. 66.

rütbelerden daha düşük olan Nusayri rütbelerin ise etki ve karar alma güçlerinin daha fazla olduğunu göz önünde bulundurarak bu iddiaları reddetmiştir.[179]

Esad kendi mezhebine mensup kişilerin sadece orduya ve diğer askeri milislere dahil edilmesiyle yetinmemiş, onlara mutlak yetki de vermiştir. Onlar da devletin ve hukukun üstünde olmuş, hatta ordu sistemine ait olmayan askeri güçle kendi kanunlarını çıkartmışlardır.

Bununla ilgili ayrıntılı örnekler vereceğiz. Esad, İbn Haldun'un şu sözüne uyarak mezhebinden ayrılmıştır:

> *"Devlet sahibi, işlerini kavmiyle yapar. Onlar onun akrabaları ve işinde onun destekçileridir ve onlarla devleti için Haricilerle savaşır. Onlardan, iktidarının işlerini ve devletinin hizmetini ve parasının tahsilatını azaltanlar vardır. Çünkü onlar zaferde onun yardımcıları, herhangi bir meselede ortaklarıdır."*[180]

Bu nedenle Nusayriler, Esad'ın gözünde, ordu ve kurumlarında çalışanlara verilmeyen bir ayrıcalıkla mezhepsel asker olarak daha değerlidir. Bu da onlara diğer insanlardan daha üstün bir paye sağlamıştır. Buna bir örnek, yazar Daniel Lugak tarafından alıntılanmıştır. O bir Nusayri ileri gelen tarafından aktarılan bir hikâyeden bahsetmiştir.

Esad hükümetinin ilk başbakanı General Abdurrahman Halifâvi'nin altı ay geçmeden Esad ile tek başına görüşemezken, Nusayri köylülerin cumhurbaşkanıyla önceden randevu almadan görüşmeleri için birkaç gün veya birkaç hafta yeterli idi.[181] Dolayısıyla Nusayri köylülerin yetkinliği ülkede devleti temsil eden başbakandan daha büyüktür.

Nusayriler, Esad'ın istikrarını sağlamak için susmayı ve suçlarını affetmeyi gerektirse de her zaman tatmin edilmesi gerektiğini düşündüğü ilk önceliğidir. Buna şu örneği verebiliriz. Bir kaçakçılık çetesinin lideri olan Hafız'ın kardeşi Tevfik Esad'ın oğlu Muhammed Esad, bir istihbarat kontrol noktasında Lübnan'ın Trablus kentinden Türkiye sınırına uyuşturucu taşıyan arabaları engellemeye çalışan Askeri İstihbarattan iki kişiyi öldürmüştür. Katil sorumluluğunu alenen beyan etmesine ve

---

[179] Seurat, *Suriye ed-devletu'l-mutevahhişe, s. 213.*
[180] İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 213.
[181] Lugak, *Suriye fî ahdi'l-ceneral el-Esed*, s.117.

hatta bununla övünmesine rağmen kendisine hiçbir soruşturma açılmamış veya ceza verilmemiştir.[182]

Mezhep üyelerinin geri kalanına gelince, hiçbiri Esad'ın hesaplarının dışında değildir. Bu yüzden orduda veya orduya paralel bir askeri kolda olmayan Nusayriler, hayat standardını yükseltebilecek üstünlüğü kazanmalarını sağlayan başka bir konuda görevlendirilmesi gerekir. Esad'ın iktidara gelmesinden hemen sonra, "şebiha" terimi gündeme gelmeye başlamıştır. Yazar Memduh Advan, şebiha terimini tanımlamış ve şebiha hakkında şunları söylemiştir:

> *"Herhangi bir şekilde sorgulamadan her şeyi yapmaya muktedir olanlardır. Tabiki onlar Esad'a tabidir. Şebihalar, efendilerinin (dayı veya öğretmenin) nüfuzunu kullanan tahakkümcü müritlerdir ve hesap sorulmadığı ve arabaları, evleri veya insanları da aranmadığı için her şeyi geçerler, dolayısıyla denetlenmeyen arabalarla uyuşturucu, silahlar, kaçak mallar ve belki de casuslar girebilir.*[183]

Yaptığı tüm çirkin işleri şebih, resmi kıyafetlerini giyerken, alenen yapar. Desteklenirken, korunurken ve bu desteğin onu yanılmaz kıldığından eminken kaçakçılık ve gasp yapar. Bu yüzden o yasadan etkilenmez ve hiç kimse onunla karşı karşıya gelmeye cesaret edemez veya hiç kimse onu sorumlu tutmayı düşünmez ve bu nedenle yasalara uymaz ve kimsenin üzülmesini umursamaz.[184]

Şebihalar, mezhep içindeki nüfuzlu kişilerle veya ordu içindeki askeri rütbelerle bağlantılı sıradan Nusayriler olup, Suriye devriminin patlak vermesinden sonra, Esad yönetimine karşı çıkan göstericilere karşı bir baskı gücü olarak göründükleri için isimleri daha da belirgin hale gelmiştir. Ama Hafız döneminde kaçakçılık, uyuşturucu ve diğerleri gibi yasadışı yollarla parasını artırmaya çalışan gizli bir güçtürler.

Cemil Esad Şefik Hafız'a gelince, el-Murtaza Derneği olarak bilinen grubu kurmuştur. Bu dernek Cezire ve Humus'un Badia bölgesindeki geniş bir Sünni Müslüman kesim arasında Nusayrîliği yaymayı amaçlayan mezhepçi bir dernektir. Zira Osmanlı Devleti, onları Sünni mezhebine dönüştürmeye zorlamadan önce bu

[182] Sadık, *Hivar Havle Suriye,* s. 82.
[183] Memduh Advân, *Hayûnetu'l-insan,* (y.y.: Dâru Memdûh Advân linneşr ve't-tevzî', 2. Baskı, ts). s. 134.
[184] Advân, *Hayûnetu'l-insan, s. 134.*

bölgelerin çoğu Nusayri'dir. Bu dernek, bürolarında otoritenin önünde çalışıyordu ve kendisine bağlı olanların çoğu silahlıydı.[185]

el-Murtaza Derneği, siyasi ve askeri üstünlüğün yaygınlaştırılmasından sonra dini üstünlüğü halkın belirli grupları arasında yaymak için yapılan ilk örgütlü oluşumdur. Bu dernek, sosyal hizmetler ve kamu hizmetleri gibi asgari yaşam gereksinimlerinin eksikliğinin ve yoksulluğun yanı sıra, eğitim seviyesinin düşük olmasıyla bilinen Badia sakinlerini hedef almıştır.

Esad Suriye'nin demografisini değiştirmeye devam etmiştir. İnsan hakları avukatı Ekrem el-Bunni, Şarku'l-Avsat gazetesine verdiği demeçte, Esad'ın bir yıl boyunca 1974'de Fırat'ın evlerini ve köylerini sular altında bırakmasının ardından Arap sakinlerini, Rakka kentinden uzaklaştırdığını söylemiştir. Kuzeyde, Kürtlerin oranının Araplarla eşit veya onlardan daha fazla olduğu bölgelere 300 km uzunluğunda ve 15 km genişliğinde bir sınır şeridine yerleştirilmişlerdir. Bunu on binlerce Nusayri mezhep temsilcilerin, Şam ve Humus şehirlerine yerleşmeye ve Işşı'l-vurûr, teşrin, es-Sumerriye ve Mazze gibi Şam'daki 86 mahalleye ve Humus'ta İkrime ve el-Zahire mahallesine benzeyen mahalleler inşa etmeye teşvik edilmeleri izlemiştir.[186]

Doğal olarak, bu ailelerin önde gelenlerinin orduda subay olması ve Suriye topraklarına dağılmış olması nedeniyle, başta Şam ve Humus olmak üzere çeşitli yerlere on binlerce Nusayri aile yerleştirilmiştir. Bu kişilerin, çocuklarının ve aile reislerinin çalıştığı bölgelerde ikamet ettikleri açıktır. Esad'ın amacı ise kendisinden önceki darbelerin tekrarına karşı kendini emniyet altına almak için vilayetlerin nüfusu ile diğer askeri birlikler arasında kabul edilebilir bir denge sağlamak için Şam'ı Nusayri sivil bloklarla kuşatmaktır. Nusayriler, Michel Seurat'ın dediği gibi, *"şehirleri kontrol eden ana teçhizatlı kuvvete ve bu kuvvetin, içerideki düşmanla savaşmak amacıyla hazırlanmasına çalışıyordu*."[187]

Esad'ın bütün kurumları kontrol altında tutmak için uyguladığı mezhepçi yaklaşımdan eğitim de, payını almıştır. Örneğin 1978'de Tartus'da yaşayan Sünni ve

[185] Sadık, *Hivar Havle Suriye*, s. 77.
[186] Ekrem el-Beniy, *Vucûhu't-tağyîr Fî Suriye*, (y.y.: eş-Şarku'l-Evsad, 2020).
[187] Seurat, *Suriye ed-devletu'l-mutevahhişe,* s. 213.

Hristiyanların sayısının Nusayrilerin sayısına eşit olmasına rağmen ülkenin yurtdışı temsilciliklerinde vilayetten gönderilen 198 Nusayri, bir Sünni ve bir Hristiyan vardı.[188] Nusayri öğrencilerin dış temsilciliğe gönderilmede öncelenmesi doğal bir sonuçtur. Bundan yıllar önce, Hafız Esad'ın kardeşi Rıfat Esad, Lisansüstü Eğitim Ofisi'nin başına getirilmiştir. Bu, Esad'ın siyasi olarak aktif olmayan sessiz üniversiteleri güvence altına alma isteğinin bir neticesidir.[189]

Askerleri Milli Eğitim Bakanlığı'na atamak ve onları gönderilen öğrencilerin dosyalarından sorumlu kılmak, Esad'ın devletin tüm kesimleri üzerinde tam kontrole sahip olma arzusunun ve öğrencileri bile etkileyen güvenlik kıskacından kaçma korkusunun kanıtıdır.

Sevk için hazırlanan öğrencinin zeka ve liyakat seviyesi, Nusayri mi yoksa başka mezhepten mi olduğu kadar önemli değildir. Çünkü öncelikle askeri ve güvenlik teşkilatının, onun davranışlarından ve siyasi eğilimlerinden memnun olması gerekir. Nusayri ileri gelenleri bile Nusayri öğrencileri yurt dışına gönderebilecek güce ve etkiye sahiptir.

1980 yazında, onlarla yapılan bir toplantıda, o zamanki Suriye rejiminin bölgede bir Şii ekseni inşa etme arzusu olarak, Caferi mezhebinde uzmanlaşmaları için İran'ın Kum kentine iki yüz öğrencinin gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[190]

Böylece Nusayrilerin otoritesinin devletin otoritesini aştığını veya en azından eşit olduğunu görmüş oluyoruz. Dolayısıyla devletin karar olarak çıkarabileceği şeyler mezhep yoluyla da yapılabileceği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak resmi bir devlet ve ona paralel ama ona karşı olmayan bir akım, yani devlet içinde devlet oluşturulmuştur. Birinci devletin formalite olan kurumlarla, ikinci devletin mezheple çalıştığını söyleyebiliriz.

3.3. Hafız Esad ve Muhalefet

Hafız Esad'a karşı muhalefetin başlangıcı, askeri sahnenin ön planda olduğu bir döneme, yani 1963'e kadar uzanmaktadır. Bu muhalefet, Esad'ın ideolojisine veya

[188] Sadık, *Hivar Havle Suriye*, s. 85-86.
[189] Lugak, *Suriye Fî ahdi'l-ceneral el-Esed*, s. 149.
[190] Lugak, *Suriye Fî ahdi'l-ceneral el-Esed*, s. 209.

partisine karşı çıkan örgütlenmemiş bir birey veya parti içi muhalefettir. Asıl muhalefet ise 1963'te Baas Partisi'nin ilk darbesinden sonradır.

Esad, daha önce de belirttiğimiz gibi, çeşitli ülkelerde gerçekleşen birçok popüler gösteriye karşı çıkan Baasçı bir sistemin parçasıdır. Esad iktidara gelir gelmez ise, artık Baas sisteminin bir parçası değil, Baas'ın ta kendisi olmuştur. Kendisini çevreleyen dar partizan çemberden kendini korumuş, böylece dar çevresinden uzaktaki herhangi bir muhalefeti dikkate almamıştır.

Esad muhalefeti, siyasi bir parti olarak görmemiş, aksine, Esad rejiminin en katı muhalifleri arasında yer alan İslamî partilere duyarlı olma yeteneğine sahip küresel sistemi tatmin etme arzusuyla, ortadan kaldırılması gereken İslami aşırılık ve yok edilmesi gereken bir terörizm olarak görmüştür. Bu muhalefeti Müslüman Kardeşler (İhvân-ı Müslimîn) Partisi temsil etmiştir. İhvân, Baas Partisi iktidara geldiğinden beri muhalefetteydi. Onların muhalefetleri Esad'ın iktidara gelmesinden sonra 1973 Esad anayasasının yarattığı dini hassasiyet nedeniyle artmıştır. Esad, Cumhurbaşkanı'nın Müslüman olmasını şart koşmamış ve bu madde büyük tepki ve protestolarla karşılanmıştır. Esad, daha önce de belirttiğimiz gibi Cumhurbaşkanı'nın dininin İslam olması şartını getirmeden bunu bastırmanın hiçbir yolu olmadığını anlamıştır. Muhalefetin gerekçesi sadece bu değildir. Aynı zamanda Nisan 1975'te Lübnan'da çıkan iç savaşı ve bunun ülke üzerindeki olumsuz sonuçlarını durdurmak için Esad'ın askeri müdahale kararı alması da muhalefetin eleştiri gerekçelerindendir. Bu iç savaş, sağcı Hıristiyan Maruni partileri ile oğullarının çoğu çeşitli İslami mezheplere mensup olan ve daha sonra Filistin Kurtuluş Örgütleri'nin de içinde yer aldığı sol siyasi partiler arasında yaşanmıştır.[191]

Bu müdahale, muhaliflerinin iç savaşı söndürmekle değil, körüklemekle suçladığı rejime karşı Suriye halkının geniş bir kesimini öfkelendirmiştir. Esad'ın güçleri Lübnan'da Filistinlilere karşı savaşmış, onları birkaç kez kuşatmıştır. Onlarla birlikte olan Lübnanlı partiler, Maruni Hıristiyanlarını korumak için savaşmıştır.

Esad, Esad'ın Suriye'nin savaşı sona erdirmede kilit bir oyuncu olarak ortaya çıktığı güney Lübnan'da asker konuşlandırmama sözü ve ABD'nin Suriye'nin Lübnan'ı

[191] Münîr el-Ğazbân, *Suriye fî Karn,* y.y., ts. s. 519.

kontrol etmesini onaylaması karşılığında ABD ve İsrail'in ikili talebiyle 1976'da Lübnan'a girmiş ve iç işlerinin yönetimini 2003'e kadar devam ettirmiştir.[192]

Askeri müdahale, oradaki Filistin kurtuluş hareketini ortadan kaldırmak için karadan Lübnan'ı işgal edemeyen İsrail'in önündeki büyük bir engeli kaldırmıştır. Hafız Esad bu rolü, taraf olduğu iç savaşı sona erdirme bahanesiyle yerine getirmiştir. Esad, Filistinli fedailere karşı pek çok kez Hıristiyan milisleri, tam tersine Falanjistlere karşı Dürzi milislerini ve yine Filistin kamplarına karşı Şii Emel hareketini kullanmıştır.[193]

Şeyh Munir el-Ğazbân (1942-2014), Lübnan'daki Suriye müdahalesine ilişkin en önemli İsrail açıklamalarını ve dönemin İsrail Savunma Bakanı Şimon Peres'in 7/2/1977 tarihli *"Suriye müdahalesi, Yaser Arafat ve müttefiklerine yöneliktir ve Suriye kuvvetleri (İsrail'e yakın olan) güneye değil kuzeye ve merkeze girmiştir."* şeklindeki açıklamasını nakletmiştir.[194]

Aynı şekilde el-Ğazbân, İsrailli bir subay olan Moshe Dayan'ın *"Suriye güçleri Beyrut'u işgal edip kırmızı çizgiyi geçse bile İsrail gözlemci konumunda kalmalıdır, çünkü Suriye güçlerinin Lübnan'ı işgali İsrail'in güvenliğine yönelik bir eylem değildir."* sözlerini de aktarmıştır.[195]

Bu müdahale, askeri şahsiyetlere yönelik çeşitli suikastların eşlik ettiği yaygın bir halk ayaklanmasına yol açmıştır. Bu suikastlar, Suriye'deki parti liderlerini ve Nusayri subayları hedef aldığı için mezhepçi bir karakter taşımaktadır.[196]

1976'da Hama komutanı Binbaşı Ali Haydar, 22 Şubat 1977'de Şam Üniversitesi Rektörü Profesör Muhammed el-Fadıl, 19 Haziran 1977'de Ordu Füze Kolordusu Komutanı Tuğgeneral Abdülkerim Razzouk, 1 Kasım 1977'de Halep Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Ali Abdulali, 6 Mart 1978'de kuzey bölgesinin askeri komutanı olan Muhammed Îd'in tugay akrabalarından olan Dr. Yusuf İd, 1 Ağustos

[192] Marina Ottaway, vd. *eş-Şarku'l-evsad el-cedid (*y.y.: Müessesetu Carnegie Lissilmi'd-Düvelî, 2008), s. 17.
[193] Lugak, *Suriye Fî ahdi'l-ceneral el-Esed,* s. 178.
[194] Ğazbân, *Suriye fî Karn,* s. 509.
[195] Ğazbân, *Suriye fî Karn,* s. 510.
[196] Van Dam, *es-Sıra',* s. 116.

1978'de Hafız Esad'a çok yakın olan İçişleri Bakanlığı Polis Müdürü Yarbay Ahmed Halil öldürülenlerden bazılarıdır.

Bu suikastlar, Suriye'nin her an patlayabilecek bir sıcak mağma üzerinde olduğunu göstermektedir. Ardından, Lübnan'a askeri müdahale ve buna halk sınıfında ortaya çıkan ekonomik düzeyde bir bozulma eşlik ederken, bununla birlikte Esad'ın asker ve parti görevlilerinin savurgan, zenginlik içinde olduğu ortaya çıkmıştır. Askeri istihbarat başkanı Ali Doba, Baniyas'ta bir saraya sahipken, Özel Kuvvetler komutanı Ali Haydar ve General İbrahim el-Safi de, Cebele şehri yakınlarında lüks bir ev inşa ettirmiştir.[197]

Esad iktidarı ele geçirdikten sonra, kendi ekonomik devletini oluşturmak için siyasi sermayeyi iktidarla buluşturmuştur. İktidarını, otoriter kraliyet düşüncesini hayali bir başkanlık şablonuyla birleştiren bir rejime dönüştürmeyi başarmıştır.[198]

Bu, devletin tüm yetenekleri ve ürünleriyle kasasının açılması anlamına gelmektedir. Esad, kendisinin doğrudan yönettiği askeri ve güvenlik kurumlarına aşırı harcamalar yaparak ülke üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırmayı hedeflemiştir.

Esad, memurlarının ve adamlarının başkanlık ettiği yolsuzluğa müsamaha göstermiştir. Çünkü maaşları geçimlerini sağlamaya yetmemektedir. Bu yüzden onlara kaçakçılık, gümrük komisyonu ve diğer yolsuzluklar yoluyla servetlerini artırmalarına izin vermiştir.[199]

Şebihalar, daha önce de belirttiğimiz gibi, gümrük ve emniyet nazarında kaçakçılığa dayalı bir ekonomiye sahip oldukları için Nusayrilerle olan bağlarını istismar ederek paralarını artırmışlar ve kaçakçılıkla ülkedeki yabancı ticarî malların çok fazla artmasına sebep olmuşturlardır. Bütün bunları etkin subaylarla işbirliği içinde gerçekleştirmişlerdir.

Halk düzeyinde çöken ekonomik durumdan yararlanan Esad, sadece bağlılıklarını sağlamak ve güçlenmek için güvenlik hizmetlerine ve askeri kuruma dahil etmek için

[197] Lugak, *Suriye Fî ahdi'l-ceneral el-Esed,* s. 135.
[198] Busch, *Syria revolution frome above Routledge,* s. 63.
[199] Busch, *Syria revolution frome above Routledge,* s. 65.

devlet hazinesinden yeterli mali kaynağı güvence altına alarak onbinlerce Suriyeliyi, kendi destekçilerine dönüştürmüştür.[200]

Esad'ın mali imparatorluğunun büyük bir kısmı, petrol gelirlerinden elde edilen paralardan oluşmaktadır. Bu gelir devlet bütçesi içinde olmadığı için doğrudan ondan tasarrufta bulunmuştur. Hasan Subra bu konuda şunları söylemiştir:

> *"Her güneşin başlangıcında, Esad'ın kişisel geliri, günde çıkartılan altı yüz bin varil petrolün fiyatı olan sekiz milyon doları aldı. Baba Esad'ın geliri birkaç on yıl boyunca yılda çeyrek milyar dolar civarındaydı. Sonraları bu yıllık gelir petrol fiyatlarına göre yükselmiştir."*[201]

Bu, Suriye'de biri çok zengin rejim adamları, ordu liderleri, güvenlik güçleri ve parti liderleriyle sınırlı, diğeri ise yoksulluk sınırının altında, çoğu sınırlı gelirli ve köylü olan iki sınıfın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Suriye'de 1963 ve 1978 yılları arasında ekili arazi alanı 3,8 milyon hektardan 3,2 milyon hektar alana kadar küçülürken nüfus ikiye katlanmıştır. Ülke, buğday ve arpa ihracatçısı iken o zamanlar her türlü temel gıda maddesinin ithalatçısına dönüşmüştür.[202]

Bu ekonomik sıkıntılar, ülkedeki eğitimli olanlar dahil birçok insanı, para kazanmak için başka şehirlere ya da ülkelere gitmek zorunda bırakmıştır. Örneğin, Hafız Esad döneminde binlerce Suriyeli doktorun Federal Almanya Cumhuriyeti'nde ve yüzlercesinin de Fransa'da çalıştığı, yurtdışında çalışan Suriyeli doktor sayısının kendi ülkesinde çalışanlardan daha fazla olduğu belirtilmektedir. 1986'da ülke dışında 8,141, 1989'da ise yaklaşık 10.000 Suriyeli doktorun olduğu tahmin edilmektedir.[203]

Ekonomik raporlar Esad'ı endişelendirmemiş, makamına yaklaşmaya başlayan muhalif sesleri dinlememiştir. Lübnan ve Suriye'de Lübnan'dan çekilmek için yapılan hiçbir popüler çağrıya cevap vermemiştir. Aksine Esad, Lübnan halkı üzerinde nufûzu olan Suriye'nin askeri varlığını reddeden Lübnanlı sesleri kısmıştır. Bu bağlamda, Mart 1977'de Dürzi lideri Kemal Canpolat'ı tasfiye etmiştir. Kemal

[200] Sadık, *Hivar Havle Suriye,* s. 45.
[201] Hasan Subra, Suriye Sukûtu'l-âile, s. 106.
[202] Lugak, *Suriye Fî ahdi'l-ceneral el-Esed,* s. 40.
[203] Lugak, *Suriye Fî ahdi'l-ceneral el-Esed,* s. 34.

Canpolat, ölümünden sonra yayınlanan anılarında, ilan edilmemiş ABD-İsrail-Suriye anlaşmasının sırlarını şöyle açıklamıştır: *"Amerika, Suriyelilere Lübnan'a girmeleri için yeşil ışık yaktı ve Kissinger, İsrail Başbakanı İshak Rabin'e Suriyelilerin geçmeyecekleri bir kırmızı çizgi olduğu konusunda güvence verdi."*[204]

Baas Partisi'nin kurucularından Salahaddin Bitar da muhalif sesini yükselttikten sonra Esad onunla rekabet edebileceğinden korktuğu için 1980'de Paris'te suikaste uğramıştır.[205]

Bu suikastlardan önce, Tümgeneral Muhammed İmran, 4 Mart 1972'de Lübnan'ın Trablus kentinde makam hırsının büyüyeceğinden korkularak öldürülmüştür. Çünkü İmran bazı subaylarla temasa geçtiği için Esad darbe fikrinin ortaya çıkmasından korkmuştur.[206]

Esad, politikasına karşı çıkan sesleri susturmaya devam etmiştir. Suikastlar dizisi askerler veya liderlerle sınırlı kalmamış, gazetecileri de içine almıştır. Lübnanlı el-Havâdis Dergisi'nin Genel Yayın Yönetmeni Salim al-Levzi işkence görmüş, ardından idam edilmiş ve cesedi 1981'de parçalanmıştır. Bu hadiseden dokuz ay önce ise Lübnan'daki Gazeteciler Sendikası Başkanı Riyad Taha öldürülmüştür.[207]

Müslüman Kardeşler üyeleri de takip edilmiş ve 1980 Temmuz ayı sonlarında Ürdün'deki Müslüman Kardeşlere ait bir eğitim kampına silahlı saldırı düzenlenmiştir. İhvan'ın Genel Rehberi İsam al-Attar'a Almanya'nın Aachen kentindeki ikamet ettiği yerde suikast girişiminde bulunmuş, suikast ekibi onu evinde bulamayınca karısı Banan al-Tantavi'yi öldürmüşlerdir.[208]

Bunlar bireysel muhalif isimleri hedef alan olaylardır, en büyük hedef ise Halep'te 16 Haziran 1979'da topçu okulu olayının başlamasıyla olmuştur. Popüler olan anlatıya göre, bir subay, çoğu Nusayri olan otuzdan fazla memuru öldürmesi sebebiyle terfi ettirilmiştir. Fakat dönemin Suriye Enformasyon Bakanı Ahmed İskender Ahmed,

---

[204] Kemal Canpolat, *Hazihi Vasiyyeti,* (y.y.: 1. Baskı, 1978), s. 24.
[205] Lugak, *Suriye Fî ahdi'l-ceneral el-Esed,* s. 40.
[206] Van Dam, *es-Sıra',* s. 112.
[207] Lugak, *Suriye Fî ahdi'l-ceneral el-Esed,* s. 149.
[208] Schick, *el-Esed, s.* 279.

kurbanların çoğunun Nusayri olduğunu reddetmiş, aralarında Hristiyan ve Sünni Müslümanların da olduğunu söylemiştir.[209]

Topçu operasyonu Suriye'de güçlü bir sivil barış testi olmuştur. İnsanların genelinin, Sünni bir subayın Nusayri subayları öldürdüğünü söylemeye başlamıştır. Bu halkın büyük bir bölümünü öfkelendirirken, askeri güce sahip olan ve devletin eklemlerini kontrol eden Nusayri kesimin nefret ve intikam ateşini körüklemiştir.

Olayın faili meçhul kalmaması için İçişleri Bakanı 22 Haziran 1979'da yaptığı açıklamada Müslüman Kardeşler'i Suriye'yi kendi deyimiyle Filistin davasına yönelik ulusal duruşundan vazgeçirme operasyonuyla hemen suçlamıştır. Bunu, aynı yılın 27 Haziran tarihli Yüksek Devlet Güvenlik Mahkemesi kararı izlemiştir. Karar şöyledir: *"Emperyalizm ve Siyonizm, ülkemizdeki ajanlarını din kisvesi altında öldürme, yok etme, halkımızın arasına fitne tohumları ekmek gibi suçları işlemeye kışkırtmışlardır ve o bunlardan masumdur."*[210]

Bu kararda Müslüman Kardeşler, Esad rejimine karşı gerçek muhalif olan öncü akım ve parti ile ve Esad'ı endişelendiren hareket olarak açıkça ifade edilmiştir. Açıklama, Esad'ın Şam'daki kalesine ulaşmasından korktuğu muhalifleri, özellikle de büyük bir halk bloku ile çevrili oldukları için ortadan kaldırmaya yönelik daha büyük çalışmalara bir giriş niteliğindeydi. Ama gerçekleşen kanlı operasyon İhvan hareketinin çıkarına mıydı? Hareketin liderliği tarafından resmi bir açıklama yapılmamasına ve Halep katliamını yöneten subayın bizzat Esad liderliğindeki Baas partisinin aktif bir üyesi olmasına rağmen, o dönemde Esad rejimini İhvan'ı operasyonla suçlamaya iten şey neydi?[211]

Topçu olayıyla ilgili daha fazla ayrıntı öğrenmek için İslami grupların işlerinde uzman olan Prof. Dr. Ömer ile temasa geçtik ve "Topçu harekatını kim yaptı?" şeklindeki sorumuzu sorduktan sonra bize şöyle cevap verdi:

> *"Beş yıl önce, operasyonun detaylarını sormak ve kocasının meşrebini öğrenmek için operasyonu gerçekleştiren kişinin eşiyle temasa geçtim. Kocasının İhvan hareketine bağlı olmadığı, hatta ideolojisinin bile farkında olmadığı ve operasyonu gerçekleştirme amacımın tamamen kişisel olduğu ve partizan olmadığını bana söyledi. Hanımefendi,*

[209] Van Dam, *es-Sıra',* s. 131.
[210] Van Dam, *es-Sıra',* s. 132-133.
[211] Van Dam, *es-Sıra',* s. 131.

kocasının, ahlâkı ve namaz kılması ile tanınan bir subay olduğunu ve bu durumun, görev yaptığı askeri birliklerde kendisinden şüphelenilmesine neden olduğunu söyledi. Orduda namaz kılmak yasaktı ve tek bir rapor, subayın görevden alınmasına ve hatta öldürülmesine yol açabilirdi. Bu nedenle çalıştığı yerden nakledilerek kısıtlanmış, prestijsiz askeri üniformalı subay haline getirilmiştir. Her zaman kendini baskı altında ve üzgün hissetti ve onu Topçu Okulu'na transfer etme kararı çok kritikti. Çoğunluğu Nusayri olan subayları öldürmeye karar verdi. İhvan ile herhangi bir irtibatı yoktu. Tersine ihvan, operasyonu reddeden açıklamalar yapmakta gecikmedi. Eşim İhvan üyesi değildir, o itibarını geri kazanmak isteyen mazlum bir kişidir."[212]

Üsdad Ömer'e gelince, bu tür operasyonlardan, özellikle Lübnan'daki askeri müdahale sırasında meydana gelen bir dizi suikasttan en çok Esad'ın yararlandığı görüşündedir. Kendisi bu konuda şunları söylemiştir:

"Topçu operasyonuna benzer bir dizi suikast ve operasyonun arkasında büyük ihtimalle Hafız Esad ve istihbaratı var. Esad, İhvan'ı suçlamak için Nusayri subayları öldürmeye çalışarak bu konuda birçok kazanım elde etmeye çalıştı. Birincisi, mezhebi içinde mutlak destek elde etmeyi sağlayacak bir iç kazanç elde etmek ve onlara, etrafında toplanıp ona bağlı kalırlarsa onları yalnızca Esad'ın hayatta tutabileceği mesajını iletmek. Esad suikastların Nusayrilerin, İslami dindar muhaliflerin ya onları öldüreceklerini ya da onları terk edeceklerini anlamalarını sağlayarak muhalefeti tahakküm altında tutmak için bir model olmasını istedi. Esad'ın elde etmek istediği diğer kazanım ise, uluslararası topluma Suriye'nin temiz bir muhalefetten yoksun olduğu ve tüm muhalif seslerin Suriye'yi devirmek, rejim ve ordu kurumunu hedef almak için silah ve mezhep cinayetlerini kullanan silahlı terör örgütleri olduğu mesajını vermek olan dışsal kazanımdır. Topçu harekatını İhvan'ın yaptığını varsayarsak, bu harekatın neden rejime karşı sokakta hızlanan muhalefet hareketiyle aynı zamana denk geldiğini kendimize soralım? Bu sadece, Müslüman Kardeşler'e ve karşı çıkanlara ya da sessiz kalanlara karşı büyük bir krematoryum, hazırlanan daha büyük bir projeden dikkatleri başka yöne çekmek için gerçekleşen bir olaydır. Ölenlerin kimliklerine gelince, onları Nusayri olarak tanımlamak doğaldır ve bu doğru bir tanımlamadır çünkü ordu onlarla doludur. Tüm komutanları, güvenlik ve istihbarat görevlileri, tümen komutanları, yöneticiler ve diğerleri Nusayridir. Dolayısıyla herhangi bir askeri toplantıyı hedef aldığınızda içeride doğal olarak Nusayrileri bulacaksınız."[213]

Esad, hapishaneleri İhvan'la veya bağlantılı olduğundan şüphelenilen herkesle doldurmuştur. Birkaç sahte mahkeme ile birçok infaz yapılmıştır. Esad iktidara geldikten sonra yargı sistemini değiştirdiğinde, tarafsız olan veya partiye bağlı olmayan yargıçların liyakatli olsalar bile görevlerine son verilmiş ve rejim partisine mensup yargıçlar atanmışlar ve bu yargıçlar onun politikalarını takip edip emirlerini uygulamışlardır.[214]

[212] *Mukabeletun lilbâhis maalüstâz Ömer,* 4.4.2022
[213] *Mukabeletun lilbâhis maalüstâz Ömer*
[214] Adnan Sa'dettin, e*l-İhvanu'l-müslimîn fî Suriye, el-mecâziru'l-murbia min âmmi 1977-1983 (*Kahire*:* Ketebetu Medyûlî, 2010), s. 26.

1979'da Esad, Müslüman Kardeşler'e mensup olduğu şüphesiyle birçok vatandaşını idam etmiştir. Suikaste uğrayanların en önde gelenleri arasında 4/8/1979'da camide bıçaklanan Şeyh Mahmud Şakfa vardır.[215]

Aynı yıl Esad, bir dizi işçinin işten çıkarılmasına yol açan kararnameler yayınlayarak bu faaliyetlerini Eğitim Bakanlığı'na varana kadar yoğunlaştırmıştır. Onlardan biri[216] Lazkiye Üniversitesi'ndeki üniversite profesörlerini görevden alan 9/20/1979 tarihli ve 1250 sayılı Kararnamesidir: Profesörlerin isimleri Muhammed Hayr el-Halvâni, Muhiddin Ramazan, Hasan Hindavî, Bilal Hac Zeyn, Memduh Nerabiyye, Abdurrahman es-Sufi, Halid Abdurahim ve Hüsnü Naise'dir. Halep Üniversitesi'ne gelince, daha sonra tasfiye edilen doktorlardan Ethem Safaf, Nizar Hammad, Nezir Zeranci, Abdulkerim el-Halabî, Ömer Faruk al-Efendi, hapishanede öldürülen nükleer bilim adamı Hasan Muhammed Hüseyin ile Bassam Dahil ve Ali Musa'nın, görevden alınması için 27/09/1979 tarihinde 1256 sayılı Kararname çıkarılmıştır. Ardından Şam Üniversitesi'nde Dr. Fayiz al-Mat, Ratib Kehhâlâ, Ebu'l-hayr et-Tayyib, Sadık Firavun, Heysem Hayyat ve Mahmud Cezire'nin görevden alınması için başka bir kararname izlemiştir. Şam'da 40, Halep'te 17, Lazkiye'de 2, Hama'da 10, Humus'ta 14, İdlib'de 85, Havran'da 6 ve Deyrizor'da 11 öğretmenin görevden alınmasına ilişkin 876 sayılı kararname çıkartılmıştır.

Üniversitelerde öğretim elemanlarının keyfi olarak tutuklanması ve görevlerine son verilmesi bu üniversitelerin işleyişini olumsuz etkilediğinden, bu kararlar üniversitelerde ve okullarda eğitim sürecine yansımıştır.

Katliamlar devam etmiştir. Güvenlik güçleri sonraları Müslüman Kardeşler üyesi ile dinine bağlı bir kişi arasında ayrım yapmamış, katliamlar sadece şüpheyle gerçekleştirilmiştir. Güvenlik güçleri şüphelendikleri her hareketin üzerine şiddetle gitmiş, hareketi demir ve ateşle bastırmak için acele etmiştir. Mart 1980'de İdlib'in Cisr eş-Şuğur ilçesinde birkaç genç adam, *"Başkan düşene kadar yönetim yok, eğitim yok"* diye slogan atmışlardır. Öyle ki, Yarbay Haşim Maalla liderliğindeki bir özel

[215] Sa'dettin, e*l-İhvanu'l-Müslimîn fî Suriye, s. 92.* 28 Haziran 1979'da idam edilenler arasında 195? doğumlu üniversite öğrencisi Isam Akale, 1954 doğumlu mühendis Abdulaziz eş-Şeyh, doktorlardan 1943 doğumlu Hüseyin Halûf ve 1944 doğumlu Mustafa el-A'vec vardır. Aynı şekilde 1956 doğumlu Mehdi el- Ulvani, 1957 doğumlu Halid al-Ulvani ve 1949 doğumlu bir tüccar Amer Ulvani ve 1959 doğumlu bir asker olan Hasan Salame idam edildi.
[216] Sa'dettin, e*l-İhvanu'l-Müslimîn fî Suriye,* s. 87-89.

kuvvetler taburu, şehri topçu ateşi ile bombalamış, ardından baskın düzenlemiş ve şehirdeki 114 gence saha infazları gerçekleştirmiştir.[217]

Maarratu'n-Numan şehrinin elli dört vatandaşı, İhvan'a mensup olduğundan şüphelenilen istihbarat raporlarına dayanılarak idam edilmiştir. 1980'de Halep'te, kentte bir askerin öldürülmesinin ardından onun intikamını almak için sahada altmış yedi kişi idam edilmiştir.[218]

Kan seli ve halka karşı yürütülen iktidar savaşı, İhvan'a bağlılık bahanesiyle durmamıştır. Böylece ilk Hama katliamı 5-12/4/1980 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Şehir, özel kuvvetler tarafından kuşatılmış ve izole edilmiştir. Şeyh Münir el-Ğazbân'ın bildirdiği gibi, bu kuvvetler halkı küçük düşürmeye devam etmişlerdir. Hama'dan çok sayıda ileri gelen, özellikle de Suriye Göz Doktorları Derneği başkanı olan 34 yaşındaki Dr. Ömer el-Çiçekli öldürülmüş, gözleri oyularak cesedi bir tarlaya atılmıştır. Daha önce de Fransız mandası döneminde Ulusal Blok'un lideri 80 yaşındaki Hazar el-Çiçekli'nin evinin yağmalanmasının ardından tasfiye edilerek bir asit kuyusunda yakılmıştır. Ayrıca ortopedi cerrahı Dr. Abdulkadir Kantakcî de tasfiye edilmiştir.[219]

Tüm bu katliamların ardından 26 Haziran 1980'de Hafız Esad'a yönelik suikast girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış ve bunun sonucunda büyük misilleme yapılmıştır. Bunlardan en öne çıkanı, Rıfat Esad komutasındaki Savunma Tugayları tarafından gerçekleştirilen Palmira hapishanesi katliamıdır. Sayıları 500 ile 600 arasında değişen bütün siyasi tutuklular tasfiye edilmiştir.[220]

Siyasi tutsakların öldürülmesi ordu liderleri için bir gurur vesilesidir ve faillerinin teşekkürü hak ettiği büyük bir zaferdir. Yazar Muhammed ed-Dahil, Savunma Tugaylarındaki onbaşı Ekrem el-Bisâni'nin yaptığı bir açıklamadan bahsetmiş ve şunları söylemiştir: *"Palmira hapishanesinde 500-600 kişiyi öldürdükten sonra Binbaşı Muîn Nasîf bize teşekkür etti ve şöyle dedi: "Siz kahramansınız."*[221]

---

[217] Sadık, *Hivar Havle Suriye*, s. 168.
[218] Sadık, *Hivar Havle Suriye*, s. 168.
[219] Ğazbân, *Suriye fî Karn*, s. 576-577.
[220] Schick, *el-Esed, s.* 532.
[221] Muhammed Dâhil, *İrhâbu'l-Asâbe el-Esediyye Harice Suriye, (*yy.: el-Müessesetu's-Suriye linneşr ve'tevzi', 3. Baskı, 2012), s. 28.

Bu katliamların ve kan dökülmesinin ortasında Esad, Temmuz 1980'de Halk Meclisi'ne 49 sayılı, Müslüman Kardeşlere mensup herkesin malına el konulmasını ve Müslüman Kardeşler partisinin her üyesinin ölüm cezasına çarptırılmasını içeren bir yasa sunmuştur.[222] Bir kez daha, Suriyeliler ya da en azından Suriye muhalefet partileri, Esad'ın 1973 'de oluşturduğu anayasa metnine rağmen kendilerini anayasal korumadan yoksun bulmuşlardır. Anayasa'nın 15. maddesinde, yasaklı fonların kamulaştırılmasına ilişkin kanuna göre, kamu yararı dışında ve adil bir tazminat karşılığında, bireysel mülkün kamulaştırılamayacağı, özel bir kamulaştırmanın zorunlu olmadıkça uygulanmayacağı, ancak mahkeme kararı ve adil tazminat karşılığında özel kamulaştırmaya kanunen izin verilebileceği belirtilmektedir.[223] Sonuç olarak, binlerce aile, tazminatsız, kanunsuz, yargılamasız bir cumhurbaşkanlığı kararıyla malları elinden alınırken, Müslüman Kardeşler'e bağlı binlerce aile, kararın ardından hayatlarını kurtarmak için Suriye dışına kaçmıştır.

Bu kanunun çıkmasından bir ay sonra Halep'in el-Meşârika mahallesinde bir katliam meydana gelmiş, 11 Ağustos 1980'de Ramazan Bayramı sabahı yüzden fazla sivil meydanda infaz edilerek toplu mezarlara defnedilmişlerdir.[224]

Esad, güvenlik ve askeri güçler tarafından gerçekleştirilen toplu katliamları yasallaştırarak öldürmeye yasal bir statü vermiştir. 1980 yılında, ordu ve güvenlik görevlilerine ülkede tehlikeli gördükleri herkesi tasfiye etme ve infaz etme yetkisi veren saha mahkemeleri kurma emri vermiştir.[225]

"Vatan için tehdit" tabiri tartışmalı ve ihtilaflı bir konudur. Vatan anlamı cumhurbaşkanının şahsından öteye geçmemiştir. Vatan cumhurbaşkanıdır. O olmazsa vatan olmaz. Her türlü tehlike, Esad ve onun güvenlik ve askeri sistemi ile bağlantılıdır.

İhvan'ın öncüleri, oğullarını ve halkın büyük bir bölümünü etkileyen katliamlara kayıtsız kalmamış, bu nedenle Esad rejimine karşı bir dizi askeri operasyon düzenlemiştir. Şeyh Münîr el-Ğazbân, o sırada aşağıdakiler de dâhil olmak üzere

[222] Ğazbân, *Suriye fî Karn*, s. 594.
[223] Suriye Arap Cumhuriyeti Suriye Anayasası 2012 yılında yayınlandı. Pdf için bk. http://syriancc.org/wp-content/uploads/2021/09/1973
[224] Ğazbân, *Suriye fî Karn*, s. 594.
[225] Sadık, *Hivar Havle Suriye*, s. 144.

çeşitli operasyonlardan bahsetmiştir:[226] Onlardan biri otoritenin iki yüz simge isminin öldürülmesine neden olan Şam'daki Başbakanlık binasına yapılan bombalı saldırıdır.

Yine yetmişten fazla subay ve askerin ölümüne neden olan ve Tümgeneral Ali Selame ve Albay ve binbaşı rütbeli subayların da öldürüldüğü bilinen Hava Kuvvetleri Komutanlığı binasının bombalanması da onlardan bir diğeridir. Bunun yanı sıra Şam'ın el-Adavi mahallesinde Rus uzmanlara ait bir binanın bombalanması onlarca Rus uzmanın ölümüne ve yüzün üzerinde kişinin yaralanmasına sebep olmuştur.

Ancak bu silahlı saldırılar, yalnızca Esad rejiminin askeri bir çözüm bulma ve yönetimine karşı olan siyasi veya askeri muhalefeti ortadan kaldırma konusundaki ısrarını artırmıştır. Böylece, tüm silahlı kuvvetler hazır hale getirilmiş ve silahlı ihvan öncülerine ile yapılacak operasyonlarda savaşmak için genel seferberlik ilan edilmiştir. Askeri güçlere ve onu destekleyen milislere, Esad'ın Şam'daki karargâhına ulaşmakla tehdit eden bu akımı ortadan kaldırmak için mutlak ve olağan yetki verilmiştir. Tüm bu olaylar, Şubat 1982'deki ünlü Hama katliamının ilk kıvılcımlarıdır. Suriye İnsan Hakları Örgütü, katliamının kırkıncı yıldönümünde, Müslüman Kardeşler hareketine mensup silahlı adamları tutuklama bahanesiyle katliamdan kırk yıl sonra sağ kurtulan insanlara ulaşarak tanıklıklarını kaydetmeyi başarmıştır. Bu örgütün raporuna göre, onlarca Müslüman Kardeşler silahlı üyesi ordu güçleriyle silahlı çatışmaya girmiş ve şehrin farklı mahallelerinde çatışmalar yaşanmış, ancak rejim güçleri mahallelere ayrım gözetmeksizin ağır top atışlarıyla saldırmıştır.

Ayrıca şehir içinde konuşlu güçler, sivil veya silahlı erkek ayrımı yapmaksızın öldürme, yağma ve cinsel şiddet eylemleri gerçekleştirmiş, ardından tanklar ve hava kuvvetleri tarafından ayrım gözetmeksizin bombardıman yapılmıştır. Bombalamalar, yaklaşık 79 camiyi, üç kiliseyi, arkeolojik ve tarihi alanların kısmen veya tamamen tahrip edilmesine, yüzlerce şehir sakininin tutuklanmasına ve bazılarının caddelerde,

[226] Ğazbân, *Suriye fî Karn*, s. 607-608.

meydanlarda idam edilmesine neden olurken çok sayıda vatandaşın da makamlarının yükselmesini sağlamıştır.[227]

Katliamda en büyük rolü Savunma Tugayları komutanı Rıfat Esad oynamıştır. Rıfat Esad, 3. Zırhlı Tümen Komutanı Şefik Feyyad ile koordineli olarak tüm kuvvetleriyle katılmıştır. Eski şehir, taşları ve insanlarıyla tamamen ortadan kaldırılmış, 46.000'e yakın kişi hayatını kaybetmiş, aynı yılın 27-28 Şubat'ında belediye stadyumunda 2.500 genç adam kurşuna dizilerek idam edilmiş, şehrin kadınlarına karşı yüzlerce tecavüz vakası da görülmüştür.[228]

Suriye Örgütü, katliam sırasında yaşanan bazı tanıklıkları aktardı. O sırada on sekiz yaşında olan Hama'daki el-Debbaga mahallesinden Abdullatif el-Berazi'nin ifadesi onlardan biridir. O gördüklerini şöyle aktarmaktadır:

> *"İki gün süren bombalama ve çatışmalardan sonra, dışarıda neler olup bittiğini görmek için duvarlardaki ve kapılardaki deliklerden sokağa bakmaya başladık, dünyadan tamamen koptuk ve unsurların (rejim asker ve araçları) seslerini duyabiliyorduk. Ordu kapıların önünde, sokaklarda bağırıyor, küfrediyordu. el-Debbaga'daki evimizin ana caddeye bakan penceresinin köşesinden bakmaya çalıştığımı hatırlıyorum ve manzaranın dehşeti karşısında şaşkına dönmüştüm. Sokak rejim unsurlarıyla doluydu ve bütün dükkanlar açık, kırık ve yağmalanmıştı. Evimizin karşısındaki sokaktaki evlerin ve binaların çoğu yıkılmış ya da mermi veya füze isabet etmiş ve bu iki gün içinde sadece cadde üzerinde yer alan evlere baskın düzenlenerek sahiplerini öldürmüş ya da dükkânlarda toplatılmışlardır. Bütün bunlar yapıldı. Fakat mahalleye gerçek müdahale henüz başlamamıştı, çünkü Cuma günü mahalle tank alanına ve arkasındaki çarşı kan gölüne döndü."*[229]

Hayatta kalan tanıklardan altmış iki yaşındaki Azzam el-Abisi ifadesinde şunları söylemiştir:

> *"Katliamın dördüncü gününde, rejim güçleri, stadyumun güneyindeki mahalle olan yaşadığım mahalleyi kuşattı, ardından baskın düzenledi ve evlerinin önünde erkekleri, çocukları ve yaşlıları öldürdü. O zaman rejim güçleri sadece 8 saat içinde binlerce sivili katletti ve ertesi gün evlerimizden çıktığımızda sokakları dolduran cesetleri gördük ve mahalle askerlerle çevrili olduğu için yaralılara müdahale edemedik. Cesetler en az bir hafta sokaklarda kaldı ve daha sonra rejim kuvvetleri tarafından toplu halde çıkarıldılar. O gün on üç akrabam öldü, bombalamalar şehrin yedi ila sekiz mahallesini kapsıyordu, burada taş üstünde taş bırakılmamış ve ceset parçaları etrafa saçılmıştı. Bundan sonra rejim güçleri rastgele bir tutuklama furyası başlattı ve sadece şehir dışına kaçmayı başaranlar kurtuldu ve ben de onlardan biriydim."*[230]

---

[227] Takrir, *ez-Zikra'l-erbaûne li meczerati Hama 1982*, Lişşebeketi's-Suriye Lihukûki'l-Insân.
[228] Sadık, *Hivar Havle Suriye*, s. 167.
[229] Takrir *ez-Zikra'l-erbaûne, s. 7.*
[230] Takrir, *ez-Zikra'l-erbaûne, s. 8.*

Bu katliamla Esad, Müslüman Kardeşler'e karşı ve rejime ayaklanması için kendisine yalvaran herkese karşı savaşı sona erdirebilmiştir. Esad bunu, Hama'ya benzer bir kaderle karşılaşmak istemeyen halkın toplu ceza yoluyla zorla yanında olmasını sağlamıştır. Katliamla birlikte, Suriye'deki yönetimi boyunca Esad, her muhalefet sesine saldırdığı anayasal çıkış yolu olan olağanüstü hal yasasına dayanarak, sıkı güvenlik kıskacıyla ülkeyi yeniden kontrol edebilmiştir. Bu saldırma, devletin ülke için tehlike olarak gördüğü herkesi tutuklama veya öldürmesi anlamındadır. Bizim anladığımız anlamda devlet, kurumları gibi mutabık kalınan küresel anlamıyla Suriye'de yoktur, daha ziyade Suriye'deki konsepti, kuvvetlerle ve orduyla donanmış bir rejime bağlıdır. Başkan, tüm kurumlarıyla ve tüm örgütsel yapılarıyla devlettir. Devletin tüm birimleri, kanlı mücadelesinden sonra siyasi istikrarı sağlayan, askeri darbe dosyasını sona erdiren ve devlet bütçesinin üçte birini aktardığı ordunun gücüyle gelecekteki herhangi bir muhalefeti sona erdiren Esad'a doğrudan bağlıdır. 1986'da, orduyu silahlandırmak için 13,5 milyar Suriye lirası harcanmıştır. Bu da 3,5 milyar dolara ve devletin genel bütçesinin yüzde 31'ine eşdeğerdir.[231]

Esad, muhalefete son verdikten sonra iç düzeyde pek çok kazanım elde etmiştir. Birincisi, rejime karşı ayaklanmadan önce halkı binlerce kez düşündüren kanlı savaş ve katliamların ardından iç istikrarı sağlamaktır. Fakat bu istikrar, üzerinde bir fikir birliğinin sonucu olarak değil, çoğu zaman vahşi bir baskının sonucu olarak ortaya çıkmıştır.[232]

Esad'ın elde ettiği ikinci kazanım ise, halkın çoğunluğunu temsil eden siyasal İslam'dan onları korkutmasındaki başarısından sonra, Nusayri mezhebini ve azınlıkları liderliğinin arkasında birleştirmesidir. Esad, azınlıklar arasında bir terör ve panik atmosferi yaratmayı başarmıştır. Böylece Sünni İslam'a karşı propaganda yapan yayınlara müdahelede bulunmamış ve topçu okulu olayı üzerinden onlara kanlı modeller sunmuştur. Sonuç olarak, bu endişe özelde Nusayrileri ve genelde azınlıkları onun rejimine bağlı kalmaya ve onun şahsını, onların temsilcisi ve güvenliklerinin garantörü olarak savunmaya sevk etmiştir. Michel Seurat'ın dediği

[231] Lugak, *Suriye Fî ahdi'l-ceneral el-Esed,* s. 260.
[232] Allen, *Suriye.*

gibi, *"Hafız Esad 1970'de iktidarı ele geçirdiğinden beri, tüm politikasını mezhebinin kaderini kendi kişisel geleceğine bağlamaya adamıştır."*[233]

Üçüncü kazanım ise kişisel düzeydedir. Esad'ın hem siyasi hem de askeri muhalefetle savaşı, inşa etmek için çok çalıştığı ve kurulmasına katkıda bulunduğu kurumları için bir test vakasıdır. Orduyu halk kesimiyle karşı karşıya getirme kararı, ordunun ve onunla bağlantılı askeri milislerin mutlak sadakati olmasaydı başarılı olamazdı. Baas Partisi iktidara gelene kadar ve hatta partiyi iktidara getiren zaman dilimlerinde bile Suriye hükümetinin ordusunun halkla doğrudan bir çatışması olmamıştır.

Ordunun halkla çatışmasının şiddetinde farklılık vardır. 1963'teki ilk darbe, yalnızca münferit muhalefetin birkaç çatışmasından veya bireysel olaylardan ibarettir. Darbecilerin, özellikle 1966 darbesinin İsrail gibi bir dış tehlike tarafından kuşatılmasından bu yana, halkla bir çatışmaya girmeden tüm dikkatlerini ordunun yapısında gerçek bir değişime yönelttikleri ikinci darbede de durum aynıdır.

Ama Hafız Esad'la birlikte ordu-halk çatışması konusunda her şey değişmiştir. Esad için, yaşadığımız olaylar göstermiştir ki muhalefeti dizginlemede askeri techizat ve aşırı güç kullanmak büyük önem taşımaktadır. Esad, inşa ettiği askeri ve güvenlik birimlerinin kendisine sadık olduğunu ve boyun eğdiğini görmüştür. Bu güç, gücü olmayan insanlar üzerinde bir tahakküm aracı haline geldiğinde Esad kraldan daha çok muktedir olmuştur.

[233] Seurat, *Suriye ed-devletu'l-mutevahhişe,* s. 86.

Resim 3.3. Halep'deki Başkan Hafız Esad'ın Heykeli ile Kendisi ve Oğulları Olan Basil ve Beşar Esad'a Ait Duvar Fotoğrafı

Kaynak: Van Dam, Nikolaos. *es-Sıra' ala's-suldati fi Suriye 1961-1995.*

Esad, kendisinin ülke içi kazanımlarını elde etmesi için her yerde savaşan Savunma Tugayları aracılığıyla yine kendisini istikrara kavuşturmada en büyük rolü olan kardeşi Rıfat'tan bir tokat alacağını asla düşünmemiştir. Rıfat, Hafız Esad 1983'te ani bir hastalığa yakalanana kadar her yerde Esad'ın otoritesini savunmuştur. Esad, askeri güçler tamamen Rıfat'ın kontrolünde olduğu sürece halkın yönetimini güvence altına tutmaya çalışmıştır. Esad, ülke düzelene kadar ülke işlerini yürütmek üzere altı partili bir komite kurulmasına karar vermiştir. Komite şu kişilerden oluşmuştur: Dışişleri Bakanı Abdulhalim Haddam, Baas Partisi Ulusal Komutanlığı Genel Sekreter Yardımcısı Abdullah el-Ahmar, Savunma Bakanı Mustafa Talas, Genelkurmay Başkanı Hikmet eş-Şihâbi, Başbakan Abdurrauf el-Kassam ve Baas Partisi'nin Bölgesel Yönetimi Genel Sekreteri Züheyr Meşârik'tır.[234]

Bu komite, ordunun ve milislerin korkularını ve endişelerini artırmıştır. Çünkü Esad, komiteye ordu tümeninden veya askeri tugaylardan herhangi bir subay almamıştır. Bu komiteyi, partide kendisiyle birlikte olan eski yoldaşlarıyla sınırlı tutmuştur.

[234] Van Dam, *es-Sıra',* s. 169.

Esad, böyle bir hareketle, bu komitenin ülkeyi yönetmek için kendilerinden önce geleceğinden korkan, daha doğrusu kendisinin ölümünden sonra yönetimin Nusayrilerin elinden çıkacağından endişelenen orduyu kızdırdığının farkında değildir. Böylece tugaylar ve askeri ekipler, Esad'ın sağlık gelişmeleri ışığında iktidarı koruyabilecek bir adam olarak gördükleri Esad'ın kardeşine yönelmişlerdir. Rıfat için çeşitli askeri birliklerle bir görüşme yapılmış ve toplantıda altılı komitenin yerini askeri yönetimin almasına karar verilmiştir. Bu karar, iyileştikten sonra Esad'ı rahatsız etmiştir. Nusayri ordusunun amacı iktidarı devirmek değil, elde tutmaktır. Esad'ın amacı ise kurduğu orduyu cumhurbaşkanlığı sarayına yaklaştırmamaktır. Çünkü buradaki savaş, ordunun muhalif akımlarla veya düşman güçlerle değil, daha çok Esad'ın -asker adam- kaybetmekten korktuğu tahtla savaşıdır. Esad, kardeşi Rıfat ve görüştüğü ekiplerin liderlerini Ali Doba başkanlığındaki istihbarat servisinin gözetimi altına almıştır. Esad kardeşinin otoritesini azaltmaya karar vermiştir. 1984 yılının Şubat ayının sonunda, Rıfat'a bağlı olup ağır silahları bulunan Savunma Tugayları, Ali Haydar'a bağlı Özel Kuvvetleriyle ve Adnan Mahluf'a bağlı Cumhuriyet Muhafızlarıyla karşı karşıya gelmiştir.

Esad'ın Rıfat'ı Başkan Yardımcısı konumuna terfi ettirme konusundaki kurnaz ve hızlı kararı olmasaydı, başkent patlamak üzereydi. Böylece Esad, kardeşini güçlü bir askeri lider olmaktan mahrum bırakarak güçten ve etkinlikten yoksun bırakılmış sivil bir siyasi adama dönüştürmüştür. Rıfat kararı reddetmiş ve Mart 1984'te tugayına Şam'a gitmelerini emretmiştir. Bu da Hafız Esad'ın şahsen müdahale etmesine ve muhafızları olmadan sokağa inmesine neden olmuştur. Rıfat'ın subaylarına kışlalarına dönmeleri emredilmiştir. Ardından Savunma Tugayları dağıtılmış ve unsurları ordunun tümenleri ve tugayları ile birleştirilmiştir. Bundan önce ise Cemil Esad'a bağlı Murtaza Derneği dağıtılmıştır.[235]

Ordunun tek amacı, yönetimin Nusayrilerin dışına çıkmamasıdır. Bu yüzden Hafız zamanında güçler arasında herhangi bir askeri çatışmadan söz edilmemiştir. Daha önce Nicholas Van Damme'den aktardığımız gibi, Esad'ın kendisi korumasız çıkarak Rıfat'ın güçlerine geri çekilme emri vermiş ve Ordu da emre uymuştur. Emre uymaları Esad'ın ordudaki ilk adam olduğu anlamına gelmektedir. Ordu, Esad'ın inşa

[235] Van Dam, *es-Sıra',* s. 171-173.

ettiği şekliyle, Esad'ın halefinin Nusayrilerin dışından bir adam olmasına izin vermeyecektir ve Kremlin'in de yardımıyla, Rıfat ve birkaç subay, orduyu sakinleştirmek için belirli bir süre için Moskova'ya gönderilmiş ve daha sonra Rıfat dışında hepsi geri gönderilmiştir.[236]

Rıfat, Kasım 1984'te Esad'ın emriyle geri dönmüştür. Rıfat Ulusal güvenliği denetlemekle görevlendirilmiş, ancak ortada nüfuz ve güce sahip subay olan Rıfat kalmamıştır. Kendisine emanet edilen pozisyonun fahri bir pozisyon olduğunu, özellikle de artık Savunma Tugaylarının komutanı olmadığı ve bölükleri bile kalmadığını anlamıştır.[237]

10 Haziran 2000'deki ölümüne tanık olana kadar Esad'ın ne korkular yarattığı fark edilmemiştir. Bu tarih, Avrupa'da Dünya Kupası'nın başlangıcıdır. Bir anda Suriye'nin televizyon kanalları durmuş, tüm programlar kesilmiş, spikerler siyah giyinmiş ve yas işareti ekranın sağına yerleştirilmiştir. Günün yarısından fazlasında Kuran tilaveti yapılırken, televizyonda "ölümsüz lider"i öven röportajlar ve lider, deneyimli politikacı ve "büyük bir lider" diye Esad'ı yücelten politikacıların birçok sözü aktarılmıştır. Düğünler iki aydan daha fazla süre yapılmamıştır. Muhbirler, küçük ya da büyük her şeyi emniyete bildirmiştir. Bu yüzden başkanın ölümüne sevindiğini anlatan bir rapordan korktukları için hiç kimse uydu kanallarında pembe dizileri veya komedi oyunlarını izlemeye bile cesaret edememiştir.

İnsanlar, merhum cumhurbaşkanının kahramanlıklarını yayınlayan Suriye resmi televizyonunun duyurusunu duyana kadar beklemiştir. Televizyon kanalı, başkanın halefini bekleyen halka Beşar Esad'ın babasının halefi olacağına dair bir gösterge olarak *"Bedeni aramızdan ayrıldı. Fakat Esad kaldı."* demiştir. Resmi Televizyona göre Suriye sadece bir beden kaybetti ve Esad hayatta kaldı Okullarda sloganlarla büyüdüğümüz aynı sesler: Sonsuza dek, sonsuza dek Hafız Esad…

Parti gruplarının bütün genel sekreterleri, vatandaşları ve çalışanları, Beşar Esad'ın ülkenin cumhurbaşkanı olmasını desteklemeleri için mitinglere yönlendirilmiştir. Emniyet güçlerinin insanlardan atmasını istediği o hazır sloganları hala hatırlıyoruz*:*

[236] Ğazbân, *Suriye fî Karn,* s. 757.
[237] Ğazbân, *Suriye fî Karn,* s. 759.

“Beşar'sız okul ve öğretim yok. Biz bir başkan istemiyoruz. Vallahi Suriye Beşar'dır ve sadece Beşar. Canımız ve kanımız sana feda olsun Beşar.”

Bu bölümün sonunda 1963 yılındaki ilk Baas darbesinden 2000 yılına kadarki süreçte ordu ve devlette yer alan Nusayrilerin listelerine değinmek istedik.

Tablo 3.1. 1963 - 1970 Arasındaki Liderlik Pozisyonlarını İçeren İlk Liste[238]

	İSİM	**MAKAM**
1	Salah Cedid	Genelkurmay Başkanı, ardından Baas Partisi Genel Sekreter Yardımcısı
2	İbrahim Mahus	Dış İşleri Bakanı
3	Muhammed İmran	70. Zırhlı Tümen Komutanı, ardından Savunma Bakanı
4	Osman Kenan	Baas Partisi Askeri Komitesi Yüksek Komutanlığı Üyesi
5	Süleyman Haddad	Baas Partisi Askeri Komitesi Yüksek Komutanlığı Üyesi
6	Hafız el-Esad	Hava Kuvvetleri Komutanı ve ardından Savunma Bakanı
7	Ali Mustafa	70. Zırhlı Tugay Tabur Komutanı
8	Kasir Mahmud	70. Zırhlı Tugay Tabur Komutanı
9	İzzet Hadid	70. Zırhlı Tugay Tabur Komutanı
10	Muhammed İbrahim el-Ali	Ulusal Muhafız Komutanı
11	Muhammed Nebhan	1963 Darbesine Karışan Subaylardan Biri
12	Adil Neîse	Lazkiye Şube Sekreteri

[238] Ğazbân, *Suriye fî Karn*, s. 883.

Tablo 3.2. 1970-2000 Yılları Arasında Ordu, İstihbarat Servisleri, Hükümet Ve Baas Partisi'nde Görev Yapan Nusayriler'in Yer Aldığı İkinci Liste[239]

	İSİM	**MAKAM**
1	Hafız el-Esad	Cumhurbaşkanı, Silahlı Kuvvetler Yüksek Komutanı, Baas Partisi Genel Sekreteri
2	Rıfat el-Esad	1984 yılına kadar Savunma Tugay Komutanı, 1988 yılına kadar Ulusal Güvenlik İşleri Başkan Yardımcısı
3	Cemil el-Esad	1973 Halk Meclisi üyesi, 1975 II. Ulusal Konferansi Parti Üyesi, Murtaza Derneği Başkanı (1984'te feshedildi)
4	er-Râid Bâsil Hafiz el-Esad	Cumhurbaşkanlığı Güvenlik Şefi, Cumhuriyet Muhafızları Zırhlı Tugay Komutanı
5	Tümgeneral Ali Doba	Genelkurmay Başkan Yardımcısı, Askeri İstihbarat Birimi Başkanı
6	Tümgeneral Muhammed Tevfik	1975 yılında 1. Tümen Komutanı
7	Tümgeneral Şefik Feyyaz	1982 yılında Birinci Tümen Komutanı, Merkez Komite Üyesi
8	Tümgeneral Ali Mulahafeci	Hava Kuvvetleri ve Hava Savunma Komutanı (1994'te emekli)
9	Tümgeneral Muhammed el-Hulî	Hava Kuvvetleri Komutan Yardımcısı ve Hava Kuvvetleri İstihbarat Başkanı
10	Tümgeneral Muhammed Îd	Kuzey Bölgesi Askeri Komutanı

[239] Ğazbân, *Suriye fî Karn*, s. 284-286.

Tablo 3.2.(Devamı) 1970-2000 Yılları Arasında Ordu, İstihbarat Servisleri, Hükümet Ve Baas Partisi'nde Görev Yapan Nusayriler'in Yer Aldığı İkinci Liste[240]

11	Tümgeneral İskender Selame	Mühendislik Kolordu Komutanı
12	Tümgeneral Ali Haydar	Özel Kuvvetler Komutanı
13	Tümgeneral Ali Habib	1994'ten beri Özel Kuvvetler Komutanı
14	Tümgeneral Hikmet İbrahim	Subay İşleri Daire Başkanı
15	Tümgeneral Ali Aslan	Genelkurmay Başkan Yardımcısı
16	Tümgeneral Ali Hammad	Subay İşleri Başkanı
17	Tuğgeneral Abdülhamid Razzuk	Füze Kolordusu Komutanı, (1977'de öldürüldü)
18	Albay Fuad İsmail	21. Mekanize Tugay Komutanı
19	Albay Nedim Abbas	47. Zırhlı Tugay Komutanı
20	Binbaşı Ali Haydar	Hama Koruma Komutanı (1976'da öldürüldü)
21	Tümgeneral Fuad Ali	Sivil İstihbarat Başkanı
22	Tümgeneral Muhammed Nâsif	Sivil İstihbarat Başkan Yardımcısı
23	Albay Yahya Zeydan	Askeri İstihbarat Başkanı
24	Yarbay Ahmed Halil	İçişleri Bakanlığı Polis Müdürü
25	Tümgeneral Maan Nasif	Genel İstihbarat Müdür Yardımcısı
26	Tuğgeneral Gazi Ken'an	Lübnan Askeri İstihbarat Teşkilatı Başkanı
27	Ahmed İskender Ahmed	Kassam hükümetinde Enformasyon Bakanı
28	Muhammed Haydar	Kassam hükümetinde Ekonomik İşlerden Sorumlu Başbakan Yardımcısı
29	Muhammed Süleyman	Za'bi Hükümetinde Enformasyon Bakanı
30	Ali Hasan	1980'de Yedinci Ulusal Konferans Üyesi

[240] Ğazbân, *Suriye fî Karn*, s. 284-286.

4. DEMOGRAFİK DEĞİŞİM VE 2011'DEN SONRA BUNU GERÇEKLEŞTİREN UNSURLAR

4.1. Beşar Esad döneminde Suriye, Arap Baharı mı İç Savaş mı?

Hafız Esad'ın 10 Haziran 2000'de ölümüyle, oğlu Beşar Esad'ın cumhurbaşkanı olarak göreve başlamasıyla saltanat usulü babadan oğula geçen bir cumhuriyet doğmuştur. Baba Esad, oğluna İslamî bir karakter büründüğünde muhaliflerini askeri olarak ezdiğinden dolayı her türlü muhalefetten arınmış bir cumhuriyet miras bırakmıştır. Ayrıca Beşar Esad, şahsına büyük sadakatle bağlı ve aynı mezhebe müntesip subaylardan oluşan bir ordu miras almıştır.

Suriye'nin nüfusuna gelince, rejimin kontrolündeki bölgelerde faaliyet gösteren Merkezi İstatistik Bürosu dışında nüfus sayımından bahseden resmi bir kuruma rastlamadık. 2011-2018 yılları arasında Suriye'nin milyon olarak nüfusu aşağıda şöyle listelenmiştir.[241]

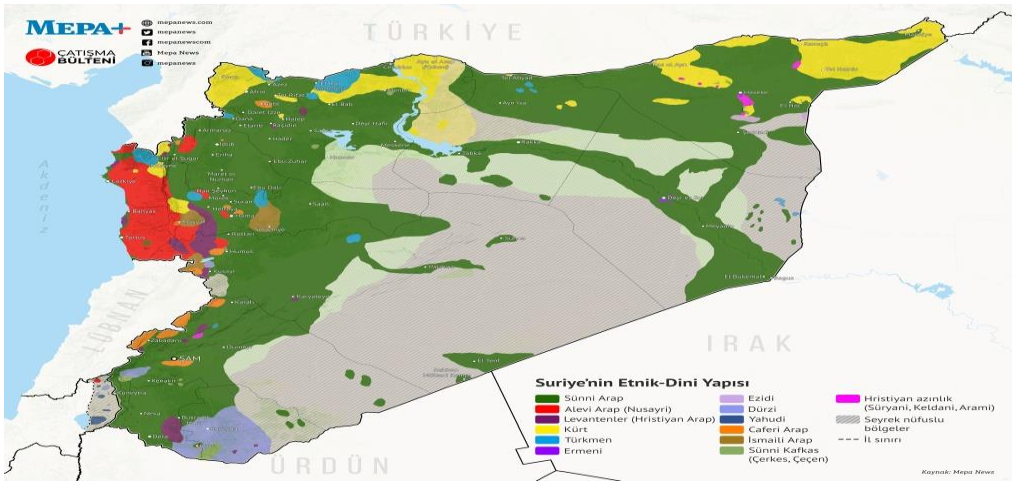
Tablo 4.1. 2011-2018 yılları arasında Suriye'nin nüfusu

Yıl	**Erkek (milyon)**	**Kadın (milyon)**	**Toplam (milyon)**
2011	10794	10330	21124
2012	11053	10586	21639
2013	11329	10840	22169
2014	11607	11105	22712
2015	11892	11376	23268
2016	12183	11656	23839
2017	12481	11941	24422
2018	12787	12234	25021

Merkezi İstatistik Bürosu, 31 Mayıs 2021'de Suriye'nin nüfusunu 27.509.150 olarak tahmin ederken,[242] demografik oranlara gelince, büronun çok farklı tahminleri vardır. Fakat aralarındaki oran farkı çok küçüktür. Yazar Mahmud Şakir, Suriye'de Sünnilerin toplam nüfusun %70,3'ünü, Nusayrilerin, %11,1'ini, Şiiler'in %0,5'ini,

[241] el-Mekteberul merkezi, "el-mecmuatil ihsai 2021", *youtobe*, Erişim 15 Haziran 2020.
[242] el-Mekteberul merkezi, "el-mecmuatil ihsai 2021", *youtobe*, Erişim 15 Haziran 2020.

İsmaililer'in %1'ini, Dürziler'in %3,1'ini, Hıristiyanlar'ın ise %14'ünü oluşturduğunu belirtmektedir.[243]

Resim 4.1. Harita üzerinden Suriye'nin etnik ve dini dağılımı

Yazar David W. Lesch, Sünnilerin toplam nüfus içindeki oranını %75'e çıkarırken, Hıristiyanların oranını yüzde 10'a indirmiştir.[244]

Yazar Flint Leverett, onaylanmış oranları farklı kılan demografik iç içe girmişliği ortaya koymaktadır. Çünkü din ve ırk olguları Suriye toplumunu oluşturan gruplar üzerinde ittifak edilen bir veri değildir. Örneğin Kürtler nufusun %9'unu teşkil ederken, Çerkezler, Türkmenler ve Ermeniler de bu orana dâhil edilmektedir. Bunların Müslüman olma oranı, ırk ve milliyetlerine göre değişmektedir.

Arap çoğunluğa gelince, tek blok altındaki uyumunu azaltan mezhepler vardır. Sünnilerin %74'ünü Araplar, %8'ini Kürtler oluşturmaktadır. Arapların %16'sı ise Şiiler, Nusayriler, Dürzi ve İsmaililer'den oluşmaktadır.[245]

Beşar Esad, cumhurbaşkanlığını üstlendiğinde modern bir devlet inşa etmeye çalışan açık, medeni bir insan görünümüyle ortaya çıkmıştır. Konuşmalarında özellikle ekonomik düzeyde benimsediği reform ve kalkınma sürecini hiçbir zaman ihmal etmemiştir.

[243] Mahmud Şâkir, *Sükkanu'l-âlemi'l-islâmî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1976), s. 28.
[244] David W. Lesch, *Suriye-Sukûtu memleketi'l-Esed,* çev. Endavân Bâsil (Beyrut: Şirketü'l-matbaât littevzi' venneşr, 2014), s. 75.
[245] Flynt Leverett, *in heriting syria bashar's traial by fire,* (Washinton: Brookings institution press), s. 19.

Uluslararası Kriz Yönetim Grubu tarafından yayınlanan bir raporda, Esad'ın, hükümetine bankacılık ve yabancı sektör üzerindeki kırk yıllık devlet tekelinin sona erdirilmesi için adım atma ve hükümete yabancı yatırımı teşvik edecek ve gelir tekelleri ve imtiyazlar üzerindeki kontrolü kolaylaştıracak yasalar çıkarma ve devlete ait işletme ve kurumların bağımsızlığını artırmaya yönelik çabaları artırmak için çalışma talimatı verdiği belirtilmiştir.

Nitekim özel okullar ve özel üniversiteler de dâhil olmak üzere bazı eğitim reformları gerçekleştirmiş ve bütçeden bahsedilmeği en az otuz yıl olmuşken alışılmadık bir şekilde hükümet tahmini devlet bütçesini açıklamıştır. Temmuz 2003'te açıklanan kararlarda olduğu gibi siyasi değişimin işaretleri de vardır. Bu karar, partiye bağlı kurumların ve üyelerin günlük uygulamalardan (devlet politikası) tamamen uzak durması ve kurumların iç işleyişine müdahale etmekten kaçınmasını gerektirmektedir.[246]

Yumuşama sadece ekonomik alanda değil, aynı zamanda ürkek de olsa siyasi alanda da gerçekleşmiştir. Bu bağlamda özgürlüklerin genişletildiği, genel tartışmaların yapıldığı forumlar ve resmi olmayan toplantılar yapılmıştır.

Eylül 2000'de birkaç aydın, 1963'te uygulanan olağanüstü hal ve sıkıyönetim uygulamasının kaldırılması için çağrıda bulundukları ve tüm siyasi tutsakların serbest bırakılmasını ve siyasi sürgünlerin ülkeye alınmasını talep ettikleri bir "resmi bildiri" imzalamışlardır. Onlar ayrıca basın ifade özgürlüğü hakkını ve kamu yaşamının dayatılan güvenlik kısıtlamalarından kurtarılmasını talep etmişlerdir. İmzacılar arasında, modern Arap edebiyatının önde gelen yazarları sayılan Sadık el-Azm ve Abdurrahman Münif gibi kültürel ve sosyal seçkinler yer almıştır. Hemen ardından entellektülel ve mütefekkirlerden oluşan 1000 kadar aydın, daha da ileri giderek, özgür seçimler ve Baas Partisi'nin iktidardaki hâkimiyetine son verilmesi çağrısında bulunmuştur. Muhalefet partileri de daha aktif hale gelmişlerdir. Suriye Müslüman Kardeşleri ise Mayıs 2001'de, modern ve demokratik bir devletin kurulması ve siyasi şiddete son verilmesi çağrısında bulunan bir Ulusal Bildiriyi Londra'da yayınlamıştır. Milliyetçi ve Marksist sol partiler, hukukun üstünlüğü, demokrasiye geçiş ve

[246] et-*Takrîr,* Lilmecmûati'd-Duveliyyeti Limualeceti'l-Ezmât, 24 Nolu.*; Suriye fî Ahdi Beşşar: Tahaddiyyâtu's-siyâseti'dâhiliyye,* eş-Şarku'l-Evsat, 11 Şubat 2004, s. 14.

yargının bağımsızlığı gibi konularda tartışma ve diyaloglar gerçekleştirmiştir. Bu toplantılarda Baasçı olmayan Riad Seif ve Mamoun al-Homsi gibi parlamento üyeleri de yolsuzluğu sona erdirecek ve daha fazla sivil özgürlükler sağlayacak gerçek reformlar ve önlemler lehinde konuşmuşlardır.[247]

Siyasi durgunluk uzun sürmemiş ve açılan özgürlük kapıları hızla kapanmış ve Şubat 2001'den itibaren Esad rejimindeki üst düzey yetkililer, eylemcileri bir "sömürge hareketinin" ortaya çıkmasını kolaylaştırmakla suçlamaya başlamışlardır. Rejimi ayakta tutan sembol kurum ve şahıslar, yeni bir muhtıra ile muhaliflere saldırmış ve onları devlet kurumlarının itibarını zayıflatmak, bozmak ve otoritenin prestijini baltalamakla suçlamışlardır. Hükümet, yayınlarda sansürü artırmış, siyasi faaliyetlere, özellikle dış dünyayla iletişime sıkı kısıtlamalar getirmiş ve önemli isimleri tutuklamıştır. Ayrıca yayınlarla ilgili yeni yönergeler ve talimatlar yayınlayarak, "ulusal güvenliğe", toplum birliğine, ordunun güvenliğine ve Suriye ile olan uluslararası bağlara, ülkenin onuru ve prestijine, ulusal ekonomiye zarar verebilecek her türlü bilginin basılmasını yasaklamıştır. Bu yasakları ihlal edenleri, üç yıl hapis ve 20bin ABD dolarına kadar para cezası ile tehdit etmiştir.[248]

Suriye'deki iktidar, özellikle Irak'ın işgali ve İsrail'in Lübnan ve Gazze'de ürettiği bölge savaşlarından sonra, temelde güçsüz olan muhalif sesleri sahada takip etmek için bir bahane bulmuştur. Esad'ın temsil ettiği devlete karşı çıkan her ses, direnişe ve bölgedeki Arap halklarına verdiği destekle Suriye'nin ulusal duruşunu baltalamayı hedefleyen bir sestir. Dolayısıyla, Beşar Esad'ın iktidarından sonra ortaya çıkan muhalefetin, kendisini demokratik ülkelerin muhalefeti gibi niteleyen herhangi bir etkisi olmayan, yumuşak bir güce sahip olan ve Cumhurbaşkanının şahsından uzakta, sınırlı kapsam dışında örgütlenmesine veya muhalefet etmesine izin verilmeyen kişisel bir muhalefetten başka bir şey olmadığını söyleyebiliriz.

Beşar Esad'ın başlattığı ekonomik yumuşamanın sadece kağıt üzerinde olduğuna ve kısa sürede daralıp kaybolan siyasi yumuşama gibi başarılı olmadığına inananlar vardır. Yazar David W. Lesch, Beşar Esad döneminde Suriye'de servetin adaletsiz dağılımından bahsetmiştir. Zenginlik, sosyo-ekonomik seçkinleri temsil eden azınlık

[247] *Suriye fi Ahdi Beşşar,* s. 14.
[248] *Suriye fi Ahdi Beşşar,* s. 15.

bir grubun elindedir ve bu seçkinler, rejim tarafından sağlanan desteğe bağlıdır. Bu seçkinler, yatırımın içinden geçtiği ekonomik sistemin görünen yüzüdür ve bu seçkinler, herhangi bir sadakatsizlik belirtisi gösterirse veya her şeyi kendisi için güvence altına alan rejimi zor durumda bırakan davranışlarda bulunursa konumunu kaybedebilir.[249]

Lesch ayrıca sistemin ekonomik yapısını ve bunun sonucunda çoğunluğa göre azınlığın zenginleştiğini ve bu azınlığın sistemle siyasi ve ailevi bağlantıları nedeniyle büyük ayrıcalıklar elde ettiğini söylemektedir.

Esad'ın kuzeni Rami Mahluf, ülkenin tüm ekonomisinin fiili hakimi ve yöneticisidir. Onun adı altında memur ve gözlemci olarak küçük tüccarlar ve işadamları vardır. Mahluf ile birlikte Suriye ekonomisindeki önemli sektörlerin tekelleşmesine katılan eski savunma bakanının oğlu Firas Talas da bulunmaktadır. Bu, 2010 yılında Suriyelilerin %30'unun yoksulluk sınırının altında ve %11'inin temel ihtiyaçların karşılanması seviyesinin altında kalmasına neden olan bir durumdur.

Suriye, 2010 yılı yoksulluk endeksinde, 178 ülke arasında 127. sırada yer almıştır. Bireysel düzeyde yolsuzluk -Lesch'in dediği gibi- neredeyse her şey için rüşvet verilmesi gereken bir yaşam biçimi haline gelmiştir.[250]

Merkezi İstatistik Birimi tarafından Suriye'deki yoksulluk hakkında düzenlenen bir raporda sonuç olarak, 2003-2004 yıllarında yaklaşık 2 milyon Suriyeli'nin (nüfusun %11.4'ü) gıda ve diğer temel ihtiyaçlarını karşılayamadığı tesbit edilmiştir. Suriye'de toplam yoksulluk 5,3 milyon kişiyi kapsayacak şekilde %30'a yükselirken, yoksulluk genel olarak kırsal alanlarda kentsel alanlardan daha fazla yayılmıştır (kırsal alanlarda %62).

Farklılıkların çoğu bölgeseldir. Yoksulluğun oranları, derinliği ve şiddeti kuzeydoğu bölgesinde (İdlib, Halep, Rakka, Deyrezor ve Haseke), hem kırsal hem de kentsel

[249] Lesch, *Suriye-Sukûtu Memleketi'l-Esed,* s. 21.
[250] Lesch, *Suriye-Sukûtu Memleketi'l-Esed, s. 89-91.*

alanlarda artmıştır. Güney bölgesi, düşük; Orta ve kıyı bölgesi ise orta düzeyde yoksulluk ile karakterize edilmiştir.[251]

Beşar Esad dönemindeki ekonomiyi, güvenlik ve askeri yönle irtibatlı harcamalarla açıklayabiliriz. Esad ve rejimi, kendisini rejimin dar çemberine adamış olmasının olumsuzluğunu dikkate almadan sahada kendilerini güçlendiren ekonomiye büyük önem vermiştir. Ekonomi, askeri güçle birlikte, rejimin güçlendirmeye çalıştığı güvenlik projelerine mutlak kontrol ve sürekli destek anlamına gelmektedir. Böylece devletin imkânları tamamen güvenlik güçleriyle ve askeri hizmetlerle meşgul olan rejimin kontrolünde olacaktır.

Esad bir açılım politikası ilan etse bile, sahadaki gerçekler bunun tam tersi olmuştur. Her muhalif sesi takip eden sıkı güvenlik kıskacı vardır ve bunu başarmak, vatandaşlık ve eşitlik talepleri gerçekleştirmek için 2004'de ayaklanan Kürtler'e yapılanlar bunun tanıklarıdır.

Gösteri yapan Kürt bölgelerine güvenlik ve ordu gönderilerek protestolar doğrudan ortadan kaldırılmıştır. İzin verilen özgürlük, cumhurbaşkanlığı veya kendi kaderini tayin hakkı söz konusu olduğunda durmuştur. Esad'ın mesajı, kaderinize sizin için karar verebilecek birisinin sadece kendisi olduğudur.

Allen George, Esad dönemindeki Suriye'yi, güvenlik servislerinin iç içe girdiği ve istihbarat servisleri bayrağı altında toplandığı bir polis devleti olarak nitelendirmiştir. Sayılarına gelince, George'un dediği gibidir.

> *"Belki 65 bin memur, bunun yanında binlerce yarı zamanlı işçi, bazı işbirlikçiler, muhbirler ve polis vardır. Suriye'nin nüfusu 2001'de 16,7 milyon olduğuna göre, her 257 Suriyeliye bir gizli polis düşmektedir. Suriyelilerin % 59,5'i on beş yaşın üzerindedir. Sadece yetişkinleri sayarsak, her 153 Suriyelinin bir gizli polisi vardır."*[252]

Suriye, kendisinden önce başkaldıran Arap Baharı ülkelerinden farklı değildir. Bu ülkelerin halkları, sıkı güvenlik ve askeri kurumların diğer kurumlar üzerindeki egemenliğine dayalı bir siyasi sistemle yönetilmektedirler. Öte yandan sosyal adaletin yokluğu ve neredeyse siyasi özgürlüğün olmamasının yanı sıra, ayaklanan

[251] Heba el-Leysi ve Halid Ebû İsmail, *el-Fakr fi Suriya 1996-2004 (1996-2004 tarihlerinde Suriye'de Yoksulluk),* Haziran 2005. 2005 المكتب المركزي للإحصاء (cbssyr.sy)
[252] Allen George, a.g.e., s. 4.

ülkeleri çevreleyen yolsuzluk vardır. Suriye devriminde medya aktivisti olan Ahmed Okla'nın bize söylediği gibi, Suriye de bu ülkelerden biridir.

> *"Suriye, cumhurbaşkanının kararları ile korunan çeteler tarafından yönetilen hayali bir ülkedir. Ekonomi çetesini cumhurbaşkanının kuzeni yönetmektedir, askeri çeteyi ise kardeşi ve onun ailesi. Bize gelince, sadece Beşar Esad'ı savunan vatandaşlarla eşit fırsatlarda olmayı düşünemeyiz. Bizim orduya ya da emniyet güçlerine katılma hakkımız yoktur. Şayet orduya katılabilirsek de, rütbelerimiz onlarınkiyle aynı olmayacaktır. Ülkenizde ve aileniz arasında yedinci sınıf vatandaş olduğunuzu hissettiğinizde bu durum binlerce devrimin gerçekleşmesi için yeterlidir."*[253]

Şeyh Sariye er-Rufâi hatıralarında Suriye'deki yöneticileri, hatta Beşar Esad'ı, reform önlemleri alma ihtiyacı konusunda nasıl uyardığını anlatmaktadır:

> *"Devrimin (sevre) başlamasından iki ay önce devlet, ülke genelinde siyasi, ekonomik ve sosyal durumu düzelterek sorunu çözmediği takdirde gemiyi batıracak bir selin geleceği uyarısında bulundum ve onlara; "Adaletsizliği ortadan kaldırmazsanız ve yolsuzluğu bitirmezseniz, bir ateş kuru ile birlikte yaşı da yakar. Çünkü ülkelerini saran adaletsizlik nedeniyle Arap dünyasında isyan eden birçok ülke vardır. " dedim."*[254]

er-Rufai, Beşar Esad'ın kendisine *"Bazı sözleriniz kışkırtıcı olarak anlaşılabilir"*, dediğini, kendisinin de ona: *"Bu sizin ve bazı güvenlik görevlilerinin yorumudur. Benim yorumum ise, meseleyi büyük felaket gelmeden önce düzeltmektir.*" dediğini aktarmıştır.[255]

Bütün bu nedenler, belki de Arap Baharının odak noktasının Suriye olmasına ve Suriye'deki çatışmanın bunun üzerine bir mücadeleye dönüşmesine ve daha önce ortaya çıkan Arap ülkelerinde olaylara denk olarak devrimin patlak vermesine neden olmuş olabilir.

Suriye'nin güneydeki Dera vilayetinde başlayan olaylar, plansız bir devrim (sevre) projesine doğru ilerlemeye başlamıştır. Orada bazı çocukların okul duvarlarından birine "Sıra sende doktor" ve "Kahrolsun doktor" gibi sloganlar yazmıştır.[256]

Dera Askeri Güvenlik Şube Başkanı ve Beşar Esad'ın kuzeni Atıf Necip'in okul duvarına yazı yazan çocukları tutuklayarak Suriye'yi tarihindeki en uzun savaşa sürükleyeceğini kimse beklememiştir. Bu, özellikle Atıf Necip'in, şehrin ileri gelenlerinden oluşan delegasyonu aşağılaması ve çocukları serbest bırakma

[253] K1, Kişisel Görüşme, 15 Temmuz 2021.
[254] Sariye er-Rufâi, *Müzekkerât fî zemeni's-sevra (Devrim Zamanındaki Hatıralar),* Mekebetu'l-Usratı'l-arabiyye, İstanbul, 2020, 1/8.
[255] Sariye er-Rufâi, *Müzekkerât fî zemeni's-sevra, 1/8.*
[256] Lesch, *Suriye-Sukûtu Memleketi'l-Esed,*

taleplerini reddetmesinden sonra, ilde büyük bir protesto dalgasına yol açmış, birkaç gün sonra ise çocukların birçoğu öldürülerek ailelerine teslim edilmiştir.[257]

Gösteriler Baniyas, kıyı kenti, Humus, Şam ve İdlib'in köyleri başta olmak üzere diğer şehirlerde de patlak vermiştir. Rejim, göstericilerin öfkesini sindirmek için ülke ileri gelenleriyle bir araya gelme politikası izlemeye çalışmış, ancak güvenlik güçleri ve ordu, Dera vilayetindeki Ömer Camii'ne baskın düzenleyerek ve onlarca protestocuyu öldürerek askeri çözüme devam etmiştir.

Şeyh Sariye er-Rufâi, cumhurbaşkanlığı tarafından protestoculara aracılık etme görevine şöyle değinmiştir*: "Onlara yardım ettik ve protestocuları gücendirmemeye söz vererek oturma eylemlerini kırmada yanlarındaydık. Bu yüzden onlardan hiçbirisi öldürülmemiş ve işkence edilmemiştir."*[258]

Bütün bunlardan sonra, halk cumhurbaşkanından öfkesini yatıştıracak ve coşkusunu dizginleyecek bir söz beklerken Esad, halkına hitaben 30 Mart 2011'de yaptığı bir konuşmayla protestonun başlamasını ancak iki hafta geciktirebilmiştir.

Esad, tolerans gösterilemeyecek olan vatan güvenliğinden kendisinin sorumlu olduğunu ilan etmiş ve adını açıklamadığı dış güçleri Suriye'de olup bitenlerin arkasında olmakla suçlamıştır. Esad bu güçleri, devlette kargaşa yaratmak için kullandıkları yöntemlerden dolayı zeki, fakat halk olarak Suriye'yi seçtikleri için aptal olarak vasıflandırmıştır.[259]

Esad, kahkahalarla dolu uzun konuşmasının sonunda, bağımsızlık sonrası Suriye'nin gücünü, karşı karşıya kaldığı ve aştığı krizleri aktararak isim vermeden protestoculara bir mesaj vermiştir. Bu nedenle, krizlere büyük bir güven ve mücadeleyle göğüs germeleri gerektiğini söylemiştir.

Esad konuşmasında her türlü sükûnet olasılığını havaya uçurduysa ve dinleyicilerine ve askeri güçlerine bu krizle yüzleşmeleri talimatını verdiyse, kaçınılmaz zaferi teyit ettiyse, o zaman zaferden başka seçenek yoktur.

---

[257] Sariye er-Rufâi, *Müzekkerât fî zemeni's-sevra, 1/8.*
[258] Lesch, *Suriye-Sukûtu Memleketi'l-Esed, s. 9.*
[259] AL Jadeed News, "Hitabu'r-Reis es-Suri Beşar el-Esed fi Meclisi's-Şa'b", *youtube,* Erişim 30 Mart 2011. https://youtu.be/S89q-tVZp0o.

Esad'ın konuşması, sadık protestocuları ve protesto için dışarı çıkanları hayal kırıklığına uğratmıştır. Esad'ın konuşmasına ilk tepki, konuşmanın hemen ardından meydanlara yayılan gösteriler olmuştur. Güvenlik güçleri göstericilerin karşısına çıkmış ve birçok kişinin ölümüne neden olan gerçek mermiler kullanarak eylemlerini engellemiştir.

Protesto hareketleri artmaya başlamış, üniversitelere ve okullara ulaşmıştır. Onlarla birlikte güvenlik güçlerinin göstericilere müdahalesinin görüntüleri ortaya çıkmıştır. Nisan 2011'de Şebbiha, Baniyas kentine bağlı el-Beyda köyünün meydanında kelepçeli vatandaşları ayaklar altına almış ve başlarının üzerinde "Sadece Allah, Suriye, Beşar" diye slogan atmışlardır.[260]

Protestolar, Levant'ın kıdemli akademisyenlerini de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu akademisyenler, gerginliğin tırmanışından sorumlu tuttukları rejime 1 Ağustos 2011'de açıklama göndermemiş, rejimden gösterilerde tutuklanan bütün herkesi serbest bırakma sözünü yerine getirmesini talep etmiştir (Bkz. Ek No. 2).

Protestocularla uğraşmanın zulmünü gösteren yaygın videolar, barışçıl hareketi sürdürme kararlılığını artırmıştır. Aktivistler, Aralık 2011'de genel grev ve sivil itaatsizlik çağrısında bulunmuştur. Çok geçmeden askeri güçle karşılaşmışlar ve grevciler grevi bitirmek ya da dükkanları yakmak arasında seçim yapmak zorunda kalmışlardır. Bu grev kararı, Aralık 2011 ile Ocak 2012 arasında 85.000'den fazla işçinin sınır dışı edilmesine ve 187'den fazla fabrikanın kapatılmasına yol açmıştır.[261] Uluslararası insan hakları örgütleri harekete geçmiş ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nin on yedinci özel oturumu 23 Kasım 2011'de yapılmış ve oturumda şu ifadelere yer verilmiştir:[262]

> *"Suriye Arap Cumhuriyeti'ndeki kötüleşen durum, İnsan Hakları Konseyi'ni Mart 2011'den bu yana iddia edilen insan hakları ihlallerini araştırmak için bağımsız bir uluslararası soruşturma komisyonu kurmaya sevk etmiştir. Eylül ayının sonundan Kasım 2011'in ortasına kadar komite, Arap Devletler Birliği, İslam İşbirliği Teşkilatı, STK'lar, insan hakları savunucuları, gazeteciler ve uzmanlar dâhil olmak üzere tüm bölgesel kuruluşlara üye devletlerle toplantılar yapmıştır. Komisyon, asker ve güvenlik güçlerinden kaçan kişiler de dâhil olmak üzere, insan hakları ihlallerine ilişkin iddia*

[260] Hisam Adnan eş-Şahne, *Suriye fî ahdi âileti'l-Esad,* Merkezu Ümmiyye Lilbuhûs Ve'd-Dirâsâti'l-Istirâticiyye, (Umman: Dâru imâr linneşr ve't-tevzi'), 2015, s. 39.
[261] Şahne, *Suriye fî ahdi âileti'l-Esad, s. 42.*
[262] el-Cemiyyetu'l-âmme lilümemi'l-müttehide Meclisu Hukûki'l-insân. A/HRC/S-17/2/Add.1 23 Kasım 2011.

edilen 223 mağdur ve tanıkla görüşmüştür. Bu raporda komite, çocuk hakları ihlalleri de dâhil olmak üzere yargısız infaz, keyfi tutuklama, zorla ortadan kaybetme, cinsel şiddet ve işkence gibi her türlü uygulamayı belgelemiştir. Komisyon tarafından ulaşılan kanıtların çoğu, bu ağır insan hakları ihlallerinin, Mart 2011'de protestoların başlamasından bu yana Suriye ordusu ve güvenlik güçleri tarafından işlendiğini göstermektedir. Komite, bu dönemde Suriye Arap Cumhuriyeti'nin çeşitli yerlerinde insanlığa karşı suç işlenmesinden ciddi şekilde endişe duymaktadır. Komisyon, Suriye Arap Cumhuriyeti Hükümetini, meydana gelen ağır insan hakları ihlallerine bir an önce son vermeye, bu ihlaller hakkında bağımsız ve tarafsız soruşturmalar başlatmaya ve failleri adalete teslim etmeye çağırmaktadır."

Rapor, Suriye rejimini açıkça kınamıştır. Rejimin uzun süredir uluslararası delegasyonlardan sakladığı ve sorulduğunda çoğu zaman yalanladığı uygulamaları ortaya çıkartmıştır.

Suriye'de kan ve ölüm sahneleri hiç bir Cuma günü eksik olmamıştır. Göstericiler, o gün en kalabalık insan topluluğu olmasından da faydalanarak Cuma namazından sonra gösteri yapmak için dışarı çıkmışlardır. O günlerden biri olan 19.04.2011 tarihinde Humus'ta yüzlerce şehir sakini, el-Sa'a Meydanı'nda oturma eylemi düzenlemiştir. Bu eyleme Rejim güçleri aşırı şiddetle karşılık vermiştir. Hava Kuvvetleri İstihbarat ajanlarından Albay Abdülhamid İbrahim, ateş etme emri vermiş ve aynı emir, Askeri İstihbarat Başkanı'nın Kuzeni Albay Hafız Mahluf tarafından protestoculara gerçek kurşun sıkmak için başlatılmış ve birkaç dakika içerisinde 200'den fazla protestocu öldürülmüştür.[263]

Arap ve uluslararası bağlantılar, durumu kontrol altına almak için harekete geçmiştir. Ahmet Davutoğlu Ağustos 2011'de Esad ve Dışişleri Bakanı Velid el-Muallim ile görüşmek için Şam'a gitmiştir. Lübnanlı gazeteci Sami el-Kelib'in aktardığına göre toplantı saatlerce sürmüştür. Davutoğlu bu uzun görüşmede Esad'a *"Sayın Başkan, dünyanın herhangi bir ülkesiyle bir sorununuz varsa buna karşı yanınızdayız ama halkınızla sorununuz varsa aynı tutumu alamayız, halkınızı ikna etmek zorundasınız."*[264] demiştir. Esad ise, *"Bir güvenlik çözümümüz yok, buna hiçbir zaman inanmadık."* sözleriyle bakanı teyit etmiştir.[265]

Esad'ın Davutoğlu'na karşı siyasi manevrayı benimsediği açık görünmektedir. Çünkü kameralar önünde gerçekleşen görüşmeden önce yaşanan katliamlara ve cinayetlere

[263] Şahne, *Suriye fi ahdi âileti'l-Esad,* s. 41.
[264] Sami el-Kelib, *el-Esed beyne'r-rahîl ve't-tedmîri'l-menhec* (Beyrut: Dâru'l-Fârâbî, 5. Baskı, 2016), s. 224.
[265] Kelib, *el-Esed,* s. 227.

rağmen güvenlik çözümünü kullandığını reddetmiştir. Görünen o ki Esad, Suriye'nin içinde, özellikle Türkiye için stratejik bir derinlik oluşturan şehirlerin büyük bir bölümü üzerinde etkin olan önemli müttefik komşusu Türkiye'yi kaybetmek istememektedir. Sonuç olarak Esad, yaşanan ihlallerin tırmandırılması ve kabul edilmesinin, Suriye arenasında silah ve kan dili hâkim olmadan önce çok güçlü olan Türkiye-Suriye ilişkilerinin bir yıkım aracı olacağını anlamıştır.

Arap Birliği, acil ve hızlı bir çözüme ulaşmak için çaba göstermeye devam etti ve 16.10.2011 tarihlerinde Arap Birliği'nin bakanlarından oluşan bir heyet, Beşar Esad ile bir görüşme yapmış, ardından 30.10.2011 tarihinde Doha'da bir görüşme daha yapılmıştır. Rejim heyeti de dâhil toplantıya katılanların mutabık kaldığı bir karar düzenlenmiştir. (Bkz. Ek No. 3)

Mutabık kalınan kararda her türlü kaynaktan gelen bütün şiddet olaylarını durdurması, tutuklularının serbest bırakılması, tüm silahlı göstericilerin sokaklardan ve ilçelerden geri çekilmesi ve medyanın ve Arap Birliği'nin durumu yakından incelemesine izin verilmesi yer almıştır.

Bu anlaşmada, rejimin göstericileri öldürmediği, ancak içlerinde onları öldüren davetsiz misafirler olduğu, daha sonra güvenlik güçlerinin bir yandan protestocuları diğer yandan güvenlik güçlerini hedef alan bu silahlı adamları öldürdüğüne dair sürekli tekrarladığı anlatısının Arap Birliği tarafından ilk kez onaylandığı görülmektedir.

Belki rejim, şiddetin tek bir kaynaktan değil, birkaç kaynaktan geldiğini kabul eden Arap ülkeleriyle diplomatik bir tur daha kazanmıştır. Beşar Esad'ın daha önceki birçok görüşmeden sonra 03.06.2012 tarihinde yaptığı konuşmada kendi kabulüne göre, barışçıl gösterilerin başlamasından sonraki yedi ay boyunca barışçıl gösterilerin devam etmesine rağmen durum giderek kötüleşmiş ve ölü sayısı artmaya devam etmiştir. Daha önceki birçok görüşmeden sonra, gösterilerin barışçıl olduğunu inkâr etmiştir.[266]

[266] shaamnews21, "Hitabu er-Reis Beşar Esed", *YouTube*, (Erişim 3 Haziran 2012).

2012-2014 yılları arasında Suriye'de bulunan ve rejim güçleri tarafından tutuklanıp sınır dışı edilen Wall Street Journal muhabiri Amerikalı gazeteci Sam Dagher, ülkedeki durumu şöyle anlatmıştır:

> *"Durum artık sadece kurşun yaralarıyla ilgili değildir. Rejim muhalif bölgelere karşı tank, füze ve ağır silahlar kullanmıştır. Olay, devlet hastanelerinde tedavi altına alınan yaralıların tutuklanması ya da ölümüyle sonuçlanması noktasına gelmiştir."*[267]

Rejimin askerleri ve güvenlik güçleri, protestocu vatandaşlara işkence yapmakla, askeri üniformalarını giymekle, cep telefonlarıyla ne yaptıklarını, gözetimsiz ve hesapsız bir şekilde fotoğraflamakla övünmüştür. Suriye'de çözüm imkânsız hale geldikten sonra bunları belki de insanları korkutmak için yaptıklarından gurur duyarak yayınlamışlardır.

Videolardan birinde, bir gösteriye katılan bir adamın tekmelendiği, çiğnendiği, sopayla dövüldüğü ve bir askerin, hain olarak nitelendirdiği protestocuya *"Özgürlük mü istiyorsun senin ilahın kim, hayvan?"* dediği ve Beşar'ın bir resminin önünde diz çökmesini istediği görülmektedir.[268] Bu video, Esad'ın her zaman tekrarladığı, Esad ordusunun vatandaşın başında durduğu halde silahlı çetelerin devletle karşı karşıya geldiği anlatılarının ve özgürlük talebiyle alay ettiği sözlerinin kınanması bağlamındadır.

Bu video -Sam Dagher'in belirttiği gibi- halkın öfkesini kışkırtmış ve onları Beşar'a karşı silahlı bir isyana itmiştir. Beşar'ın destekçilerine göre, el-Arabiye, el-Cezire ve Batı medyasının hepsi yalan söylemektedir. Oysa gerçek sadece Suriye devlet medyasından ve rejimin kendi varlığını garanti altına alan anlatısını benimseyen Lübnan, İran, Irak ve Rus kanallarından aktarılmaktadır. Protestoların hepsinin uydurma olduğunu ve el-Cezire gibi kanalların Katar'ın başkenti Doha'da göstericilerle Suriye şehirlerinden modeller inşa etmek için göstericilerle birlikte çalıştığını söylemektedir.[269]

Haksızlığa ve diktatörlüğe karşı halkın birliğinde ısrar eden göstericiler, halkın birliğini vurgulayan sloganlar atmış ve *"Birdir, Suriye halkı birdir"* diye bağırmışlardır. Göstericilerle birlikte Hristiyan, Nusayri ve Kürt muhaliflerin de

---

[267] Sam Dagher, *Assad or we burn the country* (Newyork: Little, Brown and Company, 2019), s. 129.
[268] still there, "Benken Hürriyyet (özgürlük istiyorsun)", *YouTube*, (Erişim 9 Haziran 2011).
[269] Dagher, *Assad or we burn the country*, s. 129.

katıldığı bu sloganlar, azınlıkları sindirmeye çalışan Esad rejimini öfkelendirmiştir. Bu yüzden Esad onlara, olup bitenin terörizm olduğunu, onu bırakırlarsa hepsini ortadan kaldıracaklarını düşündürmüştür. Bu nedenle göstericiler 20 Mayıs Cuma gününe kürtçe özgürlük anlamına gelen "Azadi" ve 17 Haziran Cuma gününe de Fransızlara karşı savaşan Nusayri lider "Salih el-Ali'nin Cuma günü" adını vermişlerdir.[270]

Olaylar hızlanmış ve uluslararası açıklamalar yoğunlaşmıştır. Çünkü her gün akan kanın durdurulması mümkün olmadığı için Esad'ın gitmesi çağrısında bulunulmuştur. Arap Devletler Birliği durumu düzeltmek için bir kez daha harekete geçmiş ve sahayı izlemek için bir komite heyeti göndermiştir. Ancak, bu heyet, şiddetin tırmanması nedeniyle varış için istenen hedefe ulaşamadan geri çekilmiştir.

Bu komitenin üyelerinden biri de insan hakları savunucusu Dr. Enver Malik, komitenin başarısızlığından sonra şunları söylemiştir:

> *"Uluslararası bir komite olarak, General Asif Şevket, İçişleri Bakanı Muhammed eş-Şiar Tümgeneral Ali Memluk ve diğer ordu generalleri gibi Esad rejimindeki yetkililerle yaptığım görüşmeler sayesinde rejimin sivil mahallelerin ağır silahlarla bombalanması, hapishane ve hastanelerdeki tutuklulara ölünceye kadar işkence yapılması, kadın ve kız çocuklarına tecavüz edilmesi ve kanunla cezalandırılan diğer suçlarla kendini gösteren baskıcı uygulamalarını takip ettik. Onlardan halk gösterilerine yönelik en ufak bir barışçıl niyet sezmedim. Aksine hepsi, Suriye halk devrim günlerinin geçmesiyle çarpıcı biçimde artan bir gaddarlıkla, tamamen güvenlik seçeneklerini düşünmektedirler."*[271]

Baskı, orduda toptan ayrılmalara yol açmış ve Suriye'de ordudan ayrılan ilk subaylardan biri, onlarca yoldaşı ile Hür Subaylar Hareketi'ni kuran Yarbay Hüseyin el-Hermus'tur. Kendisi Suriye istihbaratı tarafından Türkiye topraklarından kaçırılmış ve Seydnaya Hapishanesi'nde işkence altında ölmüştür.[272]

Savaşın başlarında ordudan ayrılan asker ve subaylarla çok sayıda görüşme yaptık ve onlara ayrılma sebebini sorduk. Mustafa Cundi ayrılma nedeninin "insanlarla karşı karşıya gelip onlara ateş açma konusunda zorunlu tutulması" olduğunu söylerken, Dokuzuncu Tümen'de görev yapan Said ise, ayrılma nedeninin "orduda Nusayri subaylara tanınan mezhepsel ayrımcılığın yanı sıra göstericileri vurmayı reddettiği

---

[270] Adam Baczko vd, *Civil war in syria - Mobilztion and competing social order*, (y.y.: Cambridge University Press, 2017), s. 75.
[271] Şahne, *Suriye fî ahdi âileti'l-Esad*, s. 5-6.
[272] David L. Phillips, *Front line syria from revolution to proxy war*, I.B. Tauris, s. 106.

için bir subay tarafından sahada idam edilen asker arkadaşını görmesi" olduğunu belirtmiştir.

Olayların başlangıcında Dera, İdlib, Guta, Hama ve Humus'taki protesto bölgelerindeki askerleri, halkla doğrudan karşı karşıya gelmeleri için, "oğullarınız sizi öldürüyor." görüntüsü ile halkın karşısına çıkmaya mecbur tutmuşlardır.

Hava Kuvvetleri Komutanı Mustafa Ferhat ise, bize ordudan ayrılma sebeplerini şöyle anlatmıştır:

> *"Pilot kursunda 96'sı Nusayri, sadece biri Sünni olmak üzere 97 pilot vardı. Bu kendi başına ayrılmak için yeterlidir. Rejimin savaştaki ihlalleri ise çoktur. Sivillerin evlerine baskın yapmak, baskın esnasında onlara ve mallarına el koymak, onlara maddi ve manevi işkenceler yapmak, namuslarını aşağılamak ve lanetlemek ordudan ayrılmamı hızlandıran sebeplerdendir. Bütün bunlar, güvenlik güçlerinin silahlarıyla ve izinsiz girdiği ailenin gözleri önünde yaşanmış ve olay doğrudan vatandaşları öldürmeye dönüşmüştür. Bize Uluslararası Ceza Mahkemesi önünde sorumlu olduğunu söyledi ve Beşar Esad'ı bundan haberdar etti. Sadece Cuma günü göstericileri vurmak için gelen bir keskin nişancıyı bölüğümüze getirdiler. Ayrıca İsyancı köyleri ve şehirleri vurmak için uçakların kullanılma emrinin verildiği kararı okudum. Ertesi gün, ailemi kaçırmayı ayarladıktan sonra kaçtım. Çünkü kaçan askerle akraba olan herkes tutuklanma ve tasfiye riski altında olacaktır. Sırf benimle akraba olduğu için İdlib'e giderken reşit olmayan yeğenimin tutukladığını ve bugüne kadar geri dönmediğini ve tutuklanmasının üzerinden on yıl geçtiğini düşünün."*[273]

Aşırı güç kullanımı sonucu ordudan ayrılmalar devam edince Albay Riyad el-Esad önderliğinde Özgür Suriye Ordusu kurulmuştur.

Amacı göstericileri korumak ve güvenlik güçlerine ve orduya karşı koymak olduğu için bu ordu kısa sürede silah ve parayla desteklenmiştir. Esad, aşırılıklarıyla tanınan yüzlerce siyasal İslamcı tutsağı serbest bırakarak protestoların militarizasyona dönüştürülmesinden yararlanmaya çalışmıştır. Bu İslamcılar, farklı bir ideolojiye sahip silahlı İslami grupların oluşumunun çekirdeğini oluşturmuştur. Esad görünüşe göre devrimi İslamlaştırmak istemiştir.[274]

Rejim güçlerinin cinayetlerinde şehirlerin başını Humus çekmiştir. Esad bir yandan askeri çözümü durdurma sözü verirken, bir yandan da protestoları durdurmak için orduya serbest bırakmıştır. Askeri kararı Esad'ın kendisi almıştır. Gazeteci Sam Dagher, eylemcilerden birinin Asıf Şevket'den Baba Amr Mahallesi'nin

[273] K2, Kişisel Görüşme, 21 Mart 2021.
[274] Rodolph Klement-Revolucion Siria, *İniciativa anarquista desde la prision de koridalos,* Grecia, s. 12; Jean Marie Qvemener, *Bachar al-assad en lettres de sang*, Plon, 2017, s. 58.

bombalanmasını durdurmasını ve en azından ağır yaralıları tahliye etmesini istediğinde Asıf'in "yönetme yetkim yok." demekten başka seçeneği olmadığını bildirmiştir.[275]

Ordu kurumundan ayrılma, sadece halkın bazı fertleri için değil, özellikle de eğitim olmak üzere diğer kurumlara da uzanan bir ayrılmadır.

Bunda üniversite hocalarının da payı vardır. Özgür Halep Üniversitesi Rektörü Dr. Abdulaziz Dağîm ile görüşmemizde rejimin yönettiği Halep Üniversitesi'nden ayrılma nedenini bize aktarmıştır. O bize, Esâd rejiminin akademik profesörler istemediğini, daha çok onu destekleyen, alkışlayan ve onu protesto eden öğrencileri tutuklamaya katılan adamlar istediğini söylemiştir. Ayrıca şunları eklemiştir:

> *"Öğrenciler, küçük düşürücü bir şekilde yurt odalarından çıkarıldı ve istihbarat görevlilerinin gözetiminde, üniversiteden silahlı çalışanlar yanlarında duruyordu. Birkaç hafta sonra ansızın birkaç öğrenci tutuklandı. Oğlum da dâhil yüzlerce öğrenciyi hapishanelere götürdüler, orada bir güvenlik görevlisi onunla konuşmamı engelledi."*

Esad rejiminin verdiği cezayla ilgili de doktor bize şunları söylemiştir:

> *"2012'de köyümü basan suçlular evimi ve çocuklarımın evlerini yaktı. Bölgemiz özgürleştirildikten sonra misket bombalarıyla evlerimizi bombaladılar. Hala onların şarapnellerinin bir kısmını vücudumda taşıyorum."*[276]

Bir ortaokulun müdürü olan Abdullah Îdo, rejimin isyan bölgelerindeki eğitim görevlilerini kendi deyimiyle onları casusa çevirmek ya da tutuklamak gibi nedenlerle çağırması üzerine artık can güvenliğinin kalmadığını anlayarak rejime bağlı eğitim sistemini insani nedenlerle terk ettiğini anlatmıştır. Onun gibi okulu bırakıp işsiz kalan yüzlerce öğretmen vardır.[277]

Güvenlik çözümünün devam etmesiyle birlikte Esad, ülke içi ve dışında kendisini eleştirenleri ikna etmeye çalışmış ve 27 Şubat 2012'de 1973 anayasasını değiştirmiştir. En önemli değişiklik, sadece Baas Partisi'nin devlete ve topluma önderlik etmesine yetki veren 8. maddenin kaldırılmasıdır. Yeni anayasadaki aynı

[275] Dagher, *Assad or we burn the country,* s. 130.
[276] K3, Kişisel Görüşme, 16 Mayıs 2022.
[277] K4, Kişisel Görüşme, 16 Mayıs 2022.

madde ise iktidarın demokratik olarak oylama yoluyla kullanıldığı siyasi çoğulculuk ilkesine dayanmaktadır.[278]

İdrak Araştırma Merkezi'nden uzmanlar, en göze çarpan değişiklikler hakkında şu yorumları yapmıştır:

> *"84. madde, cumhurbaşkanı adayının yaşını, 1973 anayasasında olduğu gibi kırk yaşına döndürmüştür. Çünkü bu yasa başkanlığın Beşar'a devredilebilmesi için 34 yaşa indirilerek değiştirilmiştir. Bu maddede, aday için, kesintisiz en az on yıl Suriye'de ikamet etmesi gerektiği şart koşularak cumhurbaşkanlığına aday olabilecek daire daraltılmıştır. "Muttasıl" (kesintisiz) şartında çıkmaz vardır. Çünkü Suriye dışında ikamet eden herhangi bir rakibin veya vatandaşın göreve gelmesine engel teşkil etmektedir. 88. madde, 1973 anayasasından farklı olarak cumhurbaşkanının görev süresinin sadece bir kez yenilenmesini şart koşmaktadır. 155. madde Beşar'a -"mevcut" kelimesinin ifade ettiği şekilde- ek yeni bir yetki vermektedir. Bu kelime bu maddeye uygun olarak dâhil edilmeyen şeyleri içerisine almaktadır. Bu kipin, Beşar Esad'ın mümkün olduğu kadar uzun süre iktidarda kalması için kullanıldığı açıktır.*
> *117. madde, 1973 anayasasının cumhurbaşkanına mutlak dokunulmazlık verme açısından yaptıklarının yerini almaktadır. Ayrıca 140. maddede cumhurbaşkanının, yedi üyesi cumhurbaşkanı tarafından atanan Yüksek Anayasa Mahkemesi'nde yargılanacağı hükmü yer almakta olup, bu hüküm 1973 Anayasası'nda aynen yer almaktadır.*
> *Bunun yanında 97., 98., 100., 103. ve 105. maddeler başkana sınırsız yetkiler vermektedir ki bu da 1973 anayasasının yetkileriyle aynıdır. Bunun etkilerinin elbette yargının istifası ve kuvvetler ayrılığı meselesi dâhil çeşitli yönlere yayılacağı büyük bir anayasal dengesizlik oluşturmaktadır."*[279]

Temmuz 2012'de, halk protestolarının patlak vermesinin hemen ardından kurulan ve en üst düzey asker ve güvenlik güçlerinin yer aldığı Kriz Hücresi'nin bombalandığı haberi Suriyelileri şaşırtmıştır. Saldırıda Savunma Bakanı Davud Raciha, Ulusal Güvenlik Şefi Hişam Bahtiyar, Başkan Yardımcısı ve eski Savunma Bakanı Hasan Türkmânî'nin de aralarında bulunduğu ve istihbarat şefi Hafız Mahluf'un yanı sıra Esad'ın kayınbiraderi Asıf Şevket'in de aralarında bulunduğu isimler hayatını kaybetmiştir. Esad'ın kardeşi toplantıya katılmazken, operasyonu kimin gerçekleştirdiğine dair çelişkili açıklamalar yapılmıştır.

Bazıları, toplantıya katılanlardan birinin şahsi korumasının intihar saldırısı olduğunu söylerken, başka bir aktarıma göre ise harekatı Livau'l-İslam üstlenmiştir. Yine Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) da sorumluluğu üstlendiğini ilan etmiştir. Bu arada, Suriyeli bir diplomat, İran'ı ve kendisine karşı bir darbe hazırlığında olduklarını

[278] Heyetu't-tefâvuzi's-Sûrîyye el-Lecnetu'd-Düstûrî, "Dustûru'l-Cumhûriyyeti'l-arabîyyeti's-Sûrîyye 2012", (Erişim 6 Eylül 2021).
[279] *ed-Desâtiru'l-muteâkibe fî Suriye*.

anladıktan sonra şahsen onları tasfiye ettiğini söyleyerek Beşar'ı şahsen suçlamıştır.[280]

Son derece korunaklı bir güvenlik alanında patlama meydana gelmesi, son tezi tercih etmemizi sağlıyor ki bu tez ise Esad'ın onları tasfiye ettiğidir. Livau'l-İslam sahada hiçbir varlığı olmayan kağıt üzerinde bir isimdir. ÖSO'nun harekatı sahiplenmesine gelince, muhalefetin popüler kuluçka makinesini ÖSO'nun büyük ülkelerin yapamadığı operasyonları gerçekleştirebilecek kapasitede olduğu konusunda yanıltmak amacıyla sahiplenmiştir. ÖSO, başkent Şam'ın en güvenli yerine girmesini sağlayacak istihbarat ve askeri güce sahip değildir. Suikasti rejimin yaptığına dair iddiamızın kanıtına gelince, rejime bağlı ordu ve silahlı kuvvetlerin, bombalama nedeniyle çatışma alanından uzaklaşan en güçlü liderlerinin kaybından kaynaklı sahada etkilenmemiş olmasıdır.

Esad'ın yüzlerce siyasal İslamcı mahkumu serbest bırakması olaylarda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Suriye'nin sınırlarını aşan ve halkının özgürlüğünü savunan farklı pankartlar ve cihatçı sloganlarla silahlı gruplar ortaya çıkmıştır. Esad, bununla, üyeleri muhalif subay ve askerlerden oluşan ÖSO tarafından temsil edilen ve Esad'ın askeri güçlerini yok eden silahlı muhalefeti ve akrabalarını öldüren Esad'dan intikam almanın bir yolu olarak Özgür Ordu'yu bulan muhalif sivilleri dağıtmak istemiştir.

Hassan Abûd'un Esâd hapishanesinden serbest bırakılmasının ardından kurduğu İslami hareket olan Ahraru'ş-Şam ile 2012 yılında İslamcı pankartlar çıkmaya başlamıştır. Hareket selefî İslamcı erkeklerden oluşmuştur. Hareket birkaç yıl boyunca silahlı muhalefete liderlik etmiş ve silahlı muhalifleri Hama ve İdlib bölgelerinde "İslami Cephe" adı altında birleştirmeyi başarmıştır.[281] Aynı zamanda, Esad'ın birçok İslamcı arasından serbest bıraktığı Suudi Arabistanlı Zehran Alûş liderliğindeki İslam Ordusu, Şam'da büyük bir güçle aktif hale gelmiştir. Hatta Zehran Alûş Nusayri çetesinin liderinin konvoyunu hedef alacağını deklara ederek, onları yerlerinden çıkararak Esad'ın konvoyunu hedef almıştır.[282]

[280] Phillips, *Front line syria from revolution to proxy war,* s. 101.
[281] Phillips, *Front line syria from revolution to proxy war,* s. 113.
[282] Dagher, *Assad or we burn the country,* s. 170.

Ayrıca el-Nusra Cephesi de mevcuttur. Resmi olarak Ocak 2012'de bu adı alan el-Nusra o zamanlar hala "Irak İslam Devleti" olarak bilinmektedir.

el-Nusra Ebu Muhammed el-Cevlani takma adıyla tanınan otuzlu yaşlarında olan Ahmed eş-Şer'a tarafından Dera'dan yönetilmiştir. 2003 yılında ABD öncülüğündeki işgalin başlangıcında Suriye rejimi tarafından Irak'a gönderilenler arasındadır.

Daha sonra tutuklanan el-Cevlani, Suriye istihbaratıyla işbirliği yaparak Irak'a savaşçıları yönlendirmek için Suriye'ye geri dönmüştür. el-Nusra Cephesi, yabancı savaşçıların gelişi için verimli bir zemindir. el-Nusra, büyük şehirlerde düzenlenen en az kırk intihar saldırısının sorumluluğunu üstlenmiştir. Çoğunlukla istihbarat adamlarını ve Suriyelileri öldüren rejim güçlerini hedef almıştır.[283]

IŞİD'in varlığı sadece Irak ile sınırlı kalmamıştır. Örgüt Haziran 2014'te Deyrizor şehrinin yanı sıra üç Irak şehri, Halep, Humus'un kırsal kesimleri ve Rakka'daki bir çok köy ve kasabayı kontrol altına almıştır. 29 Haziran 2014'te Bağdadî, Halep'ten Diyala'ya kadar uzanan bir bölgenin halifesi olduğunu ilan etmiştir.[284]

IŞİD, rejimin ve PYD güçlerinin yanı sıra Özgür Suriye Ordusu'nun da topraklarını ele geçirmeye devam etmiş ve 2015 yılına kadar Palmira ve Doğu Eyaleti'ndeki petrol ve gaz sahaları da dâhil olmak üzere Suriye topraklarının %50'sinde kontrolünü ele geçirmiştir.[285]

Silahlı İslami grupların ortaya çıkışına, aralarındaki ideolojik farklılığın yanı sıra birçok suistimal ve ihlal eşlik etmiştir. Bu da onları kendi aralarında uzun bir savaşa sürüklemiştir. Bu durum vatandaşların yerinden edilmesinde büyük rol oynamıştır. Böylece Esad, her zaman terörün arkasında olduğunu düşündüğü halk protestolarına siyah model sunmayı başarmıştır. İslamcılar tarafından kaldırılan ilk pankarttan bu yana, Suriye'de yaşananların bir devrim değil, daha çok büyük ülkelerin arkasında durduğu terörizm olduğu konusunda onları uyarmak için kendisine ve müttefiklerine tabi olan medyayı, Batı'ya yönlendirmeye başlamıştır. Esad, Jane Maria'nın görüşüne

[283] Dagher, *Assad or we burn the country*, s. 153.
[284] Phillips, *Front Line Syria From Revolution To Proxy War*, s. 37.
[285] Qvemener, *Bachar Al-Assad En Lettres De Sang*, s. 94.

göre, "İslami barbarlar" karşısında kendini medeniyetin "koruyucusu" olarak sunmaktadır.[286]

Rejim ve destekçileri, çatışmayı, yabancı tarafların istismar etmeye çalıştığı Sünni dini aşırılıkçılığına karşı Suriye'deki dini çoğulculuğun bir savunması olarak tasvir ederken, muhalefet bunu, Nusayri mezhepçi yapısı, kendisini Suriye topraklarında hüküm süren Sünni İslam'a şiddetle düşman kılan bir rejime karşı bir mücadele olarak tasvir etmiştir.[287]

Esad, gazeteci Sam Dagher'in Suriye savaşını yayınladığı sırada aktardığı ifadelere göre bile, yeni İslamcılar için tüm kontrol yollarını kolaylaştırmıştır. Esad, Irak'a denk gelen Suriye'nin doğusunda petrolün bol olduğu şehirleri IŞİD'e devretmiştir. 2013'ün başlarında ÖSO ve ılımlı grupların Halep'te kendisine baskı yaparak güçlenmesiyle Beşar'ın İslamcı aşırılık yanlılarına bırakmaya karar verdiği bölge, Deyrizor, Haseke ve Rakka valiliklerini içeren geniş bir çöl bölgesidir.

Ya'rubiyye sınır kapısından sorumlu Suriye subayı, *"Ordudan destek istedim ama kabul etmediler"* demiştir. Suriyeli subay, Şam'daki komutanlarına mevzisini koruyabileceğinden emin olduğunu, ek birlikler gönderilinceye kadar saldırganlarla mücadele edebileceğini önermiştir. Ancak, Şam liderlerinin emirleri kesindir: *"Şimdi git!"* Hatta Suriye rejimi, Suriye subaylarını ve askerlerini sınır kapısından çıkarmak için Bağdat'taki müttefikleriyle bile anlaşmıştır. 48 saat sonra Rakka Valiliği ve Rakka olarak da adlandırılan idari merkezi de benzer şekilde teslim olmuştur.[288]

IŞİD, baş kesip insan yaktığı videolarını yayınlayıp övünmeye başlayınca, yaygın medya Esad'ın lehine dönmeye başlamıştır. Ağustos 2014'te örgüt, Amerikalı gazeteci James Foley'in kafasının kesildiğini gösteren bir video yayınlamıştır. Eylül ayında Stephen Sotloff'un ve 13 Aralık'ta İngiliz Yardım Görevlisi David Haines'in infazına dair videolar yayınlayarak gösterilerine devam etmişlerdir. Örgüt bununla da yetinmeyip rejime karşı savaşan ÖSO gruplarına karşı savaşıp muhalif Hazm

[286] Qvemener, *Bachar Al-Assad En Lettres De Sang*, s. 69.
[287] Wimmen Heiko, "*Syria's path from civic uprising to civil war*", Carnegie Endowment for internatiönal peace, 22 November 2016. (visited- 2 on 29 November 2016): http://goo.gl/DoKx7k
[288] Dagher, *Assad or we burn the country*, s. 167-168.

Hareketi'ne saldırmıştır. 5 Nisan 2015'te örgüt Filistinli sığınmacıların yaşadığı Şam yakınlarındaki Yermuk kampını da ele geçirmiştir.[289]

İslami grupların ortaya çıkmasıyla birlikte Esad, iç sahada kartları karıştırarak gösterileri bitirmeyi başarmıştır. Artık Suriye'de, iç çatışmadan onun üzerinden yapılan çatışmaya geçilmiştir. İran destekli Şii milislerin ortaya çıkmasıyla başlayıp, Sünnilere bağlı milislerle devam edip, yabancı güçlerle son bulacak şekilde Suriye yabancı milislerle dolmuştur. Bütün bu yabancı güçler binlerce kilometre uzakta olmasına rağmen Rusya gibi Suriye'nin ulusal güvenliğini koruduğunu iddia etmektedir.

IŞİD'e karşı bir koalisyona önderlik eden ve bunun için onlarca ülkeyi seferber eden Amerika Birleşik Devletleri (ABD), hareketin başlangıcında var olan İran ve milisleri, PKK'nın yanı sıra bazı güçlerle birlikte yer alan Fransa, milyonlarca mültecinin yükünden kurtulmak için terör yuvalarının yakın olduğu sınırlarını güvence altına almak istediğini söyleyen Türkiye ile Suriye semalarını bombalama ve yıkım tatbikatı için bir eğitim kursuna çeviren İsrail bu yabancı güçlerden bazılarıdır. Sonu önceden kestirilemeyen yeni bir çatışma başlamıştır ve tek kaybeden Suriye halkıdır. Ölümler, her sabah gazetelerde ve televizyon kanallarındaki haberler arasında okunan bir sayı haline gelmiştir: *"Suriyeliler ve Suriyelî mülteciler öldürüldü"* ve *"Suriyeliler denizde boğuldu."* Dünyada dönüp dolaşan konuşmalar, geri dönüşlerini güvence altına alacak çözümler hakkında konuşulmayan mültecilere dair bir konuşma haline gelmiştir. Bütün bu güçlerden sonra Suriye'de yaşananları iç savaş değil ancak Dünya savaşı olarak isimlendirebiliriz. ÖSO, rejimin ordusuna kıyasla askeri güçlerinde fark olmasına ve uçaksavar silahı tedarik etmelerinin yasak olmasına rağmen, Suriye topraklarının yüzde 70'ini kontrol etmeyi başarmıştır. ABD, İngiltere ve Fransa'nın desteği, gece görüş gözlüğü, iletişim ekipmanı ve ölümcül olmayan askeri yardımla sınırlıdır.[290]

ÖSO, basit yetenekleriyle, sınırların dışından gelen hava ve öldürücü silahlara sahip Şii güçlerinin yanı sıra -göreceğimiz gibi- İranlı uzmanlar, teknisyenler ve askerler tarafından desteklenen rejim ordusu üzerinde ilerleme kaydetmeyi başarmıştır.

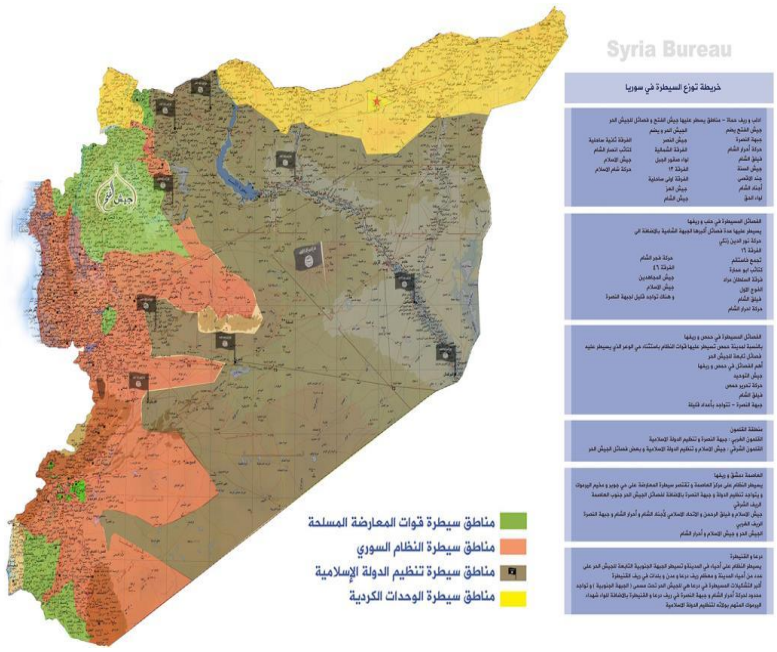
[289] Phillips, *Front line syria from revolution to proxy war,* s. 135.
[290] Dagher, *Assad or we burn the country,* s. 155.

Aceleyle ortaya çıkan İslamcıların sahaya girişiyle geri çekilmişlerdir. Bu durum Rusların ve diğer uluslararası güçlerin iç işlerine müdahelesine bir bahane teşkil etmiştir. Böylece iç çatışma daha kanlı ve daha ölümcül bir duruma dönüşmüştür.

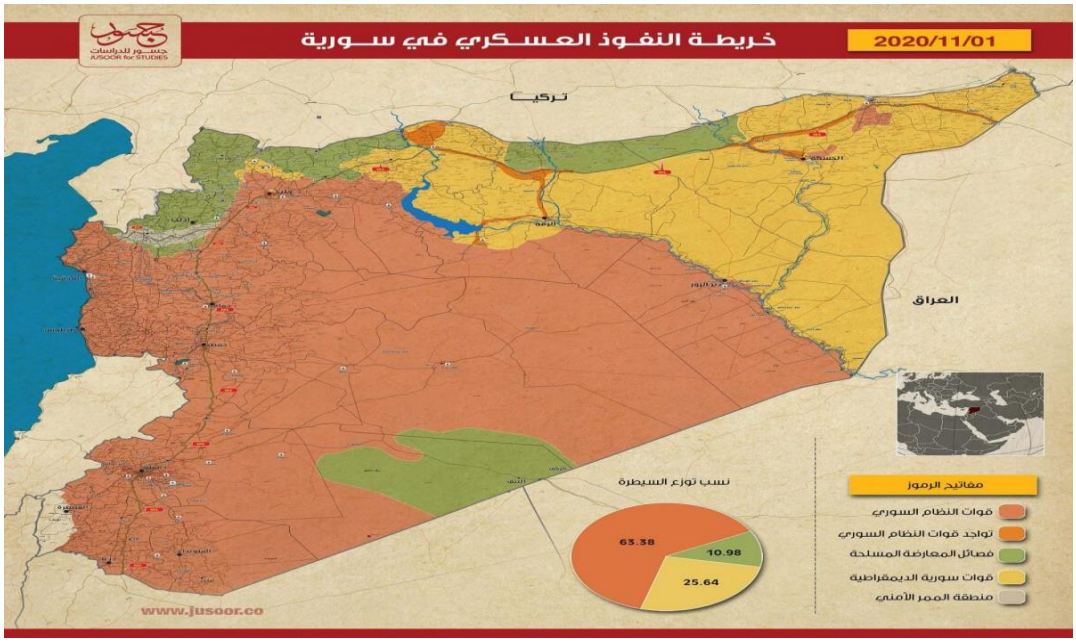
Resim 4.2. 2013 yılında Suriye'deki nufûz (kontrol) haritası.

El-Cezire'nin web sitesinden alınan fotoğrafta, yeşil renk ÖSO, kırmızı renk rejim güçlerine ait bölgeleri, mavi renk ise çatışma alanlarını göstermektedir.

Resim 4.3. Özgür Suriye Ordusu aleyhine IŞİD'in geniş alanları kontrol ettiğini siyah renkle gösteren 2014 yılına ait bir harita.

Harita ayrıca Kürt Koruma Birimlerinin birçok bölgeyi kontrol altına aldığını, ÖSO'nun kontrol ettiği alanın ise küçüldüğünü göstermektedir.

Resim 4.4. IŞİD'in yenilmesi ve Rus müdahalesinin ardından ortaya çıkan 2020 nufûz haritası. (Fotograf https://jusoor.co/ar sitesinden alınmıştır.)

Yeşil renk, Türkiye sınırında eksik bir şerit haline gelirken, rejim güçlerine ait kırmızı rengin Suriye'nin yarısından fazlasını kontrol ettiği anlaşılmaktadır. Turuncu renk ise Kürt partilere aittir.

4.2. Esad Güçlerinin ve Askeri Milislerin Demografik Değişimdeki Rolü

Bu başlık altında, Esad rejimi ve müttefiklerinin demografik değişimi sağlamak için yaptığı katliamlar ve hava bombardımanı ile başlayan ve belirli bölgelerde yaşayanların sürgün edilmesini gerektiren anlaşmalarla biten tabloyu ortaya koyacağız.

Esad babasından sadece yönetimi değil, ordunun ve güvenlik hizmetlerinin mezhepleştirilmesi meselesini de devralmıştır.

Esad'ın, babasının standartlarını fazlasıyla aştığını söyleyebiliriz. Esad, özellikle 2011'de hareketin başlamasıyla birlikte artık Nusayri olmayan subaylara güvenmemiştir. Savunma Bakanlığı görevini göstermelik olarak bir Sünni subaya veren babasının geleneğinden ayrılmıştır. Diğer taraftan ileride anlatacağımız üzere Esad'ın asker bakanları arasında Nusayrilerle birlikte Hıristiyanlar da vardır.

Nusayrilerin hassas askeri okullara koşul veya kısıtlama olmaksızın daha ziyade atama ile seçilmelerinden kayırıldıkları açıktır. Akademik araştırmacı Hişam Ebu Nasîf bunu şu sözlerle açıklamaktadır:

> *"Suriye Askeri Akademisi, en önemlileri piyade, topçu ve zırhlı okullar olmak üzere on bir bölüme ayrılmıştır. Bu okullara giriş, subay öğrenciler çok istedikleri bir şeydir. Çünkü bu okullar Suriye ordusuna yüksek seçkin liderler yetiştiriyordur. Tümen ve Kolordu Komutanları gibi kıdemli subaylar, büyük ölçüde piyade, topçu ve zırhlılardan gelmektedir. Bu, bu okullardan mezunun olan herkesin gelecekte önemli bir konumu garanti ettiği anlamına gelmez, ancak diğer okul mezunlarının orduda liderlik pozisyonlarına ulaşma şanslarının çok daha zayıf olduğu kesindir. Burada, subay öğrencilerin uzmanlıklarını kendilerinin seçmediğini ve piyade, topçu ve zırhçı okullara kimin gireceğini belirlemede notların veya pratik yeterliliğin önemli olmadığını belirtmekte fayda var. Basitçe, askeri okul komutanlığı, askeri okuldaki herhangi bir okula hangi subayın kaydolacağına karar verir. Bu sistemin sonuçlarından biri, üç seçkin okula her yıl giren grupların % 90'ının Nusayrilerden oluşmasıdır. Nusayri olmayan öğrenciler, akademik başarılarına bakılmaksızın diğer okullara dağıtılır. Bu taktik, Nusayrilerin ordudaki önemli muharebe pozisyonları üzerindeki kontrolünü pekiştirir ve Nusayri olmayanları ise daima düşük rütbede tutar."*[291]

Esad, subaylara devlet parasından ikramiyeler ve onurlarını sağlamak için onları diğerlerinden ayıran ayrıcalıklar sunarak ordunun mezhepleşmesini tamamlamaya devam etmiştir.

Yazar Hızır Hazur, bu ayrımcılıklardan bazılarını şöyle açıklamaktadır:

> *"Subayların, rütbeleri gereği, tüm devlet dairelerini yönetebileceğinden, hizmetlerinden sıradan vatandaşlar için geçerli olan herhangi bir kısıtlama veya koşul olmaksızın yararlanabileceklerinden bahsedilmektedir. Esad, asker oldukları gerekçesiyle diğer vatandaşlardan üstün tutmak için onlara apartmanlar yaptırmıştır. Hazur diyor ki: Zahiyatul-Esad, en büyük askeri konut kompleksi olan kuzeydoğu Şam'da ortaya çıktı. Böyle bir sistem nasıl çalışır? Suriye dilinde "Dahiya" olarak bilinen bu yerleşke, subaylara Şam'da mülk sahibi olma fırsatı sunmuştur. Subayların çoğu yoksul kırsal geçmişlerden geldiğinden, başkentte bir ev sahibi olmak onların mali imkanlarının ötesindedir. Askeri konut projeleri onlara sosyal ilerleme fırsatı vermiştir. Ancak, subay ve ailelerinin varoşlarda yaşadığı yerel topluluk, onları daha geniş Suriye toplumunun geri kalanından ayıran ve rejime bağımlı kılan farklı bir kimliğin ortaya çıkmasını kuvvetlendirmektedir."*[292]

Böylece Esad sıradan vatandaşlardan ayrı ve bağımsız bir kurum oluşturabilmiş ve vatandaş bu kurumun kendi dünyasından veya algılarından olmadığını, daha ziyade, görünürde bir sebep olmaksızın, ayrı tutulduklarını ve üstünlüklerini görebilmeleri için halk arasında oluşturulan bir kurum olduğunu hemen hissetmişlerdir. Böylece

---

[291] Hişam Ebu Nasîf, *Mazlûmiyyetu'z-zubbatü's-sünne fi'l-kuvvâti'l-müslihati's-Sûriyye*. (y.y.: Mavkiu'c-Cumhuriyyeti, 2016)

[292] Hızır Hazur, "*Getto" Zubbati'l-Esed: Limazâ lâ yezâlu'l-ceyşu's-sûrî mûliyân (y.y.:* Merkezu Carnegie, *2015).* https://bit.ly/38GUs4Y.

savaşın değil, vatandaşları sadakat ve mezhebe göre gruplara ve sınıflara ayırmanın getirdiği yumuşak demografik değişim gerçekleşmiştir.

Hassas güvenlik kurumları, daha önce Sünni bir savunma bakanına (Mustafa Talas) ve bir güvenlik görevlisine (Ali Memluk) güvenmesine rağmen artık rejime ihanet edemeyen bir topluluk olan Nusayrilerin elindedir. Bu Sünni sembollerin varlığına rağmen Nusayriler, tüm başkenti korumada mevzilerde, Özel Kuvvetler, Dördüncü Tümen ve Cumhuriyet Muhafızlarında hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Ayrıca Beşar Esad, Nusayrileri Şam'ın stratejik konumdaki belirli bölgelere yerleştirmeye çalışmıştır.[293]

2011'den sonra Esad, Nusayrilerin yönetimde olmasına büyük ölçüde ve açık bir şekilde bel bağlamış, hatta onların emekli subaylarını bile hizmete geri döndürmüştür. İmran Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından rejim ordusuna ait 2020'nin liderlik pozisyonları üzerine yapılan bir çalışmada, liderlik pozisyonlarının Suriye'deki mezhep üyeleri arasında aşağıdaki gibi dağıtıldığı sonucuna varılmıştır.[294]

Tablo 4.2. 2020'de Suriye ordusunun lider pozisyonlarındaki mezhep unsurlarının payları

Mezhep	**Yüzdelik dilim**
Sünni	% 0
Dürzî	% 0
İsmailî	% 0
Hristiyan	% 0
Nusayrî	%100

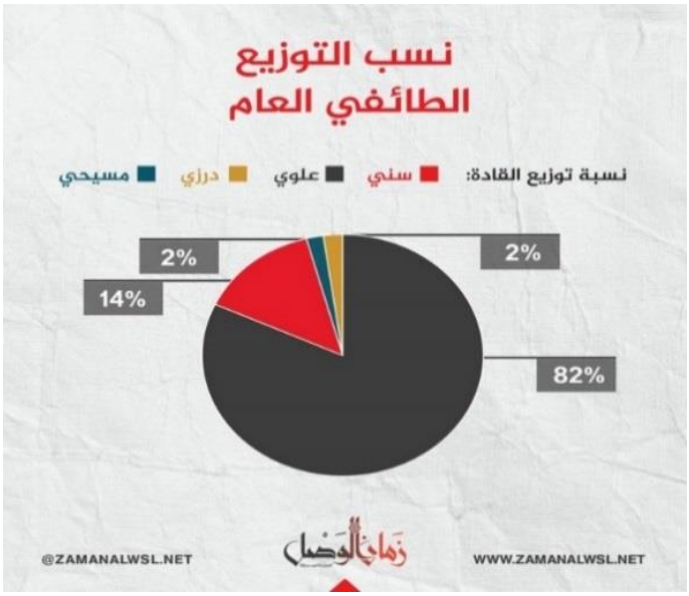
Benzer bir çalışmada Zamanu'l-Vasl Gazetesi, 2021 yılı ordusunun oluşumu hakkında bir araştırma yapmış ve bu çalışmada dokuz grupta sayılan toplam liderlik

[293] Klement- Siria, *İniciativa anarquista desde la prision de koridalos*, s. 57.
[294] Muhsin el-Mustafa, Merkezu'l-kuvve fî Ceyşi'n-Nizâm 2020 - Nehcu's-Safâ el-Alevî, Merkezu İmrân liddirasât el-istirâticiyye, 2020, s. 18.

pozisyonları 152 pozisyona ulaşmış ve mezhep unsurlarının payları şu şekilde dağıtılmıştır:[295]

Tablo 4.3. 2021'de Suriye ordusunun lider pozisyonlarındaki mezhep unsurlarının payları

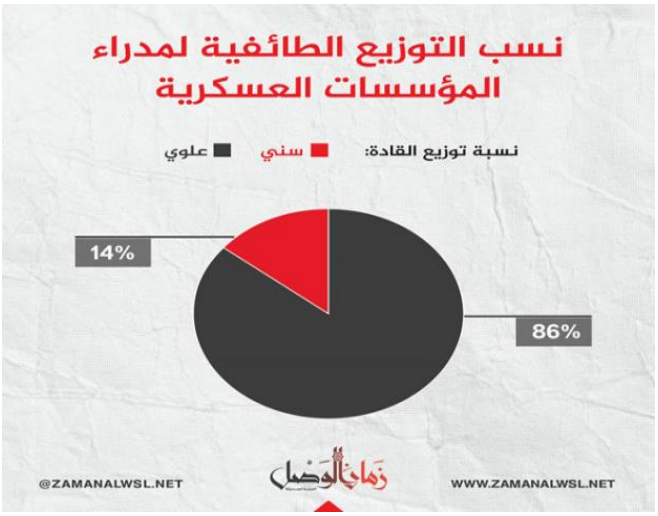
Mezhep	**Liderlik Pozisyonu**	**Yüzdelik dilim**
Nusayrî	124	%82
Sünni	22	% 14
Dürzî	3	% 2
Hristiyan	3	% 2

Resim 4.5. 2021'de Suriye ordusunun lider pozisyonlarındaki mezhep unsurlarının payları

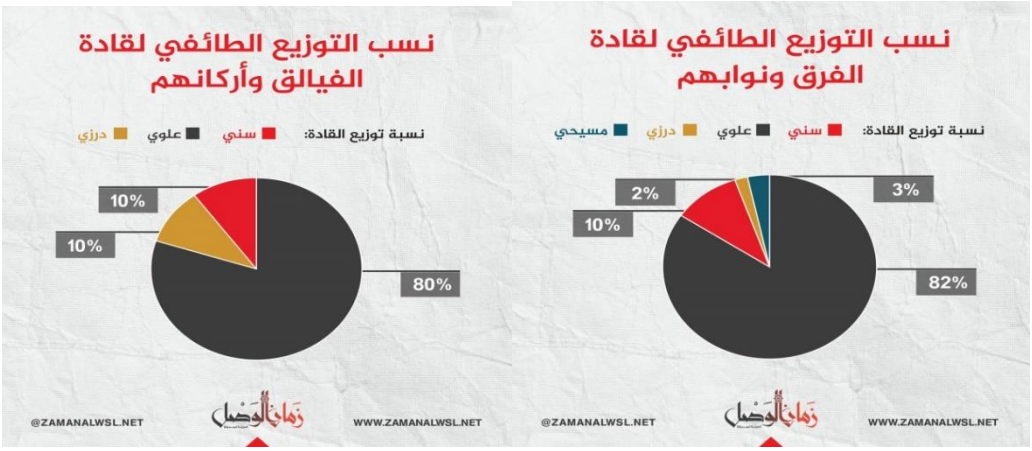
Nusayriler için siyah, Sünniler için kırmızı, Dürziler için sarı ve Hıristiyanlar için mavi renk kullanılan aşağıdaki çalışmada, askeri kurum yöneticileri için Nusayrilerin oranı yüzde 86, Sünnilerin oranı yüzde 14 olmuştur.

[295] Zamunu'l-vasl, "bi'l-erkam ve's-suver.. hakeza, "Ulunu'l-Esed" el-Ceyşu's-Suri ve cealehu "taifiyyen biimtiyaz" *youtobe*, (Erişim 6 Haziran 2021)

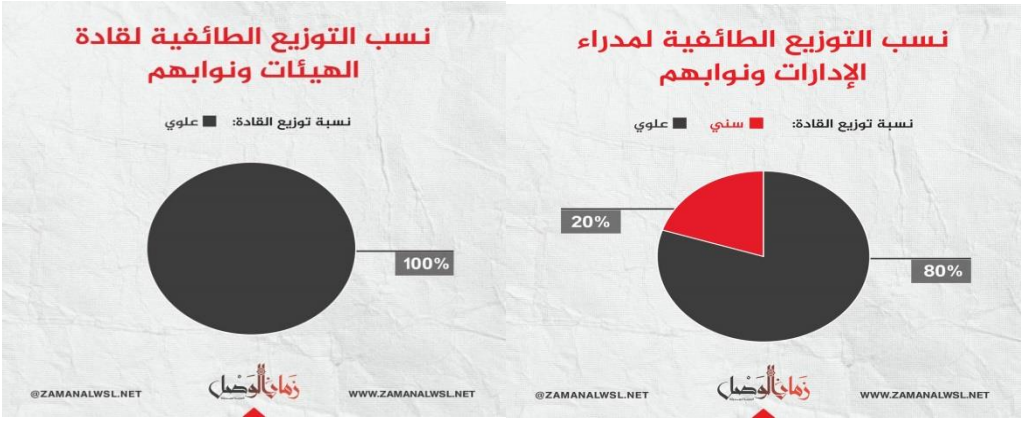
Resim 4.6. Suriyedeki askeri kurum yöneticilerinin mezhepsel oranları

Kolordu komutanlarının dağılımına göre komutanların yüzde 80'i Nusayri, yüzde 10'u Sünni ve yüzde 10'u Dürzi'dir. Askerî grupların yönetiminde Nusayrilerin % 82, Sünniler'in % 10, Hıristiyanlar'ın % 3 ve Dürziler'in oranı ise % 2 olmuştur.

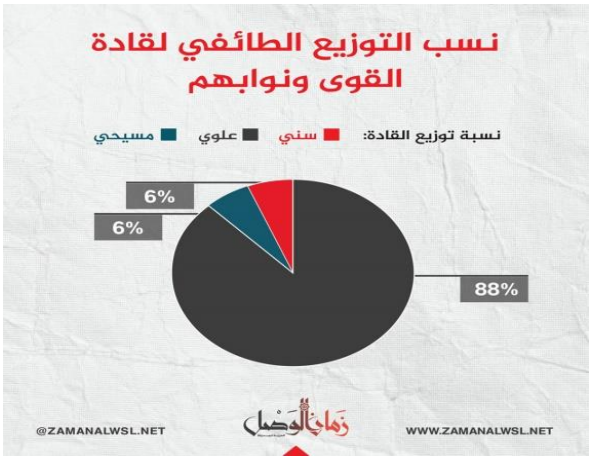
Resim 4.7. Kolordu komutanlarının mezhepsel dağılımı

Grupların liderleri ve vekilleri % 100 Nusayri, daire müdürleri ve yardımcılarının % 80'i Nusayri, % 20'i ise Sünnidir.

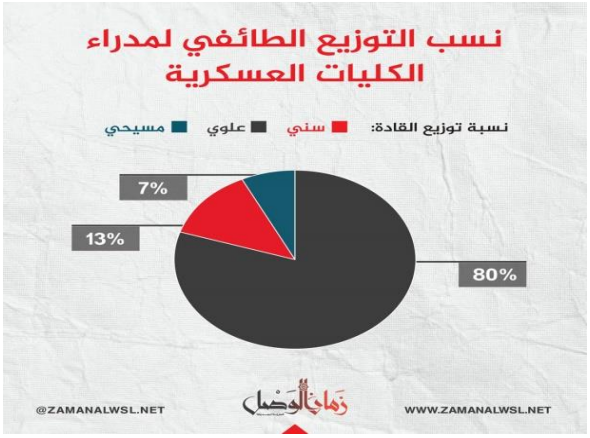

Resim 4.8. Grupların liderleri ve daire müdürleriyle ilgili mezhepsel dağılım.

Askeri okul müdürlerinin yüzdelik oranları ise Nusayriler için % 80, Sünniler için % 13, Dürziler için % 7'dir. Kuvvet Komutanlığındaki Nusayrilerin yüzdesi % 88'e çıkarken, Sünniler ve Dürzilerin her birinin yüzdesi sadece % 6'dır.

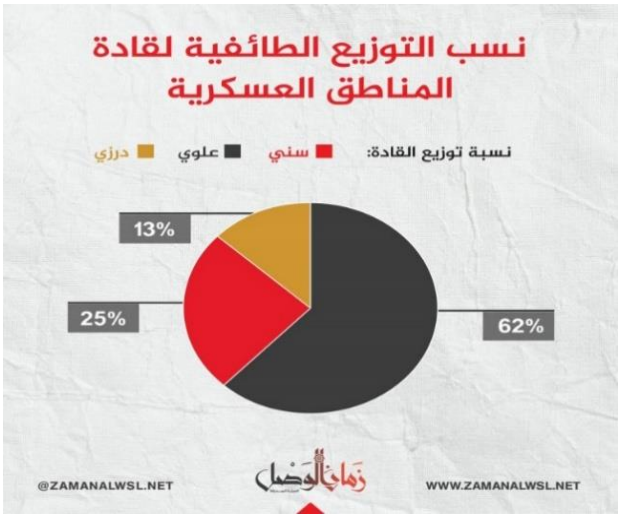

Resim 4.9. Askeri okul müdürleriyle ilgili mezhepsel oranlar.

Resim 4.10. Kuvvet Komutanlığındaki mezhepsel oranlar.

Askeri bölge komutanlığında Nusayrilerin oranı % 62, Sünnilerin oranı % 25 ve Dürzilerin oranı % 13'e ulaşmıştır.

Resim 4.11. Askeri bölge komutanlığındaki mezhepsel oranlar.

Daha önceki iki çalışmada, Suriye nüfusunun yüzdesinin ordu tarafından temsil edilmediği tespit edilmiştir. Önceki sonuçlar bazen Sünni bileşeni Dürzi azınlığa benzetirken, bu oran Nusayrilerin temsil oranının yarısına ulaşmamıştır. Nüfusun % 10'u kadar, daha önce de belirttiğimiz gibi, yani ordu bir mezhebin ordusudur ve hepsi de askerleriyle değil, liderliği ve subaylarıyla tanınan bir ordudur.

Katliamlar, sahadaki aktif güçlerin peşine düştüğü bir tür demografik değişimdir. Suriye rejimi, tüm askeri güçlerini, şehirleri ve köyleri her türlü silahla bombalamak için kullanmıştır.

Protestoların ilk günlerinden itibaren doğrudan ateş açarak veya mezhepçi bir karakter taşıyan ilçe ve köylere yönelik katliamlarla başlayan sesli ve görüntülü olarak belgelenen binlerce katliamı burada anmak yetmez. Bu katliamlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz. 2013 yılının Mayıs ayının başlarında, bir Nusayri milis grubunun takipçileri, rejimin kalesi Lazkiye'ye giden hayati bir sahil yolu üzerinde Sünni çoğunlukta bir şehir olan Baniyas'a gittiğinde, Beşar'ın milisleri, bazılarını et satırıyla olmak üzere en az 300 sivili infaz etmiştir. Türkiye şehri olan Hatay'dan Miraç Ural da vardır. Ölenlerin çoğu ise çocuk ve kadındır.[296]

[296] Dagher, *Assad or we burn the country,* s. 170.

Suriye İnsan Hakları Konseyi'nin Mart 2011 ile Şubat 2018 arasındaki mezhep katliamlarını tesbit etmek için bir buçuk yıl süren raporunda, 3.098 kişinin ölümüne neden olan en az elli katliamdan bahsedilmiştir. Bu raporda şu sonuçlara ulaşılmıştır: [297]

> *"70 silahlı muhalif savaşçı ve 531'i çocuk ve 472'si kadın olmak üzere 3.028 sivil katledilmiştir ki bu rakam sivillerin % 98'i demektir. Katliamlar şehirlere göre ise şöyledir: Humus'ta 1.040 kişinin öldüğü 22 katliam, Halep'te 416 kişinin öldüğü 8 katliam, Hama'da 197 kişinin öldüğü 8 katliam, Şam kırsalında 686 kişinin öldürüldüğü 5 katliam, Tartus'da 473 kişinin öldüğü 2 katliam, İdlib'in 35 kişinin öldüğü 2 katliam, Daraa'da 59 kişinin öldüğü 2 katliam, Deyrizor'un el-Kusur ve el-Cevze mahallelerinde 192 kişinin öldüğü bir katliam."*

Konsey, Humus'un batısındaki Hasviye köyündeki katliamdan kurtulanlarla, ayrıntılarını öğrenmek ve olanlarla ilgili ifadeleri toplamak için temasa geçmiştir. el-Hasviye köyü, o sırada Nusayrler içinde olan Humus'un eski mahallelerinden yerinden edilmiş birçok insan için bir sığınak haline gelmiştir. Köyde muhalefet için herhangi bir askeri varlık veya herhangi bir siyasi faaliyet yoktur. 15 Ocak 2013 Salı günü, yerli ve yabancı Şii milislerin desteklediği rejim güçlerinin baskın düzenlediği köyde Humus kırsalında bir Şii milis üyesinin öldürülmesine karşılık olarak 25'i çocuk 17'si kadın 108 sivilin öldürüldüğü belgelenmiştir.

Konsey tanıklarının aktardığı gibi, köydeki erkeklerin çoğunluğu tutuklanmış ve kendilerinden bir daha haber alınamamıştır. Bunun yanısıra köyde insanlar kurşuna dizilmiş, mızrak ve pala ile katledilmiş, ardından mülk, fabrika ve arabaları yağmalanıp çalınmıştır.

Çok sayıda cesedin evlerin içinde yakıldığı kaydedilmiş ve halk, cesetlerin parçalandığından ve bunların bir kısmının hayvanları kesmek için kullanılan şişlere asıldığından bahsetmiştir. Katliamdan sağ kurtulan Ebu'l-Bera'nın konseye verdiği şu ifadeyi aktarıyoruz:

> *"Bütün gün su vermek için bir boruya saklandım ve akşam ne olduğunu görmek için gizlice köye döndüm. Asi Nehri yakınındaki mezbaha alanının yakınında onlarca kadının toplandığını gördüm. Katliamın tekrarlanmasından korkarak kaçmak istediler. Evimin yakınındaki evlere sızdım, Hizam ailesine ait bir eve girdim ve hepsi kadın ve çocuk 18 cesetle karşılaştım. Kurbanlardan biri, cesedini sobanın içinde bulduğum bir*

[297] Syrıan Network For Human Rıghts (SNHR), "Maktelu 3098 şahsen beynehum 531 tıflen ala yedi'n-nizam es-Suri fi mecazira tahmilu sibğaten taifiyyeten (Suriye İnsan Hakları Konseyi, Suriye rejiminin eliyle gerçekleşen 531'i çocuk 3098 kişinin mezhep katliamları)". 16 Mayıs 2018 Çarşamba. http://snhr.org/arabic/?p=9937

bebekti. Kurbanlar arasında vücudu kurşunlarla dolu hamile bir kadın da vardı. Komşularımın çoğu idam edildi. el-Sehv ve el-Mihbânî, Diyab, Rumiyye, Arafat et-Tayyar, el-Kâbûnî ailelelerindeki kurbanlara ek olarak, sadece Za'rûr ailesinden yaklaşık 72 kişi ve Gâlûl ailesinden 22 kişi öldürüldü. Tüm cinayetler Sünni ailelere karşı işlenirken, Şii ve Hıristiyan ailelere herhangi bir zarar verilmedi. Tam tersi, öldürme ve katliama katılanların bir kısmı, bizimle aynı köyde yaşayan Şii olan el-Halabi ailesinin üyeleriydi. 200'e yakın kişi tutuklanırken, bir kısmı serbest bırakıldı, bir kısmı ise şu ana kadar cezaevlerinde olup durumları bilinmiyor. Ayrıca yağma ve mülk soygunları gerçekleşti. Evleri ve arabaları çaldılar ve Besâtîn Caddesi'nde ve mezbaha alanının yakınında tecavüz olaylarının gerçekleştiğini öğrendim."

Diğer görgü tanıkları, katliamı gerçekleştiren milisler arasında bazılarının Farsça konuştuğunu ve bazılarının ellerinde "Ya Zeynep" yazan bantlar olduğunu doğrulamıştır.

Konseyin ayrı bir raporunda, çoğu Humus'ta ve özellikle birden fazla bölgede daha sonra "SDG" olarak bilinen Özerk Yönetim güçlerinin kontrolü altındaki bölgelerde olmak üzere mezhepsel nitelikte birçok katliam belgelendi. Şimdi hükümet güçleri ve onlara bağlı Şii ve yerel milislerin işlediği bazı suçlardan sırayla söz edeceğiz.[298]

6 Aralık 2011'de Humus'ta tamamı sivil 19 kişinin hayatını kaybettiği el-Zehrâ mahallesi katliamı.

26 Ocak 2012'de 6'sı kadın ve 10'u çocuk 19 sivilin öldürüldüğü Kerem ez-Zeytûn katliamı.

7 Şubat 2012'de 4'ü çocuk 5'i kadın 14 sivilin hayatını kaybettiği as-Sebil mahallesi katliamı.

9-11 Mart 2012 Cuma-Pazar günleri arasında er-Rifa'i, el-Adaviyye ve Kerem ez-Zeytûn mahallelerindeki katliamlar. O mahalleler kuşatılıp 18 saat boyunca ağır bombardımana tutulduktan sonra müdavim milislerin saldırısına uğramıştır. Kadın cinayetleri, tecavüzleri, cesetlerin yakılması ve parçalanması belgelenmiştir. 44'ü çocuk, 48'i kadın olmak üzere toplam 224 kişi öldürülmüştür.

[298] Daha fazla belgelenmiş katliamı görmek için bir önceki bağlantı olan Suriye İnsan Hakları Ağı'nı ziyaret edebilirsiniz. Bk. Syrıan Network For Human Rıghts (SNHR), "Ebrazu'l-mecazira elleti tahmilu enmata intihakatin taifyyetin ev ırkıyyetin fi Suriya (Toplum soykırımı- Suriye'de mezhepsel veya etnik ihlal örnekleri taşıyan en belirgin katliamlar", (Erişim 13 Haziran 2015), s. 5. http://sn4hr.org/arabic/2015/06/14/4234/.

2-9 Nisan 2012 tarihleri arasında milislerin mahalleyi basıp çok sayıda aileyi evlerin içinde öldürdüğü ve yaygın tecavüzlerin gerçekleştiği, ardından sakatlama, yakma ve cesetlerin toplu mezarlara gömüldüğü Deyr Ba'lebe katliamı. Bu katliamda 21'i çocuk ve 20'si kadın olmak üzere 200 sivilin yaşamını yitirdiği belgelenmiştir. Bu katliamları, On bir genç adam vurularak öldürüldüğü 15 Mayıs 2012 Şimas katliamı takip etmiştir. Ardından, 25 Mayıs 2012 Cuma günü, sadık köylerden yerel milisler tarafından desteklenen rejim güçlerinin, Hula köylerini 14 saat boyunca bombaladıktan sonra sivil evlere baskın düzenlediği ve düzinelerce insanı kelepçeleyip mızraklarla katledip ardından ateş ettiği Hula katliamı gerçekleşmiştir. Bu katliamda 49'u çocuk, 32'si kadın olmak üzere 97 sivil ve muhalif silahlı grupların 10 üyesi de dâhil olmak üzere toplam 107 kişinin öldürüldüğü belgelenmiştir.

31 Mayıs 2012'de Doğu Buyza (البويضة) katliamı. Bu, hükümet güçlerinin bir gübre fabrikasında çalışan 12 vatandaşı taşıyan bir otobüsü kaçırıp yakındaki bir çiftliğe götürdüğü, ardından işkence ederek kurşuna dizdiği olaydır.

28 Haziran 2012'de kendilerine sadık yerel milislere sahip düzenli güçlerin Dr. Ahlam İmad'ın evini basıp tüm aileye kurşun yağdırıp, içindeki altı kişiyi öldürdüğü Kal'atu'l-Hısn katliamı.

Şii milisler ve yerel Nusayri milisler tarafından desteklenen hükümet güçlerinin gerçekleştirdiği belgelenmiş katliamlardan bahsetmek çalışmamız sınırlarına sığmayacak kadar çoktur. Bu kanlı katliamlar, hedef alınan Sünni kesim ve onu temsil eden farklı ideolojilerden silahlı gruplar arasında intikam duygusundan başka bir şey üretmemiştir. Muhalif güçlere bağlı İslami grupların gerçekleştirdiği çok sayıda katliam belgelenmiştir. Bu katliamlardan bazıları şunlardır:[299]

15 Eylül 2013 Salı günü gerçekleşen Doğu Humus kırsalındaki Miksar Hisan Köyü Katliamı. Birkaç bedevi ailenin yanı sıra çoğu Nusayri olan köyde yerel milislerle çıkan çatışmaların ardından Nusra Cephesi köyü basmış ve çoğu Nusayri olan 4'ü çocuk ve 7'si kadın olmak üzere 22 sivil öldürülmüştür. Diğer taraftan IŞİD 14 Ağustos 2014'te Hama'nın el-Müzayre'a köyünde katliam yaparken, İsmailî

[299] (SNHR), "Ebrazu'l-mecazira elleti tahmilu enmata intihakatin taifyyetin ev ırkıyyetin fi Suriya", s. 6.

mezhebine mensup Ebu Kasım ailesinden 7 sivil vurularak öldürülmüştür. Bu katliamı, Hama'nın Meb'ûce köyünde 31 Mart 2015'te IŞİD'in 12'si kadın, 3'ü çocuk 36 sivili öldürdüğü ve 84 kişinin kaçırıldığı katliam izlemiştir.

21 Kasım 2013'te el-Ağbîş köyü katliamı da dâhil olmak üzere, Kürt Özerk Yönetimi güçleri tarafından gerçekleştirilen konsey tarafından belgelenen birçok katliam olmuştur. el-Ağbîş köyü katliamında 6 sivil idam edilmiş ve birçok sakinin evi, ırk ayrımcılığı içeren sözler sarf edildikten sonra yakılmıştır. Bunu 23 Şubat 2014'te Arapların çoğunlukta olduğu ve biri kız, 4'ü kadın olmak üzere 43 sivilin kurşuna dizildiği Tel Berak katliamı izlemiştir. Yine 13 Eylül 2014'te, köyden 15'i çocuk ve 3'ü kadın 42 kişiye yönelik infazın gerçekleştirildiği el-Haciyye ve Tel Halil katliamı da onlardan biridir.

Mart 2011'den Haziran 2022'ye kadar Suriye İnsan Hakları Konseyi, Suriye'de çatışmanın tarafları tarafından 29.791 çocuğun öldürüldüğünü belgelemiştir.[300] Bunun en büyük payı, Suriye rejime ve onunla karada savaşan milislerine (ordu, şebbiha ve yabancı Şii milisler) aittir. 12.895'i erkek, 10.052'si kız olmak üzere 22.947 kişiyi öldürmüşlerdir. Ardından Rus kuvvetleri, 1.418'i erkek ve 624'ü kadın olmak üzere 2.042 kişiyi öldürmüştür. IŞID ise 464'ü erkek ve 394'ü kadın olmak üzere 958 çocuğu öldürmüştür. Diğer tarafta Tahriru'ş-Şam Topluluğu 66 erkek ve 6 kadın olmak üzere 72 kişiyi Demokratik Suriye Güçleri ise, 139 erkek ve 99 kadın olmak üzere toplam 238 kişiyi öldürmüştür.

2011'den ÖSO'yla biten sürece kadarki tüm silahlı gruplara gelince, 560'ı erkek, 438'i kadın olmak üzere 998 çocuğun onlar tarafından öldürüldüğü belgelenmiştir. Rapora göre, Uluslararası Koalisyon güçleri, 622'si erkek ve 303'ü kadın olmak üzere 925 kişiyi öldürürken, 1075 erkek ve 536 kadın olmak üzere 1611 kişiyi öldürenler diğerleri adı altında kaydedilmiştir.

Konsey, işkence altında ölen en az 181 çocuğu saymıştır. Bunların en büyük faili 174 kişi ile rejim güçleri ve milisleridir. IŞİD, SDG ve diğer silahlı muhalif grupların güçleri tek iken, Tahriru'ş-Şam'ın 2 kolu vardır.

[300] (SNHR), "fi'l-yevmi'd-Düvelî lizahâyâ el-udvân mine'l-Etfâli'l-Ebriyâ (Uluslararası Masum Çocuklar Günü'nde Saldırganlık Mağdurları)", (Erişim 04 Haziran 2022), s. 3-5.

Konsey, ayrıca okullara yönelik saldırı olaylarını da kaydetmiştir.[301] Raporda, Esad'ın güçlerinin 1.199, Rus kuvvetlerinin 221, IŞİD'in 25 ve Heyet Tahriru'ş-Şam'ın 3, ÖSO'nun 35, Suriye Demokratik Güçleri (SDG)'nin 13, Uluslararası Koalisyon Kuvvetleri'nin 25 ve diğer grupların tümümün 80 okulu hizmetten çıkardığı belirtilmiştir.

Konsey, ayrıca Mart 2011'den Ağustos 2019'a kadar en az 98.279 kişinin sahadaki taraflarca zor kullanılarak yok edildiğini belgelemiştir.[302] Suriye rejimi ve onu destekleyen milisler (Şebbiha ve Şii yabancı milisler), 1.722'si çocuk, 4.938'i kadın olmak üzere 83.574 kişiyle en büyük paya sahiptir. Diğer taraftan Aşırılıkçı İslami örgütler, 326'sı çocuk ve 408'i kadın olmak üzere 10594 kişiyle ikinci sırada yer almıştır. IŞİD, 319'u çocuk, 386'sı kadın olmak üzere 8.648 kişiyle aşırı İslamcı örgütler arasında ilk sırada yer alırken, onu 7'si çocuk, 22'si kadın olmak üzere 1.946 kişi ile eski el-Nusra Cephesi yeni adıyla Tahriru'ş-Şam izlemiştir. Diğer ılımlı muhalif gruplar ise, 222'si çocuk ve 416'sı kadın olmak üzere 2.234'e, Suriye Demokratik Güçleri (SDG) ve askeri kollarına gelince, 52'si çocuk ve 78'i kadın olmak üzere 1.877'ye ulaşmıştır.

Resim 4.12. Suriyede sahadaki taraflarca zor kullanılarak kaçırılan kişi sayısı.

[301] (SNHR), "fi'l-yevmi'd-Düvelî…" s. 6.
[302] (SNHR), "Mala yakillu an 98000 muhtefin kasriyyen fi Suriya münzü ezar 2011, (Mart 2011'den bu yana Suriye'de en az 98.000 kişi zor kullanılarak kayıplara karıştırıldı)", (Erişim 30 Ağustos 2019), s. 6.

Uluslararası Af Örgütü'nün 2015-2016 yılları için hazırladığı raporda, Suriye rejimi ve askeri milislerinin yaptığı ihlalleri gözler önüne sermiştir. Rapor, rejim güçleri ve müttefik kuvvetlerin yaptıkları, savaş suçu olarak tanımlamıştır. Bununla birlikte raporda Rejim güçleri ve müttefikleri tarafından patlama yerinde olası en geniş alanı yok etmek için varil bombalarının kullanıldığı ve tüm varillerin yerleşim yerlerine düştüğü ve defalarca kimyasal silah kullanıldığı söylenmiştir.

Raporda ayrıca rejimin kontrolü dışındaki şehir ve ilçelerde uygulanan boğucu bir kuşatmadan da bahsedilmiştir. Rejim, vatandaşları yiyecek, tıbbi bakım ve diğer hayat gereksinimlerinden mahrum bırakmıştır. Güvenlik güçleri; barışçıl aktivistler, insan hakları savunucuları, insani yardım çalışanları, medya çalışanları ve çocuklar da dâhil olmak üzere binlerce kişiyi keyfi olarak gözaltına almış ve tutuklamıştır. Bunlardan bazıları zorla kaybetmeye, bazıları ise uzun süreli gözaltılara veya adil olmayan yargılamalara maruz kalmıştır. Güvenlik güçleri ceza alma korkusu olmadan tutuklulara sistematik olarak işkence ve kötü muamelede bulunmuştur. 2011-2015 yılları arasında binlerce tutuklu işkence ve diğer kötü muamele sonucu ölmüştür.

Raporda, girdiği köyleri ayrım gözetmeksizin bombalayan IŞİD'in yaptığı ihlallere de değinilmiştir. Örgüt, hükümetin kontrolü altındaki bölgelerde sivilleri kuşatmış, sivillere doğrudan saldırılar düzenlemiş ve intihar bombaları ve sivil bölgelere yönelik diğer bombalamalar da dâhil olmak üzere ayrım gözetmeksizin saldırılar düzenlemiş ve mahkumların da içinde bulunduğu çok sayıda yasa dışı cinayet işlemiştir.

Raporda, örgüte ve diğer hedeflere yönelik hava saldırılarının düzenlendiği, onlarca sivilin öldürüldüğü, ABD öncülüğündeki uluslararası koalisyonun ihlallerine de değinilmiştir. Eylül ayında Rusya, silahlı muhalif grupların kontrolündeki bölgelere ve yüzlerce sivilin öldürüldüğü IŞİD'e bağlı hedeflere hava saldırılarına ve denizden "Cruise" füzeleri ile saldırılara başlamıştır. Birleşmiş Milletler'in tahminlerine göre yıl sonuna kadar savaş 250.000 kişinin ölümüne, 6,7 milyon kişinin ülke içinde

yerinden edilmesine ve 6,4 milyondan fazla insanın ülke dışında mülteci olmasına neden olmuştur.[303]

Örgüt, raporda rejim güçleri ve müttefikleri tarafından hava bombardımanı yoluyla gerçekleştirilen çeşitli katliam örneklerine değinmiştir. Onlardan bazılarına şöyledir:

Halep'in Baaidin mahallesine 5 Şubat'ta düzenlenen varil bombalı saldırıda en az 24 sivil ölmüş, 80 kişi yaralanmıştır. 16 Ağustos'ta Duma'daki "Ğânim Meydan Pazarı"na yapılan hava saldırısında yaklaşık 100 sivil ölmüş ve yüzlercesi de yaralanmıştır. Hükümet güçleri de başta İdlib ili olmak üzere devlet dışı silahlı grupların kontrolü altındaki bölgelerde klor gazı kullandığından şüphelenilen onlarca saldırı düzenleyerek sivil kayıplara neden olmuştur. Bu saldırılardan birinde, 16 Mart'ta, hükümet helikopterlerinin İdlib Valiliği Sarmin ve çevresine klor gazı içeren varil atarak beş aileyi öldürdüğü ve 100'e yakın sivili yaraladığı bildirilmiştir. Kuşatma operasyonları ve insani yardımın reddedilmesine ilişkin olarak, hükümet güçleri Doğu Guta, Deraya ve Yermuk kampları da dâhil olmak üzere Şam ve çevresinde çoğunluğunu sivillerin oluşturduğu bölgeleri uzun süre kuşatmıştır. Sakinlerini açlığa maruz bırakmış ve onları tekrar tekrar hava saldırılarına, topçu atışlarına ve diğer saldırılara maruz bırakırken tıbbi bakımdan ve diğer temel hizmetlerden mahrum etmiştir. Temmuz ayında hükümet güçleri, Lübnanlı Hizbullah savaşçılarıyla birlikte, Suriye'nin güneybatısındaki Zabadani ile komşu ilçe ve köyleri kuşatmaya başlamıştır. Hükümet güçleri kuşatmaya aldığı, ayrım gözetmeksizin bombaladığı ve sivil kayıplara neden olduğu Mazaya'dan binlerce sivili zorla kaçırmaya çalışmıştır. Sağlık tesislerine ve personeline yönelik saldırılara gelince, hükümet güçleri silahlı muhalif grupların kontrolü altındaki bölgelerdeki sağlık tesisleri ve sağlık personelini hedef almaya devam etmiştir. Hastaneleri ve diğer sağlık tesislerini defalarca bombalamış, kuşatma altındaki veya ulaşılması zor bölgelere insani yardım teslimatlarını engellemiş ve sağlık çalışanlarını ve gönüllülerini tutuklayarak bu alanlardaki sağlık hizmeti sunumunu aksatmış veya engellemiştir. "İnsan Hakları İçin Doktorlar" adlı sivil toplum kuruluşu, hükümet güçlerini, silahlı muhalif grupların kontrol ettiği bölgelerde organize bir şekilde sağlık sistemine saldırmakla suçlamış ve Nisan 2011 ile Kasım 2015 arasında

[303] Takrîru Münezzamati'l-afv ed-Düvelî li'l-âm, 2015-2016 (*Uluslararası Af Örgütü Raporu 2015-2016), s.* 200.

Suriye'de öldürülen 697 sağlık çalışanının büyük çoğunluğunun ölümünden hükümet güçlerini sorumlu tutmuştur.[304]

Esad rejiminin yönetimine isyan eden bölgelerde katliamlar ve saha infazları gerçekleştirilmiş ve 19.12.2011'de şehir yakınlarındaki bir vadide bulunan Kefr Uveyde (كفرعويد) ilçesinde 120 sivil idam edilmiştir. Araştırmacı katliamın meydana geldiği yerleri ziyaret ederek buna tanık olmuştur. Ölülerin hepsinin yaşları 20 ile 40 arasındadır ve hepsi erkektir ve tüm cesetlerin, ilçeden toplanıp vadide idam edilen vatandaşlara ait olduğu belirlenmiştir.

Suriye rejimi, Suriye'nin ilçe ve şehirlerinde her türlü silahı kullanmış, zehirli gazları ve kimyasal silahları dahi kullanmaktan geri durmamıştır. Rejim güçlerine ait helikopterler, İdlib kırsalındaki Serâkib mahallelerini zehirli gazlarla bombalamıştır. Şehirdeki eylemciler ve kaynaklar, Serâkib'in zehirli klor gazı içeren varillerle hedef alındığını, Serâkib sivilleri arasında 11 boğulma vakasının kaydedildiğini belirtmiştir.[305]

21 Ağustos 2013, sabah saat 2.30'da Esad, Doğu Guta'daki Zamalka (زملكا) ve Mu'damiya'da (المعضمية) sârin gazı kullanmış ve bu sebeple 1300'den fazla kişi ölmüş, 5.000'den fazla kişi ise yaralanmıştır. Gazeteci Sam Dagher, kurtarıcılardan birinin ifadesini şöyle aktarmıştır: "*Yataklarında ölen insanlar gördüm, evlerinden kaçmaya çalışanlar ise ön kapıda ya da merdivenlerde çökmüştü. Sanki biri düğmeye basmış ve insanlar olduğu yerde donup kalmış gibiydi."*[306]

Rejimin ve onun Suriye'deki askeri milislerinin ve Rus ve İranlı müttefiklerinin suçlarını belgelemek için, katliamları ve ölenlerin isimlerini kendi çabasıyla ses ve video ile belgeleyebilen sivil aktivist Tamîr Türkmani'ye ulaşabildik.

15 Mart 2015'te Washington'da Beyaz Saray önünde sergilenen bir panoda elli bin şehit fotoğrafının yer aldığını ve o tarihten itibaren ölülerin kendi ve babalarının ismiyle belgelemeye başladığını bize anlatmıştır. Bölgeden, öldürme yönteminden ve gerçekleştirme yönünden ve resimlerle birlikte videoların toplandığından

[304] Takrîru Münezzamati'l-afv, *s.* 201.
[305] Zaman Alwsl, "Şahid.. Tairatu'l-Esed taksifu serakibu bi'l-ğazati's-same", (İzle.. Esad'ın uçakları Serakib'i zehirli gazlarla bombalıyor), *YouTobe,* (Erişim 4 Şubat 2018)
[306] Dagher, *Assad or we burn the country,* s. 170.

bahsetmiştir. 01.06.2022'ye kadar YouTube'da 4300 kanalı olduğunu, bunun yüzde 95'inden fazlasının rejim ve müttefikleri tarafından hava ve topçu bombardımanı yoluyla gerçekleştiği 2.400.000 katliam videosuna eşdeğer olduğunu söylemiştir. Okullar, fırınlar ve hastaneler de dâhil olmak üzere altyapının bombalanmasının fotoğraf ve videolarına ek olarak sadece rejimin yaptığı 4.000 katliamı belgelediğini belirtmiştir.[307]

Bütün bu katliamlar ve güvenlik kaybı, iç ve dış göç dalgalarına yol açmıştır. Uluslararası Af Örgütü'nün 2015-2016 yılları arasında yayınladığı bir rapora göre, yıl içinde büyük çoğunluğu Suriyeli mülteciler olmak üzere yaklaşık bir milyon mülteci ve göçmen Avrupa'ya düzensiz giriş yapmıştır. İki milyondan fazla Suriyeli mülteci Türkiye'de ikamet ederken, 7,1 bin Suriyeli mülteci ise Lübnan ve Ürdün'e dağılmıştır.[308]

Kimyasal silah kullanımına gelince, 4 Nisan 2017'de Esad'ın hava kuvvetleri, İdlib'in Han Şeyhun şehrini kimyasal silahlarla bombalayarak yaklaşık 87 sivili boğarak öldürürken, tedavi için Türkiye'ye götürülen onlarca sivili de yaralamıştır. Çok geçmeden 13 Nisan 2017 tarihli bir röportajda Esad *"Böyle silahlarımız olsa bile onları asla kullanmazdık."* diyerek sorumluluğu reddetmiştir.[309]

Ancak çağın suçu olarak adlandırılan en büyük suç, Esad hapishanelerinde tasfiye edilen tutukluların 55 bin fotoğrafının 2014'te sızdırılması olmuştur. ABD'ye sığınan, kendisine takma ad olarak Sezar denilen, rejim ordusunda eski bir asker, Esad'ın elli bin sivil tutukluyu öldürdüğüne dair üç yıl boyunca topladığı fotoğrafları sızdırmıştır. İşkence izleri de görüntülerde açıkça görülmektedir. Fotoğraflarda bazı yüzlerin şekli bozulmuş, bazı cesetler delinip yakılmış, bazı cesetler ise kimlikleri ayırt edilemeyen iskeletlere dönüşmüştür. Resimleri görünen kurbanların isimleri yoktur. Sadece cesetlerinin üstünde numaralar vardır.[310]

Burada Esad güçlerinin yaptığı bütün katliamlardan bahsetmek zordur. Fakat bu katliamların Sünni yapılanmayı doğrudan etkilediğini söyleyebiliriz. Bombalanan

[307] K5, Kişisel Görüşme, 1 Haziran 2022.
[308] Uluslararası Af Örgütü'nün 2015 ile 2016 yılları arasında yayınladığı rapor POL 10/2552/2016, s. 38.
[309] Qvemener, *Bachar al-assad en lettres de sang*, s. 78.
[310] Zaman Alwsl, "eş-Şuheda tahte't-tazib (İşkence altındaki şehitler)" (Erişim 26 Haziran 2022)

tüm köy, ilçe ve şehirler; uçaklardan, füzelerden ve toplardan uzakta güvenli bir yaşam arayışına giden Sünni Araplar'a aittir.

Kısa bir süre önce, Esad ordusunda Nusayri mezhebine mensup Macid Yusuf adlı bir subayı gösteren bir video sızdırılmıştır. Videoda subay, Şam'ın el-Tazamûn mahallesinden gözleri bağlı sivilleri götürürken görünmektedir. Önlerinde eski araba lastikleri olan büyük bir çukur vardır. Şaşkın bir şekilde çukara düşmeleri için kurbanlara önlerinde bir çukur olduğunu söylemeden kaçmaları istenmektedir. Çukura düştükten hemen sonra bir asker tarafından ateş edilip vurulduğu, daha sonra çukurdaki 40'tan fazla sivilin üzerine benzin dökülüp ateşe verildiği belgelenmiştir.[311]

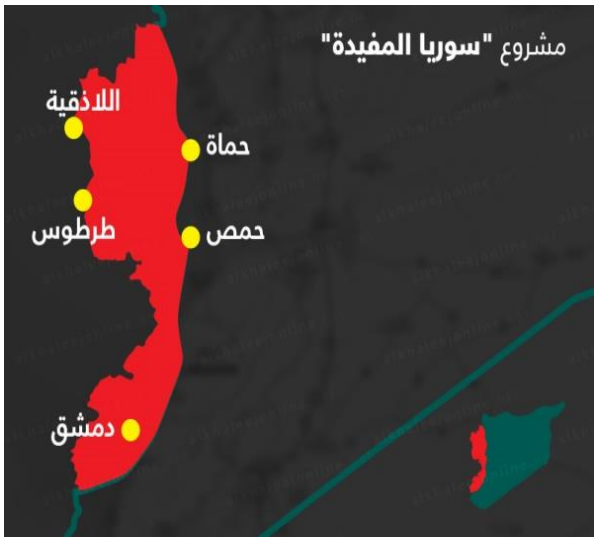
Esad güçleri demografik değişime yönelik ciddi bir adım atmak için savaşa yatırım yapmıştır. Yazar Fabrice Balance, savaş sırasında Sünni bölgeleri birbirinden ayırmak amacıyla Şam'ı ülkenin geri kalanına bağlayan Nusayri, Dürzi ve Hıristiyan bölgelerinin genişletildiğini belirtmiştir. Nitekim Dürzi ve Hıristiyanların yaşadığı bir varoş bölgesi olan Jaramana ilçesi genişletilmiştir. Doğu ve Batı Guta mahallelerindeki Sünnileri Sünni olmayan bir kitleyle ayırmak amacıyla bu bölge uluslararası havaalanına giden yol boyunca genişletilmiştir.[312]

Lazkiye'de Esad yandaşları, Sünnilerin yaşadığı bölgelerdeki sakinlerini kıyı kentini terk etmeye zorlamak için, elektrik ve su gibi hayati hizmetleri kesmenin yanı sıra gözaltı ve zorunlu askerlik gibi çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Lazkiye'deki Salibe, Güney Ramel, Sakantûrî ve es-Sicn gibi muhalif Sünni mahalleleri, sessizce uygulanan endişe verici bir demografik değişime tanık olmuştur. Aileler oğullarının Esad ordusuna alınmak veya sürülmek üzere götürmekle tehdit edilmiştir. Bu, birçok kişinin Türkiye ve Lübnan'a kaçmasına neden olmuştur. Çoğu zaman sadık şebbiha savaşçılarına ve ordu subaylarına, onları ülke dışına çıkartmaları için 3.000 dolara kadar ödeme yapılmıştır. İstatistikler, çoğu muhalif bölgelerinden olan Lazkiye'nin

[311] Video görüntüsü için bk. "Meczeratu't-Tezâmun Abced Yusuf" *Telegram*, (Erişim 29 Nisan 2022).
[312] Fabrice Balanche, *Suriyâ el-Esed sâbikan ve el-ân, (*y.y: Merkezu'l-Hermûn Liddirâsâti'l-Muasira, ts.), s. 5.

asıl sakinlerinin yaklaşık üçte birinin Suriye devriminin patlak vermesinden bu yana şehri terk ettiğini tahmin etmektedir.[313]

Esad, başkenti kaybetmek üzereyken ve sadece Humus'un bazı kısımları üzerinden başkenti kıyıya bağlayan bir hatta sahipken bile mezhepçiliğini gizlememiştir. Esad o dönemde "Suriyâ el-Mufîde" (Rejimin vazgeçemeyeceği bölge) teriminden bahsetmiştir. Esad, ordusunun ve milislerinin gücü kırıldıktan sonra bile o bölgeyi ihmal etmeme konusundaki kararlılığını ifade etmiştir. "Suriyâ el-Mufîde", Şam'dan Kalamun, Humus, Dera ve Hama, diğer taraftan Tartus, Lazkiye üzerinden Türkiye sınırına kadar uzanan bölgedir.[314]

Resim 4.13. Rus müdahalesi öncesi Esad rejiminin son kartı olan Suriye'nin vazgeçilemez bölgesi.

Kral Faysal Araştırma ve İslami Araştırmalar Enstitüsü, 2011-2016 yılları arasında "Suriyâ el-Mufîde"nin içinde yer alan Tartus, Lazkiye, Humus, Hama, Şam ve Şam şehirlerin kırsalında meydana gelen demografik değişime ilişkin bir araştırma yayınlamıştır. Çalışma, bu şehirlerdeki Sünni Arap oranının 2011'de yaklaşık %69 iken 2016'da %52'ye düştüğünü, sayı olarak Sünni arapların üç milyon kadar azaldığını belirtmektedir. Diğer taraftan 2011'de aynı bölgede Şiilerin oranının yaklaşık %1 iken 2016'da %13'e çıktığını ve sayı olarak yaklaşık bir milyon arttığını

[313] The Syrian Observer,"Regim's demographic change reaches Lattakia city, slowly and quietly", 19-october-2016
[314] el-Hâliconline, "Suriyâ el-Mufîde", Âhiru'l-evrâk er-Rusiyye, li infâzi'l-Esed, (Esad'ı kurtaran son Rus kartı), (Erişim 26 Haziran 2022).

söylemiştir.[315] 2016'dan sonra da bu süreç her iki grup açısından aynen devam etmiş ve nüfus sayısı olarak iki zümre iyice birbirine yaklaşmıştır.

Amerikalı yazar Fabrice Balanche, Washington Institute for Near East Studies için yaptığı bir çalışmada 2011-2017 yılları arasında Suriye'de demografik değişimin gerçekleştiğini belirtirmiştir. Çalışmada 2011 yılında Sünni Arapların Suriye'nin toplam nüfusun %65'i iken, Haziran 2017'de bu oranın % 61'e gerilediği, azınlıkların oranının ise tam tersi arttığı ifade edilmiştir. Çalışmaya göre bu tarihlerde Aleviler %10'dan %13'e, Hristiyanlar %3'den %5'e, Kürtler %14'den %16'ya yükselmiştir. Balanche, Suriye içinde yer değiştiren Sünni Arapların 6.300.000'e ulaştığını, Suriye dışına çıkan mültecilerin de bir o kadar olduğunu belirtmiş ve Haziran 2017'ye kadar yerinden edilmişlerin ve mültecilerin toplamının % 79'unu Sünni Arapların oluşturduğunu söylemiştir.[316]

Demografik değişim uygulamakla suçlanan Esad, tüm nüfusunun Suriye'nin kuzeyine göç etmesinin ardından Dariya kentinde bayram namazından sonra Sana Ajansı'na verdiği demeçte şunları söylemiştir:

> *"Pratikte Suriye, çeşitlilik gösteren herhangi bir ülke gibidir. Demografik durum, insanların ekonomik çıkarları nedeniyle nesiller boyunca değişir. Sosyal durum ve siyasi koşullar değişkenlik gösterdiği için büyük veya küçük bir şehir göremezsiniz... Tabii kırsaldan bahsetmiyorum, köyler farklı bir durum.. Ama şehirler her zaman çeşitlidir, özellikle Dariya.. Şam ve Halep gibi büyük şehirlere yakın olan şehirler, tek renk ve tek şekil olamayacak kadar çeşitli şehirlerdir."*[317]

Esad'ın büyük şehirlerdeki çeşitlilik konuşmasını bitirdiği yerden şöyle yorum yapabiliriz. Demografik çeşitlilik tüm toplumlarda sağlıklıdır ancak bu çeşitlilikle oynamaya çalışmak demografik yapıya ve bir bütün olarak topluma zarar veren tehlikeli bir konudur.

Sakinlerini yerinden ederek ve yerlerine başkalarını yerleştirerek % 90'dan fazla Sünni karaktere sahip bir şehrin karakterini küçültmeye çalışmak gerekmez. Şam, İslam fethinden bu yana hep çoğunluğu Sünni İslami karaktere sahip ve çoğunluk bloğunda kaynaşmış küçük azınlıkların var olduğu bir şehirdir.

---

[315] Hussain Ibrahim Qutrib, "Useful Syria" and Demographic Changes in Syria, King Faisal for research and Islamic studies, 2016. s. 7.
[316] Fabrice Balanche, Sectarianism in Syria's civil war, The Washinghton institute for near east policy, 2018, s. 21-22.
[317] el-Vekaletu el-Arabiyye's-Suriyye li'l-Enbai (SANA), "er-Reisu'l-Esed akabe edaihi…" (Erişim 12 Eylül 2016).

Yazar Muhammed Kürd Ali anılarında bu konuya değinmiş ve *"Şam halkında, söz söyleme hakkı Müslümanlara aittir. Diğer gruplar ise iyi ya da kötü günde onlara uyar... Halep halkında ise yönetim Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında paylaşılır."* demiştir.[318]

Bu nedenle, nüfusu otoritenin istek ve planlarına dâhil etme girişimleri, toplumsal barışın sağlanmasını olumsuz yönde etkileyecektir. Esad'ın konuştuğu Daraya şehrinde bile, Guta'nın bütün ilçeleri gibi Sünni Arap karakter yaygındır. Nitekim bu konuda Muhammed Kürd Ali şunları söylemiştir:

> *"Guta'nın dini inanışlarına gelince İslam bu şehirde ilk asırlarından itibaren yerini almış ve kök salmıştır. Halkının ezici çoğunluğu sünnîdir. Şiiliğe geçmemiştir. Bununla birlikte yüzlerce Hristiyan ve Dürzi; Dâriya, Erbîl, Herastâ, Sahnâya ve Esrefiyye'de yaşamıştır."*[319]

Esad'ın Şii savaşçıların vatandaşlığa alınmasını onaylayarak iddialarının asılsız olduğunu ortaya koyan bir belge ve Cumhurbaşkanlığı İstihbarat Daire Başkanlığı'na yazılan yazı sızdırılmıştır.[320]

[318] Muhammed Kürt Ali, *el-Müzekkerât*, s. 42.
[319] Ğuta Dımeşk, *el-Muctemeu'l-İlmî el-Arabî bi Dımeşk* (Dımeşk: Matbaatu't-terakkî, 1949), s. 32-33.
[320] Arabi21, "Vesikatun müserrebetun tekşifu tecnise'l-esed limukateline min İran", (Erişim 26 Haziran 2022)

الجمهورية العربية السورية
شعبة المخابرات العامة
مكتب رئيس الشعبة
الرقم 59954/ص.ر.ش

السيد وزير الداخلية

نرفق لكم كتاب رئاسة الجمهورية المكتب الخاص رقم 5170.
المتضمن إدراج الأسماء المذكورة أدناه ضمن قيود السجل المدني وإعلامنا بالرقم الوطني
والقيد والخانة حسب توزيعها على المحافظات التالية
دمشق - ريف دمشق - حلب - دير الزور.

الأسم	النسبة	أسم الأب	أسم ونسبة الأم	محل وتاريخ الولادة	الدين والمذهب	الجنس	الوضع العائلي	تاريخ القيد	ملاحظات
رحمن	رسول	ميثم	جمانه	طهران 21/1/1960	أسلام	ذكر	متأهل		
رضا	شيخان	موسى	أزيتا	برسبوليس 27/2/1980	أسلام	ذكر	متأهل		
علي	شرير	جواد	زهراء	قم 30/1/1987	أسلام	ذكر	متأهل		
كبير	زادا	علي	سلام	اصفهان 9/12/1979	أسلام	ذكر	متأهل		
محمود	رجوي	جواد	رقية	كيش 3/4/1988	أسلام	ذكر	عازب		
كرار	نجادي	احمدي	افسون	تبريز 25/1/1990	أسلام	ذكر	عازب		
شيخو	صبار	علي	سوزان	بلوه 1/9/1990	أسلام	ذكر	عازب		
رفيق	داره	حسين	بتول	تبريز 1/1/1985	اسلام	ذكر	متأهل		
جعفر	شيخان	حيدر	سكينة	طهران 6/2/1980	اسلام	ذكر	متأهل		
مجتبى	سرور	صادق	خديجة	مشهد 7/1/1990	اسلام	ذكر	متأهل		
علي	صدر	زاده	مريم	شيراز 9/2/1991	اسلام	ذكر	متأهل		

اللواء
رئيس شعبة المخابرات

Resim 4.14. Esad'ın Şii savaşçıların vatandaşlığa alınmasını onayladığı belge.

Esad rejimi, Şam ve diğer şehirlerdeki büyük mülklerin kontrolünü sağlamak için kanun ve kararnamelere başvurmuştur.

Ordu genel olarak Sünnilerin yaşadığı Suriye şehirlerini hedef aldıktan sonra Milyonlarca Suriyelinin zorla göç ettirilmesinin ardından, Şam şehrinde iki teşkilat bölgesi oluşturmak için 66 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarılmıştır. Yasanın kentsel ve örgütsel çağrışımları var gibi görünmektedir, ancak yasa bir grup Suriyeliyi hedef alan tehlikeli çağrışımlar içermektedir. İnab Beledî (عنب بلدي) Gazetesi'ne göre, gazetenin görüştüğü iki yargıç Halid el-Huluv ve Rîm Salahî'nin "Bağımsız Suriye Yargı Konseyi"nde yaptığı bir araştırmaya göre, kararnamenin riskleri çeşitli yönlerde yoğunlaşmıştır.

Birincisi: sahiplerinin haklarını ilan etmeleri için 30 gün gibi kısa süreler verilmesi ve adil yargılanma standartlarını ve kutsal savunma hakkını dikkate almayan dört komitenin oluşturulması.

Kararname ayrıca, mülk sahibinin rejim bölgesindeki mülküne girmesi sonucunda elde edeceği maddi ve manevi menfaat karşılığında, temel hizmetlerin (yollar, bahçeler, otoparklar...) güvence altına alınması için idari birimler tarafından belirlenen bedelsiz kesinti tavanını da yükseltmiştir.[321]

Bu kararnameler arasında 2012 tarihli 63 Sayılı KHK yer almaktadır.[322] Bu KHK, Maliye Bakanlığı'nın 2012 Terörle Mücadele Kanunu'na (TMK) tabi kişilerin malvarlığına ve mülküne el koymasını ve mülkiyetlerini Suriye hükümetine devretmesini sağlamıştır. TMK'nın kendisi, terörizmin geniş bir yorumunu taşıyan niteliksel bir yasadır ve nüfusun büyük bir bölümünü, adil yargılanma hakkı vermeden, sadece Esad'a karşı çıktıkları için keyfi ve haksız yere suçlu saymaktadır.

[321] Enab Beledî, Muhafazatu Dımeşk tadliu'l-malikin fi Basilia seyti ala kiyemi akaratihim düne hakki'l-i'tiraz", (Şam Valiliği, "Basilia Şehri"ndeki (باسيليا) mülk sahiplerine, mülklerinin değerleri hakkında itiraz hakkı olmaksızın bilgi vermektedi.) (Erişim 26 Haziran 2022)

[322] Meclisu'ş-şa'b, "el-Mersumu't-Teşrii 63 li ammi 2012 sultatu'z-zabitatu'l-adliyye (2012 Adli Polis Yetkileri 63 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname)", (Erişim 16 Eylül 2012) http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=16218&ref=tree

İmar bahanesiyle çıkartılan 10 Sayılı Kanun da böyledir.[323] Kanunda imar için tahsis edilecek alanların belirlenmesine ve mahalli idarelerin, bu alan için kamu emlak idarelerinden bir hafta içinde kat maliklerinin bir listesini almak zorunda olduğuna işaret edilmektedir. Kanun ayrıca, mülk sahibinin adının resmi belgelerde yer almaması durumunda, mülkünün imar için belirlenmiş bir alanda bulunduğuna dair bildirimi aldıktan sonra, mülk sahibinin mülkiyetini kanıtlaması için bir yıl süre tanıyacağını da öngörmektedir.

Esad, muhaliflerini cezalandırmak için hızlı bir önlem olarak Maliye Bakanlığı'ndaki ilgili makamlara mülklere el koyma talimatı vermiştir. "el-Müdün" Gazetesi Muhabiri Fadi Hurî'nin aktardığına göre, Suriye Maliye Bakanlığı tarafından yayınlanan yönetmelik, Suriyeliler için 2017'de 40 bin, 2016'da 30 bin menkul ve gayr-i menkul fonuna ihtiyati haciz uygulandığını ortaya koymuştur. Rejimin medyası ise, sahiplerinin "terörist eylemlere" karıştığı gerekçesiyle bu mülklere el konulduğunu söyleyerek rejimi haklı çıkartmaya çalışmıştır. Gazete, Maliye Bakan Yardımcısı Bassam Abdunnebi'nin "finansın son iki yılda (2016-2017) ihraç ettiği mali rezerv rezervasyonlarının değerinin 13 milyar lirayı aştığını" aktardığını belirtmektedir. Gözaltı düzenlemeleri, ülke dışındaki Suriye vatandaşlarını da kapsamakta ve buna muhalefetlerinden dolayı siyasi bir ceza olarak paralarıyla ilgili tasarruf hakkından mahrum bırakmak da eklenmektedir. El koyma hükümlerinin yasal terminolojisi, "ihtiyati haciz", "zorunlu sigorta" ve "fonların dondurulması veya müsadere edilmesi" arasında değişmektedir. El koyma, yalnızca muhaliflerin mülküyle sınırlı değildir. Aynı zamanda çocuklar da dâhil olmak üzere tüm ailelerini de içermektedir. El koyma ayrıca Ulusal Meclis ve koalisyondan muhalif siyasi liderlerin çoğunu, iltica eden eski hükümet figürleri ve firari askerler ile bunun yanında en önemlisi eski Lübnan Başbakanı Saad el-Hariri olan Lübnanlı liderleri de kapsamaktadır.[324]

[323] Mahalli İdareler ve Çevre Bakanının teklifi ve 2012 tarihli 63 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin bazı maddelerinin değiştirilmesi ile idari birimlerin genel teşkilat şeması içinde bir veya birden fazla teşkilat bölgesi oluşturulmasına izin veren 2018 tarihli 10 Sayılı Kanun çıkartılmıştır. Bk. Meclisu'ş-şa'b, "el-Mersumu't-Teşrii 63 li ammi 2012 sultatu'z-zabitatu'l-adliyye", (Erişim 16 Eylül 2012)

[324] el-Müdün, "el-İrhâb el-İltisâdî linnizam 70 elf haczi ihtiyâtî, (Rejimin ekonomik terörü: 70.000 mahkeme öncesi gözaltı)", (Erişim 8 Kasım 2018).

İnsan Hakları İzleme Örgütü, Suriye yönetiminin, Suriye-Rus ordusunun İdlib ve Hama vilayetlerinde düzenlediği saldırılardan kaçan Suriyelilerin evlerine ve topraklarına yasadışı bir şekilde el koyduğunu bildirmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi uyarınca *"Hiç kimse keyfi olarak mülkünden yoksun bırakılamaz, keyfi olarak tutuklanamaz, gözaltına alınamaz veya sürgün edilemez."* olmasına rağmen, Örgüt, hükümete yakın sözde "Genel Köylüler Birliği"nin de yardımıyla hükümete yakın milislerin bu toprakları ele geçirdiğini ve devlet destekçilerine açık artırmayla sattığını belirtmiştir.[325]

Suriye İnsan Hakları Ağı ise, Suriye rejiminin sadece Hama ve İdlib kırsalında ele geçirdiği tarım arazisinin 440.000 dönümden az olmadığını belirtmiştir.[326]

Rejimin askerleri tarafından yakın zamanda kaçırılan ve 31 Mayıs 2022 tarih ve 580 sayılı belgede, Suriye rejiminin, halkının terk ettiği mülk ve topraklara yatırım yaparken izlediği yol ortaya çıkmıştır.

Belgede, Esad kontrolündeki bölgelerde yaşayan sivillere, İdlib vilayetinde fıstık ağaçlarının garanti altına alınması için bir tekliften söz edilmektedir. Bir dönümün fiyatını 70.000 Suriye lirası olarak belirlemişlerdir. Belgede Hama ve İdlib vilayetlere ait kırktan fazla köy ve ilçe için meyve bahçeleri ve çiftlikler yer almaktadır.

[325] Human Rights Watch (HRW), el-Hukûmeti's-Surîyye tesriku erâzi'l-muârizîne, (Suriye hükümeti muhalefetin topraklarını çalıyor)", (Erişim 8 Nisan 2021).
[326] Suriye İnsan Hakları Ağı. (SNHR), "el-Muzâdâti'l-alenî li erâzi'l-müşerridîn… (Zorla yerinden edilenlerin arazilerinin açık artırmaları, Suriye rejiminin muhaliflerinin mülklerine kapsamlı ve kasıtlı olarak el koyma yöntemlerine ek bir yöntemidir)", (Erişim 27 Haziran 2022).

الجمهورية العربية السورية
وزارة الادارة المحلية والبئة
محافظة ادلب

الديوان العام - محافظة إدلب
الرقم: ٥٨٠/أ
التاريخ: ٢٠٢٢/٥/٣١

اعلان للمرة الاولى بالسرعة الكلية

استناداً بأحكام القانون رقم /٥١/ لعام ٢٠٠٤ .
وعلى كتابي وزارة الزراعة والاصلاح الزراعي رقم ١٦٩/ق . ز تاريخ ٢٠٢١/٦/٩ ورقم ٤٣٨/ق.ز تاريخ ٢٠٢٢/٤/٢٣
تعلن الأمانة العامة لمحافظة ادلب عن بدأ المزاد لاستثمار أشجار الفستق الحلبي اعتباراً من تاريخ ٢٠٢٢/٦/٢ ولغاية ٢٠٢٢/٦/١٥ وتكون جلسات المزاد وفق البرنامج التالي :

م	اسم المنطقة	تاريخ جلسة المزاد	مكان وساعة المزاد
١	مدينة خان شيخون ومزارعها	٢-٤-٢٠٢٢/٦/٥	خيمة المزاد الكائنة في ساحة محافظة ادلب الموقت بخان شيخون من الساعة التاسعة صباحاً وحتى الساعة السابعة عشر
٢	بلدة التمانعة ومزارعها	٦-٧-٢٠٢٢/٦/٨	
٣	موقا – الهبيط – كفرسجنة – حيش- كفرباسين – صهيان- التح- تحتايا – ام جلال – الهلبة – الرفة – الخوين – السكيك- قليعات الطويبة – ابو دالي- المشيرفة-ام تريكية-تل مرق-الطامة-تل الكرام-النيحة-رجم المشرف-ام خزيم	٩-١١-٢٠٢٢/٦/١٢	
٤	معصران-البرسة-ابو دفنة-القراطي-الهلبة- مزرعة الشيخ حسن-جرجناز-السرج-ام مويلات-الشيخ بركة-معراتة-حزان-تل الطوقان-حميمات المرندية-الشوحة-تل الرمان-الخواري	١٣-١٤-٢٠٢٢/٦/١٥	

- مدة العمل : موسم زراعي واحد
- التأمينات الاولية / ٧٠/ سبعون ألف ليرة سورية للدونم الواحد .
- التأمينات النهائية /١٠ / % من قيمة الإحالة بموجب إيصال مالي .
- للاطلاع على الأراضي المطروحة للاستثمار مراجعة لوحة إعلانات المحافظة أو مديريات المناطق والنواحي في الريف المحرر (منطقة خان شيخون ونواحيها – منطقة معرة النعمان ونواحيها – منطقة ادلب ونواحيها)
- على الراغبين بالتقدم للمزاد مراجعة دائرة العقود في الامانة العامة لمحافظة ادلب للحصول على الاضبارة الفنية لقاء مبلغ /٣٥/ خمسة وثلاثون ألف ليرة سورية .
- لايحق للمتقدم ادراج أكثر من منطقة عقارية ضمن الطلب الواحد بحيث يتضمن الطلب منطقة عقارية واحدة فقط .

Resim 4.15. 31 Mayıs 2022 tarih ve 580 sayılı belge.

Savtu'l-âsime (Başkentin Sesi) adlı web sitesinde yayınlanan bir raporda, Doğu Guta'da konuşlu Dördüncü Tümen'in kontrol noktalarının, tarım sezonunun başlamasıyla birlikte kurulduğu belirtilmiştir. Sitenin iddiasına göre, bu kurulma, mülkiyetini "teröristlere" iade etme bahanesiyle Kuzey Suriye'ye göç eden bölge halkına ait tarım arazilerini kiralayarak yapılmıştır. Muhabir, tarım arazilerinin kiralanması sürecinin, bölgedeki çiftçilerle sezonluk olarak, bir seneliğine dönüm başına 50.000 Suriye lirası karşılığında yatırım yapmaları için yapılan bir anlaşma yoluyla olduğunu belirtmiştir. Muhabir, tarım arazilerinin kiralanması işlemlerinin sadece Dördüncü Şube ile sınırlı olmadığına, bazı tarım arazilerinin Askeri Güvenlik'e bağlı oluşumlara dağıtıldığına ve aynı şekilde kiralandığına dikkat çekmiştir. Sitenin muhabiri, rejim ordusuna bağlı askeri grupların, meyve bahçelerinden ve çiftliklerden tarımsal ürünlerin sulanmasında kullanılan su pompalarını çalıp, saatte 2 bin Suriye sterlini karşılığında çiftçilere kiralamaya çalıştığını söylemiştir. Muhabire göre, aynı gruplar, sulama pompası kiralamak

isteyenlere litre başına bin Suriye lirası fiyatla mazot temin ederek, bir bölgeden diğerine kolay ulaşım sağlamak için çalınan pompalara tekerlek eklediklerini açıklamıştır.[327]

Rejim güçleri ve askeri milislerin, ilçe ve köylere girerek halkını boşalttıktan sonra uyguladıkları uygulamalardan biri de mülk ve evlerin çalınması ve yağmalanmasıdır. Suriyeliler arasında rejim güçlerinin vatandaşların mallarını çaldığı anlamına gelen "yağma" terimi popülerdir ve bunu belgeleyen onlarca video sızdırılmıştır. Filistin Yermuk kampı sakinleri kamptan ayrıldıktan sonra rejim güçlerinin evlere el koyduğu, kapı ve pencerelere varana kadar içindekileri çaldığı görülmüştür.[328]

Ayrıca Esad güçleri misilleme olarak İdlib ve Hama kırsalında zeytin ve fıstık başta olmak üzere sahiplerine gelir sağlayan meyve ağaçlarını yakmıştır.[329] Tüm nüfusu yerinden edildikten sonra İdlib kırsalındaki Talmans ilçesinde yaptıkları gibi bazı askeri birlikler yıllanmış ağaçları kesip yakacak olarak satmıştır.[330]

Resim 4.16. Halkı yerinden edilen Kafranbel şehrine ait evlerin pencerelerin çalındığını ve çatıların demir çalmak için yıkıldığını gösteren bir resim.

[327] Savu'l-âsime, "El-Firkatu'r-râbia tüecciru erâzi'l-muhacirîne fi'l-Gota eş-şarkiyye, (Dördüncü Tümen Doğu Guta'da yerinden edilenlerin topraklarını kiraladı.)", (Erişim 19 Ocak 2021)
[328] AlHadath, "Sirkatu Mümtelikâti'l-lâciin el-Filistiniyyîn bi muhayyemi el-Yermûk (Yermuk kampındaki Filistinli mülteci malının çalınması)" *YouToube*, (Erişim 23 Mayıs 2018).
[329] Merkezu's-sahâfeti el-ictimaiyye, "Harku Besâtîne'l-Eşcâr… (Morek: Meyve ağaçları ve fıstık bahçeleri rejim güçleri tarafından yakılması)" *YouToube*, (Erişim 26 Mayıs 2015)
[330] Vekâletu Zeytûn el-İ'lâmîyye, "Havleha li sahrâi Kâhile cerdâ nizâmu'l-Esed yakteu... (Esed rejimi, İdlib kırsalındaki Talmans bölgesinde 'çorak çöl'e çevirerek verimli ağaçları kesiyor.)" *YouToube*, (Erişim 29 Mayıs 2022)

4.3. Rusya ve İran'ın Demografik Değişimdeki Rolü

4.3.1. Rusya'nın Demografik Değişimdeki Rolü

Eylül 2015'ten bu yana Rusya, Esad'ın ordusunun Suriye ilçe ve köyleri üzerindeki kontrolünü ele geçirmek için yoğun bombalamalar yapmış ve yıkıcı bir toprak politikası izlemiş ve birçok ilçe yerle bir edilmiştir. Bu açıdan milyonlarca göç ve yerinden edilmenin sebeplerinden biri de Rus saldırılarıdır.

Suriye İnsan Hakları Ağı, Rus Hava Kuvvetleri'nin bombardımanı nedeniyle yerle bir olan ilçelerin resimlerini yayınlanmıştır. Ağ, Suriye'de yaklaşık 3 milyon evin yıkıldığını veya tahrip edildiğini ve bunların % 90'ının Esad güçleri ve Rusya tarafından gerçekleştirildiğini belirtmiştir.[331]

Resim 4.17. Ekim 2013 ile Mart 2018 arasında Mesraba ilçesini gösteren resimler.

[331] Syrıan Network For Human Rıghts (SNHR), "Suveru Akmâri Sinâiyyetin tüsbitu… (Uydu görüntüleri Rus saldırılarının Doğu Guta'daki kasabaları yok ettiğini kanıtlıyor)" (Erişim 27 Haziran 2022)

Resim 4.18. Ekim 2013 ile Mart 2018 arasında Doma şehrine verilen tahribatı gösteren resimler

Rusya, rejimin anlatısını ilk andan itibaren benimsemiş ve 2015 yılında Suriye'ye askeri müdahalede bulunmadan önce onu siyasi olarak desteklemiştir. Rus yetkililer, müdahaleleri sırasında dini açıklamalarını gizlememişlerdir. Dışişleri Bakanı Lavrov, *"Rusya, Suriye'de sadece devletin korunmasına değil, aynı zamanda Hıristiyanlığın da korunmasına yardımcı oldu, burası Hıristiyanlığın beşiğidir. Ülke, Hıristiyanlığa inanan tüm vatandaşların ortadan kaybolması tehdidi altındaydı."* iddiasında bulunmuştur. Lavrov ayrıca Batı'yı Beşar Esad'ı devirmek için "açık teröristler" kullanmakla da suçlamıştır.[332]

Rusya'nın Suriye savaşının başlangıcındaki savaşı tamamen siyasidir. Çünkü Ekim 2011'de Suriye'deki insan hakları ihlallerini kınayan bir kararda Çin ile başından beri veto hakkını kullanmıştır. Rusya ayrıca, Rus Kilisesi ile güçlü bağları olan Ortodoks Hıristiyanlar aracılığıyla kendisini Suriye'ye dini ilişkiler açısından da bağlı görmektedir.[333]

Rusya, müdahalesinden bu yana Esad'ın kontrolü dışında kalan köy ve ilçelerin altyapısını yıkarak, can damarlarını keserek birçok katliam gerçekleştirmiştir. Nitekim okulları ve hastaneleri hedef alan saldırılarla ilgili New York Times'ın hazırladığı bir raporda bundan bahsedilmiştir.[334] Bunun yanında Rus Wagner paralı

[332] Zaman Alwsl, "Lavrov yezamu enne bilâdehu hafezat ala'l-mesihiyye fî Suriya (Lavrov, ülkesinin Suriye'de Hristiyanlığı koruduğunu iddia ediyor)", (Erişim 1 Eylül 2021)
[333] Hillary Clinton, *Müzekkerât-hiyârât sa'be (*Beyrut: Şirketu'l-Matbûat Litevzi' ve'n-Neşr, 1. Baskı, 2015), s. 435.
[334]The New York Times, "Hospitals and Schools Are Being Bombed in Syria. A U.N. Inquiry Is Limited. We Took a Deeper Look (Suriye'de Hastaneler ve Okullar Bombalanıyor. Bir BM Soruşturması Sınırlıdır. Daha Derin Bir Bakış Attık)", (Erişim 31 Aralık 2019)

askerlerine ait sivil göstericilerin öldürülmesini içeren çeşitli suçlar sesli ve görüntülü bir şekilde sızdırılmıştır.[335]

Rusya, ülkenin siyasi sorunlarından uzakta teröre karşı savaştığını iddia etse de, savaş uçakları ve donanma gemilerinin yaptığı katliamlar bunun aksini ortaya koymaktadır.

İdlib kırsalında bulunan Has köyündeki üç okula yapılan Rus hava saldırısında bacaklarını kaybeden tanık Süleyman, 26 Ekim 2016'da iki Rus Sikhoi-22 uçağının yüksek patlayıcı paraşütlerle donatılmış 10'dan fazla füze ile üç okulu nasıl bombaladığını anlatmıştır. Füzeler çoğu genç öğrenci olmak üzere, iki öğretmen ve 7 sağlık görevlisinden oluşan 48 kişiyi öldürmüştür. Bu durum, aynı senaryonun tekrarlanmasından korkarak köy halkı ve komşu bölgelerin sınıra göç etmesine neden olmuştur.[336]

[335] "Arşifu's-Sevrati's-Suriyye- Müsrib (Suriye Devrimi Arşivi - sızdırıldı)" Telegram, (Erişim 29 Nisan 2022)

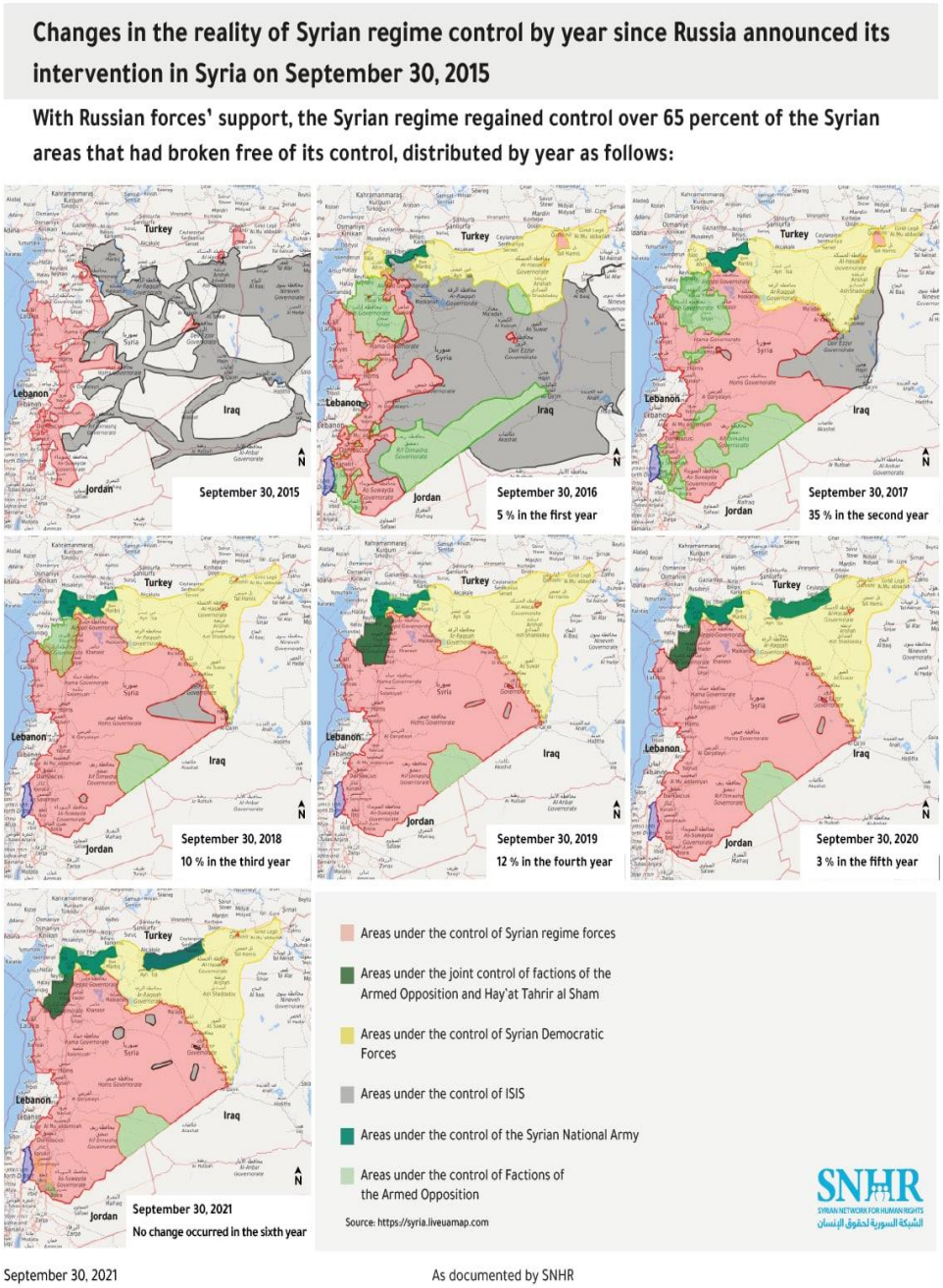
[336] K6 Kişisel Görüşme, 22 Temmuz 2021. Rusya'nın Suriye'de yaptığı katliamlar hakkında daha fazla bilgi için bk. Munannazame maal-adale, *Mezâciru ve intihâkât Rusya fî Suriya*, ABD: y.y. 2022.

Resim 4.19. İdlib kırsalında bulunan Has köyüne yapılan saldırılardan sonraki fotoğraflar.

Araştırmacı, katliamdan bir yıl sonra Has ilçesindeki bombalama yerini ziyaret ederek, ölenlerin isimlerini belgelemiş ve kişilerin ifadelerini almıştır.

Suriye İnsan Hakları Ağı'na göre, Rus müdahalesinden sonra Esad güçlerinin ve askeri milislerinin kontrol ettiği yerler önemli ölçüde genişlemiştir.

Resim 4.20. Suriye İnsan Hakları Ağı'na göre Rusya'nın müdahalesinden 2015'e kadar olan askeri güçler arasındaki etki haritası.

Rusya, "Suriye'deki devrimci toplumlara" savaş açmış, kentlerini yerle bir ederek onları dünyanın dört bir yanına göç etmeye zorlamıştır. Onları cezalandırmak veya boyun eğdirmek için öldürme, tutuklama ve ölümcül işkenceler yapma gibi

uygulamalar içine girmiştir. Yine bölgelerin gerçek sakinlerinin yerlerine dönmemesi için kentlerde bir takım değişiklikler yaparak tam bir demografik suç işlemiştir.[337]

4.3.2. Demografik Değişimde İran'ın Rolü

Bu bölümde 2011 ve 2019 yılları arasında Suriye'deki demografik değişimde İran'ın rolünü ele alacağız. Suriye'deki halk hareketinin başlangıcından bu yana İran, Suriye içindeki danışmanlarının ve ajanlarının sayısını önemli ölçüde artırmış ve Suriye rejim güçlerine fiili olarak eğitim, silah, iletişim, internet izleme ekipmanı temini gibi her türlü desteği sağlamıştır.

2012 yılında, Suriye'nin Tahran'dan Şam'a gerçekleştirdiği ticari uçuşlarda silah ve mühimmat kutuları taşıması rutin haline gelmiştir. İran'a eğitim için gönderilen bir Suriye ordusu subayı, *"İran silah depoları rejimin emrindeydi."* demiştir.[338]

Bundan sonra İran, Suriye'deki çatışmayı yönetmek için mezhepçiliğe yatırım yapmıştır. İran ve Lübnanlı müttefiki Hizbullah, Suriye ordusunun içeriden parçalanmasına tanık olduklarında, Suriye'de daha fazla düzensiz güç ve mezhepçi milis toplamak için çalışmışlardır. Hizbullah'ın Genel Sekreteri Hasan Nasrallah'ın da *"Lübnan'da şehit olmaya hazır on binlerce iyi donanımlı ve eğitimli Mücahid savaşçıyız... Biz bir gücüz... bütün düşmanları şaşırtacağız."* dediği gibi, Beşar'ı kurtarmak için gerekirse doğrudan askeri müdahale için acil durum planları geliştirmişlerdir.[339]

İran ile Suriye rejimi arasındaki mezhepsel ilişki Suriye savaşının bir ürünü değildir. Kendini dünyadaki Şiilerin koruyucusu olarak gören İran, dünyadaki Şii vekillerinin Suriye'ye yatırım yapmasının önünü açarak, Suriye'yi yumuşak güçle Şii hakimiyetine dâhil edebilmiştir ve bu durum Suriye rejimi arasında memnuniyetle karşılanmıştır.

Örneğin, Hintli Şii Ali Bakir, Şam'daki Siyasi Güvenlik Birimi'ne es-Seyyide Zeyneb bölgesinde "Mehdi Akademik İslam Araştırmaları Okulu (Havza)" adıyla akademik

[337] Yusuf Fahrettin-Hemmam Hatib, *Cerimetu bi unvâni iâdeti'l-i'mâr* (y.y.: Suriye Hukuki Araştırmalar ve Araştırma Merkezi, 2020), s. 10.
[338] Dagher, *Assad or we burn the country*, s. 133.
[339] Dagher, *Assad or we burn the country*, s. 135.

bir okul kurulması için talepte bulunmuştur. Bu talep 27.07.2002 tarihinde gerçekleşmiştir. Normalde, İngilizce dil enstitülerinin veya okul müfredatı için iyileştirici kursların onaylanması, bir istihbarat çalışması olarak vasıflandırılarak altı ay ile bir buçuk yıl arasında sürmektedir. Ancak onay Siyasi Güvenlik Daire Başkanı Tümgeneral Adnan Süleyman el-Hassan imzalı (97490/s.h/112672/s) numarası altında bir hafta içinde 08/06/2002'de gelmiştir! Dolayısıyla bunun, Hintlilere, İranlılara veya Afganlara değil, vatanın oğullarından gelen Sünni din alimlerine ait herhangi bir şer'î enstitü veya dini bir okul ortaya koyması mümkün değildir.[340]

Bunu, aynı kişi tarafından Şeyh Abdulmünim el-Hakim el-Irakî'nin gözetiminde bir havza kurulması izlemiştir. Bu Beşar döneminde inşa edilen ilk havza olmuştur. Son havza ise Eylül 2006'da "Fıkhu'l-Eimmeti'l-Ethâr (Tertermiz İmamların Hukuku)" havzası kurulmuştur. Bu havza, "Merkezu Fıkhi'l-Eimmeti'l-Ethâr (Tertermiz İmamların Hukuk Merkezi)" adıyla açılan benzersiz bir misyoner merkezini içeren bir ilahiyat okuludur. Merkezin organizatörlerinin web sitelerinde bahsettiklerine göre, Fıkıh Merkezi -Suriye Şubesi- kuruluşunun başlangıcında, özellikle es-Seyyide Zeyneb bölgesinde genel anlamda ise Suriye'de kültürel ya da dini faaliyetleri seferber etme görevini üstlenmiştir.[341]

İranlıların ve Şiilerinin Şam halkına tuhaf ve alışılmadık gelen Şii tezahürlerine gelince, 8 Nisan 2005 Cuma günü yaşanmıştır. Hz. Hüseyin'in şehadetinin kırkıncı yıldönümü münasebetiyle Şam'ın Medhat Paşa Caddesi'nde başlayan Kerbela yürüyüşü, sırtlarını demir zincirlerle kırbaçlayan ve Emevileri hicveden şiirler okuyan İranlı gençler tarafından eski Şam sokaklarında gerçekleştirilmiştir. Gençler, Hz. Hüseyin'in kızlarının işkence ve cinayetlerine tanık olan sokakları dolaşarak, ardından Rukiyye Hanım'ın mezarına yönelmişlerdir. Peygamber ailesinin katili olan Emevi makamlarına lanet okuyarak yürüyüşlerini bitirmişlerdir.[342]

Böylece İran, rejim hükümeti içindeki İrancılar aracılığıyla bakanlıkları ve hükümet organlarını şiileştirmeye devam etmiştir. Bu konudaki en güçlü katkıyı, Esad hükümetindeki güçlü biri olan ve İran'ın, Suriyeli erkekleri İran projesine hizmet

[340] Uluslararası Suriye Araştırmaları Enstitüsü, *el-Ba'süs şiî fî Suriye, Suriye'deki Şii Baas 1919-2007*, 2008, s. 99.
[341] Uluslararası Suriye Araştırmaları Enstitüsü, *el-Ba'süs şiî fî Suriye*, s. 100.
[342] Uluslararası Suriye Araştırmaları Enstitüsü, *el-Ba'süs şiî fî Suriye,* s. 107.

etmeye katkıda bulunan bakanlıklara girdirmeyi başaran Hişam İhtiyar'dır. Örneğin, Şam Üniversitesi'nin eski Rektörü Dr. Hani Mürtaza, onun rolüyle Yüksek Öğrenim Bakanı olarak atanmış ve bu bakan da Dr. Abdurrezzak Şeyh İsa ve Dr. Abbas Sundûk eş-Şii gibi mezhepçilik yapmakla meşhur olan İranlı kişileri Eğitim Bakanlığı'na atamıştır. Mürşidiyye mezhebinden Ali Saad Eğitim Bakanı olarak atanmış ve çocukların Kuran öğrenmesini engelleyerek özel okulları ve anaokullarını kısıtlamış, ilkokuldaki din eğitimi derslerinden birini müzik dersi ile değiştirmiştir.

İslam ilmine düşmanlığı ile tanınan ve Mürşidiyye mezhebinden olan Da'bal el-Husari'yi kendisine yardımcısı olarak atamıştır. Hali hazırdaki İslami eğitim kitabı Sünni müfredatına göre olduğu için Dürzi, İsmaili, Nusayri, Şii ve Sünni gibi her mezhep için ayrı ayrı İslami eğitim kitabı yazılmasını istemiştir.[343]

2011 sonrası Suriye savaşının yoğunlaşmasıyla rejimin ekonomik çöküşünün önlenmesinde doğrudan rol oynayan İran, 2012 yılından itibaren silah ve uzmanların yanı sıra gıda ve petrol gibi rejime ödediği temel malzemelere ek olarak 6 milyar dolardan fazla yardım sağlamıştır.[344]

Kısa süre sonra İran, rejimin birçok şehri Özgür Suriye Ordusu'na kaptırmasının ardından birçok askeri milisle müdahale etmiştir. İran, yirmi ila otuz bin İranlı olmayan Şii'yi rejim saflarında savaşmaları için toplamayı başarmıştır. Aralarında Irak Halk Seferberliği'nden savaşçıların yanı sıra "Fatimiyyun Tugayı" adı altında üç bin Afgan Şii savaşçısı ve "Zeynebiyyûn Tugayı" adı altında bin Pakistanlı bulunmaktadır. Aralarında birçoğu öldürülen 8 Ekim 2015'te Kasım Süleymani'nin yardımcısı Tuğgeneral Hüseyin Hemdânî, Hamid Muhtarbend ve Ferşad Hasunzade gibi görevlilerde bulunmaktadır.[345]

İran, dini ve mezhepsel dinamikler üzerine oynayarak, Hazar aşiretlerinden binlerce Afgan'ı Esad güçlerinin saflarına katmayı başarmıştır. Ekonomik duruma ek olarak İran, Beşar Esad'ın yanında savaşmaları şartıyla bu savaşçılara yeterli parayı

[343] Uluslararası Suriye Araştırmaları Enstitüsü, *el-Ba'süs şiî fî Suriye*, s. 155.
[344] Phillips, *Front line syria from revolution to proxy war,* s. 226.
[345] Phillips, *Front line syria from revolution to proxy war,* s. 226.

sağlamıştır. Böylece, onları iç çekişmelerle parçalanmış bir ülkeden alıp Afganistan'ın çıkarı olmayan başka bir savaşa sokmayı başarmıştır.[346]

İran ayrıca 2012'den beri Suriye'de mülk satın almış ve İran Devrim Muhafızları ve Lübnan Hizbullahı için işe alım ofisleri kurmuştur. Halep şehrinin kuzeyindeki Nubül ve el-Zehra köyleri, Humus'un diğer bölgeleri ve Şam'ın bazı mahalleleri gibi Şii köylerinin sakinlerinden oluşan İran'a bağlı bir grup Suriyeli, Şii bir milis olan Suriye Hizbullah milislerini kurmayı başarmıştır. İran destekli bazı yabancı milisler, Irak Zülfikar Tugayı ve İmam Hüseyin Tugayı gibi hükümet güçleriyle birleştirilmiştir.[347]

Resim 4.21. İran'ın Esad'ın yanında savaşmak için topladığı şii milislerin bayrakları.

İran, askeri kolu olan Lübnan Hizbullahı aracılığıyla, sınır şehri olan el-Kasir sakinlerini yerinden etmeyi başarmıştır. Hizbullah milisleri şehri basmış, tamamen kontrol altına almış, şu ana kadar halkının şehre geri dönmesini engellemiştir. Parti ise, kendisine bağlı birçok Şii aileyi getirip şehre yerleştirmiştir.[348]

Independent Gazetesi, İran'ın demografik değişime yol açan yeni bir toplumsal yapıyı dayatma arayışını şu başlıkla yazmıştır: *"İran, rejimin kontrolünü*

[346] Sony engel Rasmussen - Zahra Nadel, "Iran covertly recruits Afghan Shias to fight in Syria*", The Guardian,* (30 Haziran 2016). https://www.theguardian.com/world/2016/jun/30/iran-covertly-recruits-afghan-soldiers-to-fight-in-syri.

[347] Aymenn Jawad al-Tamimi, "The Syrian civil war and demographic change", *Middle East Forum,* (Erişim 15 Mayıs 2017)

[348] Merkezu'l-Hivâri's-Sûrî, "et-Tağalğul es-Sekâfî el-İrâni fi Suriya -Edevâtu'l-İ'lâmiyye ve ed-Domografiyye", (Suriye'deki İran kültürel nüfuzu- Medya ve demografik araçlar)", 30 Haziran 2020, s. 15.

sıkılaştırmak için Suriye'ye Şii Müslümanları yerleştirmekte."[349] Gazete, İran'ın Hizbullah'ın Güney Lübnan'daki kalesinden İsrail sınırına kadar nüfuzunu pekiştirdiğine değinirken, İran ve Esad rejiminin Şam, Humus ve Lübnan sınırı arasında herhangi bir yol olmasını istemediğini belirtmiştir. Bu, demografik yapıda yeni bir gerçeklik oluşturacak olan bir durumdur.

Zebadani'den Vadi Berdî'ye kaçan ÖSO'nun eski komutanı Ebu Mazîn Darkuş, gazeteye Şam'daki en büyük İslami yapı olan Emevi Camii'nin artık İran destekçileri tarafından kontrol edilen bir güvenlik alanı olduğunu şu söylerle aktarmıştır. *"Caminin etrafındaki bölgeye getirilen çok sayıda Şii var. Burası Sünni bir bölgedir. Ama onlar burayı Şiiler tarafından güvenceye almayı ve sonra da onlarla o bölgeyi kuşatmayı planlamaktadır."*

Zebedani'de ilçe hastanesinin müdürü gazeteye şunları söylemiştir:

> *"Buradan göç 2012'de başladı, ancak 2015'te çarpıcı bir şekilde arttı. Şimdi insanlarımızın çoğu zaten İdlib'e nakledildi. Sünnileri Şam ve Humus'tan transfer etmek için açık ve net bir plan var. Evlerini ve tarlalarını yaktılar. İnsanlara "Burası artık senin değil" diyorlar."*

İran ve milisleri, insanları doğumlarına bağlayan resmi belgeleri yok etmek için Zebedani, Daraya, Humus ve el-Kusayr şehirlerindeki emlak kayıtlarını ve tapu bölümlerini defalarca yakmıştır. Nitekim 1.7.2013 tarihinde Humus'ta belediye binasını bombalamış, bu da Humus ve kırsalındaki tüm gayrimenkul tapu kayıtlarının bulunduğu Tapu Dairesi'nin yanmasına neden olmuştur.[350]

İran'ın Rusya ve Türkiye ile birlikte bir yanda Zabadani ve Mazaya ilçeleri, diğer yanda Şiiler tarafından iskan edilen Kefraya ve Fua ilçeleri arasında mübadele veya nakil anlaşması olarak bilinen Dört Şehir Anlaşması'na aracılık ettiği bilinmektedir. Anlaşma 28 Aralık 2015 tarihinde uygulanmış ve aralıklarla devam etmiştir. Mazaya ve Zabadani sakinleri gruplar halinde dışarı çıkarken iki şii ilçe sakinleri Türkiye'nin havalimanlarından Beyrut'a oradan da Şam'a nakledilmiştir.

---

[349] Martin Chulov, "İran repopulates with shia muslims to help tighten regime's control", *The Guradian,* (Erişim 14 Ocak 2017).

[350] Abdurrahman İmâre, "Mâ Hiye Hakikatu'l-muhattata'l-hâtif ile't-tağyîr ed-demogrâfî fî Humus, (Adîde Fâris, Humus'ta demografik değişimi hedefleyen planın gerçekliği nedir?)" *Rasif, (*Erişim 28 Ağustos 2016)

23 Nisan 2017'de Hizbullah ve diğer mezhepçi güçlere bağlı İranlı milisleri tarafından tamamen boşaltılarak içeri girilen Zabadani şehri, Şii milislerin mezhepsel sembollerine atıfta bulunarak "Işık Şehri" olarak adlandırılmıştır.[351]

Cenevre'deki Yüksek Müzakere Komitesi Üyesi Dr. Riyad Na'sân Ağâ, bu anlaşmayla 25 bin nüfuslu kentin boşaltıldığını söylemiştir:

> *"Suriye rejimi bu taktikle Şam'ı çevreleyen bölgelerde yaşayanları sınır dışı ederek, yerlerine İran, Irak ve Afganistan'dan Şii yerleşimciler getirerek kendilerine ait olmayan toprakları, evleri ve mülkleri sahiplenecektir."*[352]

İran, sivilleri uzaklaştırma anlaşmalarının garantörü olarak görünmüştür. Ancak İran, çıkartmak istediği sivilleri, karadaki müttefikleriyle birlikte bombalayan ve kuşatan da kendisidir. İlçelerinden, ne zaman döneceklerini bilemedikleri bölgelere sürgün edilmelerini sağlamak için onlara anlatılamayacak kadar ağır işkenceler yapmıştır. İran, Şam çevresindeki Şii kuşağını sıkılaştırmak için hemen 300 Iraklı Şii aileyi ülkeye getirmiştir. Sünniler, sakinleri boşaltıldıktan sonra onları "Daraya" şehrine yerleştirilmiş ve yeni sakinlere ev el-Nucebâ Hareket milisleri tarafından aile başına 2000 dolar verilmiştir.[353]

İran sadece Şam ve Humus çevrelerinin demografisini değiştirmek için çalışmakla kalmamıştır. Aynı zamanda Doğu Halep sakinlerinin Rus müzakereleri yoluyla yerinden edilme dalgasından yararlanmasını da hızlandırmıştır.

SY24 platformu, Halep'in doğu mahallelerini asıl sakinleri yerine ailelerini yerleştirmek için bir merkez olarak kullanan İranlı milisler hakkında bir rapor hazırlamıştır. Raporda, İranlı milislerin, aileleriyle birlikte eski Halep'ten Masekon Hananû, el-Müyesser ve es-Sahur'a kadar uzanan doğu mahallelerinde konuşlandığı belirtilmiştir. Aktivist Mu'tez Hitab, SY24 platformuna verdiği özel bir röportajda,

---

[351] Merkezu İdrâk liddirâsât ve'l-istişârât, "Dört Şehir Anlaşması, popüler bir ihtiyaç mı yoksa uluslararası sponsorluk ve uluslararası kapsama sahip siyasi bir taktik mi?", 2017, s. 9.
[352] Hossam Jablawi, "increasing tactics of forced displacement in Syria", *Atlantic Council*, Erişim 6 Ekim 2016. http://www.atlanticcouncil.org/blogs/syriasource/increasing-tactics-of-forced-displacement-in-syria.
[353] *Merkezu İdrâk liddirâsât ve'l-istişârât,* "Dört Şehir Anlaşması, popüler bir ihtiyaç mı yoksa uluslararası sponsorluk ve uluslararası kapsama sahip siyasi bir taktik mi?", 2017, s. 16.

bu milislerin ailelerinin sayısı hakkında kesin bir istatistik olmadığını, ancak yaklaşık olarak 3.000'den fazla aile olduğunun tahmin edildiğini söylemiştir.[354]

Askeri cepheleri dondurduktan sonra İran, çıkarlarını Suriye'yi yasal ve mevcut olarak kontrol etmesinin önünü açacak anlaşmalara bağlayarak nüfuzunu genişletmeye başlamıştır.

Rozana TV'nin İran'ın Suriye'yi kontrol etmedeki yumuşak rolüne ilişkin hazırladığı bir raporda, Suriye rejimi hükümetinin İran ile imzaladığı ve Suriye'de yeni şehirler ve varoşlar inşa etmek için İran Yollar ve Şehirler Bakanlığı tarafından yürütülecek bir mutabakat anlaşmasından söz edilmiştir. Bu, İran'ın sözde yeniden yapılanmada yer alma arzusunun ve İran'ın Suriye'deki her şeyi, hatta inşaat sözleşmelerini bile kontrol etmeye çalıştığının açık bir göstergesidir.

Uluslararası Ekonomik İlişkiler Profesörü Hasan eş-Şâğil şunları söylemiştir:

> *"Rozana"ya verdiği röportajda İran'ın, İran devlet kurumları veya özel inşaat şirketleri aracılığıyla rejimle çeşitli anlaşmalar imzalayarak Suriye'nin yeniden inşasında pay sahibi olup payına düşeni almaya çalıştığını söylemiştir. Bir yandan da kendisine bağlı Suriyeli şahsiyetleri bulmak için çalışıyor ve Suriye'de sağ kolu olacak kendisine bağlı şirketler kuruyor"*[355]

Askeri zaferden ve Suriye'nin birçok ilçe ve şehrin demografik yapısının değiştirilmesinden sonra İran, halkı şiileştirmek isteyerek uzun soluklu bir politika izlemiştir. Nitekim Irak ile sınır kenti olan el-Bukemal'de yaşayan Ebu Câsim, bölgeyi kontrol eden İran askeri milislerine rüşvet vererek el-Bukemal'den Kuzey Suriye'ye kaçabildiğini söyleyerek bizi teyit etmektedir. Ebu Câsim bize ayrıca, durumun artık katlanılır olmadığını, çünkü şiiliğe çağrıda bulunan birçok makamın olduğunu arkalarında ise İranlı devlet adamlarının bulunduğunu söylemiştir. Orada para bol ve teşvikin çok olduğunu ve İran'ın, doktrinini aralarında yaymak için insanların ekonomik ihtiyacından yararlandığını, aç çocuklarının ağzına bakan

[354] SY24, "Haleb Merta' lilmilisiyyât ve avâiluha.. ve hazihi ehemmu menâtika tüvezziuhâ "Halep, milisler ve aileleri için bir yuvadır ve bunlar, dağılımları için en önemli alanlardır". (Erişim 2 Haziran 2022)

[355]Radyo Rozana, "İran tetemeddedu fi kitâi'l-iskân es-Sûrî, (İran, Suriye konut sektöründe genişliyor)", (Erişim 31 Aralık 2019)

herkesi zayıf düşürüp teslim alabilecek meblağlar ve aylık maaşlar teklif ettiğini belirtmiştir.[356]

İran ya doğrudan ya da geniş bir coğrafyayı kontrol eden birçok Şii oluşumun üylerinden biri aracılığıyla Şiilik çağrısı yapmaktadır. Örneğin, Guta'nın Türkmen olan Hatita ilçesinde Lübnanlı "Hizbullah" yerel partiler ve Şii mezhebine geçen ve Şiilik çağrılarıyla ilgili sivil çevreler kuran Suriyeli kadınlar aracılığıyla oradaki onlarca aileyi şiileştirmeyi başarmıştır.[357]

İran, "İslam Devrimi"ni sınırların dışına ihraç ederek dini projesini hayata geçirmek için tüm gücüyle çalışmış ve daha önce de belirttiğimiz gibi Şiiliği yayma politikasını uygulama aracı olarak görmüştür. Şiiliği yaymayı, "Arap ve İslam ülkelerine nüfuz etmeye yarayan bir yol, ulusal ve kültürel kimliğini koruyan bir siper, saplanacak bir mızrak ve atılacak bir ok" olarak değerlendirmiştir.[358]

İran, Rus müttefikinin amacının farklı olduğu dini projesini hâlâ yürütmektedir. Rusya, daha önce de belirtildiği gibi, Hristiyanları ve Akdeniz'deki nufûzunu korumak bahanesiyle Suriye'ye girmiştir. Ancak İran ise, karanlığı artırmayı, Sünnilerin aleyhine olarak Şiiliği yaymayı ve Suriye'yi on yıllardır etkilecek olan bir demografik değişimi hedeflemektedir.

Cusur Araştırma Merkezi tarafından yapılan bir araştırma, İran'ın Suriye'deki askeri olmayan faaliyetlerini aşağıdaki 4.23 nolu haritada gösterildiği gibi ortaya koymuştur.[359]

Merkezin yayınladığı haritaya göre İran'da 111 muharebe dışı merkez bulunmaktadır. Dini ve misyonerlik merkezleri elli bir merkezle ilk sırada yer almaktadır. Ardından sırasıyla yirmi yedi yardım merkezi, on yedi eğitim ve kültür merkezi ve on altı ekonomik ve ticaret merkezi bulunmaktadır. Bu istatistiki bilgi bize İran'ın, Esad ve müttefiklerinin kontrolündeki hatta Rusya'nın kontrolündeki tüm topraklarda dini merkezlere öncelik verdiğini göstermektedir.

---

[356] K6, Kişisel Görüşme, 22 Temmuz 2021.

[357] el-Halicu'l-cedîd, "Hizbullah yenşiru et-teşeyyu' fi'l-Ğota akabe tehcîri'l-muâraza, (Hizbullah, muhalefetin yerinden edilmesinin ardından Guta'da Şiiliği yayıyor.)" (Erişim 26 Eylül 2018).

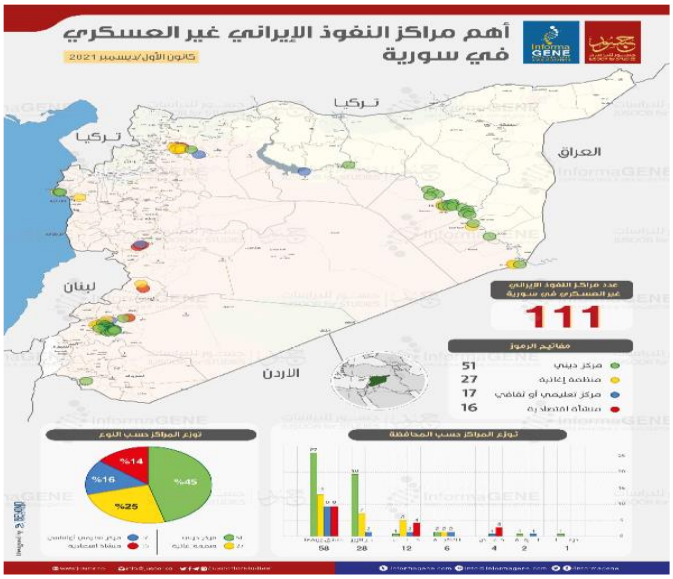
[358] Sabbah el-Musevî vd., *el-Meşru'ul-İrânî fi'l-mıntıkati'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, (*y.y.: Dâru İmâr linneşr, 1. Baskı, 2013), s. 15.

[359]

Bunu ise ya ikinci sırada yer alan yardım merkezlerinin desteğiyle ya da İran'ın kendi metodunu içine dâhil ettiği eğitim merkezleri aracılığıyla yapmıştır. Hatta İran Suriye rejiminin okullarda uyguladığı müfredatı büyük ölçüde etkilemiş, Rejime bağlı tüm üniversitelerde Fransızca dil bölümlerinin açılmasına öncülük etmiştir. Ayrıca İran uzun süreler boyunca parlaklığını koruyan İslam eserlerini sabote etmede de rol almıştır. Bu rolünün sonuncusu ise aşağıdaki 4.22 nolu görselde görüldüğü gibi Emevi Halifesi Ömer bin Abdülaziz'in İdlib kırsalındaki türbesinin sabotaj edilip cenazesinin mezardan çıkarılması olmuştur.

Resim 4.22. Emevi Halifesi Ömer bin Abdülaziz'in türbesine sabotaj yapıldıktan sonraki hali

Resim 4.23. İran'ın Suriye'deki askeri olmayan faaliyetlerini

4.3.3. Demografik Değişim Sürecinde Diğer Aktörlerin Rolü

Diğer aktörler ile savaşta askeri olarak doğrudan yer alan güçleri kastediyoruz. Bu güçlerden biri, ABD'dir. ABD, Suriye politikasını, ülke muhalefetine hafif silahlarla askeri olarak destek olmaktan, terörizmi ortadan kaldırma bahanesiyle IŞİD'e karşı savaşa katılma şeklinde değiştirmiş, böylece kendine Suriye'ye doğrudan müdahele yolu açmıştır.

Örgütün ortaya çıkması, ülkelerin politikalarının ortaya çıkmasında ve terörle mücadele bahanesiyle Suriye topraklarındaki projelerinin hayata geçirilmesinde büyük rol oynamıştır.

2014 yazında Beşar, rakiplerini desteklemek için bir araya gelen ve ABD ve Avrupalı müttefikleri gibi onu iktidardan uzaklaştırmaya çalışanlar da dâhil olmak üzere, dünyanın ikincil bir endişesi haline gelmiştir.

IŞİD, başta Ezidiler olmak üzere azınlıkları öldürüp köleleştirerek ve daha sonra Batılı rehinelerin kafalarını keserek büyük bir askeri güçle donanmış olarak Irak ve Suriye'de daha fazla toprak ele geçirmek için saldırılarını sürdürmüştür. Ardından IŞİD vahşetleri, Esad'ın gerçekleştirdiği katliamlardan daha büyük ve daha korkunç hale geldiğinde manşetlere IŞİD çıkmıştır.[360]

Bu dönüşümden en çok Esad rejimi yararlanmış ve gazeteci Charles Kallas isminin açıklanmasını istemeyen Suriyeli bir yetkilinin *"Suriye hükümeti ve muhalefetin terörizme karşı koyma çabalarını birleştirmeye yönelik ABD-Rusya ortak anlaşmasının eşiğindeyiz."* dediğini aktarmıştır.[361]

ABD'nin bu konuda çağrıda bulunduğu uluslararası bir koalisyon kurulmuştur, Hatta ABD, Suriye rejimi ile iletişim kanallarını genişletmeye başlayarak bundan daha da ileri gitmiştir. Ülke içindeki güç dengeleri, 2014'ün başlarında Beşar ve müttefiklerinin lehine dönmeye başlamıştır. ABD, Suriye'de IŞID'e karşı askeri

[360] Dagher, *Assad or we burn the country*, s. 169.
[361] Charles Glass, *Syria burning- ashort history of a catastrophe verso*, London: y.y., 2016, s. 99.

operasyonların önünde durmasını engelleme bahanesiyle rejimle iletişim kurduğunu söyleyerek bu iletişimi haklı çıkartmaya çalışmıştır.[362]

Batılı güçler, Suriye'nin doğu ve kuzey doğusunda IŞID'in kontrol ettiği bölgeleri bombalamak için acele etmiştir. Fransa uçaklarıyla katılırken ardından İngiltere'de dâhil olmuştur. ABD Savunma Bakanı Ashton Carter, örgütün ilerlemesini durdurmak için Suriye'ye daha fazla özel kuvvet gönderildiğini duyurmuştur.[363]

Amerika, PKK'nın Suriye kolunu terörle mücadelede bir müttefik olarak vasıflandırarak benimsemenin bir yolunu bulmuştur. 2011 yazından bu yana PKK, rejim hükümetiyle, Kürtleri çatışmada etkisiz hale getirmek ve Özgür Suriye Ordusu'na katılmalarını engelleme karşılığında Türkiye'nin üç sınır bölgesini, Ayn el-Arap, Afrin ve el-Cezire'yi devretmek için müzakere etmeyi başarmıştır.

Kandil Dağları'ndan gelen adını PYD olarak değiştiren ve Esad rejimin, tüm mekanizmalarını ve kurumlarını hizmetine sunduğu PKK, ön plana çıkarılarak diğer Kürt partileri marjinalleştirilmiştir.[364]

Bu örgüt bazen Türk baskısından kurtulmak için müttefiki olduğu Amerika'nın arkasına gizlenmiş, bazen de birçok ismin arkasında medeni sivil parti gibi görünmeye çalışmıştır. Son olarak kullandığı isim ise Suriye Demokratik Güçleridir (SDG).[365]

ABD ve müttefikleri, IŞİD'e karşı savaşlarında aşırı güç kullanmış ve sivillerin güvenliğini hesaba katmamıştır.

Özellikle örgütün başkenti olan Rakka kentinde uluslararası alanda yasaklanmış silahlar birçok kez kullanılmış ve mesela 15 Haziran 2017'de fosfor bombası atılmıştır.[366]

---

[362] Dagher, *Assad or we burn the country,* s. 193.
[363] Qvemener, *Bachar al-assad en lettres de sang*, s. 78.
[364] Klement- Siria, *Revolucion siria,iniciativa Anarquista desde la prision de koridalos,* s. 168.
[365] Klement- Siria, *Revolucion siria,iniciativa Anarquista desde la prision de koridalos,* s. 176.
[366] Waleed Almukhlif, "Kasafu er-Rakka bi'l-fosfor min tayaran et-tahaluf", (Koalisyon uçaklarından Rakka'nın fosforla bombalanması)", (Erişim 15 Haziran 2017)

Ayrıca dış güçlere ait uçaklar Rakka semalarını iki dakikadan fazla terk etmemişlerdir. İdlib kırsalında ikamet eden ve eskiden Rakka şehri Tabka'da yaşayan Ebu Abdullah, bu konuda şunları söylemiştir:

> *"Gözlerinizi zar zor kapatıyorsunuz, gökyüzü yanıyor, çocukların çığlıkları, kadınların çığlıkları bütün gün duyuluyor. Kefeninizi giymeye karar vermedikçe uluslararası savaş uçaklarından kaçmaya karar veremezsiniz. Rakka'dan kaçmak intihara gitmek iken orada kalmak bizatihi intihardır. Kaçmayı başardım ve 3 km uzakta bizden önce kaçan çocukların ve kadınların kömürleşmiş bedenlerinin yanından geçiyordum, kimse ölümü beklemekten başka bir şey yapamazdı, sanki kıyamet gerçekleşmişti."*[367]

Resim 4.24. Koalisyon güçlerinin saldırısından sonra Rakka şehrinin simge yapılarının ortadan kayboluşunu gösteren resimler.[368]

Bâğuz bölgesinden olan Câsim el-Ali'ye gelince, bize bölge halkının yüzde doksanının hava saldırılarıyla öldürüldüğünü şu sözlerle teyit etmiştir:

> *"Hareket eden her şeyi hedef alıyorlardı. Salladıkları beyaz pankartların kadınlara faydası yoktu. Bir Amerikan uçağı vücutlarını küçük parçalara ayırdı. Dünyayı çok derinden yok eden patlamalar çınladı. bir nükleer silah mıydı, yoksa yeryüzünün dayanamadığı bir şey miydi? bilmiyoruz."*[369]

[367] K8, Kişisel Görüşme, 3 Ağustos 2021.
[368] el-Müdün, el-Usbû' fi Suver: Ğârâtu't-Tahâlüf ğayyerat Meâlime er-Rakka", "(Koalisyon baskınları Rakka'nın önemli noktalarını değiştirdi)", (Erişim 25 Ağustos 2017).
[369] K9, Kişisel Görüşme, 3 Ağustos 2021.

Resim 4.25. Koalisyon güçlerinin Bâğuz bölgesinde gerçekleştirdiği katliamdan görüntüler[370]

Irak ve Suriye'de atılan 24.287'den fazla bomba ve füze ile IŞİD ortadan kaldırılmıştır. Ancak yazar Emma Sky'ın dediği gibi bu askerî operasyonlar, şehirleri yok etmiş ve binlerce sivili öldürmüş ve IŞİD'in düşüşü milislerin yayılmasına, otoriter rejimlere destek verilmesine yol açmış ve İran'ın varlığını kolaylaştırmıştır.[371]

ABD, IŞİD'in gerilemesinden kaynaklanan boşluğu müttefiki "SDG" aracılığıyla doldurmuştur. O zamandan beri ABD, SDG'ye büyük miktarda silah ve bununla birlikte eğitmenler ve uzmanlar göndermiştir. Ayrıca Washington, müttefikinin hedef alınmasını önlemek ve müttefikini korumak için kendi gözetiminde uçuşa yasak bölge kurmuştur. SDG, IŞİD bahanesiyle, ABD'nin doğrudan desteğiyle Suriye'nin kuzeyinde geniş alanları ele geçirmeyi başarmıştır. Terörle mücadele bahanesiyle boşaltılan IŞİD'in kontrol ettiği bölgelerin çoğu ise, ağırlıklı olarak Sünni Araplardan oluşmaktadır.

[370] el-Halicu'l-Cedid, "Suver.. Meczera fi'l-Bâğûz beyde kuvvâti KSD ve et-Tahalufi ed-Düvelî, (Resimler.. PYD ve uluslararası koalisyon tarafından El-Bağuz'da katliam)" (Erişim 21 Mart 2019)
[371] Emma Sky, İ*n atime of monsters- travels through amiddle east in revolt*, London: Atlantic Books, ts. s. 11.

Resim 4.26. https://www.jusoor.co/ar sitesinden Kuzey ve Doğu Suriye'deki Amerikan varlığının bir haritası.

Arap sakinlerinin yerinden edildiği şehir ve ilçelerin arasında Tel Abyad, Tel Rıfat ve Münbic de vardır.

Kürtlerin olmadığı tamamının Araplar ve Türkmenlerin oluşturduğu Tel Abyad köylerinde yaşayanlar ile nüfusunun %70'inden fazlasının Arap ve Türkmenlerin oluşturduğu 30.000'den fazla kişinin yaşadığı şehirlerdeki vatandaşlar yerinden edilmiştir. Yine PYD milisleri tarafından 15.000'den fazla kişi Tel Rıfat ve çevresindeki yerlerinden edilmiştir.[372]

Daha önce Haseke, Deyrizor ve Aynu'l-Arab gibi Arap çoğunluğa sahip olan Suriye şehirleri tamamen "Kürt" etkisi altına girmiştir. Haseke'de Kürt nüfus toplam nüfusun % 28'ini geçmezken, Aynu'l-Arab'da bölge kırsalı dikkate alındığında bu oran % 45'tir.[373]

Doğu ve Kuzey Suriye'de sözde Özerk Yönetim'i kontrol eden PYD ve YPG güçleri, Hristiyanların da azalmasına katkıda bulunmuştur.

[372] Abdülmün'im Zeynüddin, *et-Tağyîr ed-Domografî fî Suriye- et-Tehcir el-Kasrî fî zilli's-sevreti's-Sûriyye*, y.y: Cusûr liddirâsât, 2016, s. 4.
[373] Muhannad el-Kati', *el-Coğrafiyye el-Beşeriyye lilekrâd fî Suriye,* (Suriye'deki Kürtlerin İnsan Coğrafyası), Ma'hedu'l-âlem liddirâsât, (Erişim 9 Temmuz 2016).

Âşûrî İnsan Hakları Gözlemevi yöneticisi Cemil Diyarbakırlı aracılığıyla Rudaw Medya Ağı'na yaptığı açıklamada, Suriye'de 1.200.000 Hristiyan'dan 400.000'inin kaldığını, 250.000 Hristiyan'ın yer aldığı Haseke ilinde şu anda sadece 25 bin kişinin bulunduğunu ve Hristiyanların yaşadığı 40-45'ten fazla köy ve ilçenin, sakinlerinden yoksun olduğunu söylemiştir. Gözlemevi ayrıca, Kürt "özyönetim" güçleri tarafından Haseke Valiliği'ndeki Müslüman göçmenlerin mülklerine yönelik ciddi ihlallerin olduğunu da belirtmiştir.[374]

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak, Washington'un sivil ve "terörist" arasında ayrım yapmayan yıkıcı bombalamalar yapması ve sınır ötesinden her türlü silahlarla ayrılıkçı milisleri desteklemesi nedeniyle Suriye'deki demografik değişime doğrudan katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz. ABD, kanaatimizce IŞİD kartını Suriye'nin petrol ve tarım açısından zengin bölgelerindeki ayrılıkçı grubu (PYD, YPG) devreye sokmak için kullanmış ve böylece bu ayrılıkçı grubu komşu ülkeler karşısında bir pençe haline getirmiştir. Doğrudan ABD askeri müdahalesi, Amerikalı karar vericiler için bir seçenek değildir. Bu, o zamanki Dışişleri Bakanı Hillary Clinton tarafından ifade edilmiştir. Lavrov kendisine; *"Libya'da olduğu gibi rejimi devirmek için askeri müdahalede bulunacak mısınız?"* diye sorduğunda Clinton ona olumsuz cevap vermiştir.[375]

Öyleyse aklımıza şu soru gelmektedir. Neden askeri olarak hızla müdahale edip onlarca ülkeyi IŞID'le savaşmak için seferber etmişken rejimi askeri olarak devirmek istemiyorsunuz?

Obama, 2012 sonbaharı ile 2013 baharı arasında, Esad'ın hava kuvvetlerinin Suriyelilerin canını aldığı bir dönemde uçuşa yasak bölge kurulması önerisini reddetmiştir.[376] Bununla birlikte Amerikalılar, SDG'ye teslim ettiği bölgeler üzerinden ABD'ye ait olmayan herhangi bir uçağın uçmasını yasaklamıştır. Belki de amaç, Esad ve İran tarafından başlatılan, Washington ve bölgedeki müttefikleri tarafından tamamlanan Sünni Arapları zorla yerinden etme planını sonuçlandırmaktır.

---

[374] RÜDAW, "Muazzamu'l-Lâciin es-Suriyyîn fi'l-İrak ve'l-Mıntıka yerfezûne el-Avde libeledihim, (Iraktaki ve bölgedeki Suriyeli mültecilerin çoğu ülkelerine geri dönmeyi reddediyor)" (Erişim 30 Aralık 2021)
[375] Hillary Clinton, *Müzekkerât-Hiyârât sa'be,* s. 437.
[376] Dagher, *Assad or we burn the country,* s. 163.

Türkiye ve Suriye'deki müttefikleri ÖSO, Suriye içinde üç askeri operasyon gerçekleştirmiştir.

Fırat Kalkanı Harekatı, IŞID'in elinde bulunan Cerablus kentini kontrol altına almak için 24 Ağustos 2016'da başlamış ve bölgeyi PKK'ya bağlı Suriye örgütlerinin kontrol etmesinin önünü kapatmıştır. Ardından 20 Ocak 2018'de PKK ile bağlantılı sözde Kürt Halk Koruma Birimlerini (YPG) sınır dışı etmek için Zeytin Dalı Harekatı ve en sonuncusu 9 Ekim 2019'da IŞİD kalıntılarına ve Kürt birliklerine karşı Barış Pınarı Harekatı başlatılmıştır. YPG sözcüsü İlham Ahmed, "Zeytin Dalı" harekatının amacının Afrin'i Türkleştirmek ve Araplaştırmak olduğunu belirtmiştir.[377]

Açıklamaya aşağıdaki sonuçlarla cevap verebiliriz.

Harekâtın temel amacı, Türkleştirmek veya Araplaştırmak değil, yerinden edilmeyi önlemek ve yüzlerce yıldır mevcut demografi ile oynayarak Türkiye sınırlarına yeni bir gerçeklik dayatma girişimini engellemektir. Kürt milliyetçiliği sloganını yükselten ayrılıkçı güçler arasında, daha önce de belirtildiği gibi Kürt varlığının %2'yi geçmediği şehir ve ilçeler vardır.

Sonuç olarak, ayrılıkçı milislerin Arap bölgelerini Amerikan ve Batı desteğiyle kemirmeye devam etmesi, Arapları çoğunlukta oldukları bölgelerde azınlık yapan bir gerçekliğin dayatılmasına yol açacaktır. Arap çoğunluğun Türkiye ile ittifakı, ulusal savaş iddialarını boşa çıkartmaktadır. Yazar David Phillips, Türkiye'nin girdiği bölgenin tamamen Araplaştırıldığına, silahlı grupların unsurlarının ve dört bin ailenin Afrin'e yerleştirildiğine dikkat çekerken ayrılıkçı milislerin anlatımlarını benimsemektedir. Yazar, ÖSO mensubu 300 ailenin Kafr Safra köyüne nakledildiğini belirtmiştir.

Ayrıca sokak isimlerinin Türkçe ve Arapçaya çevrildiğini belirten yazar, Afrîn'de kalmayı tercih eden sivillerin dini okullara girmeye zorlandığını ve kadınlardan örtünmelerinin talep edildiğini iddia etmiştir. Yine 300.000'den fazla sivilin Afrin'den Tel Rıfat ve eş-Şahba'ya kaçtığını ve Barış Pınarı Harekatı'nda 300.000

[377] Phillips, *Front line syria from revolution to proxy war,* s. 166.

kişinin yeniden yerlerinden edildiğini ve Deyrizor vilayetindeki 810 geçici okula yerleştirildiğini söylemiştir.[378]

Phillips'e son iddiasından başlayarak şöyle cevap verebiliriz. Eğer Phillips rakamları aktarırken doğruysa, hiç şüphesiz istatistik açısından büyük bir hata yapmıştır. 300.000 kişinin Afrin'den kaçtığı iddiası doğru değildir. Kürtler en çok Kuzey Suriye'de bulunmaktadır. Ancak Kürtlerin çoğunlukta olduğu 200.000 nüfuslu Afrin şehri dışında çoğunluğu oluşturmuyorlardır.[379]

Kadınların örtünmeye ve sivillerin dini okullara gitmeye zorlanması iddiasına gelince, bunda da bir hakikat payı göremedik. 28 Temmuz 2021 tarihinde Afrin'e yaptığımız ziyarette yüzlerce tesettürsüz kadın ve kız çocuğu olduğunu gördük. Ayrıca çocuklara ücretsiz ders veren birkaç dini kurum tespit ettik. Bu kurumlar, şehir sakinlerinin bize teyit ettiğine göre, savaştan önce de vardı. Yazar Phillips, IŞİD'in Kuzey Kürt bölgelerindeki uygulamalarıyla, ÖSO'nun Afrin'nde yaptığı faaliyetleri karıştırmış gibi görünmektedir. Afrin'de, yüksek sesle müzik dinleyenlerin ya da sigara içenlerin aralarında bulunmadığı ÖSO veya Askeri Polis kontrol noktası bulmak zordur.

ÖSO'ya bağlı savaşçılara sahip ailelerin nakledildiği ve özellikle Afrin başta olmak üzere Kürt bölgelerine yerleştirildiğine dair ortaya atılan iddiaya gelince, bunun Afrîn ziyaretimiz sırasında dikkatimizi çeken bir gerçeklik payı vardır. Afrin bildiğimiz gibi minyatür Suriye'ydi, Humus, Şam ve kırsalından ve Halep, İdlib, Hama ve Deyrizor'un bazı köylerinden birçok aile buradaydı. Bunun sebebini araştırdığımızda meselenin mecburi olduğunu ve Suriye rejimi, İran ve Rusya'nın savaşçılar, aileleri ve çok sayıda siville yaptıkları zorunlu yerinden etme anlaşmalarından kaynaklandığını gördük.

Nüfusun tahliye işlemi dağlarda değil, yaşaması güvenli olduğu varsayılan şehir ve ilçelerde gerçekleşir.

Araştırmamız sonucunda Halep'ten Doğu'ya, Şam ve kırsalına kadar yerinden edilenlerin, kendilerine göre güvenli hale geldikten sonra Afrin, Cerablus ve el-

[378] Phillips, *Front line syria from revolution to proxy war,* s. 167.
[379] Muhannad el-Kati', *el-Coğrafiyye el-beşeriyye lilekrâd fî Suriye.*

Bab'a gitmeden önce yerinden edildikleri ilçelerin adını bile taşıyan rastgele kamplarda yaşadıklarını tespit ettik. Afrin şehri insanlarla dolu ve içindeki insan yoğunluğu, sürekli şehirleşme hareketi ve genişleyen büyük ticari projeler nedeniyle Suriye'nin kuzeyinin çoğunu sulayan bir arter olarak gördük. Yerinden edilenler arasından Afrîn'i seçenler ev ve dükkânlara el koymamışlar, tam tersi kiralamış ya da ortak araziler kurdurmuşlardır, bir kısmı gayrimenkul satın almış, ticaret ve yatırım için vakıflar kurmuşlardır.

Arkadaşımızın[380] da dediği gibi Türk destekli ÖSO güçlerinin bölgeye girmesinden önce birçok Kürt aile Afrin'den göç etmiş ve Afrin'den ayrılan aileler ikiye bölünmüştür.

İlk bölüm, milislerin aileleri veya onlarla bağlantılı ya da irtibatlı olanlardır. İkinci bölüm, bilinmeyenden korkan, arınma ve Arap-Kürt savaşı hikayesine inanan ailelerdir. Bunlar şehri terk etmeyi seçmiş, ancak şehrin istikrarından sonra yavaş yavaş geri dönmeye başlamışlardır.

4.4. Medya ve saha gözlemleriyle izlenen, yerinden edilmiş kişilerin yerleşimine yönelik yeni konut projeleri

Yerinden edilenler için yer inşası ve yeniden yerleşme işlemi 2016 yılında başlamıştır. Yer değiştirme, Rus askeri müdahalesiyle yoğunlaşmış ve ikiye katlanmıştır. Dış destekli birkaç kuruluş, köyler ve yerleşim alanları inşa etme konusunda faaliyet göstermiştir. Bu dernekler arasında, İlk Konut Alanı olarak adlandırılan bir konut topluluğu inşa etmek gibi bu alanda birçok projeye imza atan Atâ Derneği de vardır.[381] İlk konut alanı, 2016 yılında Suriye-Türkiye sınırına yakın "Atma" (أطمة) köyünde inşa edilmiştir. 56 bin metrekare alan üzerine 520 konutun inşa edildiği bu alanda, her konut birimi iki oda, bir mutfak ve bir banyodan oluşurken, yerleşim alanında elektrik, su ve kanalizasyon şebekesi de bulunmaktadır. Ayrıca bu komplekste; Kur'an-ı Kerim Hafızlık Merkezi, 600 metrekare alan üzerine inşa edilmiş 1200 kişilik ibadet kapasiteli iki katlı cami ve 3000 öğrenci kapasiteli

[380] O, Kürt güçlerinin şehri ve ÖSO'nun kontrolünü ele geçirmesine tanık olmuş bir Kürt kızıdır ve kendi fikirlerine karşı çıkan her Kürt sesini takip eden milisler tarafından zulme uğramaktan veya öldürülmekten korktuğu için adını anmak istememiştir. Bk. K10, Kişisel Görüşme, 28 Temmuz 2021

[381] Ataa Relief, "et-Takrîru'l-Hitâm litecemmea atâi's-suknâ el-evvel (İlk konut ihale meclisi sonuç raporu)" *YouTube*, (Erişim 11 Mayıs 2017)

kız ve erkek öğrenciler için ayrı iki okul gibi eğitim hizmet tesisleri de bulunmaktadır. Bunların yanında sağlık ocağı, 6 klinik, 32 dükkân, bahçe, çocuk meydanı, polis karakolu ve mahalli sivil meclisin yer aldığı bir ticaret pazarı da bulunmaktadır.[382] Aynı yerde 2017 yılında inşa edilen ikinci Atâ konut kompleksinde ise 748 yerinden edilmiş aile 45 bin metrekarelik bir alan üzerine çoklu konut blokları ile yerleştirilmiştir. Konut maliyeti 3600 dolar olup her blokta 44 konut bulunmaktadır. Üçüncü Atâ konut kompleksi ise[383] 2021 yılında Cerablus şehrinde yapılmıştır. 100.000 m2 üzerine site, klinik, cami, bahçe ve fırın gibi temel hizmetler ile 800 konut inşa edilmiştir.

Resim 4.27. "Enab Baladi" gazetesinde yer alan Atâ'nın ikinci konut komleksinden bir görüntü

İçerideki aktif dernekler, uluslararası kuruluşlarla işbirliği içinde, inşaat hareketini sürdürmek ve yerinden edilenleri yerleştirmeye yönelik bir faaliyete öncülük etmiştir. Bu bağlamda el-Rahmet Konut Kompleksi,[384] el-Huda Hayırseverler Derneği'nin gözetiminde inşa edilmiştir. İdlib'in "Sarmada" (سرمدا) ilçesinde Kuveyt

[382] Ataa Relief, "Motion Graphics-Tecammau Atâi's-Suknâ es-sânî (Ataa Konut Kompleksi 2)" *YouTube*, (Erişim 30 Mart 2017)
[383] Şebeketu'l-Muharrari'l-İ'lâmiyye, "İftitâhi macmuu atâi's-suknâ fî Medine" *YouTube*, (Erişim 18 Nisan 2021)
[384] KhairOnLine, "İftitâhi macmuu rahmeti's-suknâ liehli Haleb" (el-Rahmet konut kompleksinin Halep halkı için açılışı) *YouTube*, (Erişim 12 Temmuz 2018)

desteğiyle Halep'ten hicret edip gelenler için okul, cami ve dispanser ile 168 konut dairesi yapılmıştır.

"Ebvâbu'r-Rahmet" köyüne ise Katar RAF Derneği ve Türk İHH'nın desteğiyle Ekim 2016'da Türkiye'ye sınır Babu'l-Hava bölgesinde çoğunluğu yetim 100 aile yerleştirilmiştir.[385]

Pakistan Hubeyb Örgütü'nün desteğiyle Suriye-Türkiye sınırındaki "Yeni Hayat" köyü kurulmuştur. Humus ve Guta'da yerinden edilen aileler için 1536 daire ve hizmet tesislerine ek olarak bir cami ve büyük bir klinik inşa edilmiştir.[386]

Halep'in doğu kırsalındaki el-Bab bölgesinde önce yerinden edilmiş aileler, ardından da engelliler ve kimsesizler için 116 dairenin inşa edildiği "Hilal" yerleşim kenti de Katar Hilali'nin desteğiyle inşa edilmiştir.[387] Yine Türkiye Diyanet Vakfı ve Pakistan Barış Evi Derneği'nin himayesindeki sınır ilçesi Deyr Hassan'daki Beytu's-Selam Köyü'nde, dullar ve yerinden edilmiş aileler için 108 daire inşa edilmiştir.[388] Ayrıca göçmenleri barındıracak İdlib kırsalındaki Şeyh Sabah el-Ahmed Köyü'nün yanı sıra, "Harbenuş" Köyü'nde toplam 300 ev inşa edilmiştir.[389] Halep'in kuzeyindeki Kufra ilçesinde İHH desteğiyle "el-Ber" kompleksinde, toplam 90 daireyi bulan konutlar yapılmıştır.[390] Kuveyt desteğiyle inşa edilen Afrin'e bağlı "Kuveyt er-Rahmet" köyünde cami, okul, ticaret pazarı ve sağlık noktasının yanı sıra 298 daire inşa edilmiştir.[391]

---

[385] Şebeketu'l-Muharrari'l-İ'lâmiyye, "İftitâhi macmuu atâi's-suknâ fi Medine" *YouTube*, (Erişim 2 Ağustos 2017)

[386] Şebeketu'd-dureri eş-Şamiyye, "İftitahu meşru karyeti'l-hayati'l-cedide ala'l-hududi's-Suriyye et-Türkiyye…(Suriye-Türkiye sınırında "Yeni Hayat Köyü" projesinin açılışı)" *YouTube*, Erişim 18 Kasım 2018)

[387] Syrıa TV, " İftihatu Medineti el-Hilal…(Hilal şehrinin açılışı…)" *YouTube*, (Erişim 12 Kasım 2019)

[388] Shahed agency, "Biriayeti vakfi ed-diyâneti et-türkî iftitâhu mecmai süknâ fi beldeti deyri Hasan, (TDV himayesinde, Deir Hassan kasabasında bir konut kompleksinin açılışı)" *YouTube*, (Erişim 28 Ağustos 2020).

[389] Al Jazeera Mubasher, "İftitahu karyeti eş-şeyh Sabah el-Ahmed, (Şeyh Sabah Al-Ahmad Köyü Açılışı)", (Erişim 24 Nisan 2020).

[390] syria one Agency, "'ftitahu mecmai''l-bir liivâi âilâti''-edfâl el-yettâm.. (Yetim kalan çocukların ailelerini barındıracak "Al Ber Kompleksi"nin açılışı..) *YouTube*, (Erişim 25 Ocak 2021).

[391] Afrinmeclis, "Takrir an iftitâhi karyeti Kuveyt er-Rahmet fî Afrîn, (Afrin'e bağlı Kuyt Al-Rahma köyünün açılışına ilişkin rapor)" *YouTube*, (Erişim 02 Eylül 2021).

Türkiye sınırına 15 km uzaklıkta Afrin'e bağlı "Şeyh ed-Deyr" köyünde "Besme" Köyü inşa edilmiştir. Her blok üç kattan oluşmakta ve her katta 50 m2 alana sahip dört daire bulunmaktadır. Cami, Kur'an-ı Kerim, mektep, sağlık ve yönetim merkezi inşaatının yanı sıra elektrik, su ve kanalizasyon gibi tüm temel hizmetler ile donatılmıştır. Proje, 48 Filistinlinin maddi desteğiyle "Beyaz Eller" Derneği tarafından 2019 yılının sonlarında hayata geçirilmiştir.[392]

O kadar çok köy ve komleks adı vardır ki, onları burada ele almamız mümkün değildir. Fakat bizzat ziyaret ettiklerimizi burada zikredeceğiz:

Azez'ın doğusunda 1.400 konutlu el-Emel (Umut) Şehri.

AFAD ve el-Fetih Derneği işbirliğiyle Meşhed-Ruhin ilçesinde yapılan 180 odalı "Muhammed Mursi" Yetimhanesi.

Ziyâ' İnsani Yardım Derneği aracılığıyla inşa edilen "Beytü'l-İzze" ve "Noor" Köyleri.

Filistinlilerle bağlantılı 48 örgüt ve dernek, kuzeydeki yerinden edilmiş insanları yerleştirmek için yerleşim toplulukları inşa etme alanında aktif olmuştur. Suriye'nin kuzeyinde sınıra yakın bir yerde 4.500 konutun inşası için Filistin "Merhametli Kalpler" Derneği ile Antep şehri arasında işbirliği protokolü imzalanmıştır.[393]

Ayrıca, Filistinlilere ait İslam Yetim ve Muhtaçlara Yardım Cemiyeti tarafından İdlib kırsalındaki "Babsaka" ilçesine yüzlerce konut inşa edilmiştir. Bu alana "Yafa el-Bortakâl" adı verilmiştir.[394]

[392]Syria TV, "İftitahu el-kısmi's-sânî min meşrûi karyeti Besme, (Besme Köyü projesinin ikinci bölümünün açılışı)", *YouTube,* (Erişim 06 Nisan 2022).
[393] Syria TV, " Vahde Sukniyyeten Bedileten an el-muhayyemât fi'ş-şimâl es-Surî, (Suriye'nin kuzeyindeki kamplara alternatif 4500 konut)", *YouTube,* (Erişim Tarihi 30 Mart 2022)
[394] Yaffa48.com, "İftitahu Karyete Yafa el-Bortakâl fi'ş-şimâli's-Surî", (Erişim 11 Eylül 2021)

Resim 4.28. " Yafa el-Bortakâl " adlı konut topluluğunun bir resmi.

Suriye'nin kuzeyindeki konut blokları alanında da faaliyet gösteren Filistinli dernekler arasında Filistin Ecnadin Derneği vardır. İdlib içindeki temsilcisi bize İdlib ve Halep kırsalında 300 konutu tamamladıklarını, amaçlarının, göçmenleri kamplardan tam hizmet verilen binalara nakletmek ve her mahalleye birer cami ve ilköğretim okulu açmak olduğunu söylemiştir.[395]

Resim 4.29. Ecnadeyn Derneği temsilcisinin raporuna göre, Ecnadeyn Köyü'nün inşası için (250 konut inşaatı) yapılan hazırlıklar.

[395] K11, Kişisel Görüşme, 2 Ağustos 2021.

"Ensar" Derneği'nin yöneticisi bize derneğin Cerablus kırsalında Ecnadayn Derneği'nin doğrudan desteğiyle 300 konut inşa ettiğini söylemiştir. Konut kompleksine "Ensar Yerleşim Köyü" adı verilmiş ve Halep ve İdlib kırsalından yerinden edilenlerin bir bölümü buraya yerleştirilmiştir.[396]

Resim 4.30. "Ensar" Derneği'nin yöneticisi tarafından bize gönderilen bir fotoğraf.

Konut alanında en aktif kuruluşlardan biri, yurt dışından büyük destekle birçok konut projesine imza atan "Ferîk Mülham" adlı bir dernektir.

Projelerinden biri YouTube'da filme aldıkları "Evtâd Mülham" projesidir. Video, modern şehir planlamasına göre tasarlanmış devasa konut sitelerinin resimlerini içermektedir. Bu da bu dairelerin sürekli olduğunu ve geçici olmayacağını göstermektedir.[397]

Dernek, iki inşaat projesini tamamladığını söylemiştir. İlk projenin, Halep'in kuzeyinde yer alan ve içerisinde 250'den fazla konut ve bir su kuyusu bulunan "Evtâd Mülham" projesi olarak adlandırıldığını belirtmiştir. Ayrıca proje kapsamında çocukların ve çevre köy halkının faydalanacağı 1000 öğrenci kapasiteli bir okulun ve 500 kişinin ibadet edebileceği bir caminin de olduğunu söylemiştir.

İkinci proje, ilk projeden yaklaşık 3 km uzaklıkta olan Mülham Köyü Vakfı olarak adlandırılmıştır. Altyapısı tamamlanmış, elliden fazla aileden oluşan 18 konut

[396] K12, Kişisel Görüşme, 4 Ocak 2022.
[397]Molham Team, "Hatta ahire Hayme-… (Son Çadıra Kadar…)" YouTube, (Erişim 21 Ocak 2022).

binasından oluşmaktadır. Şu ana kadar Mülham'ın ekibinin yeni yerleşim yerleri inşa etmek için destek talep ettiğini belirtmek isteriz.

Resim 4.31. " Mülham" ekibi tarafından inşa edilen bazı yerleşim yerlerinin resmi.

Bu alanda faaliyet gösteren dernekler arasında Kuveyt el-Hikmet Derneği'ne bağlı "el-Umrî" derneği bulunmaktadır. Derneğin Suriye'nin kuzeyindeki ofis müdürü ile yaptığımız görüşme sayesinde inşaat ile ilgili bilgiler edinebildik.

Dernek müdürü bize gönderdiği resmi bir mektupla (bkz. Ek. 4), yetimlerin ve yerinden edilmiş göçmenlerin yerleştirilmesine yönelik çeşitli konut projelerinin uygulanmasından bahsetmiştir.

Türkiye sınırına yakın "Deyr Hassan" bölgesinde 10.000 metrekare alan üzerine yapılan İlk Umrî Köyü inşaatı onlardan biridir. Herbiri 45 m2'den oluşan ve içerisinde iki oda, bir mutfak ve bir banyo olan 77 daire planlanmıştır.

Ayrıca önünde 12 m2'lik bir avlusu olan, 6 derslikten oluşan, toplam 225 m2 alana sahip ve 100 çocuk kapasiteli bir anaokulu ile yönetim salonu, kütüphane, büfe, 6 tuvalet ve 500 m2 okul bahçesinin yanı sıra 8 derslikten oluşan 325 m2 alan üzerine kurulu ve 1-4. sınıf arası yaklaşık 500 öğrenciyi barındıran bir okul bulunmaktadır. Projeden yararlanan 77 ailenin bulunduğu bu komplekste 260 m2 alana sahip cami, 500 m2 alana sahip oyun parkı da mevcuttur.

Aynı alanda 24000 m2 alan üzerine, her katta 53 m2 alana sahip 4 dairesi olan iki katlı 12 konut bloğundan oluşan, ikinci Umrî köyü bulunmaktadır. İçerisinde 230 m2 alana sahip camide ile güvenlik görevlileri ve yönetim için de birer daire bulunan komplekste, toplam 96 daire bulunmaktadır. 400 m2 alana sahip bir okul, yapım aşamasında bir sağlık kliniği ve bir oyun alanı da mevcuttur. Ayrıca bir artezyen kuyusu da planlanmaktadır. Araştırmacıya gönderilen raporda çeşitli inşaat ve konut projelerinin de olduğu belirtilmiştir.

Unutulmamalıdır ki, yerinden edilmiş göçmen ve mültecilerin barınmasına yönelik konut projeleri, bu araştırmanın yazıldığı 17.06.2022 tarihinde kadar devam etmiştir.

14.07.2021 tarihinde Suriye iç bölgelerine yaptığımız ziyarete gelince, iki ay kesintisiz olarak muhalif güçlerin kontrolündeki bölgeyi ziyaret ettik ve Halep kırsalı ile İdlib arasında Türkiye sınır şeridi boyunca yerinden edilmiş insanlarla dolu on binlerce kampı gözlemleyebildik. Ziyaret ettiğimiz hemen hemen hiçbir köy veya ilçe, tarım veya dağlık arazilere yayılmış rastgele kamplarda yer alan yerinden edilmiş göçmen insanlardan yoksun değildir. Ziyaretimiz sırasında 30'dan fazla yerel meclisle iletişim kurduk ve bu bölgelerdeki tüm belediye başkanları, yerinden edilenlerin sayısının genellikle sakinlerin sayısını aştığını, bazen de onlarla eşit olduğunu vurgulamıştır.

Sınır bölgesine gelince, son ziyaretimizde, dört yıl önceki bildiğimizin dışında, yeni bir Suriye oluşmuştur. Ziyaretimizden yıllar önce bölge, sınır boyunca çadırlarla doluydu. Yerinden edilenler, Rus ve Suriye savaş uçaklarının kendilerine ulaşma zorluğu nedeniyle güvenliğe kavuşmuştur. Daha önce dağlarda binalar yoktu. Ama şimdi gördüğümüz korkunç bir inşaat hareketi ve kalıcı olması amacıyla inşa edilen konut toplulukları vardır. Gördüğümüz bu konutlar iki kısımdır. İlki düzensiz ve aslında çadırlardan oluşmaktadır. Ancak sahipleri, kış rüzgârları, yağmurlar ve yaz güneşleri altında ezildikleri için, güvenliği olmasa dahi küçük bir beton ev inşa etmeyi tercih etmişlerdir. Konutların en çok gördüğümüz ikinci kısmı, oldukça planlı köyler ve şehirler şeklindedir. Ayrıca beş veya daha fazla kattan oluşan ticari amaçlarla inşa edilmiş binalar da vardır. Bunlar şehir merkezlerine yakın olup silahlı muhalif gruplara veya yurtdışındaki yatırımcılara aittir.

Cusûr Araştırma Merkezi tarafından yayınlanan 2021'deki nüfusla ilgili son raporla bitirmek istiyoruz ve bu rapor aracılığıyla, bu bölüm boyunca bahsettiğimiz nüfus ve demografik felaketin boyutunu anlayabiliriz.

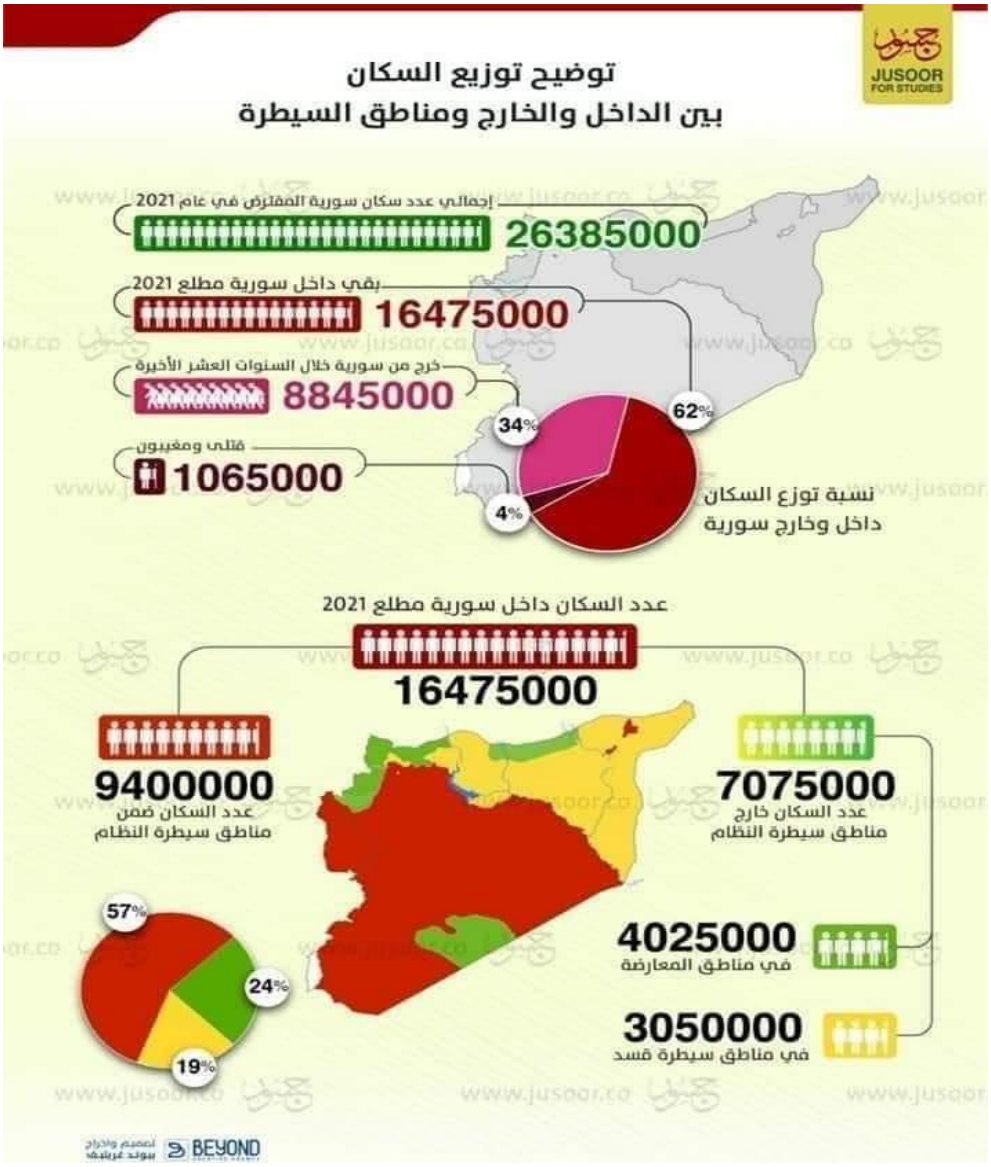
Rapor, aşağıdaki grafikte gösterildiği gibi 2021 yılında 26.385.000 olan Suriye nüfusunun 8.845.000'inin Suriye dışında olduğunu, ölü veya kayıp sayısının ise 1.065.000 olduğunu göstermektedir. Yani bu nüfus sayımına göre 16.475.000 Suriyeli, kontrol bölgelerine dağılmış olarak Suriye'de bulunmaktadır.

Esad rejimine bağlı bölgelerde 9.400.000 kişi, Demokratik Suriye Güçleri'nin (SDG) bölgelerinde 3.050.000 kişi yaşamaktadır. Bölge halkından ve diğer bölgelerden yerinden edilenler ve göçenlerden oluşan ve 30 km derinliğindeki sınır şeridine hapsedilen muhalif sakinleri ise 4.025.000 kişidir.

Haritaya göre, muhalif güçler tarafından kontrol edilen ve yerinden edilenlerin ikamet ettiği alan en küçük alandır. Esad'ın idaresindeki alandan on kat, SDG'nin kontrol ettiği alandan yedi kat daha azdır. Bu nedenle yerinden edilen göçmenlerin ve Esad rejimine muhalif olanların bulunduğu alan dar ve sıkışıktır.

Bahsettiğimiz gibi kayıpları ve ülke dışındaki mültecileri ve zorla kaybedilenleri hesaplarsak 9.910.000 rakamına ulaşmış oluyoruz. Buna zorla yerinden edildiği için ülke içi ve dışında yer değiştirenleri de eklersek, Suriye nüfusunun yarısından fazlasının ülkelerindeki etki alanının dışında olduğunu veya en azından etkisiz hale getirildiğini ve komşu ülkelerde, Avrupa'da veya sürekli yeniden yapılanan bir sınır şeridinde onlara alternatif bir vatan oluşturulmaya çalışıldığını söyleyebiliriz.[398]

[398] Bk. Halid et-Terkavi ve Abdülhamid el-Âsi, *et-Tahavvülü's-Sükkânî fî Suriye 2011-2021 (2011-2021 arasında Suriye'de Demografik Dönüşüm),* Cusûr liddirâsât, 2021.

Resim 4.32. Cusûr Merkezi'ne göre nüfusun ülke içi, dışı ve kontrol alanları arasındaki dağılımının netleştirilmesi.

Esad'ın bölgelerinden bize gelen haberler, yaşam standardında bir felakete işaret etmektedir. Bu, rejimin, vatandaşlarına Suriye içinde hızlı bir şekilde pasaport almalarına izin vermesinin ardından büyük bir genç kesimin ülkeyi terk etmeye çalışmasına neden olmuştur.

Bu bilgi bize Şam içinden güvenlik nedeniyle ismini vermek istemeyen bir aktivist "A" tarafından verilmiştir. Her gün yüzlerce Suriyeli gencin, kötüleşen yaşam koşullarından sonra ülkeden kaçabilecekleri bir pasaport alabilmek için göçmenlik ve pasaport departmanlarına akın ettiğini gösteren bir fotoğraf bize bu bilgiyi teyid etmiştir. Kaynak bize, göçün birincil nedeninin ekonomik güdü olduğunu ve

ekonomik açıdan gençlerin aylık maaş karşılığında İran veya Şiilik bağlantılı askeri milislere katılmaları için baskı yapılması olduğunu belirtmiştir.

Kaynak, gençlerin ve ailelerin evlerini ya da sahip oldukları gayrimenkul ve mücevherleri sattıklarını ve İranlı simsarların bu gayrimenkulleri satın almakta aktif olduklarını bize bildirmiştir.

Göç etmek isteyenlerin çoğunun Şam, Halep ve ardından Hama şehirlerinden olduğu ve Suriye'nin birçok vilayetindeki muhacir ve pasaport dairelerinin kapılarındaki durumu gösteren bir fotoğrafı gönderilmiştir.[399]

Resim 4.33. Göçmen pasaportlu şehirlerin fotoğrafları: Şam, Halep, Humus, Hama, es-Suveyda ve Lazkiye.

Esad, ilk etapta muhalifleri bir sınır şeridine mahkum etmeyi ve geri dönmelerini engelledikten sonra onları oradaki konutlara yerleşmeye zorlamayı başarmıştır. İkinci aşamada, rejimi destekleyen veya olup bitenlere sessiz kalan binlerce gencin ve ailenin kendi istekleriyle göç etmelerini kolaylaştırmaya devam etmiş ve daha iyi bir yaşam arayışı içinde olanlara ülkeyi terk etmelerine izin vermiştir. Bu başlı başına Şam, Halep ve diğer şehirlerdeki ailelerin üzerinde bir başka yüktür. Bu durum, zorla yerinden edilenlerin ötesinde bölgede yeni bir demografik gerçeklik yaratacaktır.

[399] K13, Kişisel Görüşme, 17 Haziran 2022.

Çünkü oradan aldığımız bilgiye göre kendi isteğiyle göç eden ailelerden, sahip olduklarını İranlılar satın almıştır. Demografik değişimin ikinci aşamasının yasal ve herhangi bir zorlama olmaksızın yapılmış olması demografik yapının 2011'den önceki durumuna kesinlikle gelmeyeceğini bize göstermektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmanın neticesinde ulaştığımız sonuçları şöyle sıralayabiliriz.

- Fransız mandası dönemindeki azınlık tanımı, Osmanlı İmparatorluğu'nda azınlık tanımı ve anlayışına göre farklılaşmıştır. Osmanlılar tek vatandaşlığı dikkate alıp toplumu dini olarak Müslüman ve gayrimüslim olarak ayırırken, Fransız Mandası döneminde azınlık kavramı gitgide genişlemiş, din ve etnik köken bakımından Sünni Arap çoğunluğa ait olmayan her topluluğu ifade etmeye başlamıştır. Böylece azınlık tanımı, parçalanma ile halkların din ve etnik kökene göre bölünmesiyle ilişkilendirilmiştir. Fransa, azınlıkları ülkenin yönetiminde olmazsa olmaz bağımsız bir grup haline getirmiştir.

- Osmanlı döneminin sonlarında Batılı güçler tarafından desteklenen ve beslenen milliyetçiliğin büyümesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü ve özellikle Arap bölgelerinden çekilmesini hızlandırmıştır. Milliyetçilikle ilgili amaçlarına ulaştıktan sonra, büyük güçler daha yoğun ve etkili başka bir ideoloji olan mezhepsel ırkçılığın yolunu açmaya başlamıştır. Öyle ki Osmanlıların Suriye'den çekilmesi ve kontrol ettikleri toprakların Batılı güçler tarafından paylaşılmasından sonra mezhepçilikten ve nüfustan bahsedilmeye başlanmıştır. Fransız manda siyaseti Suriye'de mezhepçiliğin pekiştirilmesinde büyük rol oynamıştır. Fransa Suriye'nin asli unsuru olan sünni Arapları dışlama siyasetini güderek azınlıkları desteklemiş ve onları sünni Araplara karşı pararel ve denk bir güç haline getirmiştir. Fransa, kurulmasında katkıda bulunduğu Suriye ordusunda azınlık gruplardan olan Nusayri, Ermeni ve Dürzilerin üst düzey rütbelere gelmesini sağlamış ve böylece daha sonra zorla kurulacak azınlık ordusunun oluşmasının ilk tohumlarını atmıştır.

- Suriye'deki azınlıklar Fransa'nın kendilerine belirlediği dar mezhepsel siyaseti izlemeye devam etmiştir. Onların vatandaşlıktan anladığı: uluslararası camiânın azınlıklara yönelik sempatisinden faydalanarak halk çoğunluğuna üstün gelmek veya ülke yönetimini ele geçirmektir. Azınlıklar sünni İslam yayılmacılığının kurbanları olduğunu lanse ettirerek bağımsızlıktan sonra azınlıkların konsolide olmasını sağlamışlardır.

- Cumhurbaşkanı Edib el-Çiçekli, azınlıkları mezhepçi ajandaları olmayan siyasi parti ve oluşumlarda eritmek için amansız girişimlerde bulunmuştur. Öyleki el-Çiçekli azınlıkların ülkeyi yönetme ve kontrol etme isteklerini ve umutlarını engellemeye çalışan tek askeri başkan olarak kabul edilmektedir.

- Fransızların geri çekilmesinden sonra askeri azınlıkların ilk kez kamuoyu önüne çıkması, Askeri Komite diye adlandırılan oluşum aracılığıyla olmuştur. Bu komitenin en önde gelen liderleri, 1963 yılında fiilen yönetime giren azınlık üyelerinden oluşturulmuştur. Ordu, o tarihten itibaren tamamen mezhepçi bir temelde sistemli bir değişim başlatmıştır. Azınlıklar ordudaki Sünni subay ve komutanları kademeli olarak ve gruplar halinde etkisizleştirmeyi başarmıştır. Sünni komutanlar gitgide değersizleştirilip ötekileştirilirken, azınlıkçı komutanlar omuz omuza bir dayanışma içinde mücadele vererek en az yedi yıllık bir süre içinde ordu üzerinde tam hakimiyet sağlamayı başarmışlardır. Böylelikle sünni politikacıların güvenebileceği bir ordu desteği kalmamıştır.

- Suriye'nin tek parti ve orduya paralel milislerin ülkesine dönüşmesi, Baas Partisi'nin iktidara gelmesiyle başlamıştır. Ulusal Muhafızlar ve milis gücü gibi rejimi savunmak için milis teşkilatlar kurulmuştur. Bu milis güçler, birçok protesto ve gösteride halkla çatışmalara girmiştir.

- Hafız Esad'ın gerçekleştirdiği askeri darbeden sonra ordudaki Dürzi azınlık bloğu ortadan kaldırılmış ve önemli tümenlerin komutanlıkları tamamen Nusayrilerin eline geçmiştir. Hafız Esad, mezhepsel milisler kurarak askeri gücünü ordu dışında da genişletmiş ve bu milis güçleri öldürme ve baskı için ordunun yanında kullanmıştır. Baba Esad dönemindeki demografik değişim orduyla alakalıdır. Şöyle ki Esad, binlerce subayın aileleriyle birlikte Suriye şehirlerine yerleşmesinin önünü açarak özellikle başkenti korumak için Suriye tarihinde ilk kez Şam ve çevresinde on binlerce Nusayri'yi yerleştirmiş ve devlete ait arazileri Nusayrilere tahsis ederek ve yine onlara özel yerleşim birimleri inşa ederek şehrin içinde tamamen Nusayrilere ait mahalleler oluşturmuştur.

- Esad ayrıca kardeşinin başkanlık ettiği Murteza isimli dini dernek aracılığıyla Suriye toplumunun bir kesiminin makam, kadro ve çeşitli imkanlar ve hizmetler cazibesi altında Nusayrileşmesinin önünü açmıştır.

- Hafız Esad ordudan sonra, asker olmayan Nusayrilere çok büyük önem vermiştir. Yapmayı arzu ettikleri her şeyde onlara fiili yetki vermiştir. Bu nedenle Nusayriler, iş ve hizmetlere erişim açısından diğer vatandaşlara göre ayrıcalıklı hale gelmişlerdir. Bunun neticesinde Esad devletinde vatandaşlık kavramı sadece belirli bir kesime munhasır bir kavram haline gelmiştir.

- Hafız Esad, toprakları sular altında kalan Rakka vilayetinden binlerce Arapı Suriye'nin doğu vilayetlerinde iskan ederek Suriye'nin demografisiyle oynamıştır. Baba Esad kürtlerin Suriye'nin hiç bir bölgesinde çoğunluğu yakalamalarına izin vermemiştir. Arapları iskan ederek, Arapların Kürtlere göre nüfus üstünlüğünü sağlamış ve böylece olası herhangi bir Kürt hamlesine karşı onların sadakati ve desteğini garanti altına almıştır.

- Oğul Esad döneminde kurumların korunması meselesi Baba Esad'ınkiyle paralellik arz etmektedir. Oğul Esad tüm aktif liderleriyle bir Nusayri ordusunu yönetmiştir. Hiçbir etkisi veya ağırlığı olmayan Sünni subaylarla yetinmiştir. Esad Sünnilerin, Savunma Bakanlığı pozisyonunu üstlenmesini devam ettiren babasının geleneğini yok etmiştir.

- Sünni olmayan Hristiyan ve Nusayri savunma bakanlarını getirmiş ve 2011 olaylarından sonra orduyu alt kademelerde dahi Nusayrileştirmeye devam etmiştir.

- Hükümet yetkililerinin protestolar sırasında kasten kanlı videolar yayınladığı sonucuna varılmıştır. Bu videolarda askerler ve şebbihalar canlı yayında protestocuları öldürmek ve işkence yapmakla övünmektedirler. Bu kişiler Suriye halkının bildiği kıyıdaki Nusayrilerin lehçesi olan bir şiveyle konuşmaktadırlar. Bunlar, Esad'ın tüm Nusayri mezhebini, savaşına dahil etme girişimi ve siyasi mücadelesini ve geleceğini tüm mezhebin başı olarak bağlama arayışının bir sonucudur. Nusayri askerlerlerin bu tavrı mezhep düşmanlığı beslemeye yol açmıştır. Çünkü, ölenlerin çoğu Nusayrilere karşı nefret ve intikam arzusu

gütmeye başlayan Sünnilerdir. Böylece rejim çatışmanın taraflarını, ezilen azınlıklar ile mezhepçi, dini ve aşırı Sünniler olarak sunmayı başarmıştır.

- Yukarıdakilerden yola çıkarak, İran'a bağlı bir hükümet tarafından kontrol edilen Irak'taki IŞİD liderlerinin serbest bırakılmasının arkasında Suriye rejimi ve İran'ın olduğu sonucuna varılmıştır. Çünkü, birkaç şehir ve ilçeyi teslim ederek Irak'tan çıkışlarını kolaylaştırmışlar ve Suriye'ye girmelerini sağlamışlardır. Bu sahada yenilginin eşiğine geldikten sonra, Esad'ın mücadeleyi devrimden, terörizme karşı savaşa dönüştürmek için bulduğu bir çözüm gibi durmaktadır.

- Beşar Esad ülkede mezhepçi yönetimi esas alan başkanlardan biridir. Homojen bir halk oluşumundan ve çoğunluğu Nusayrilerden oluşan şehir ve beldeleri kapsayan "Suriye el-Mufide" bölgesinden bahsederek bunu dolaylı olarak açıklamıştır. Ayrıca, şii savaşçıların vatandaşlığa alınmasını ve gayr-ı menkul edinmelerin kolaylaştırılmasını sağlamıştır. Böylece Esad, devlet başkanından mezhep liderine dönüşmüştür.

- Esad güçleri ve onların iç mezhep milisleri, İran ve yabancı Şii milisleri, ülkedeki zorunlu yerinden edilme ve demografik değişimin başlıca sorumlularıdır. Bu gruplar, şehirlerin ve ilçeleri bombalayarak ve askeri güç kullanarak demografik değişime neden olmuştur. Nüfusu başka bölgelere sürgün etme planının arkasında Afganistan, Irak, Lübnan ve İran'dan gelen Şiileri yerleştirme fikri vardır. İran, bölgeye yerleştirdiği dini, eğitim ve yardım merkezleri aracılığıyla kontrolü altındaki bölgelerde Şiileştirmeye yönelik girişimler başlatmıştır.

- Ordunun ve silahlı kuvvetlerin başkomutanı olan Esad'ın da zaman zaman çıkardığı af kararlarına rağmen mültecilerin geri dönmemesi için çalışma eğilimi vardır. Ancak, sahada durum farklıdır. Ordu ve onu destekleyen milisler, havaya uçurulduktan sonra, ev eşyalarından evin taş ve demirlerine kadar her şeyi çalmıştır. Sonra tarla ekip, meyve bahçeleri dikip yakınları ve ailelerini oraya yerleştirmek, terör bahanesiyle mülklerine el koymak, ağaçları yakıp kesmek ve bazen odun için satmak gibi şeyler yapmışlardır. Bir mülteci, yıkılan bir eve, devrilen bir ağaca ve bir meyve bahçesine geri dönebilir mi?

- Rusya, özellikle doğu Halep ve Guta'daki zorunlu göç anlaşmalarına İran ile birlikte doğrudan öncülük edip demografik değişim sürecine doğrudan katkıda bulunmuştur. Ayrıca Rusya'nın şehirleri yerle bir etmede ve orayı terk etmek zorunda kalan insanların geri dönmesini engellemek için tüm altyapının yok edilmesinde büyük bir rolü olduğu sonucuna varılmıştır.

- ABD, demografik değişim sürecinde Rusya ile birlikte Esad ve İran'ın oynadığı rolü tamamlamış ve terörle mücadele bahanesiyle Sünni şehirlerin yıkımını üstlenmiştir. Esad, İran ve Rusya, Şam, Dera, İdlib ve Hama'nın yıkımını üstlenirken, ABD ve müttefikleri Haseke, Deyrizor, Rakka ve Halep kırsalını yaşanmaz hale getirmiştir. Bütün bu şehirler Sünni Arap çoğunluğuna sahip şehirler iken, Washington bu şehirleri milliyetçilik hayalleri kuran ayrılıkçı bir partiye teslim etmiştir.

- Washington, Sünni Arapları yerinden etmek için şehirleri kitlesel olarak yok etme ve tüm sakinlere IŞİD muamelesi yapma yolunu seçmiştir. ABD, Sünni Arapları yerinden ederek ve Kürt ayrılıkçı partilerin "Büyük Kürdistan Devleti" projesini tamamlama arzusuyla onları kontrol etmelerinin yolunu açarak etnik bir demografik değişim üzerinde çalışırken; Esad, İran ve Rusya, Sünnileri yerinden edip oralara şiileri yerleştirerek dini bir demografik değişim üzerinde çalışmıştır.

- Kendi istekleriyle göç edenlerin değil, zorla yerinden edilenlerin hepsi Sünnidir. Ülke içinde yerinden edilen ve kamplara yerleşenlerin tamamı Sünnidir. Esad ve müttefikleri Suriye'deki durumu mülteci meselesine indirgemeyi başarmıştır. Öldürme, tutukluların tasfiyesi, şehirlerin yıkılması ve insanların yerinden edilmesi gibi hiçbir suç artık dikkate alınmamaktadır. Bilakis, Suriye devleti ve sorunları; sadece denizde boğulan, hareket etmesi engellenen, sınır dışı edilmekle tehdit edilen veya üzerine binen ekonomik yük üzerinden her gün politikacıların konuşmalarına konu olan mültecilerle sınırlı hale gelmiştir.

- Kuzeyde Kürtlerin çoğunlukta olduğu bazı bölgeler, özellikle Türkiye'nin ve ÖSO'nun bölgeye girmesinden sonra, yerinden edilmiş insan olarak oraya gelen Arapların sayısı ile dengelenmiştir. Böylece, Kürtler artık Afrin gibi ezici bir çoğunlukta değillerdir. Türkiye'nin bölgeye girişi, Esad rejimine muhalif oldukları

için binlerce insanı buradaki göreli istikrar hakkında düşündürmektedir. Türkiye'nin herhangi bir bölgeye girişi, göçmen ve zorla yerinden edilmiş binlerce insanı, ÖSO ile birlikte Türkiye'nin kontrol ettiği bölgelerdeki geçici istikrarı düşünmeye itmektedir.

- Suriye'de sivil barış artık 2011'den öncekiyle aynı değildir. Suriye, coğrafi bölünmeden önce halk düzeyinde bölünmüş durumdadır. Suriye topraklarındaki tüm uluslararası güçler, birbirine muhalif olan Suriyeli gruplarının arkasında durmaktadır. Rusya, İran ve Esad rejimi, muhalif kitlenin bir arada yaşamasına izin vermediği gibi muhalif gruplar da ilk grupla birlikte yaşamayı düşünememektedir. Kürt grubun içinde bulunduğu ayrılıkçı partiler için de aynı şey geçerlidir. Kendi bölgelerinde Amerika'nın varlığı, orada kalmalarını garanti ederken, şimdi de Esad ve Rusya ile ittifak yaparak kendilerine yönelik olan Türk askeri harekâtını engellemeye çalışmaktadırlar. Böylece Suriyeliler gruplara ayrılmıştır: Dini mezhep fanatizminin egemen olduğu İrancı bir Suriyeli ve mezhepçi bir Rus Suriyeli. Ama, mezhepçi bir Rus Suriyeli grubu, dine önem vermeyen bir laik gruptur. Bir Amerikancı Suriyeli ayrılmak ve bağımsızlık isterken, bir Türkçü Suriyeli ise önceki tüm güçler tarafından hedef alındıktan sonra korunmak ya da evine dönüşü güvence altına almak istemektedir.

- Suriye'de yaşananları bir iç savaş olarak tanımlamak mümkün değildir. İç savaş ülke içindeki iki veya daha fazla grup arasında olurken, Suriye'de yaşananlar ise yabancı güçler tarafından modern teknolojik uçak ve teçhizatla donatılmış büyük ordularla ve aynısını yapan hükümetin desteğiyle Suriye şehirlerine ve Suriye'ye saldırılması ve Suriyelilerin öldürülmesidir. Dolayısıyla Suriye'de yaşananlara katliam veya etnik temizlik denilebilir. Özellikle kurbanlar, tutuklular ve yerinden edilenler Sünni Araplardır. Bu nedenle onlara karşı bir iç savaş değil, küresel bir savaş vardır.

- Birleşmiş Milletler ve uluslararası kuruluşlar, Suriye'nin kuzeyine devasa yerleşim blokları yerleştirmeyi amaçlayan, yıllardır kurulan projelerle nüfus yapısında olduğu gibi istikrara kavuşturulmasında da büyük rol oynamaktadır.

- Sonuç olarak, yaşadıkları yerleşim yerlerinde veya göç ettikleri dış ülkelerdee bir oldubitti haline getirilerek bu kimselerle her türlü bağlantıyı kestiler**.**

Bu sonuç maddelerinden hareketle şunları söylemek ya da uygulamak gerekmektedir:

- Avrupa'da vatandaşlığa kabul edilenler ve ekonomik açıdan büyük ayrıcalıklar elde edenler de dahil olmak üzere dünyadaki tüm Suriyeli mültecilerin güvenli bir şekilde geri dönüşünü sağlayarak demografik değişim sürecini durdurmak için çalışmak.

- Esad hükümeti tarafından çıkarılan tüm yasaları, özellikle rejiminin her muhalifin mülküne el konulmasını ve müsadere edilmesini içeren yasaları geçersiz saymak.

- Rusya ve İran gibi yabancı ülkelerle imzalanan ve Esad'ın on yıllardır ülkenin zenginliğini onlara verdiği anlaşmaları yeniden gözden geçirmek.

- İran'ın Suriye'de Şiiliği halk arasında yaymaya dayalı tüm merkezlerini kapatmak.

- Suriye-Türkiye sınırındaki mevcut yerleşim planını reddetmek ve yerinden edilenlerin aceleyle inşa edilen evlere değil, ayrıldıkları şehir ve ilçelere geri dönmelerinin sağlanması.

- Mültecilerin yaşamak zorunda kaldıkları ülkelerden nasıl çıkacaklarından bahsetmeden önce, yabancı güçlerin Suriye'den tamamen çıkması için bir zaman çizelgesi oluşturmaya çalışmak.

- Savaş suçlarına karışanları Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne götürmek ve delil ve ispatlara göre yargılanmalarını kolaylaştırmak.

- El konulan malları gerçek sahiplerine iade etmek ve 2011'den sonra vatandaşlığa geçen tüm yabancıların Suriye vatandaşlığını iptal etmek.

- Kan dökülmesine karıştığı kanıtlananlar dışında Suriye halkının tüm kesimlerinin Suriye yönetimine katılmasını sağlamak ve yabancı askeri üsleri kapatarak ülkenin bağımsızlığı için çalışmak.

KAYNAKÇA

Abdülkerim, Ahmed. *Hasâd sinîne hasibetin ve semârin murra*. y.y.: Bustân Lin'neşr ve't-Tevzî', 1. Baskı, 1994.

Abdülmün'im Zeynüddin. *et-Tağyîr ed-Domogrâfî fî Suriye- et-tehcir el-kasrî fî zilli's-sevreti's-Sûriyye*. y.y: Cusûr Liddirâsât, 2016.

Adam Baczko vd. *Civil war in syria - Mobilztion and competing social order.* y.y.: Cambridge University Press, 2017.

Adnan el-Atâsî. *Ezmetu'l-hükm fî Suriye*. Humus: Matbaatu Zinkograf, 1954.

Adnan Sa'dettin. e*l-İhvanu'l-müslimîn fî Suriye, el-mecâziru'l-murbia min âmmi 1977-1983.* Kahire*:* Ketebetu Medyûlî, 2010.

Allen, George. *Suriye: lâ hubze ve lâ hürriyye.* çev. Hasif Abdulğani. y.y., 2003.

Azme, Abdulaziz. *Mir'âtu'l-Şâm, Târihu Dımeşk ve ehliha*. thk. Necdet Fethi Safvet. y.y.: Rıyadu'r-Reyyis, ts.

Babil, Nasuh. *Sefahat ve Siyaset: Suriye fi'l-Karni'l-ışrîn*. y.y.: Rıyadu'r-Reyyis Lilkutub ve'n-Neşr, 2. Baskı, 2001.

Bayrak, Muzaffer. vd.. *Suriye Fi'l-Vesâiki'l-Osmanîyye*. çev. Salih Sa'dâvî. İstanbul: y.y., 2013.

Baytar, Salahuddin. *Şehâdetun li't-târihi havle'l-vahdeti beyne'l-kutreyni's-Suriyy ve'l-Mısriyy âm 1985.* y.y.: Menşûrâtu't-talîa, 1980.

Beniy, Ekrem. *Vucûhu't-tağyîr fî Suriye*. y.y.: eş-Şarku'l-Evsad, 2020.

Biyceh de Saint-Pierre. *ed-Devletu't-Dürziyye.* çev. Hafız Ebu Muslih, Beyrut: el-Mektebetu'l-Hadîse, 1. Baskı, 1983.

Busch, Raymond Hinne. *Syria revolution frome above Routledge*. y.y: 2001.

Canpolat, Kemal. *Hazihi Vasiyyeti.* y.y.: 1. Baskı, 1978.

Celal es-Seyyid. *Hizbu'l-ba'si'l-arabî*. Beyrut: Dâru'n-Nehâr, 1973.

Clinton, Hillary. *Müzekkerât-hiyârât sa'be.* Beyrut: Şirketu'l-Matbûat Litevzi' ve'n-Neşr, 1. Baskı, 2015.

Cündî, Ethem Âli. *Tarihu's-sevrâti's-Suriyye fi ahdi'l-intidâbi'l-Fransî*. y.y.: Matbaati'l-İttihâd. 1960.

Dagher, Sam. *Assad or we burn the country*. Newyork: Little, Brown and Company, 2019.

Dımeşk, Ğuta. *el-Muctemeu'l-ilmî el-Arabî bi Dımeşk*. Dımeşk: Matbaatu't-Terakkî, 1949.

Dib, Kemal. *Târihu Suriye el-muasır mine'l-intidâbi'l-Fransi ilâ sayfi 2011.* Beyrut: Daru'n-Nehâr, 2011.

Ebu Mansûr, Fazlullah. *Eâsîru Dımeşk. y.y.:* ts.

Ebu Nasîf, Hişam. *Mazlûmiyyetu'z-zubbatü's-sünne fi'l-kuvvâti'l-müslihati's-Sûriyye*. (y.y.: Mavkiu'c-Cumhuriyyeti, 2016)

Ermenâzî, Necip. *Suriya mine'l-ihtilâl hattâ el-celâ'* y.y.: Câmiu'd-duveli'l-arabiyye. Ma'hedu'd-dirâsâti'l-arabiyye'l-âliyye 1954.

Fabrice Balanche, *Sectarianism in Syria's civil war*, The Washinghton institute for near east policy, 2018.

Fahrettin, Yusuf – Hatib, Hemmam. *Cerimetu bi unvâni iâdeti'l-i'mâr*. y.y.: Suriye Hukuki Araştırmalar ve Araştırma Merkezi, 2020.

Glass, Charles. *Syria burning- ashort history of a catastrophe verso*. London: y.y., 2016.

Haffâr, Vecih. *ed-Dustûr ve'l-hükm fi'l-cumhûriyyeti's-Sûriyye.* Dımeşk: Matbaatu'l-İnşâ, 1948.

Hakîm, Yusuf. *Suriye ve'l-ahdu'l-Faysalî*. Beyrut: Dâru'n-Nehâr Linneşr, 3. Baskı, 1986.

Hakîm, Yusuf. *Suriye ve'l-ahdü'l-Osmanî*. Beyrut: Dâru'n-Nehâr, 2. Baskı, 1991.

Hakîm, Yusuf. *Suriye ve'l-intidâbi'l-Fransî.* Beyrut: Dâru'n-Nehâr, 2. Baskı, 1991.

Halep Vilayeti Salnamesi. 35. Baskı. 1908.

Havrânî, Muhammed İbrahim. *et-Ta'lîm fî vilâyeti dimeşk fi'l-asri'l-Osmânî 1891-1909*. Dımeşk: Menşûrâtu'l-Hey'eti'l-âmmeti's-Sûriyye, Vizâratu's-Sekâfe, 2015.

Hemsley, Stephen. *Tarihu Suriya ve Lübnan Tahte'l-intidâbi'l-Fransiyyi*. çev. Byar Akıl. Beyrut: Dâru'l-Hakika, ts.

Heyet. *ed-Desâtîru'l-müteâkibetu fî Suriye.* thl ve karş. Merkezu idrâkun liddirâsâtin ve'l-istişârât. y.y.: 2017.

Heyet. *Taksîmu Suriye: Mietu âm mine'l-hutati ve'l-muhâvelât 1916-2016* y.y.: Merkezu idrâk li'd-dirâsât ve'l-istişârât, 2016.

Husârî, Sati'. *Yevmu Maysolon, Safhatun min târihi'l-arabi'l-hadîs,* Beyrut: Dâru'l-İttihâd, 1945.

Hussain Ibrahim Qutrib, "*Useful Syria" and Demographic Changes in Syria*, King Faisal for research and Islamic studies, 2016.

Izam, Halid. *Müzekkirât Halid el-Izam.* Beyrut: ed-Dâru'l-Müttehide Lin'n-Neşr, 1973.

İbn Haldun. el-*Mukaddime.* Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2006.

Kelib, Sami. *el-Esad beyne'r-rahîl ve't-tedmîri'l-menhec.* Beyrut: Dâru'l-Fârâbî, 5. Baskı, 2016.

Kevserani, Vecih. *Biladu'ş-Şam fi matlai'l-karni'l-işrin.* Beyrut: el-Merkezu'l-Arabi lil-Ebhas Ve Diraseti's-Siyasat. 3. Baskı, 2013.

Khuri, Philip. *Suriye ve'l-intidâbi'l-Fransî: Siyasetu'l-kavmiyyeti'l-Arabiyye 1920-1945* Beyrut: Müesesetu'l-Ebhâsi'l-Arabiyye, 1. Baskı, 1997.

Kürt Ali, Muhammed. *el-Müzekkirât*. Dımeşk: Mataatu't-Terakkî, 1948.

Lesch, David W.. *Suriye-Sukûtu memleketi'l-Esad.* çev. Endavân Bâsil. Beyrut: Şirketü'l-matbaât littevzi' venneşr, 2014.

Leverett, Flynt. *in heriting syria bashar's traial by fire*. Washinton: Brookings institution press.

Lugak, Daniel. *Suriye fî ahdi'l-ceneral el-Esad*. çev. Hasif Abdülğani. Kahire: Mektebetu medbûlî, 1. Baskı, 2006.

Masters, Bruce. *Arabu'l-imbarâturiyyeti'l-Osmânî: Târihun sekâfiyyun ve ictimaiyyun (1516-1918).* çev. Abdulhakim Yasin. Beyrut 1. Baskı, 2018.

Memduh Advân. *Hayûnetu'l-insan.* y.y.: Dâru Memdûh Advân linneşr ve't-tevzî', 2. Baskı, ts.

Merkezu'l-Hivâri's-Sûrî. "*et-Tağalğul es-Sekâfî el-İrâni fi Suriya -Edevâtu'l-İ'lâmiyye ve ed-Domografiyye",* (Suriye'deki İran kültürel nüfuzu- Medya ve demografik araçlar)". 30 Haziran 2020.

Muhammed Dâhil. *İrhâbu'l-Asâbe el-Esadiyye Harice Suriye.* yy.: el-Müessesetu's-Suriye linneşr ve'tevzi', 3. Baskı, 2012.

Muhammed Ferec. *en-Nızâlu'ş-şa'bi fî Suriye ve kıssatu'l-inkılâbât* Kahire: y.y.: ts.

Muhammed Harb Ferezân. *el-Hayatu'l-hizbiyye fî Suriya beyne 1908.* y.y.: Dâru'r-Ruvâd, 1955.

Muhammed Ma'ruf. *Eyyâm ıştu 1949-1969 el-inkılâbâtu'l-askerîyye ve esrâruhâ fî Suriya* Riyad*:* Müessesetu Riyâd er-Rayyis Li'l-Kütüb, 2003.

Muhammed Mer'a ve Muhammed Kemal el-Hakîm. *Hamsûn âmen mine'tenmiyeti'd-dâiati fî zılli hukûmâti hizbi'l-ba's ve âli Esad fî Suriye.* y.y.: 1. Baskı, 2013.

Mukaddesi, Muhammed b. Ahmed. *Ahsenu't-tekâsim fi marifeti'l-akalim* Beyrut: Müessesetu'l-arabiyye, 2003.

Munannazame maa'l-adale. *Mezâciru ve intihâkât Rusya fî Suriya*. ABD: y.y. 2022.

Musevî, Sabbah. vd.. *el-Meşru'ul-İrânî fi'l-mıntıkati'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye.* y.y.: Dâru İmâr linneşr, 1. Baskı, 2013.

Mustafa, Halil. *Sukûtu'l-cevelân.* y.y.: ts.

Mustafa, Muhsin. *Merkezu'l-kuvve fî Ceyşi'n-Nizâm 2020-Nehcu's-Safâ el-Alevî*. Merkezu İmrân liddirasât el-istirâticiyye, 2020.

Münif er-Rezzâz. *et-Tecrübetu'l-Mürre. y.y.:* Müessesetü Münif er-Rezzâz, 1. Baskı, 1986. 2/159.

Münîr el-Ğazbân. *Suriye fî Karn.* y.y., ts.

Neccâr, Abdullah. *Benû ma'rûf fî cebeli Havrân*. Dımeşk: el-Matbaatu'l-Hadîsetu, 1924.

Observer, The Syrian."Regim's demographic change reaches Lattakia city, slowly and quietly". 19 October 2016.

Ottaway, Marina. vd. *eş-Şarku'l-evsad el-cedid.* y.y.: Müessesetu Carnegie Lissilmi'd-Düvelî. 2008.

Öztüna, Yılmaz. *Müessesetu târihi'l-imparatiyyeti'l-Osmâniyyeti's-siyâsî ve'l-askerî ve'l-hazârî, (629/1231-1341/1922).* çev. Adnan Süleyman. Beyrut: ed-Dâru'l-Arabiyye li'l-Mevsûât, 1. Baskı, 2010.

Phillips, David L.. *Front line syria from revolution to proxy war*. I.B. Tauris.

Qvemener, Jean Marie. *Bachar al-assad en lettres de sang*. Plon. 2017.

Reyhânî, Emin – Evvel, Faysal. *Rıhlat ve tarih*. y.y.: Muessesetu Hindâvî, ts.

Rodolph Klement-Revolucion Siria. *İniciativa anarquista desde la prision de koridalos*. Grecia.

Sadık, Mahmud. *Hivar havle Suriye.* y.y.: 1. Baskı, 1993.

Sâğiye, Hazim. *el-Ba'su's-Sûriye, Târihu Muciz*. Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2012.

Sâlihî, Mahmud b. Kenan. *Safahatun Nâdiratun Min Târihi Dımeşk Fi'l-Asri'l-Osmanî* 1699-1740. thk. Ekrem el-Alabî. y.y.: Dâru't-Tıbâ', 1. Baskı, 1994.

Salt, Jeremy. *Teftiyetu'ş-şarki'l-Evsâd.* çev. Nebil Subhî et-Tavîl. Dımeşk: Dâru'n-Nefâis, 1. Baskı, 2011.

Schick, Patrik. *el-Esad es-sırâ' ale'ş-şerkı'l-evsad.* Beyrut: Şirketu'l-Matbûât Li't-Tevzî' Ve'n-Neşr, 10. Baskı, 2007.

Schick, Patrik. *es-Sırâ' alâ Suriya.* çev. Semir Abduh ve Mahmud Fellâha. y.y.: Talas li'd-dirâsât ve't-tercüme ve'n-neşr, 1986.

Seurat, Michel. *Suriye ed-devletu'l-mutevahhişe.* çev. Emel Sare. Beyrut: eş-Şebeketu'l-Arabiyye Li'l-Ebhâs Ve'n-Neşr, 1. Baskı, 2017.

Sky, Emma. *İn atime of monsters- travels through amiddle east in revolt*. London: Atlantic Books, ts.

Subra, Hasan. *Suriye sukûtu'l-âile, avdetu'l-vatan.* Beyrut: ed-Dâru'l-Arabiyye Li'l-Ulûm, 1. Baskı, 2013.

Suriye Salnamesi. 32. Baskı. 1318.

Şahne, Hisam Adnan. *Suriye fî ahdi âileti'l-Esad.* Merkezu Ümmiyye Lilbuhûs Ve'd-Dirâsâti'l-Istirâticiyye. Umman: Dâru imâr linneşr ve't-tevzi', 2015.

Şâkir, Mahmud. *Sükkanu'l-âlemi'l-islâmî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1976.

Takrir. *ez-Zikra'l-erbaûne li meczerati Hama 1982*. Lişşebeketi's-Suriye Lihukûki'l-Insân.

Tori, Gordon. *es-Siyasetu's-Suriye ve'l-askeriyyûn.* çev. Mahmud Fellâha. y.y.: Dâru'l-Cemâhir, 2. Baskı, 1945/1985.

Uluslararası Suriye Araştırmaları Enstitüsü. *el-Ba'süs şiî fî Suriye. Suriye'deki Şii Baas 1919-2007*, 2008.

Van Dam, Nikolaos. *es-Sıra' ala's-suldati fî Suriye 1961-1995*. y.y.: Mektebetu Medlûbî, Kahire, ts.

Zekeriya, Ahmed Vasfi. *Aşâiru'ş-Şâm.* y.y.: Dâru'l-Fikri'l-Muasır, 2. Baskı, 1983.

Balanche, Fabrice, *Suriyâ el-Esad sâbikan ve el-ân.* y.y: Merkezu'l-Hermûn Liddirâsâti'l-Muasira, ts.

İNTERNET KAYNAĞI

"Arşifu's-Sevrati's-Suriyye- Müsrib (Suriye Devrimi Arşivi - sızdırıldı)" *Telegram*. Erişim 27 Haziran 2022. http://t.me/SRA_Files/98, http://t.me/SRA_Files/99

"Meczeratu't-Tezâmun Abced Yusuf" *Telegram*, Erişim 29 Nisan 2022. http://t.me/vffhjjhv/3

Afrinmeclis, “Takrir an iftitâhi karyeti Kuveyt er-Rahmet fî Afrîn, (Afrin'e bağlı Kuyt Al-Rahma köyünün açılışına ilişkin rapor)”. *YouTube*, Erişim 02 Eylül 2021. https://youtu.be/yM8pWpJDBIM

AL Jadeed News. “Hitabu’r-Reis es-Suri Beşar el-Esad fi Meclisi’s-Şa’b”. *YouTube.* Erişim 30 Mart 2011. https://youtu.be/S89q-tVZp0o.

Al Jazeera Mubasher. “İftitahu karyeti eş-şeyh Sabah el-Ahmed, (Şeyh Sabah Al-Ahmad Köyü Açılışı)” *YouTube.* Erişim 24 Nisan 2020. https://youtu.be/0k8JESyxSZs

AlHadath. “Sirkatu Mümtelikâti’l-lâciin el-Filistiniyyîn bi muhayyemi el-Yermûk (Yermuk kampındaki Filistinli mülteci malının çalınması)” *YouTube*. Erişim 23 Mayıs 2018. https://youtu.be/Uy2mD8NB1Jo.

Almukhlif, Waleed. “Kasafu er-Rakka bi’l-fosfor min tayaran et-tahaluf”, (Koalisyon uçaklarından Rakka'nın fosforla bombalanması)”. Erişim 15 Haziran 2017. https://youtu.be/hnzGicgs1U0.

Arabi21. “Vesikatun müserrebetun tekşifu tecnise’l-esed limukateline min İran”. Erişim 26 Haziran 2022. https://desktop.arabi21.com/story/1138394/

Aymenn Jawad al-Tamimi. "The Syrian civil war and demographic change", *Middle East Forum*, Erişim 15 Mayıs 2017. https://www.meforum.org/6600/the-syrian-civil-war-demographic-change

Beledî, Enab. Muhafazatu Dımeşk tadliu’l-malikin fi Basilia seyti ala kiyemi akaratihim düne hakki’l-i’tiraz”, (Şam Valiliği, "Basilia Şehri"ndeki mülk sahiplerine, mülklerinin değerleri hakkında itiraz hakkı olmaksızın bilgi vermektedi.) Erişim 26 Haziran 2022. https://www.enabbaladi.net/archives/457177.

Chulov, Martin. “İran repopulates with shia muslims to help tighten regime's control”, *The Guradian*. Erişim 14 Ocak 2017. https://www.theguardian.com/world/2017/jan/13/irans-syria-project-pushing-population-shifts-to-increase-influence

el-Hâliconline. “Suriyâ el-Mufîde”, Âhiru’l-evrâk er-Rusiyye, li infâzi’l-Esad, (Esad'ı kurtaran son Rus kartı*)*. Erişim 26 Haziran 2022. https://alkhaleejonline.net/.

el-Halicu’l-Cedîd. “Hizbullah yenşiru et-teşeyyu’ fi’l-Ğota akabe tehcîri’l-muâraza, (Hizbullah, muhalefetin yerinden edilmesinin ardından Guta'da Şiiliği yayıyor.)” Erişim 26 Eylül 2018. https://thenewkhalij.news/article/122908/

el-Halicu'l-Cedid. "Suver.. Meczera fi'l-Bâğûz beyde kuvvâti KSD ve et-Tahalufi ed-Düvelî, (Resimler.. PYD ve uluslararası koalisyon tarafından El-Bağuz'da katliam)" Erişim 21 Mart 2019. https://thenewkhalij.news/article/143775

el-Mekteberul merkezi. "el-mecmuatil ihsai 2021". *YouTube*. Erişim 15 Haziran 2020. http://cbssyr.sy المكتـــب المركـــزي للإحصـــــاء (cbssyr.sy)

el-Müdün, "el-Usbû' fi Suver: Ğârâtu't-Tahâlüf ğayyerat Meâlime er-Rakka", "(Koalisyon baskınları Rakka'nın önemli noktalarını değiştirdi)", Erişim 25 Ağustos 2017. https://www.almodon.com/arabworld/2017/8/25/

el-Müdün. "el-İrhâb el-İltisâdî linnizam 70 elf haczi ihtiyâtî, (Rejimin ekonomik terörü: 70.000 mahkeme öncesi gözaltı)". Erişim 8 Kasım 2018. المدن - الإرهاب الاقتصادي للنظام: 70 ألف حجز احتياطي (almodon.com)

Hazur, Hızır. "*Getto" Zubbati'l-Esad: Limazâ lâ yezâlu'l-ceyşu's-sûrî mûliyân y.y.:* Merkezu Carnegie, 2015. https://bit.ly/38GUs4Y.

Heyetu't-tefâvuzi's-Sûrîyye el-Lecnetu'd-Düstûrî. "Dustûru'l-Cumhûriyyeti'l-arabîyyeti's-Sûrîyye 2012". Erişim 6 Eylül 2021. دستور الجمهورية العربية السورية ٢٠١٢ – Syrian CC

HRW, Human Rights Watch. el-Hukûmeti's-Surîyye tesriku erâzi'l-muârizîne, (Suriye hükümeti muhalefetin topraklarını çalıyor)", Erişim 8 Nisan 2021. https://www.hrw.org/ar/news/2021/04/08/378425.

İmâre, Abdurrahman. "Mâ Hiye Hakikatu'l-muhattata'l-hâtif ile't-tağyîr ed-demogrâfî fî Humus, (Adîde Fâris, Humus'ta demografik değişimi hedefleyen planın gerçekliği nedir?)" *Rasif*. Erişim 28 Ağustos 2016. https://cutt.us/WIC3G

Jablawi, Hossam. "increasing tactics of forced displacement in Syria", *Atlantic Council*, Erişim 6 Ekim 2016. http://www.atlanticcouncil.org/blogs/syriasource/increasing-tactics-of-forced-displacement-in-syria.

Kati', Muhannad. *el-Coğrafiyye el-Beşeriyye lilekrâd fî Suriye,* (Suriye'deki Kürtlerin İnsan Coğrafyası). Ma'hedu'l-âlem liddirâsât. Erişim 9 Temmuz 2016. https://www.alaalam.org/ar/politics-ar/item/

KhairOnLine. "İftitâhi macmuu rahmeti's-suknâ liehli Haleb" (el-Rahmet konut kompleksinin Halep halkı için açılışı). *YouTube*, Erişim_12 Temmuz 2018. https://youtu.be/9IskG7puess

Meclisu'ş-şa'b, "el-Mersumu't-Teşrii 63 li ammi 2012 sultatu'z-zabitatu'l-adliyye (2012 Adli Polis Yetkileri 63 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname)". Erişim 16 Eylül 2012. http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=16218&ref=tree

Merkezu's-sahâfeti el-ictimaiyye. "Harku Besâtîne'l-Eşcâr… (Morek: Meyve ağaçları ve fıstık bahçeleri rejim güçleri tarafından yakılması)" *YouTube*. Erişim 26 Mayıs 2015. https://youtu.be/EBXn3l6FS0Y

Radyo Rozana, "İran tetemeddedu fi kitâi'l-iskân es-Sûrî, (İran, Suriye konut sektöründe genişliyor)", (Erişim 31 Aralık 2019). https://www.rozana.fm/ar/news/2019/12/31/%D8%A5%D9%8A%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%AA%D8%AA%D9%85%D8%AF%D8%AF-%D9%81%D9%8A-%D9%82%D8%B7%D8%A7%D8%B9-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%B3%D9%83%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A

Rasmussen, Sony Engel – Nadel, Zahra. "Iran covertly recruits Afghan Shias to fight in Syria*"*. *The Guardian.* (30 Haziran 2016). https://www.theguardian.com/world/2016/jun/30/iran-covertly-recruits-afghan-soldiers-to-fight-in-syri.

Relief, Ataa. "et-Takrîru'l-Hitâm litecemmea atâi's-suknâ el-evvel (İlk konut ihale meclisi sonuç raporu)". *YouTube*, Erişim 11 Mayıs 2017. https://youtu.be/AyXW85nHhUk

RÜDAW. "Muazzamu'l-Lâciin es-Suriyyîn fi'l-İrak ve'l-Mıntıka yerfezûne el-Avde libeledihim. (Iraktaki ve bölgedeki Suriyeli mültecilerin çoğu ülkelerine geri dönmeyi reddediyor)" Erişim 30 Aralık 2021. https://www.rudawarabia.net/arabic/middleeast/syria

SANA, el-Vekaletu el-Arabiyye's-Suriyye li'l-Enbai. "er-Reisu'l-Esad akabe edaihi…" Erişim 12 Eylül 2016. https://www.sana.sy/?p=429486

Savu'l-âsime. "El-Firkatu'r-râbia tüecciru erâzi'l-muhacirîne fi'l-Gota eş-şarkiyye, (Dördüncü Tümen Doğu Guta'da yerinden edilenlerin topraklarını kiraladı)". Erişim 19 Ocak 2021. https://damascusv.com/archives/34238.

shaamnews21. "Hitabu er-Reis Beşar Esad". *YouTube*, Erişim 3 Haziran 2012. https://youtu.be/WGQczIqsJ3c

Shahed agency. “Biriayeti vakfi ed-diyâneti et-türkî iftitâhu mecmai süknâ fi beldeti deyri Hasan. (TDV himayesinde, Deir Hassan kasabasında bir konut kompleksinin açılışı)” *YouTube*, Erişim 28 Ağustos 2020. https://youtu.be/4dALdv8dyb4.

SNHR, Syrıan Network For Human Rıghts. “Ebrazu’l-mecazira elleti tahmilu enmata intihakatin taifyyetin ev ırkıyyetin fi Suriya (Toplum soykırımı- Suriye'de mezhepsel veya etnik ihlal örnekleri taşıyan en belirgin katliamlar”. (Erişim 13 Haziran 2015). s. 5. http://sn4hr.org/arabic/2015/06/14/4234/.http://snhr.org/arabic/?p=9937

SNHR, Syrıan Network For Human Rıghts. “el-Muzâdâti’l-alenî li erâzi’l-müşerridîn… (Zorla yerinden edilenlerin arazilerinin açık artırmaları, Suriye rejiminin muhaliflerinin mülklerine kapsamlı ve kasıtlı olarak el koyma yöntemlerine ek bir yöntemidir). Erişim 27 Haziran 2022. https://snhr.org/arabic/2021/02/11/13171.

SNHR, Syrıan Network For Human Rıghts. “Fi’l-yevmi’d-Düvelî lizahâyâ el-udvân mine’l-Etfâli’l-Ebriyâ (Uluslararası Masum Çocuklar Günü'nde Saldırganlık Mağdurları)”. Erişim 04 Haziran 2022. http://snhr.org/arabic/?p=15558.

SNHR, Syrıan Network For Human Rıghts. “Maktelu 3098 şahsen beynehum 531 tıflen ala yedi’n-nizam es-Suri fi mecazira tahmilu sibğaten taifiyyeten (Suriye İnsan Hakları Konseyi, Suriye rejiminin eliyle gerçekleşen 531'i çocuk 3098 kişinin mezhep katliamları)”. Erişim 16 Mayıs 2018.

SNHR, Syrıan Network For Human Rıghts. “Mala yakillu an 98000 muhtefin kasriyyen fi Suriya münzü ezar 2011, (Mart 2011'den bu yana Suriye'de en az 98.000 kişi zor kullanılarak kayıplara karıştırıldı)”. Erişim 30 Ağustos 2019. http://snhr.org/arabic/?p=11487.

SNHR, Syrıan Network For Human Rıghts. “Suveru Akmâri Sinâiyyetin tüsbitu… (Uydu görüntüleri Rus saldırılarının Doğu Guta'daki kasabaları yok ettiğini kanıtlıyor)” Erişim 27 Haziran 2022. http://sn4hr.org/arabic/?p=9967.

still there. “Benken Hürriyyet (özgürlük istiyorsun)”. *YouTube,* Erişim 9 Haziran 2011. https://youtu.be/yMHlO1f6skc

SY24. “Haleb Merta’ lilmilisiyyât ve avâiluha.. ve hazihi ehemmu menâtika tüvezziuhâ (Halep, milisler ve aileleri için bir yuvadır ve bunlar, dağılımları

için en önemli alanlardır)". Erişim 2 Haziran 2022. https://www.sy-24.com/87822/news/.

Syrıa TV. "İftihatu Medineti el-Hilal…(Hilal şehrinin açılışı…)" *YouTube*, Erişim 12 Kasım 2019. https://youtu.be/14wmd9-AHnA

Syria one ِAgency, ""ftitahu mecmai''l-bir liivâi âilâti''-edfâl el-yettâm.. (Yetim kalan çocukların ailelerini barındıracak "Al Ber Kompleksi"nin açılışı..) *YouTube*, Erişim 25 Ocak 2021. https://youtu.be/lylF346JRr8

Syria TV, "İftitahu el-kısmi's-sânî min meşrûi karyeti Besme, (Besme Köyü projesinin ikinci bölümünün açılışı)". *YouTube*, Erişim 06 Nisan 2022.https://youtu.be/4hW1YvJzI5w

Syria TV. " Vahde Sukniyyeten Bedileten an el-muhayyemât fi'ş-şimâl es-Surî, (Suriye'nin kuzeyindeki kamplara alternatif 4500 konut)". *YouTube*, Erişim Tarihi 30 Mart 2022. https://youtu.be/ZwuQkYAaOo8

Şebeketu'd-dureri eş-Şamiyye. "İftitahu meşru karyeti'l-hayati'l-cedide ala'l-hududi's-Suriyye et-Türkiyye… (Suriye-Türkiye sınırında "Yeni Hayat Köyü" projesinin açılışı)" *YouTube*, Erişim 18 Kasım 2018) https://youtu.be/VSHUE1WnyRE

Şebeketu'l-Muharrari'l-İ'lâmiyye, "İftitâhi macmuu atâi's-suknâ fî Medine". *YouTube*, Erişim 18 Nisan 2021. https://youtu.be/KJSfMIyMKQg.

Takrîru Münezzamati'l-afv ed-Düvelî li'l-âm, 2015-2016 (*Uluslararası Af Örgütü Raporu 2015-2016).*

Team, Molham. "Hatta ahire Hayme-… (Son Çadıra Kadar…)" YouTube, Erişim 21 Ocak 2022 https://youtu.be/qkiKzlNwQSY

The New York Times. "Hospitals and Schools Are Being Bombed in Syria. A U.N. Inquiry Is Limited. We Took a Deeper Look (Suriye'de Hastaneler ve Okullar Bombalanıyor. Bir BM Soruşturması Sınırlıdır. Daha Derin Bir Bakış Attık). Erişim 31 Aralık 2019. https://www.nytimes.com/interactive/2019/12/31/world/middleeast/syria-united-nations-investigation.html.

Vekâletu Zeytûn el-İ'lâmîyye. "Havleha li sahrâi Kâhile cerdâ nizâmu'l-Esad yakteu... (Esad rejimi, İdlib kırsalındaki Talmans bölgesinde 'çorak çöl'e çevirere"k verimli ağaçları kesiyor.)" *YouToube*. Erişim 29 Mayıs 2022. https://youtu.be/DnmlvqTuzmc.

Wimmen Heiko. "*Syria's path from civic uprising to civil war*". Carnegie Endowment for internatiönal peace. 22-29 November 2016: http://goo.gl/DoKx7k

Yaffa48.com. "İftitahu Karyete Yafa el-Bortakâl fi'ş-şimâli's-Surî". Erişim 11 Eylül 2021. https://www.yaffa48.com/?mod=articles&ID=51730 11.09.2021.

Zaman Alwsl. "eş-Şuheda tahte't-tazib (İşkence altındaki şehitler)" Erişim 26 Haziran 2022. https://leaks.zamanalwsl.net/tortures.php.

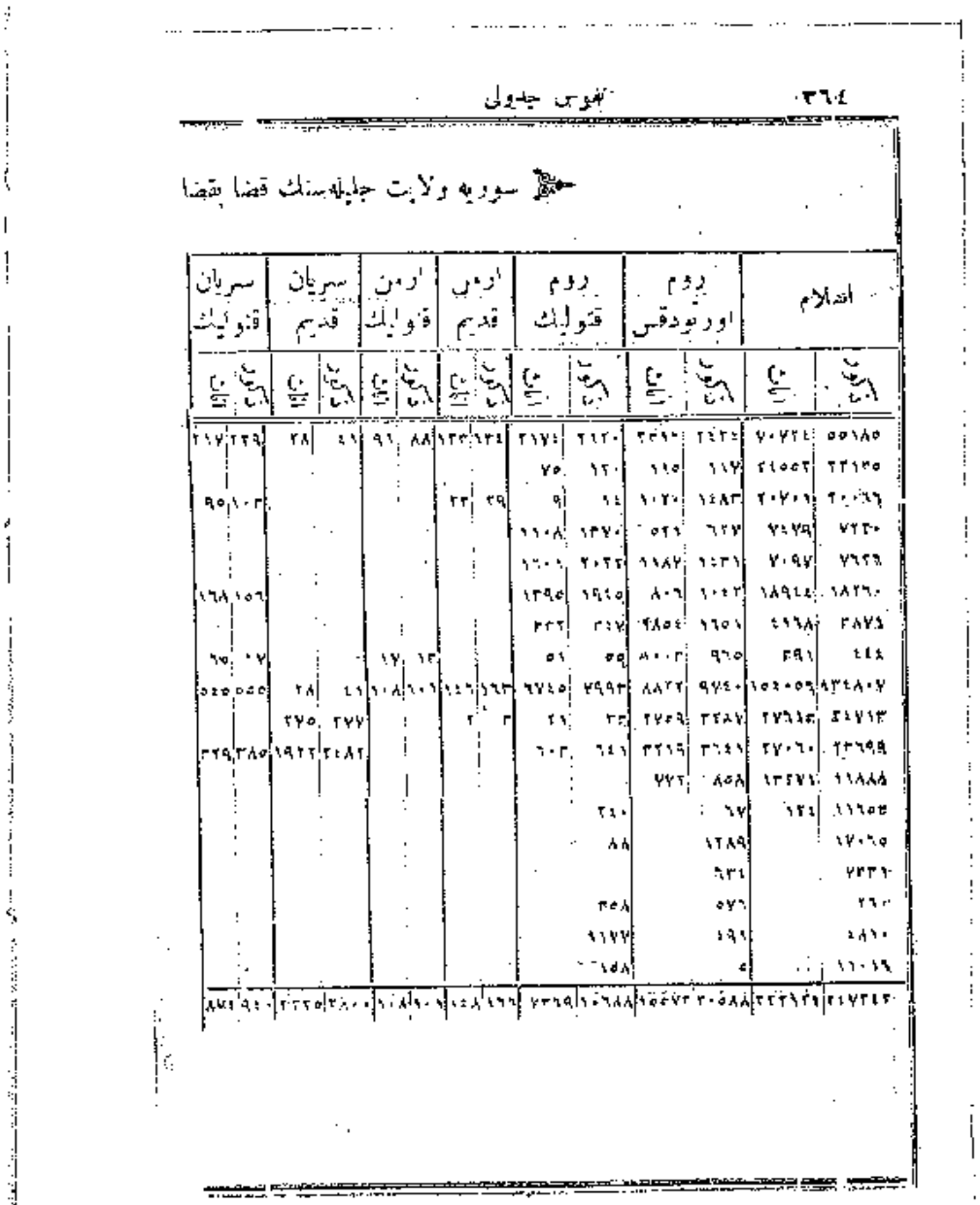
Zaman Alwsl. "Lavrov yezamu enne bilâdehu hafezat ala'l-mesihiyye fî Suriya (Lavrov. ülkesinin Suriye'de Hristiyanlığı koruduğunu iddia ediyor)" Erişim 1 Eylül 2021. https://www.zamanalwsl.net/news/article/139602.

Zaman Alwsl. "Şahid.. Tairatu'l-Esad taksifu serakibu bi'l-ğazati's-same", (İzle.. Esad'ın uçakları Serakib'i zehirli gazlarla bombalıyor). *YouTube*. Erişim 4 Şubat 2018. https://youtu.be/GtsHWzeVyMY.

Zamunu'l-vasl. "bi'l-erkam ve's-suver.. hakeza, "Ulunu'l-Esad" el-Ceyşu's-Suri ve cealehu "taifiyyen biimtiyaz" Erişim 6 Haziran 2021. https://www.zamanalwsl.net/news/article/137615/

EKLER

Ek-1: Nufus Cetveli (Suriye Salnamesi, 32. Baskı, 1318 h.)

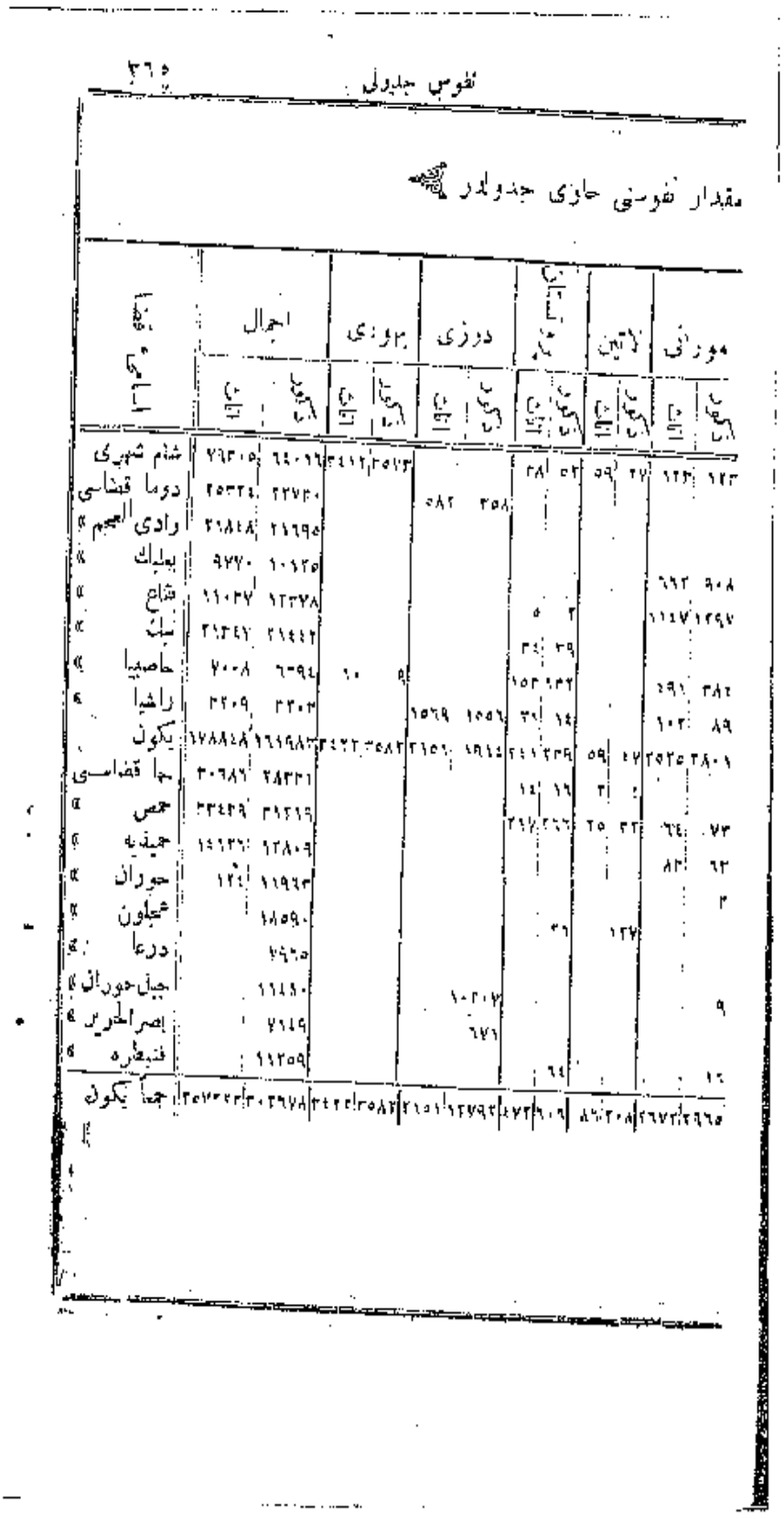

٣٦٤ نفوس جدولی

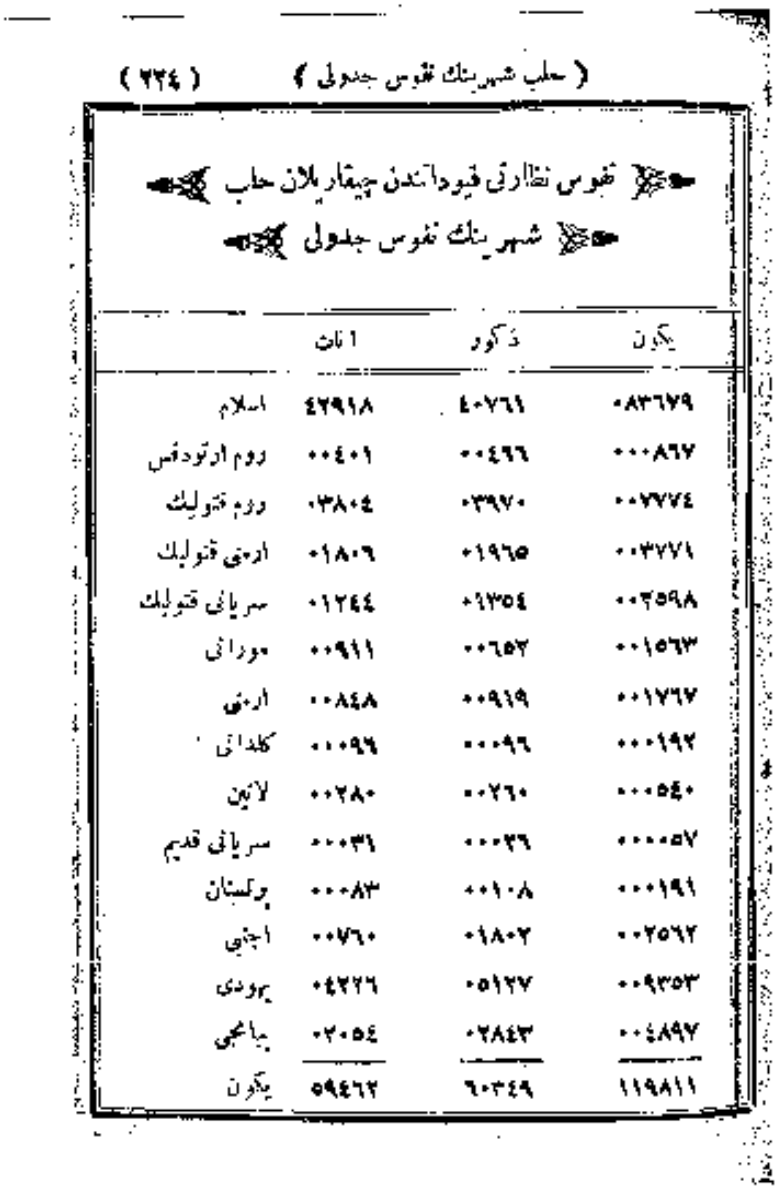
سوريه ولايت جليلهسنك قضا بقضا

اسلام		روم اورتودقس		روم قتوليك		ارمن قديم		ارمن قتوليك		سريان قديم		سريان قتوليك	
٥٥٦٨٥	٧٠٧٢٤	٢٤٢٤	٣٥٩٣	٢٤٢٠	٢١٧٤	١٣٤	١٣٣	٨٨	٩١	٤١	٢٨	٢٢٩	٢١٧
٢٢١٣٥	٢١٥٥٣	١١٧	١١٥	١٢٠	٧٥								
٢٠٠٦٩	٢٠٧٠٢١	١٢٨٣	١٠٢٠	١١	٩	٢٩	٢٣					١٠٣	٩٥
٧٢٢٠	٧٠٧٩	٦٢٧	٥٢٤	١٣٧٠	١١٠٨								
٧٢٢٩	٧٠٩٧	١٠٣١	١١٨٧	٢٠٢٢	١٦٠٦								
١٨٢٦٠	١٨٩١٤	١٠٢٢	٨٠٦	١٩١٥	١٣٩٥							١٥٦	١٦٨
٢٨٧٤	٢٩١٨	٩٦٥	٩٦٥	٢١٧	٢٢٣								
٤٤٤	٤٩١	٩٦٥	٨٠٠٢	٩٩	٥٦	١٣	١٧					١٧	٢٠
٤٢٤٨٠٧	١٠٢٠٠٥	٩٧٥٠	٨٨٢٢	٢٩٩٣	٢٧١٥	١٠٠١	١٠٢٦	١٠٨	٢٨	١١	٢٨	٥٥٥	٥٢٥
٤٢٧١٣	٤٢٧٦٤	٢٤٨٧	٢٧٢٩	٢٣	٢١	٣	٢			٢٧٧	٢٣٥		
٤٣٦٩٨	٤٢٠٦٠	٢٦٤١	٣٦٢٩	٢٤١	٦٠٢					٢٤٨٢	١٩٢٢	٣٨٥	٢٢٩
١١٨٨٨	١٣٤٧١	٨٥٨	٢٧٢										
١١٦٥٥	١٢١	٦٧		٢٤٠									
١٢٠٦٥		١٢٨٩		٨٨									
٢٣٣٢		٦٣١											
٢٦٠		٥٧٦		٣٥٨									
٢٨٧٠		٦٩١		٢١٧٧									
١١٠٦٩		٥		١٥٨									
٤٢٧٤٢	٤٢٢٦٢٩	٢٠٥٨٨	١٦٥٧٣	٧٣٦٩	١٠٦٨٨	١٦٦	١٢٨	٩٠٨	١٠٨	٢٢٥٠	٢٢٥	٩٦٠	٨٨٤

Ek-2: Nufus Cetveli (Suriye Salnamesi, 32. Baskı, 1318 h.)

Ek-3: Halep Şehrinin Nufus Cetveli (Halep Vilayeti Salnamesi, 35. Baskı, 1908)

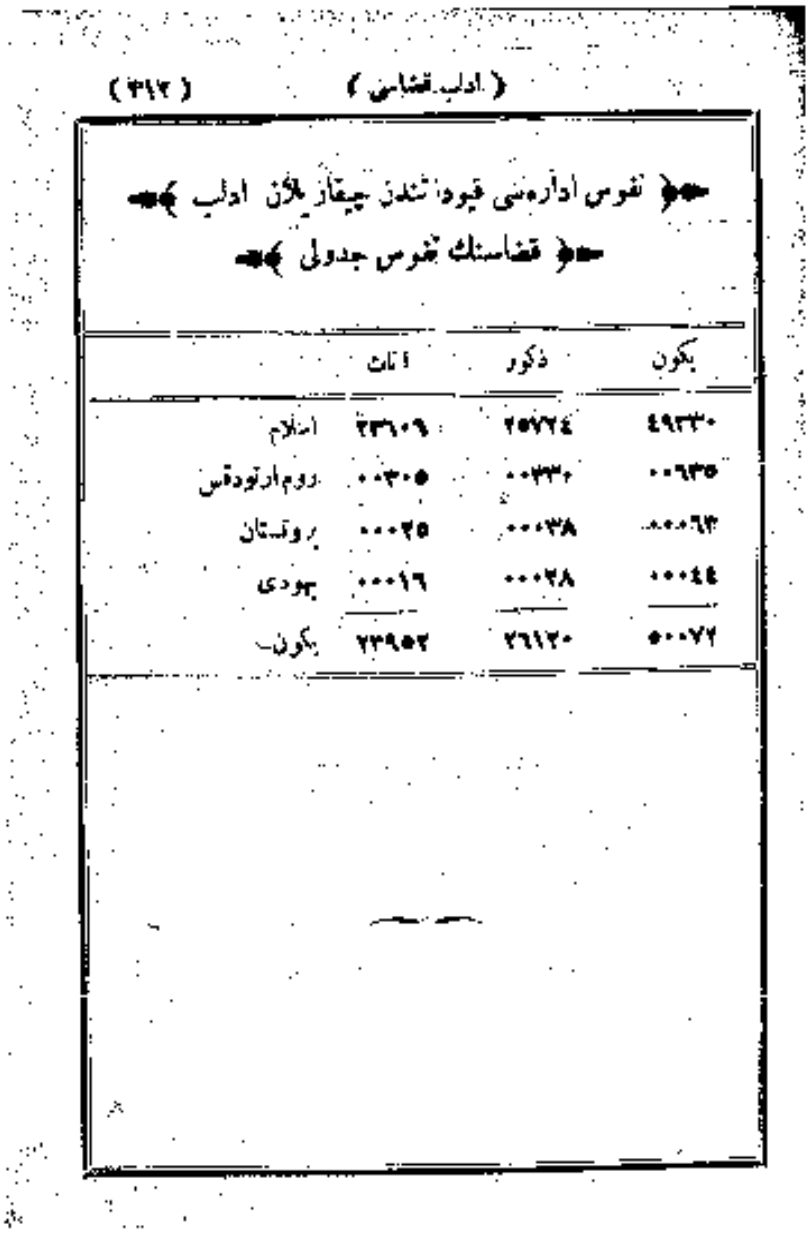

(٢٢٤) (حلب شهرينك نفوس جدولى)

نفوس نظارتى قيوداتندن چيقاريلان حلب شهرينك نفوس جدولى

	اناث	ذكور	يكون
اسلام	٤٢٩١٨	٤٠٧٦١	٠٨٣٦٧٩
روم ارتودقس	٠٠٤٠١	٠٠٤٦٦	٠٠٠٨٦٧
روم قتوليك	٠٣٨٠٤	٠٣٩٧٠	٠٠٧٧٧٤
ارمنى قتوليك	٠١٨٠٦	٠١٩٦٥	٠٠٣٧٧١
سريانى قتوليك	٠١٢٤٤	٠١٣٥٤	٠٠٢٥٩٨
موراني	٠٠٩١١	٠٠٦٥٢	٠٠١٥٦٣
ارمنى	٠٠٨٤٨	٠٠٩١٩	٠٠١٧٦٧
كلدانى	٠٠٠٩٦	٠٠٠٩٦	٠٠٠١٩٢
لاتين	٠٠٢٨٠	٠٠٢٦٠	٠٠٠٥٤٠
سريانى قديم	٠٠٠٣١	٠٠٠٢٦	٠٠٠٠٥٧
پروتستان	٠٠٠٨٣	٠٠١٠٨	٠٠٠١٩١
اجنبى	٠٠٧٦٠	٠١٨٠٢	٠٠٢٥٦٢
يهودى	٠٤٢٢٦	٠٥١٢٧	٠٠٩٣٥٣
ياسمجى	٠٢٠٥٤	٠٢٨٤٣	٠٠٤٨٩٧
يكون	٥٩٤٦٢	٦٠٣٤٩	١١٩٨١١

Ek-4: İdlib Kazası'nın Nüfus Cetveli (Halep Vilayeti Salnamesi)

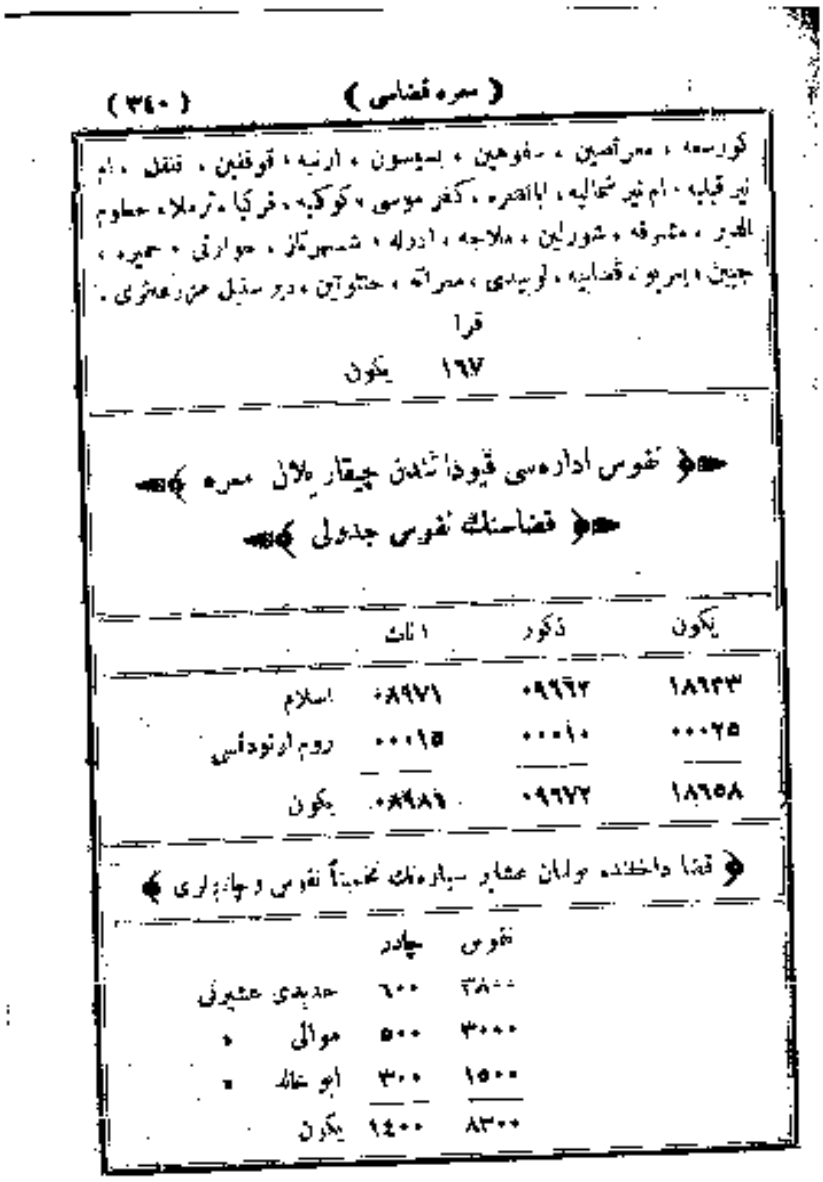

(۳۱۲) (ادلب قضاسی)

نفوس اداره‌سی قیودات‌ندن چیقاریلان ادلب
قضاسنك نفوس جدولی

	اناث	ذکور	یکون
اسلام	۲۳۶۰۹	۲۵۷۲۴	٤۹۳۳۰
روم ارتودقس	۰۰۳۰۵	۰۰۳۳۰	۰۰٦۳۵
پروتستان	۰۰۰۲۵	۰۰۰۳۸	۰۰۰٦۳
یهودی	۰۰۰۱٦	۰۰۰۲۸	۰۰۰٤٤
یکون	۲۳۹۵۲	۲٦۱۲۰	۵۰۰۷۲

Ek-5: Maarra Kazası'nın Nufus Cetveli (Halep Vilayeti Salnamesi)

(٣٤٠) (معره قضاسی)

کورسمه ، معرآصرین ، سفوهین ، بسیسون ، ارنبه ، قوقفین ، تنقل ، ام نیر قبلیه ، ام نیر شمالیه ، اباقصره ، کفر موسی ، کوکبه ، قرکیا ، ترملا ، حطوم الحیر ، مشرفه ، شورلین ، ملاجه ، ادوله ، شمسرتاز ، حوارتی ، حمیره ، جبین ، بسریون ، قصابیه ، لویبدی ، معراته ، حنتوتین ، دیر سنبل عزرعشری .

قرا

١٦٧ یکون

﴿ نفوس اداره‌سی قیودات‌دن چیقاریلان معره ﴾

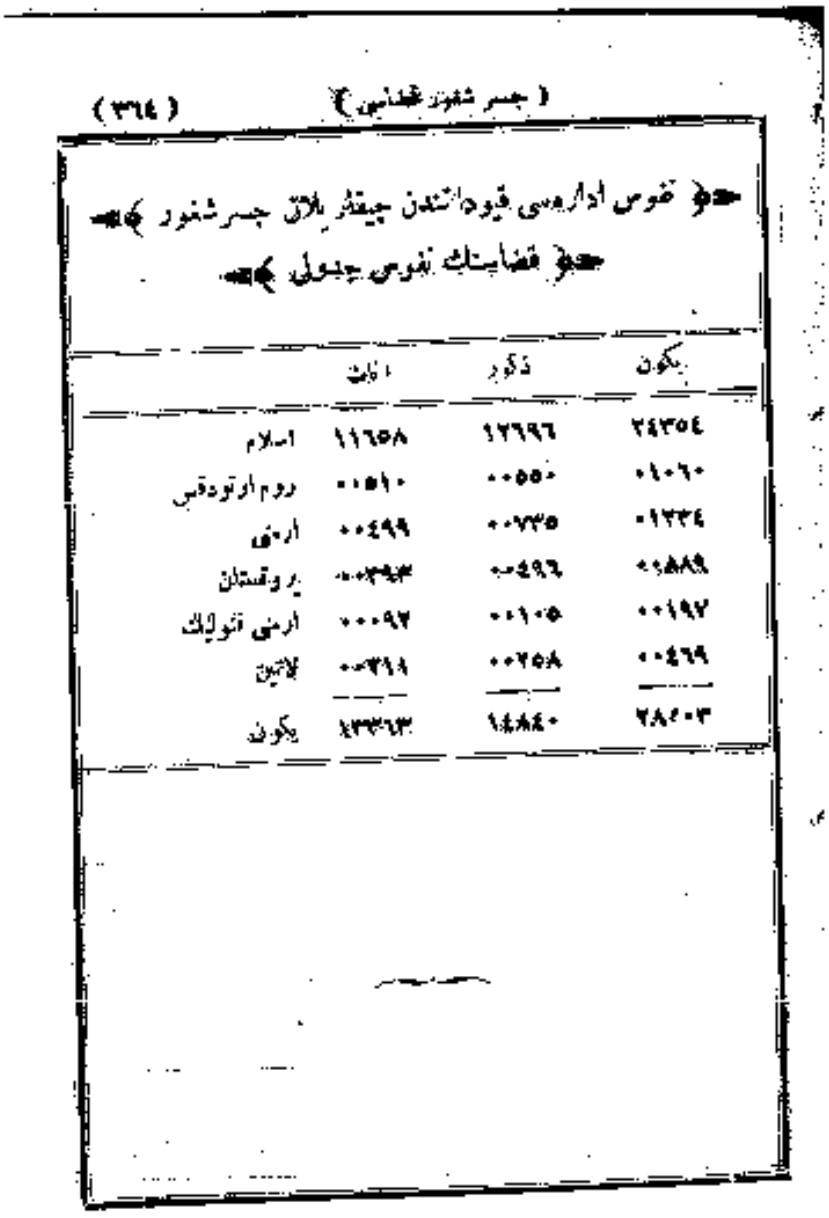
﴿ قضاسنك نفوس جدولی ﴾

یکون	ذکور	اناث	
١٨٦٣٣	٠٩٦٦٢	٠٨٩٧١	اسلام
٠٠٠٢٥	٠٠٠١٠	٠٠٠١٥	روم ارتودکس
١٨٦٥٨	٠٩٦٧٢	٠٨٩٨٦	یکون

﴿ قضا داخلنده بولنان عشایر سیارهنك تخمیناً نفوس و چادرلری ﴾

نفوس	چادر	
٣٨٠٠	٦٠٠	حمیدی عشیرتی
٣٠٠٠	٥٠٠	موالی »
١٥٠٠	٣٠٠	ابو خالد »
٨٣٠٠	١٤٠٠	یکون

Ek-6: Cisr Şuğur Kazası'nın Nufus Cetveli (Halep Vilayeti Salnamesi)

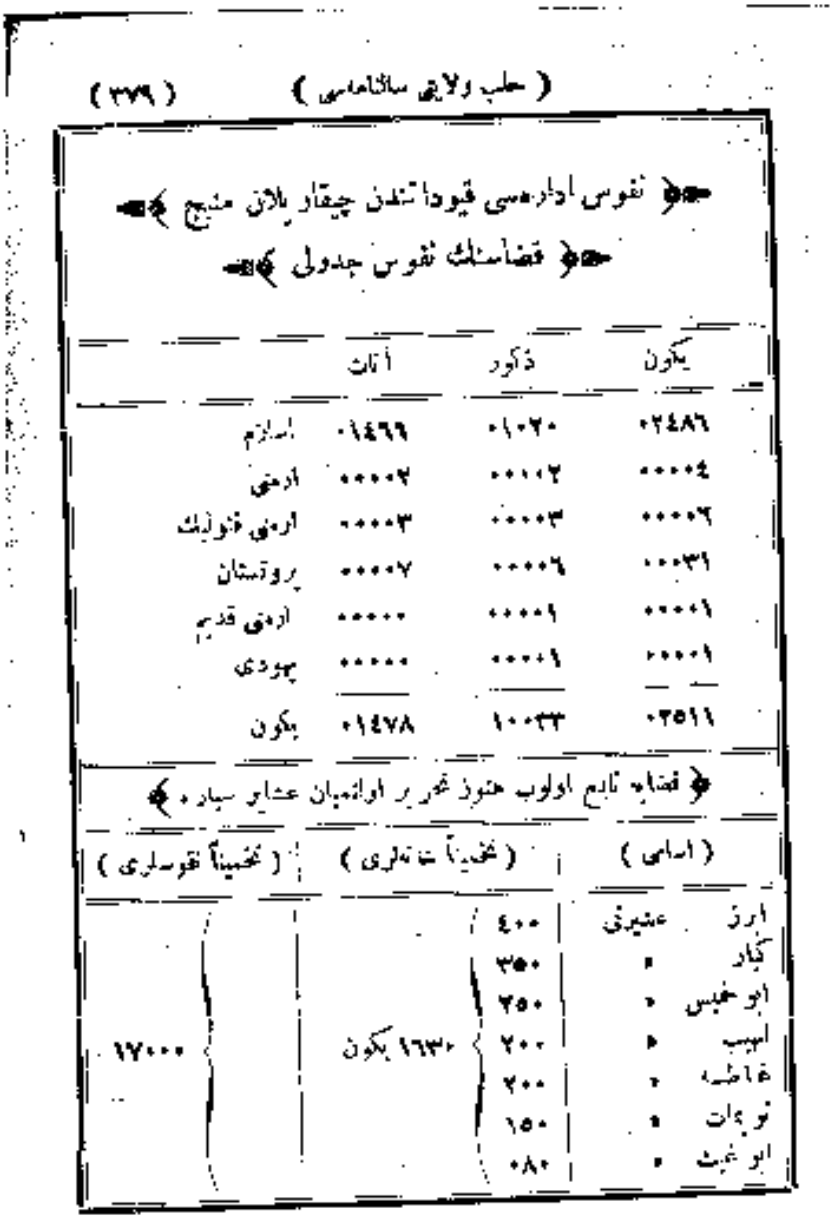

(٣٦٤) (جسر شغور قضاسي)

نفوس اداره‌سي قيودانندن جيقار بلاق جسر شغور
قضاسنك نفوس جدولي

	اناث	ذكور	يكون
اسلام	١١٦٥٨	١٢٦٩٦	٢٤٣٥٤
روم ارتودقس	٠٠٥١٠	٠٠٥٥٠	٠١٠٦٠
ارمني	٠٠٤٩٩	٠٠٧٣٥	٠١٢٣٤
پروتستان	٠٠٣٩٣	٠٠٤٩٦	٠٠٨٨٩
ارمني كاثوليك	٠٠٠٩٢	٠٠١٠٥	٠٠١٩٧
لاتين	٠٠٢١١	٠٠٢٥٨	٠٠٤٦٩
يكون	١٣٣٦٣	١٤٨٤٠	٢٨٢٠٣

Ek-7: Münbiç Kazası'nın Nufus Cetveli (Halep Vilayeti Salnamesi)

(٣٧٩) (حلب ولايتى سالنامه سى)

﴿ نفوس ادارەسى قيودات تندن چيقارىلان منتج ﴾

﴿ قضاسنك نفوس جدولى ﴾

يكون	ذكور	اناث	
٠٢٤٨٦	٠١٠٢٠	٠١٤٦٦	اسلام
٠٠٠٠٤	٠٠٠٠٢	٠٠٠٠٢	ارمنى
٠٠٠٠٦	٠٠٠٠٣	٠٠٠٠٣	ارمنى كاتوليك
٠٠٠٣١	٠٠٠٠٦	٠٠٠٠٧	پروتستان
٠٠٠٠١	٠٠٠٠١	٠٠٠٠٠	ارمنى قديم
٠٠٠٠١	٠٠٠٠١	٠٠٠٠٠	يهودى
٠٢٥١١	١٠٠٣٣	٠١٤٧٨	يكون

﴿ قضايه تابع اولوب حنوز تحرير اولنميان عشاير سيار ه ﴾

(اسامى)		(تخميناً خانه لرى)	(تخميناً نفوسلرى)
ارز	عشيرتى	٤٠٠	١٦٣٠ يكون ١٧٠٠٠
كبار	»	٣٥٠	
ابو خيس	»	٢٥٠	
اهيب	»	٢٠٠	
غاطيه	»	٢٠٠	
توبات	»	١٥٠	
ابو غيث	»	٠٨٠	

Ek-8: Şam Bilginlerinden Bir Mesaj

بسم الله الرحمن الرحيم

رسالة من (علماء الشام)

انطلاقاً من حرصنا على استقرار الأمن ووحدة الأمة ، فإننا - علماء الشام - نشجب ونستنكر استخدام العنف المفرط في حماة وسائر المحافظات السورية و الذي أدى إلى سقوط عشرات من أبناء الشعب السوري ، و كلما هو لحظة يقدم الشهر رمضان المبارك شهر المواساة والتراحم و الخير .

وندعو بدورنا تذكيراً بأمر الله من قبل ومن بعد ، وأخذاً القيادة السورية المسؤولية الكاملة ، وتقدير هذا الفعل الآثم لكي تسريع التغيير في أبناء الوطن .
مؤكدين على ضرورة تطبيق ما صدر من مراسيم وقوانين وقرارات ، و خاصة فيما يتعلق بإطلاق سراح جميع معتقلي الرأي دون تأخير .. والله ولي التوفيق .

دمشق ١/ رمضان /١٤٣٢هـ
الموافق ١ / آب / ٢٠١١ م

بيان علماء الشام لإدانة العنف في حماة وسائر المحافظات السورية - آب ٢٠١١

٣٧

Kaynak: "Devrim Zamanındaki Anılar" kitabından

Ek-9:

الأمانة العامة للجامعة العربية

بناءً على ما نص عليه قرار مجلس جامعة الدول العربية على المستوى الوزاري رقم 7534 د.ع.غ بتاريخ 2011/10/16، واستجابة لجهود اللجنة الوزارية العربية، واستكمالاً للمناقشات التي أجرتها اللجنة في دمشق مع فخامة الرئيس بشار الأسد يوم 2011/10/26، وتجنباً للتدخل الخارجي في الشؤون الداخلية السورية، توصلت اللجنة الوزارية في اجتماعها المنعقد مع الجانب السوري في الدوحة مساء يوم 2011/10/30 إلى الاتفاق على ما يلي:

أولاً: والتزمت الحكومة السورية على ما يلي:

1- وقف كافة أعمال العنف من أي مصدر كان حمايةً للمواطنين السوريين.

2- الإفراج عن المعتقلين بسبب الأحداث الراهنة.

3- إخلاء المدن والأحياء السكنية من جميع المظاهر المسلحة.

4- فتح المجال أمام منظمات جامعة الدول العربية المعنية ووسائل الإعلام العربية والدولية للتنقل بحرية في جميع أنحاء سورية للاطلاع على حقيقة الأوضاع ورصد ما يدور فيها من أحداث.

ثانياً: مع إحراز التقدم المأمول في تنفيذ الحكومة السورية لتعهداتها الواردة في أولاً، تباشر اللجنة الوزارية العربية القيام بإجراء الاتصالات والمشاورات اللازمة مع الحكومة ومختلف أطراف المعارضة السورية من أجل الإعداد لانعقاد مؤتمر حوار وطني وذلك خلال فترة أسبوعين من تاريخه.

٦٣٠

Kaynak: "Ayrılış ve Sistematik Yıkım Arasındaki Esad" kitabından.

Ek-10: İnsan Hakları İzleme Raporu

contracted the Human Rights Data Analysis Group (HRDAG), the same organization commissioned by OHCHR in 2013 and 2014 on the statistical analyses of conflict-related deaths in Syria.[4]

For this statistical analysis, the sources used and the corresponding periods of time for which these sources had available data are as follows:

1. Damascus Center for Human Rights Studies (DCHRS)[5] – March 2011 – December 2018
2. Center for Statistics and Research – Syria (CSR-SY)[6] – March 2011 – March 2021
3. Syrian Network for Human Rights (SNHR)[7] - March 2011 – March 2021
4. Syrian Observatory for Human Rights (SOHR)[8] - March 2011 – March 2021
5. Violations Documentation Center (VDC)[9] – March 2011 – February 2020 (records scraped from their website with permission)
6. Records shared with OHCHR by the Syrian Government - March 2011- November 2012
7. Records HRDAG downloaded from the Syria Shuhada website with permission (SS) - March 2011 - May 2014
8. The civilian casualty records from the Syria Office of OHCHR – January 2019 – March 2021

OHCHR has engaged bilaterally with DCHRS, CSR-SY, SNHR, SOHR, and VDC, to understand their methodology, including the categories used to disaggregate the data. OHCHR has been working with these sources over time, and although their capacities vary, they maintain consistency in the quality and content of their respective records. Documenting conflict-related deaths amid a conflict is extremely difficult and dangerous, and these groups' continuous work and efforts must be acknowledged and supported.

The analysis undertaken used an established statistical technique called 'record linkage' and entailed the following steps. Firstly, removing records that did not include the deceased's full name and the date and location of the incident. Records that appeared to be the same or similar across several sources were then combined and an exhaustive analysis carried out to avoid counting the same individual several times. Lastly and crucially, the identification of the source(s) reporting on each death was tracked, and this information makes subsequent statistical estimation possible. The final figure comprises all the unique documented deaths from these combined sources.

3 Documented Deaths and Disaggregations 2011-2021

Based on the information collected by the eight groups listed in the previous section, OHCHR finds a total of **350,209** unique, documented, identifiable casualties for the period 1 March 2011 through 31 March 2021. A casualty is considered identifiable if their full name, date of death, and the governorate in which they died have

[4] HRDAG is a non-profit, non-partisan organization which applies scientific methods to the analysis of human rights violations around the world. They have provided their expertise to truth and reconciliation commissions, UN missions, human rights bodies, and international and domestic criminal tribunals. For more information, see https://hrdag.org/.
[5] http://dchrs.org/
[6] https://csr-sy.org/
[7] http://sn4hr.org/
[8] https://www.syriahr.com/
[9] https://vdc-sy.net/

UNITED NATIONS
HUMAN RIGHTS
OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER

Oral Update on the Extent of Conflict-Related Deaths in the Syrian Arab Republic

Background Note on the Statistical Analysis

24 September 2021

1 Introduction

In its update to the Human Rights Council at its 48th session (A/HRC/RES/46/22), OHCHR informed the Council that it has complied a list of 350,209 identified individuals killed in the Syrian conflict between March 2011 to March 2021. This note describes the statistical analysis behind that number and provides more information on the yearly disaggregations by sex, age, and governorate of death. OHCHR has also begun processing information on the actors alleged to have caused the deaths, the civilian status of casualties, and the cause of death by weapon type.

The statistical work undertaken builds on previous efforts. In 2013 and 2014, OHCHR commissioned three statistical analyses of documented killings in Syria.[1] However, the situation in Syria in 2014 grew more complex and dangerous, which affected its capacity to maintain the required standards of quality and verification and led to the suspension of this work. In 2019, OHCHR reinforced its capacity to monitor and investigate incidents involving civilian casualties and resumed the statistical analysis to include Syria in its global reporting on the Sustainable Development Goals indicator on conflict-related deaths (SDG indicator 16.1.2).[2]

2 Methodology

Pursuant to the HRC mandate, in July 2021 OHCHR issued a call for submissions of available data on casualties during the 10 years of conflict in Syria.[3] OHCHR also transmitted a Note Verbale to the Permanent Mission of the Syrian Arab Republic to the United Nations Office at Geneva and Specialized Institutions in Switzerland, requesting any information on conflict-related deaths from March 2011 until March 2021. For this analysis, involving hundreds of thousands of records to be reviewed and compared to avoid duplication, OHCHR

[1] https://hrdag.org/wp-content/uploads/2013/02/Benetech-final-SY-report.pdf ; https://www.ohchr.org/Documents/Countries/SY/HRDAG-Updated-SY-report.pdf ; https://www.ohchr.org/Documents/Countries/SY/HRDAGUpdatedReportAug2014.pdf
[2] For more information on this indicator, see https://www.ohchr.org/EN/Issues/Indicators/Pages/SDGindicators.aspx
[3] https://www.ohchr.org/EN/Countries/MENARegion/Pages/SyriaCallSubmission10year-sofconflict.aspx

Ek-11: Kuzey Suriye'deki el-Umrî Derneği Ofisinin Direktörünün Raporu

احصائية لعدد من المشاريع الخاصة بالايتام في الشمال السوري

تنفيذ جمعية العمري

اسم الجمعية : جمعية العمري لكفالة الايتام مكتب الشمال السوري

قامت الجمعية بتنفيذ عدة مشاريع سكنية في الشمال السوري استفاد منها عدد كبير من أسر الايتام منها

1- قرية العمري الأولى في منطقة دير حسان على مساحة 10000 م2 بالقرب من الحدود التركية تتكون من :

- عدد المساكن 77 شقة سكنية
- مساحة الوحدة الواحدة 45 م2 تتكون من غرفتين ومطبخ و حمام بالإضافة لبرندا امام الوحدة مساحة 12 م2
- روضة أطفال على شكل بناء 6 قاعات صفية مع باحة بمساحة اجمالية 225 م2 تتسع ل 100 طفل مرحلة الروضة
- مدرسة مساحة بناء 325 م2 تتكون من 8 قاعات صفية بالإضافة ل قاعة إدارة +مكتبة +بوفيه + 6 دورات مياه + باحة مدرسة بمساحة 500 م2

تستوعب المدرسة حوالي 500 طالب وطالبة مرحلة تعليمية من الصف الأول للصف الرابع

- مسجد بمساحة 260 م2 مع موضيات
- ملعب بمساحة 500 م2

عدد العوائل المستفيدة من المشروع 77 عائلة بمتوسط عدد ايتام 5

2 – قرية العمري 2 للايتام على مساحة 24000 م2 في منطقة دير حسان بالقرب من الحدود التركية

تتكون من 12 كتلة سكنية نظام طابقين كل طابق 4 شقق سكنية بمساحة 53 م2 للشقة الواحدة

- مجموع الشقق الكلي كمرحلة أولى 96 شقة
- بالإضافة ل شقة للحرس و شقة للإدارة
- بالإضافة لمسجد بمساحة 230 م2
- بالإضافة لبناء مدرسة بمساحة 400 م2
- مستوصف طبي قيد الانجاز
- حديقة العاب
- بالإضافة لمخطط لبئر ارتوازي بالمستقبل

المحلة الجديدة شارع عثمان بيه سيليفري اسطنبول عمارة رقم 6
Yeni mahlle mah, osman bey sok, No.:6 silivri, Istanbul
omariorphan.com omariorphan omariorphan@gmail.com

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

ORCİD	**0000-0002-0025-4559**
Adı Soyadı	**KUTAİBA FARHAT**
Doğum Yeri	**IDLİP- SURİYE**
Doğum Tarihi	**01-06-1987**

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	**HALEP ÜNİVERSİTESİ**
Fakülte	**EDEBİYAT FAKÜLTESİ**
Bölüm	**ARAP DİLİ VE EDEBİYATI**

YÜKSEK LİSANS EĞİTİMİ

Üniversite	**ÇANKIRI KARATEKİN**
Enstitü	**SOSYAL BİLİMLERİ**
Anabilim Dalı	**SİYASET BİLİM VE KAMU YÖNTEMİ**

İLETİŞİM

Adres	**YILDIZ EVLER MAH. ARITIM CAD. 8/1 ÇANKAYA. ANKARA**
E-mail	**Kutaiba922@gmail.com**